

63.3 (4 Чпр3)
П 15

ГАЛИЧИНА

НАУКОВИЙ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНІЙ
КРАЄЗНАВЧИЙ ЧАСОПИС

1'1998

Засновники: Івано-Франківська обласна організація
Конгресу української інтелігенції

Історичний факультет Прикарпатського університету
ім. Василя Стефаника

Державний архів Івано-Франківської області

Головний редактор: Микола Кугутяк

Редколегія: Володимир Грабовецький
Василь Грешук
Микола Геник
Сергій Дерев'яно
Олександр Жерноклеєв
Володимир Качкан
Катерина Мицан
Ігор Райківський – відповідальний секретар
Степан Хороб

Літературний редактор: Гафія Василевич
Художник: Мирослав Гаталевич
Набір і комп'ютерна верстка: Марія Саварин

! Сторінки журналу відкриті для дискусійних матеріалів,
а тому їх зміст не обов'язково відображає погляди редколегії !

696644

ГАЛИ

При пер

ікове

ГАЛИЧИНА

НАУКОВИЙ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЙ
КРАЄЗНАВЧИЙ ЧАСОПИС

1(2)'98

НБ ПНУС

696644

м. Івано-Франківськ

З М І С Т

ІСТОРІЯ

До 1100-річчя Галича

Володимир БАРАН, Богдан ТОМЕНЧУК

ЛІТОПИСНИЙ КУРГАН

ГАЛИЧИНА МОГИЛА У КРИЛОСІ 4

Володимир ГРАБОВЕЦЬКИЙ, Марія ВУЯНКО

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ

ДЕРЖАВИ ТА КНЯЖОГО ГАЛИЧА В ПРАЦЯХ

ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА 11

До 350-річчя початку Національно-визвольної війни українського народу

Михайло СИГИДИН

ІСТОРИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ СЕРЕДИНИ

XVII ст.: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ 19

Василь ПЕДИЧ

ГАЛИЧИНА В РОКИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

У ДОСЛІДЖЕННЯХ СТЕПАНА ТОМАШІВСЬКОГО 29

Фергад ТУРАНЛИ

УКРАЇНСЬКО-КРИМСЬКИЙ СОЮЗ 1648 р.

ЗА ДАНИМИ ЛІТОПISY СЕНАЇ 36

До 80-річчя Української революції 1917-1920 рр.

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

ГАЛИЦЬКА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ

РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 РОКІВ 42

Микола КУГУТЯК

ГАЛИЦЬКІ УКРАЇНЦІ В БОРОТЬБІ ЗА ДЕРЖАВНУ

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ У 1920-1923 РОКАХ 56

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

Галина ГЛАДКА, Микола КУГУТЯК, Михайло МОСКАЛЮК, Борис ХРУСЛОВ

У БОРОТЬБІ ЗА ЦЕРКВУ, НАЦІЮ Й ДЕРЖАВУ 67

Митрополит Андрей ШЕПТИЦЬКИЙ

ЯК БУДУВАТИ РІДНУ ХАТУ?

(Суспільно-політичні твори Андрея Шептицького) 73

ЕТНОЛОГІЯ

Володимир ПОЛЄК
ІВАН ФРАНКО ТА ЄВРЕЇ 93

Володимир КОМАР
УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ПОЛІТИЦІ ПОЛЬЩІ
(1935-1939 рр.) 99

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Леонід РУДНИЦЬКИЙ
СВІТЛО ВИСОКОГО ДУХУ
(Образ Йосипа Сліпого в художній літературі) 106

Степан ХОРОБ
ПОЕТИКА ДРАМАТУРГІЇ ГРИГОРА ЛУЖНИЦЬКОГО 114

Роман ПІХМАНЕЦЬ
З КОГОРТИ ВИТЯЗІВ
(Нарис життя і творчості Володимира Іванишина) 119

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Дмитро СТЕПОВИК
ГАЛИЦЬКА ЮНІСТЬ ЯКОВА ГНІЗДОВСЬКОГО 127

ПЕДАГОГІКА

Богдан СТУПАРИК
УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА:
НОВА ПАРАДИГМА ВАРТОСТЕЙ 137

Степан СВОРАК
МОЛОДІЖНИЙ НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ РУХ
У ШКОЛАХ ТА ВУЗАХ ЗАХІДНИХ
ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ (1944-1953 рр.) 144

УРБАНІСТИКА

Галина ПЕТРИШИН, Уляна ІВАНОЧКО
СКІЛЬКИ МІСТ БУЛО У ГАЛИЧИНІ В АВСТРІЙСЬКИЙ
ПЕРІОД (1772-1918 рр.)? 151

ЕКОНОМІКА СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Надія ПИЛИПІВ
ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ
ТА ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ НА ПРИКАРПАТТІ
В 1990-х РОКАХ 161

ВЕРСІЇ

Василь МОРОЗ
“...І НЕМОВБИ ВЕЛИКА ГОРА, РОЗПЕЧЕНА ВОГНЕМ,
БУЛА ВКИНУТА В МОРЕ” 167

НАУКОВИЙ ДЕБЮТ

Людмила ДРАГОМИРЕЦЬКА
УКРАЇНСЬКИЙ КООПЕРАТИВНИЙ РУХ У ГАЛИЧИНІ
В 20-30-х рр. ХХ ст.: ОРГАНІЗАЦІЙНА БУДОВА
І ДОСВІД ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 173

РЕЦЕНЗІЇ

Петро ФЕДОРЧАК
СУЧАСНІ ВЧЕНІ ПРО УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ
ВІДНОСИНИ В ГАЛИЧИНІ У ХХ СТ. 181

Олег ПИЛИПІЮК
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА У СВІТІ 182

МАЛА ПРОЗА ІРИНИ ВІЛЬДЕ
У НАУКОВІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ 183

Микола КУГУТЯК, Олег ЖЕРНОКЛЕСВ
ЖНИВА ВЕЛИКІ, ТА РОБІТНИКІВ МАЛО 184

БІБЛІОГРАФІЯ

Микола ГЕНИК, Ігор РАЙКІВСЬКИЙ
ІСТОРІЯ ГАЛИЧИНИ НА СТОРІНКАХ ВІТЧИЗНЯНИХ
ЖУРНАЛІВ (1991-1997 рр.) 185

НАШІ АВТОРИ 200

Володимир БАРАН, Богдан ТОМЕНЧУК

ЛІТОПИСНИЙ КУРГАН ГАЛИЧИНА МОГИЛА У КРИЛОСІ

Давньоруський літописець, розповідаючи про складні політичні події початку XIII ст. в Галичі, згадує і Галичину Могилу – “Княже, уже еси на Галичиній могилі посидів, так і в Галичі княжив еси”¹. М. Грушевський писав: “Коло Галича була “Галичина Могила”. Її зв’язували з початком міста, літописець, згадавши про сю могилу, обіцяє на иньшим місці оповісти про початок Галича, але обіцянки своєї не сповнив. Очевидно, се мала бути могила якогось (чи якоїсь) Галиці (Галиця – прикметник Галичина) фундатора-епоніма міста, від котрого воно ніби назвалося, як Київ від Кия, а з тим видно, що початок Галича переносився в якісь далекі часи. Недавніми часами пробували відгадати сю могилу в різних могилах Галицької околиці й розкопували їх, але, розуміється, без результатів”².

Після багатолітніх пошуків археологів та істориків дослідники прийшли до висновку, що Галичина Могила – це і є одинокий курган на південному майданчику Крилоського городища (ур. Качків). Він знаходиться в його найвищій точці (315,8 м). Першим дослідником Галичиної Могили був Т.Земельський (1883 р.). У той час висота кургану, за його словами, сягала 3 м, а діаметр був 36 м. Розкопки двома перехресними траншеями не дали результатів³. Такою ж методикою скористався в своїх дослідженнях Й.Пеленський (1911 р.), що не принесло і йому успіху⁴. У роки Першої світової війни посеред могили були викопані 2 бліндажі з окопами, які призвели фактично до руйнації пам’ятки. У 1934 р. свої дослідження Галичиної Могили почав Ярослав Пастернак*. Останній заклав у центрі кургану великий розкоп діаметром 15 м, до глибини 1,8 м (за його словами, до підшови кургану). У північно-західній частині кургану він прокопав до глибини 2,85 м. Тут було знайдено залишки землянки з вогнищем часу “українського (трацького) гальштату”. Не простеживши залишків поховання, Я.Пастернак інтерпретував Галичину Могилу як “місце інтронізації перших галицьких князів ще задовго перед Володимирком, а відтак, коли цей звичай пережився, чи був, може, церквою заборонений, могила залишалася історичним місцем”⁵.

У 1991-1992 рр. дослідження Галичиної Могили провела Галицька слов’яноноруська археологічна експедиція Інституту археології АН України та Івано-Франківського краєзнавчого музею⁶. Розкопки мали охоронний характер**, оскільки на цьому місці планувалось побудувати новий Галицький Успенський собор з відповідними житлово-господарськими церковними службами.

* У той же час (1934-1936 рр.), коли в Польщі проходили великі дискусії щодо ролі варягів у формуванні Давньопольської держави, почались і дослідження Могили Крака в Кракові, але їх результати не справдили сподівань польських нормалістів (Kotlarczyk J. *Kopiec Krakusa - kopiec zagadek i rozczarowań // Z otchłani wieków. - 1979. - №45. - S. 52-63*).

** Розкопки здійснені студентами історичного факультету Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника під час археологічної практики. У даний час Галичина Могила повністю музеєфікується.

Перед дослідженнями розміри кургану становили по осі Пн. - Пд. - 50 м, а по осі Зах. - Сх. - 45 м. Висота кургану виносила 1,8-2 м. Курган було поділено на 4 сектори з двома центральними бровками по осі координат. Крім того, одна додаткова бровка була залишена в ІУ секторі (ширина бровок 1 м). Було повністю розкопано 3 сектори (I, III, IV) та частину другого (II). Розкопи виходили за межі курганного насипу, охоплюючи велику частину периферії могили. У процесі розкопок було встановлено, що діаметр первісного насипу кургану становив 20 м, а разом з кріпідом – 26 м. (рис. 1). Висота насипу в центральній частині доходила до 1,8-2 м. Насип кургану являє собою чистий супісчаний ґрунт світло-сірого кольору з невеликими включеннями. Разом з тим, в окремих місцях зовнішнього краю насипу, при його основі, були виявлені п’ять пізньосередньовічних печей виробничого призначення та залишки окремих ям. У центральній частині насипу кургану чітко простежено межі великого старого розкопу Я.Пастернака (1934 р.). Поряд виявлено і залишки двох військових бліндажів та ряд окопів Першої світової війни (1915 р.). У насипі кургану збереглись також окремі сліди перехресних траншей з розкопок Й.Пеленського (1911 р.) та Т.Земельського (1883 р.). У процесі досліджень насипу могили в її непотривоженій оригінальній частині знайдено лише окремі дрібні фрагменти кераміки фракійського гальштату.

Навколо насипу кургану виявлено сліди стінки-кріпиди з дерев’яних колод довжиною 3-5 м, настелених у радіальному порядку щодо центру. Діаметр колод 0,15-0,30 м. У деяких місцях вдалося простежити два-чотири горизонти колод (інколи обвуглених). Отже, висота стінки-кріпиди була майже 1 м. Насип кургану лежав на рівні давньої поверхні, що являла собою темний гумусний прошарок товщиною 0,6 м, у якому інколи траплялись уламки кераміки фракійського гальштату, вуглики, обмазка. У західній частині кургану поряд з житлом, виявленим Я.Пастернаком у 1934 р., нами було знайдено неглибоку господарську яму цього ж часу. Цей культурний шар змінюється перехідним шаром товщиною 0,3-0,4 м, нижче якого залягає глиняний материк.

У центральній частині кургану на глибині 1,8-2 м від сучасної поверхні виявлено давнє поховання. Його сліди простежено на рівні тогочасної денної поверхні. Останнє в своїй південно-західній частині було частково зрізане розкопом Я.Пастернака (1934 р.). Поховання було здійснено в неглибокій ямі видовженої форми, яка орієнтована по осі Пн. - Пд. Її довжина – 3,6 м, ширина – 1,45 м, глибина 0,2-0,4 м. У цілому яма мала чітку човноподібну форму. Вона була заповнена ґрунтом сіруватого кольору з включенням вугликів, дрібних шматків глиняної обмазки і досить виразно виділялась на фоні темного щільного горизонту давньої денної поверхні в підшві кургану. По краях всього периметру ями при детальній розчистці виявлено обвуглені залишки дерев’яного човна-однодеревка, борти якого щільно прилягали до стінок ями. Отже, яма вже з самого початку була споруджена під човен. Довжина човна становила 3,5 м, ширина в задній північній частині (кормі) 2,4 м. Передня частина, носова (південна) була звужена. Крім того, корма опущена на 0,4 м нижче від його носової частини. На кормі розчищено обвуглену поперечну дошку шириною 0,4 м, яка служила лавкою.

У носовій частині човна знайдено комплект речей спорядження знатного воїна. Центральне місце в ньому займав щит, від якого збереглась пляма тонкої золотої фольги круглої форми діаметром 42,6 см. Вона, очевидно, кріпилась на

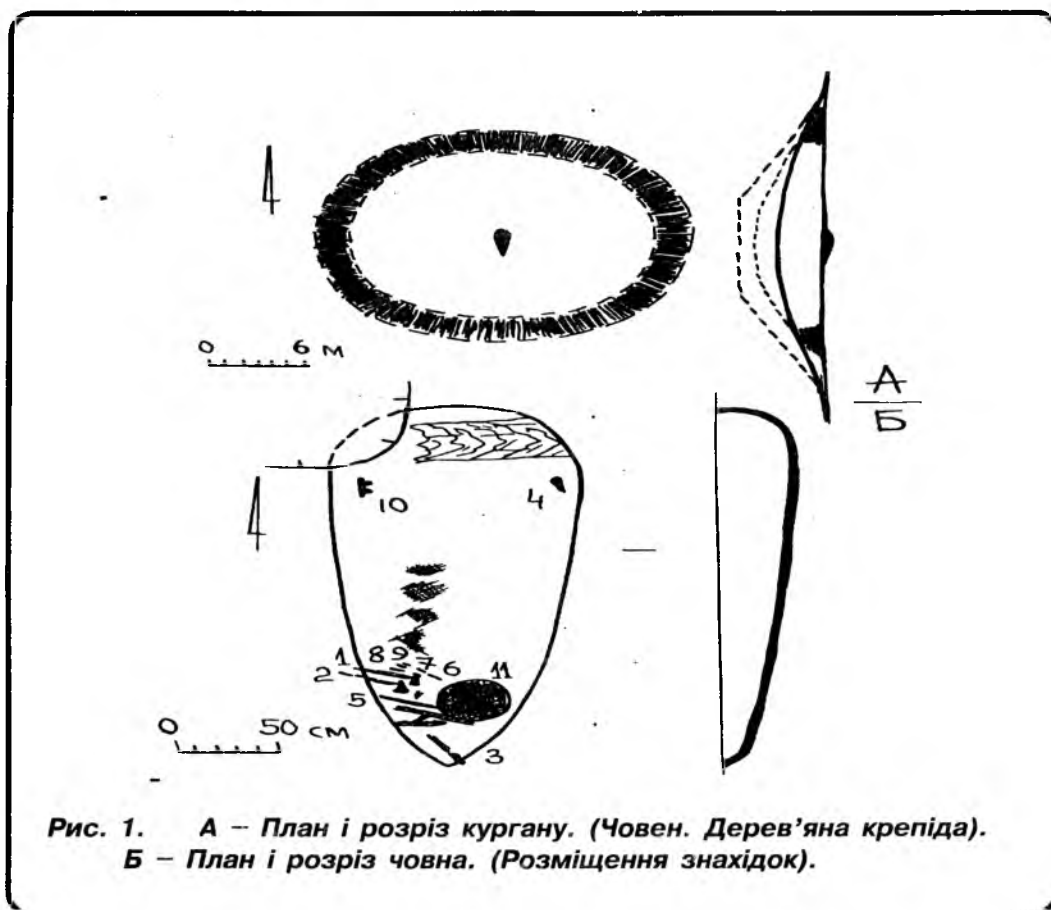

Рис. 1. А – План і розріз кургану. (Човен. Дерев'яна крепіда).
Б – План і розріз човна. (Розміщення знахідок).

дерев'яну основу каркасу круглого щита. Біля нього лежали наконечники довгого дротика, два наконечники стріли, великий бойовий ніж-скрамасак та три бойових сокири (рис. 2). Зокрема, наконечник дротика виготовлено із стержня квадратної форми (0,5 x 0,5 см) із загостреним вістрям. Загальна довжина близько 37 см (в трьох фрагментах). Наконечники стріл вузькі, черешкові. Одна з тригранним пером і короткою шийкою із розширенням пера в нижній частині. Загальна довжина 8 см, ширина пера 1 см, довжина - 4,8 см. Другий наконечник стріли з чотиригранним пером, розширеним у середній частині. Загальна довжина 6,5 см, довжина пера 5 см, ширина - 0,7 см. Залізний бойовий ніж мав довжину 46 см, з довжиною пера 35,5 см і шириною леза 2,5 см. Спинка леза пряма, заточка одностороння. Одна велика бойова сокира плоскообушна. У верхній і нижній частинах обуха є щекавиці. Лезо пряме, на кінці розширене, витягнуте донизу. Загальна довжина сокири 21 см, ширина леза 5,5 см, довжина леза 15,5 см. Діаметр отвору 3 см. Сокира належить до типу VIII за О.Кирпичниковим⁷ і до типу "К" за Петерсоном⁸. Друга сокира також плоскообушна з двома щекавицями і подовженим вирізним обухом. Лезо відтягнуте донизу, з "борідкою". Загальна довжина сокири 19,5 см, ширина леза 9 см. Сокира належить до типу IV за О.Кирпичниковим⁹. Третя сокира була знайдена в носовій частині човна в положенні держакон в верх, ніби вбита в борт. Сокира плоскообушна, з двома парами щекавиць. Тильна сторона обуха по низу має виступ для скріплення з

рукою. Лезо ледь вигнуте, на кінці розширене і витягнуте донизу. Загальна довжина сокири 16 см, довжина леза 12 см, а ширина леза 5,5 см. Сокира належить до типу III за Кирпичниковим¹⁰ і до типу G за Петерсоном¹¹.

У північній частині човна, під його східним бортом, знайдено залізне тесло, яке займало робоче положення, держакон в верх. Тесло велике, провушне, плоскообушне з виступом по низу і з горизонтальною втулкою. Загальна довжина 16 см, ширина леза 8 см. Навпроти, біля західного борту човна, ближче до корми, знайдено велику залізну пластину-окуття (кронштейн) з двома кільцями і двома парами стержнів, які кріпились до правого борту. Це була залізна основа для кріплення рульового весла. Цікаво, що саме тут знаходилась центральна точка в побудові кургану. Увесь човен був покритий тканиною, відбитки якої простежувались на багатьох залізних предметах окремими плямами.

Таким чином, курганний насип, могильна яма із залишками човна, предмети озброєння вказували б на здійснення похоронного обряду. Проте додаткова розчистка як у човні, так і під ним не виявила будь-яких слідів захоронення. З цього випливає, що поховання являє собою кенотаф знатного військовачальника, можливо, князя. Саме захоронення в човні та спорудження такого великого кургану діаметром 26 м, а також згадка його в літописі під назвою "Галичина Могила" вказують, що він був споруджений, мабуть, на честь князя.

Сама назва могили, а також вказівка літописця про те, що він ще раз повернеться до історії Галичиної Могили і розкаже про початки Галича, дає підставу вважати, що князь міг бути і засновником міста Галича. Це підтверджує, зокрема, і хронологія всього комплексу речей поховального інвентаря, який датується в межах IX-XII ст. Наші дослідження оборонних споруд Крилоського городища (як внутрішньої, так і зовнішньої оборонної системи) датували їх час спорудження серединою X ст., коли Галич утверджується як ранньосередньовічне місто-поліс. Очевидно, саме цим періодом (сер. X ст.) і датується Галичина Могила. Тому вона мала таке важливе символічне значення, яке пов'язувало її із заснуванням самого міста. А відсутність навколо неї на значній площі культурного шару X-XI ст. дозволяє зробити висновок про існування тут і міської, вічевої площі, де відбувались найбільші релігійні та державні (міські) урочистості, зокрема і прийняття тут князівської влади, що було замінено в християнські часи освяченням вступу на галицький стіл в Успенському Соборі.

Галичина Могила входить до невеликого кола окремих літописних князівських могил. У писемних джерелах раннього і розвинутого середньовіччя в Східній, Центральній та Північній Європі згадується близько 10 аналогічних курганів-епонімних могил, пов'язаних з княжими захороненнями дохристиянської ранньодержавницької доби, зокрема це Могила Вішого Олега на Щекавиці (Київ), Олегова Могила (Ладога), Могила Ігоря (Іскоростень), Могила Олега (коло Вручого), Могила Святослава в Карпатах, Аскольдова Могила (Київ), Могила Святополка Окаянного ("межи чехами і ляхами"), Могила Крака (Краків), Могила Сальверегіна (Сандомир) тощо. Їх дослідження в більшості показало відсутність автентичних поховань князів. У зв'язку з цим О.Толочко говорить, що "одні кургани могли бути насипані як знаки жалоби, інші виконували ритуальні функції"¹². Такої ж думки дотримуються й інші вчені. Зокрема, М.Лебедєв, який, характеризуючи Олегову Могили в Ладозі, говорить, що "це не могила – місце

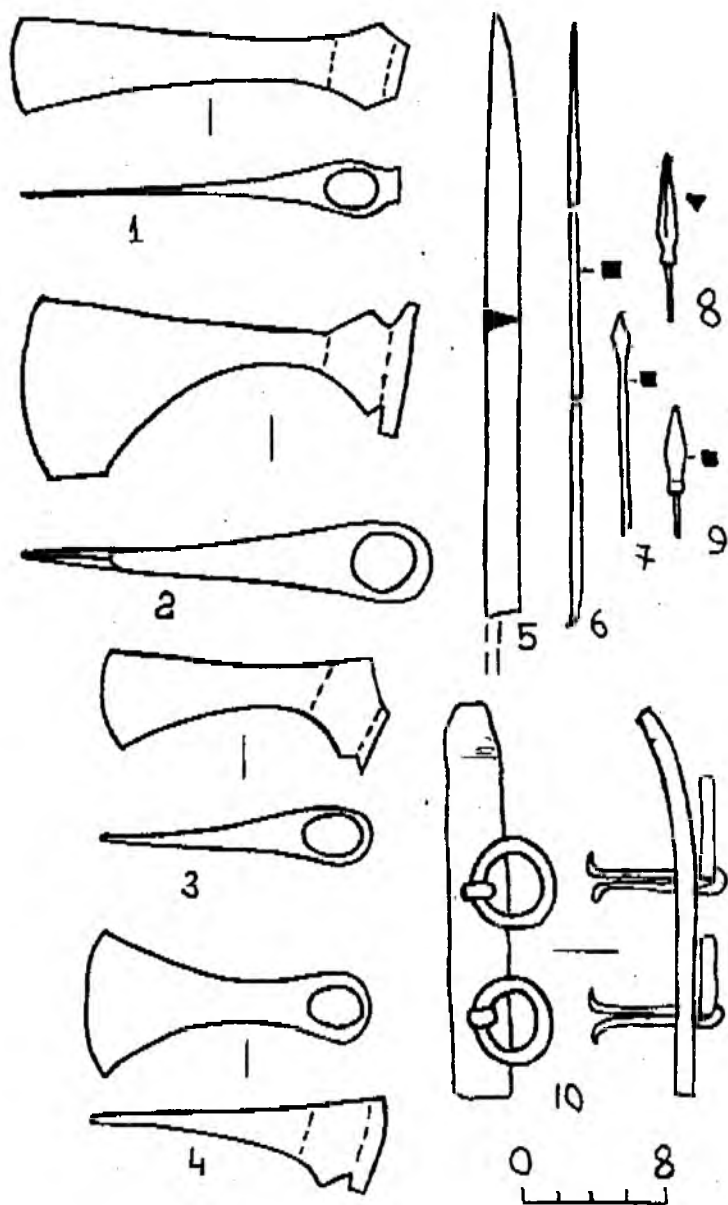

Рис. 2. Знахідки з поховання в Галичиній Могилі.
1, 2, 3 – залізні сокири; 4 – тесло; 5 – скрамасакс; 6, 7 – залізні вістря дротиків; 8, 9 – залізні стріли; 10 – кріплення рульового весла.

поховання, це ритуальне сідалище, на якому відправлялись якісь суспільні і культові функції¹³. Таку ж функцію виконували і ті одинокі могили, в яких все ж знаходились поховання. Наприклад, "Королівські Могили" Північної Європи. Чорна Могила і Могила Княжни Чорни в Чернігові тощо¹⁴. Це були могили князів-жерців часу існування язичницьких ранньофеодальних державних племінних об'єднань, коли князь виконував як культову (сакральну), так і політичну та військову функції. Всі ці висновки справедливі і для характеристики Галичині Могили, побудованої на вічевій площі долітописного, дохристиянського княжого Галича X ст.¹⁵.

Але Галичина могила виділяється серед всіх попередніх могил своїм "варязьким" (дружинним) поховальним обрядом, який не характерний для східнослов'янського обряду¹⁶, зокрема, мається на увазі:

- використання дерев'яного кромлеху (шир. 5-6 м і висотою до 1 м) навколо насипу кургану (діаметром 26 м);
- наявність човна (довжиною 3,5 м), вміщеного в неглибокій ямі та орієнтованого носовою частиною до Півдня, зверху накритего тканиною (палаткою);
- присутність специфічного набору зброї, до якого входять круглий (позолочений) щит, три бойові сокири, дві стріли, наконечник дротика і великий бойовий ніж-скрамасакс.

Одна з сокир була "забита" в носову частину човна, решта речей розміщувались одною групою в цій же носовій частині.

Найбільш близька до Галичині Могили окрема група з 9 могил (з-понад 2500) "великих курганів" Гнєздовського могильника¹⁷. Їх діаметр близько 30 м і часто з плоскою вершиною. Вони з'являються в середині X ст. і зникають на рубежі X-XI ст. Характеризуються стійким набором ознак поховального обряду, включаючи поховання в човні, орієнтованого переважно по осі Південь-Північ. Цим же часом датуються і більшість "великих курганів" Давньої Русі (в т.ч. Чорна Могила), які відносяться до давньоруської "дружинної культури". Вона сформувалась на основі варязької, фіно-угорської і слов'янської і була характерна для вищої військової професійної князівської дружини та мала міжетнічний характер. Поховання в Галичиній Могилі, яке, очевидно, належало хорватському князю – засновнику міста-столиці, також належало до поховань "дружинної культури", яка з середини X ст. набула загальноєвропейського характеру. Як свідчать історичні джерела, хорватські князі не раз брали участь у військових походах (спускаючись в ладях по Дністру до Чорного моря) перших києво-руських князів на Константинопіль: за Олега (907 р.), Ігоря (934-944 рр.) та Святослава (970 р.), коли саме і формувалась ця своєрідна "дружинна культура"¹⁸.

1. Літопис руський (пер. з давньорус. Л.Махновець). - К., 1989. - С. 371.

2. Грушевський М. Історія України-Руси. - Львів, 1905. - Т. II. - С. 466.

3. Ziemięcki T.N. Sprawozdanie z wycieczki archeologicznej w r. 1883 dokonanej (Halicz, Kryłos, Podhorce) // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. - Kraków, 1884. - Т. VIII. - S. 88-94; Свистун Ф.И. Галичина Могила // Научно-литературный сборник Галицко-русской Матицы. - Львов, 1901. - С. 16-25.

4. Пастернак Я. Старий Галич. - Львів; Краків. 1944. - С. 52.

- 5 Там само. - С.52.
- 6 Баран В., Томенчук Б. Галичина Могила // Галицько-Волинська держава: Передумови виникнення, історія, культура, традиції: Тези міжнародної наукової конференції. – Львів, 1993. – С.30-31; Баран В.Д., Томенчук Б.П. Що таїть “Галичина Могила” // Літопис Черв. Калини. – 1994. - № 1-3. – С.16-19.
- 7 Археология СССР с древнейших времен до средневековья в 20 томах: Древняя Русь. Город, замок, село. - М., 1985. – С.310-311.
- 8 Лебедев Г.С. Эпоха викингов в Северной Европе. – Л., 1985. - С.124-125.
- 9 Древняя Русь. - С.124-125.
- 10 Там же. – С.310-311.
- 11 Лебедев Г.С. Назв. праця. – С.124-125.
- 12 Толочко О.П. До питання про сакральні чинники становлення князівської влади на Русі у IX-X ст. // Археологія. – К., 1990. - №1. - С.58.
- 13 Лебедев Г.С. Назв. праця. – С.215.
- 14 Рыбаков Б.А. Древности Чернигова // Материалы и исследования по археологии СССР.- 1949. - №11. – С.14-51.
- 15 Баран В., Томенчук Б. Галичина Могила... - С.30-31.
- 16 Назаренко В.А. Норманны и появление курганов в Приладожье // Северная Русь и ее соседи в эпоху раннего средневековья. – Л., 1982. – С.142-147; Ловмянский Х. Русь и норманны. Пер. с польского. - М., 1985, Лебедев Г.С. Славяне и скандинавы. - М., 1986; Моця О.П. Поховання скандинавів на півдні Київської Русі // Археологія. - 1990. - №4. - С.90-97.
- 17 Булкин В.А., Дубов И.В., Лебедев Г.С. Археологические памятники Древней Руси IX-XI вв. – Л., 1978. – С.33-34.
- 18 Блифельд Д.И. К исторической оценке дружинных погребений в срубных гробницах среднего Поднепровья IX-X вв. // Советская археология. – 1954. – Т.20. – С.148-164; Алешковский М.Х. Курганы русских дружинников XI-XII вв. // Советская археология. – 1960. - №1. – С.70-90; Седов В.В. Восточные славяне в VI-XIII вв. // Археология СССР. – М., 1982. – С.248-256; Толочко О.П. Назв. праця. – С.99-121; Моця О.П. Населення південноруських земель IX-XIII ст. (за матеріалами некрополів). – К., 1993. - С.55-69.

Володимир ГРАБОВЕЦЬКИЙ, Марія ВУЯНКО

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА КНЯЖОГО ГАЛИЧА В ПРАЦЯХ ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА

Галицько-Волинське князівство в політичній системі земель Давньоруської держави посідало одне із провідних місць. Створене в середині XII ст. удільне Галицьке князівство уже через півстоліття стало основою могутньої Галицько-Волинської держави, куди із столяного Києва перемістився центр внутрішньої та міжнародної політики Давньої Русі. У боротьбу за право князювання на галицькому троні втягувалися як руські, так і іноземні князі.

Історія Галицько-Волинського князівства та його столиці Галича, починаючи з середини XIX ст. і до нинішнього дня, привертала увагу багатьох науковців. Найпомітнішими в другій половині XIX – на початку XX ст. були дослідження Д.Зубрицького, І.Шараневича, А.Петрушевича, М.Костомарова, М.Дашкевича, С.Чоловського та ін.

Першим історію Галицько-Волинського князівства папорампо, на тлі загальнополітичних процесів Давньої Русі, подав М.Грушевський. Він визначив концептуальні засади історичного розвитку цієї могутньої держави, головні етапи та елементи боротьби за галицький княжий стіл. Після виходу фундаментального багатотомного видання М.Грушевського “Історія України-Руси” в українській історіографії першої половини XX ст. не було ґрунтовних узагальнюючих праць з історії Галицько-Волинського князівства. Основна увага науковців у цей період була зосереджена на дослідження окремих питань розвитку історичного процесу Галичини та Волині X-XIV ст., зокрема історії давньоруських міст. Значних успіхів досягнуто у вивченні княжого Галича: йому присвятили свої роботи І.Крип'якевич, Й.Пеленський, Л.Чачківський, Я.Хмілевський та Я.Пастернак.

Наступний період дослідження Галицько-Волинської держави та давнього Галича, що охоплює другу половину XX ст., надзвичайно збагатив історіографію проблеми. Уже в перше повоєнне десятиліття вийшли друком праці М.Каргера, В.Пашуто, В.Гончарова. Одним із найвідоміших дослідників Галицько-Волинського князівства став академік І.Крип'якевич. У 1957-1958 рр. вчений підготував монографію “Галицько-Волинське князівство” (через різні несприятливі обставини праця була надрукована лише 1984 р. у київському видавництві “Наукова думка”). Вона узагальнювала всі попередні дослідження І.Крип'якевича з цієї тематики, якою науковець почав займатися ще з 1911 р. Тоді в календарі товариства “Просвіта” у Львові вийшла його робота “Княжий город Галич”. Під такою ж назвою праця з'явилася у Львові 1923 р. в серії “Історична бібліотека “Просвіти”. 1937 року науковець видав дослідження “Князь Ярослав Осмомисл”. У тому ж році у Львові у видавництві І.Тиктора побачила світ за загальною редакцією І.Крип'якевича “Історія української культури”, де вчений розглядав особливості розвитку культури в Галицько-Волинському князівстві. Княжому Галичу приділено чимало уваги в узагальнюючій праці вченого “Історія України” (написана 1938 р., вийшла друком у Львові 1990 р. та 1992 р.), а також в ряді історичних нарисів для шкільної молоді.

У монографії “Галицько-Волинське князівство” історію цієї держави І.Крип'якевич побудував дещо інакше від усталеної історичної традиції

попередніх дослідників, які розглядали події згідно з літописними відомостями, дотримуючись чіткої хронологічної схеми і узгоджуючи повідомлення літописів із своїми висновками. На середину ХХ ст. був нагромаджений значний фактичний матеріал спеціальних історичних дисциплін (у першу чергу, археології, історичної географії, топографії, сфрагістики тощо), що дозволило І.Крип'якевичу по-новому підійти до висвітлення багатьох питань з історії Галицько-Волинської держави. Вчений виділив ряд окремих проблем історичного розвитку Галичини та Волині, процесу формування Галицьких і Волинських земель-князівств та їх об'єднання в єдину державу.

Дві історичні області - Галичина та Волинь - до об'єднання їх у 1199 р. волинським князем Романом Мстиславичем у Галицько-Волинське князівство розвивалися кожна за інших обставин. Галичина XI-XII ст. як політичне поняття являла собою більш стабільне, порівняно із Волинню, державне утворення. Починаючи з кінця XI ст., вона зосередилася в руках однієї князівської династії Ростиславичів і в такому стані перейшла після смерті останнього з цієї династії, Володимира Ярославича, у володіння до іншого княжого роду - Романовичів. Уже перші Ростиславичі - Рюрик, Володар і Василько, як писав І.Крип'якевич у монографії "Галицько-Волинське князівство", "були настільки сильні, що змогли захиститися від київських і волинських військ, які разом наступали на них"¹. Внаслідок узгодженої політики галицьких князів київський князь Всеволод Ярославич "остаточно визнав за Ростиславичами зайняті ними землі", що й було підтверджено 1097 р. на Любецькому з'їзді князів. Як відзначав дослідник, "це був важливий успіх Ростиславичів, бо спірні до цього часу землі закріплено за ними юридично"². Об'єднаною Галичина залишалася до смерті в 1205 р. Романа Мстиславича. І.Крип'якевич наголошував, що в кінці XI - першій половині XII ст. вона була поділена на чотири князівства (Перемишльське, Звенигородське, Тереховлянське та Галицьке), які були сконцентровані в руках Ростиславичів³. "Початком існування об'єднаного Галицького князівства" І.Крип'якевич вважав 1141 рік, коли Володимирко сів у Галичі⁴.

Волинь була предметом постійних претензій київських князів, гострої боротьби між різними представниками розгалуженої гілки удільних волинських князів, зазнаючи поступового дроблення земель. Якщо на середину XII ст. в Галичині князівства об'єдналися, то тут відбувався зворотній процес - роз'єднання єдиного тоді Володимирського князівства. Дослідник відзначав, що починаючи з 1150-х рр., на Волині утворилися Володимирське і Луцьке князівства, які, в свою чергу, поділилися відповідно на Володимирське, Белзьке, Червенське та Луцьке, Дорогобузьке, Пересопницьке князівства, а також існували Шумське й Дорогочинське⁵. У залежності від Києва Волинь залишалася до 1170-х рр. І.Крип'якевич відзначав загальноруський характер процесу дроблення держави цього періоду, що не обминув і Волинь. Подальшу політичну кризу попередила далекоглядна діяльність волинського князя Романа Мстиславича. Як підкреслював дослідник, процес дроблення "не набув небезпечного характеру, тому що завдяки енергії Романа Мстиславича було створене Галицько-Волинське князівство". Зі створенням об'єднаної держави, на думку І.Крип'якевича, центр політики зосередився в Галичині⁶. Свого часу ще М.Грушевський наголошував, що підставою для утворення Галицько-Волинської держави була, насамперед, Галичина, яка протягом XII ст. розвинула в собі значні матеріальні сили⁷.

І.Крип'якевич у монографії "Галицько-Волинське князівство" одним із перших у сучасній українській історіографії підняв проблему заселеності західноукраїнських регіонів давньоруського часу. На основі аналізу історичних документів та топографічних назв дослідник припускав, що землі Галицько-Волинського князівства в XII - першій половині XIV ст. були досить інтенсивно заселені. На його думку, "третина або більше й сьогодні існуючих поселень виникла не пізніше доби Галицько-Волинського князівства", причому, як правило, вони були переважно невеликими за територією⁸. Розглядаючи історію окремих земель-князівств, І.Крип'якевич зосередився на їх територіально-географічному розташуванні на карті Галицько-Волинської держави. Вчений одночасно визначив стару міську топографію, зупинився на питаннях заснування князівських столиць, показав кордони окремих земель у різні історичні періоди⁹.

Надзвичайно важливим чинником піднесення політичної могутності Галицько-Волинського князівства І.Крип'якевич вважав той факт, що воно займало тільки історично українські землі, пов'язані спільністю традиційного державного життя з часів єдиної Київської держави. Саме тому було легше провести внутрішню консолідацію¹⁰, щоб перейняти на себе спадщину занепадаючого Києва. І.Крип'якевич у своїй праці "Історія України" зробив висновок великого політичного значення: наслідком об'єднання в Галицько-Волинській державі лише етнографічних українських земель було те, що "тут сильніше зазначилися прикмети української культури, що стали основою національної окремішності... Після занепаду Києва Галицько-Волинська держава продовжила на ціле сторіччя існування державної організації і стала головним політичним центром для всієї України"¹¹.

Історія Галицько-Волинського князівства протягом всього періоду існування - це історія напруженої боротьби за власну державу. Особливо ця боротьба посилювалася після смерті її засновника - Романа Мстиславича - і була спрямована боярською опозицією та іноземними володарями проти нової князівської династії Романовичів. І.Крип'якевич виділив основні тенденції протистояння: "прагнення до збереження і зміцнення Галицько-Волинського князівства та до поділу і роздроблення території"¹². Так у державі утворилося два ворожих табори, які мали виразників своїх позицій. Прихильниками об'єднання Галицької і Волинської земель під міцною владою одного князя виступали галицькі середньозаможні бояри, міщани, селяни та володимирські бояри, проти цього - верхівка галицького боярства. Сорок років тривала виснажлива внутрішня боротьба Данила Галицького за єдину державу, яка в кінці 30-х рр. XIII ст. переплелася із зовнішньою - проти монголо-татарської навали. Боротьба з татарами надала державній політиці Галицько-Волинського князівства нового змісту: формується почуття національної свідомості, національної гідності¹³.

Галицько-Волинська держава, об'єднана в руках династії Романовичів, проіснувала до 1349 р., коли внаслідок загарбницької політики Польщі Галичина з Белзькою землею і Холмщиною опинилася в руках Польського королівства, а Волинь - литовських князів.

І.Крип'якевич бачив кілька факторів, що забезпечували могутність Галицько-Волинського князівства після занепаду Київської держави і початку монголо-татарської навали. Вчений відзначив надзвичайно влучне поєднання географічних, територіально-адміністративних, економічних та політичних

чинників. “Територія її (Галицько-Волинської держави. - Авт.), - писав він у праці “Історія України”, - була невелика - від Сяну по Случ і від Карпат до Німана. Життєвими артеріями були тут ріки Буг і Дністер, в їх поріччі лежали дві столиці – Володимир і Галич. Ця територія була краще забезпечена від степових орд, які туди забігали рідко, і торгова комунікація йшла без перешкод від Балтицького моря до Чорного та Балкан. На невеликому просторі державна влада легше могла виконувати свої завдання, тут скоріше прийшло до внутрішньої консолідації, український народ скоріше усвідомив собі свою індивідуальність. Найбільше загрожений був південний і західний кордон, від Угорщини й Польщі. Галицько-волинські князі, після довголітніх змагань, забезпечили країні корисні границі, а боротьба з чужинцями спричинилася до консолідації держави”¹⁴.

Досліджуючи Галицько-Волинське князівство, І.Крип'якевич, як згадувалося, виділяв спільність та специфіку розвитку двох його складових частин - Галичини і Волині - протягом XI – першої половини XIV ст. Цей довготривалий період, у свою чергу, він поділяв на XI-XII ст., коли Галицьке та Волинське князівства виступали як окремі державні утворення, і час існування власне Галицько-Волинської держави, в якому знову ж виокремлював етап утворення держави, першого об'єднання (1199-1205); боротьби за Галицьку землю (1205-1230); добу князювання Данила Галицького, нового об'єднання Галицької і Волинської земель в одне князівство (1230-1264); період історії Галицько-Волинської держави в другій половині XIII ст. - першій половині XIV ст.¹⁵.

Волинь і Галичина, за словами історика, “в широке історичне русло” увійшли внаслідок приєднання до Київської Русі. Науковець відзначав їх роль у системі земель Давньоруської держави в X - першій половині XI ст.: хоча “західні землі склали одну територію, яка підпорядковувалась безпосередньо київському князеві, ...головне місце займала Волинь” як багатолюдна земля з розвинутими містами, важливим торговим шляхом на захід. Київські князі призначали до волинського Володимира своїх намісників¹⁶. Волинські і галицькі землі уже в кінці XI - першій половині XII ст. посідали різне політичне становище в Київській державі: Волинь аж до кінця 1170-х рр. залишалася залежною від Києва, тоді як у Галичині вже від 1084 р. почалося створення окремого князівства. Сильна саме державницькими традиціями Галичина приваблювала волинського князя Романа Мстиславича, в результаті політики якого й утворилася єдина держава. Відмінність географічного і політичного місця Галичини та Волині спочатку у Київській державі, а згодом і в Галицько-Волинському князівстві, позначилася на всіх сферах їх внутрішнього і зовнішнього життя, розставляючи й політичні акценти, що відзначав ще М.Грушевський. Він писав, що протягом цілого XIII ст., поки центр Галицько-Волинської держави лежав на Галичині, “традиції галицької політики звертали політику Галицько-Волинської держави на захід”. На початку XIV ст. центр ваги перемістився на Волинь, яка більше тяжіла до сходу¹⁷. Різний вплив сходу і заходу на західноукраїнські землі особливо виразно простежувався на розвитку мистецтва, зокрема архітектури. В книзі “Історія української культури” І.Крип'якевич зауважив, що золоту добу своєї культури західноукраїнські землі переживали за князювання Данила Романовича та Володимира Васильковича. Завдяки своєму географічному розташуванню і зв'язкам із європейським заходом Галицько-Волинська держава витворила в себе дещо відмінну культуру від киево-чернігівської. Романські впливи виступали

тут набагато виразніше, ніж на східноукраїнських землях, зокрема, в архітектурі й образотворчому мистецтві. Старі українсько-візантійські традиції поступово синтезувалися у візантійсько-романський стиль. У той час як галицькі столиці - Перемишль, Галич, Холм, Львів - були “осередками, в яких західноєвропейська культура перемагає східну”, писав учений, культурні осередки Волині, “географічно ближчі до сходу, грають роль переходових помостів” між східною і західно-українською культурою. Галицький візантійсько-романський стиль відрізнявся від волинського киево-чернігівського стилю архітектури¹⁸.

У своїй багатій науковій спадщині І.Крип'якевич залишив чимало праць, у яких розробляв питання історії окремих українських міст, зокрема давньоруського Галича. Свої основні погляди на столичний Галич науковець висловив у працях “Княжий город Галич”, “Князь Ярослав Осмомисл”, а також у ряді узагальнюючих робіт - “Галицько-Волинське князівство”, “Історія української культури”, “Історія України”. Протягом майже піввікового періоду своєї дослідницької діяльності - з часу виходу першої розвідки про Галич у 1911 р. і до завершення монографії про Галицько-Волинську державу в 1958 р. - І.Крип'якевич періодично повертався до історії княжого Галича, внаслідок чого сьогодні можна простежити еволюцію його поглядів на столицю Галицького, а згодом Галицько-Волинського князівства. Науковець уважно стежив за результатами досліджень Галича спеціалістами з різних галузей історичної науки. Він був добре обізнаний з теоріями А.Пегрушевича, І.Шараневича, О.Чоловського, поглядами М.Грушевського, Й.Пеленського, Я.Пастернака, В.Гончарова та ін. До епохального відкриття Я.Пастернаком у 30-х рр. XX ст. катедрального Успенського собору І.Крип'якевич у своїх дослідженнях про Галич дотримувався, в загальному, поглядів М.Грушевського. Його невелика розвідка 1911 р. в українській історіографії початку XX ст. була однією із перших праць, де розглядалися проблеми старокняжої столиці.

У своїх перших дослідженнях І.Крип'якевич, як і його попередники, вважав, що це була дуже давня оселя, яка своїми початками сягає передісторичних часів. Слідом за М.Грушевським вчений дотримувався думки, що її заснування пов'язане з іменем якогось Галиці, від якого походить назва літописної Галичини Могили¹⁹.

Починаючи з другої половини XIX ст. і до 30-х рр. XX ст. в історичній науці тривала дискусія про локалізацію давнього Галича. Надзвичайно великий резонанс у всьому науковому світі викликали розкопки 1930-х рр. в с.Крилосі Галицького району. Саме під час цих археологічних експедицій під керівництвом Я.Пастернака були відкриті фундаменти галицького Успенського собору, чим розв'язано найголовніше дискусійне питання: княжий Галич стояв на місці сучасного с.Крилоса.

Відразу після відкриття Я.Пастернака в різних періодичних виданнях з'явилося багато публікацій, переважно науково-популярного змісту, повідомлень, інтерв'ю з місця розкопок, журналістських коментарів. Автор археологічних досліджень Я.Пастернак підготував монографію “Старий Галич” (Львів; Краків, 1944), а тим часом І.Крип'якевич у 1937 р. надрукував працю “Князь Ярослав Осмомисл” до 750-річчя від дня смерті галицького князя. З дозволу Я.Пастернака І.Крип'якевич залучив до своєї роботи матеріали крилоських розкопок, а, отже, його висновки про княжий Галич, зокрема, про

місце його розташування, топографію, культуру доби Ярослава Осмомисла ґрунтувалися на конкретних наукових фактах. Таким чином, він висловив новий погляд на історію давнього Галича.

І.Крип'якевич згодом узагальнив усі відомі на той час історико-археологічні дослідження Галича (зокрема, А.Петрушевича, І.Шараневича, О.Чоловського, М.Грушевського, Й.Пеленського, Я.Пастернака, В.Гончарова, М.Каргера) і свої думки відносно дискусійних проблем його історії розвинув у монографії "Галицько-Волинське князівство". Зокрема, вчений конкретизував здогад про долітописне походження Галича: археологічні дослідження підтвердили, що місто на Крилоській горі існувало в кінці IX - на початку X ст.²⁰. Дослідник вважав, що вперше назва міста згадана в Києво-Печерському патерику при описі подій 1098 р., коли через міжусобну боротьбу до Києва не прийшла "галицька сіль"²¹. І.Крип'якевич здогадувався про існування поселення на території пізнішої столиці ще в часах племінних об'єднань. Недостатність фактологічних матеріалів не дозволила І.Крип'якевичу зробити категоричні висновки про існування на Прикарпатті конкретних племен, зокрема племені хорватів. Науковець припускав, що хорвати жили не в Галичині, а десь на захід або південь від неї, і вагався, чи дійсно вони належали до східнослов'янських, руських племен, чи входили до складу єдиного племені карпато-чеських хорватів, як вважав відомий славист Л.Нідерле. І.Крип'якевич припускав, що територія над Середнім Сяном та Верхнім Дністром була заселена окремим племенем, назва якого невідома. У період утворення племінних центрів, на його думку, і були засновані пізніше міста-столиці галицьких князівств. Отже, первісно Перемишль, Звенигород, Тереховля, Галич могли бути племінними центрами. Врахувавши, що Перемишль, вірогідно, став головним осередком означеної території (як старший і в княжих часах), І.Крип'якевич виводив, що все плем'я могло називатися перемишлянами. Такі центри, укріплені "гради" давали назву етнічним групам, що проживали в даній місцевості²².

Після зосередження влади в 1084 р. в руках Рюрика, Володаря і Василька Ростиславичів, що було закріплено юридично на Любецькому з'їзді князів 1097 р., всі галицькі землі з їх найголовнішими політичними центрами – Перемишлем, Звенигородом, Тереховлею і Галичем - на століття з'єдналися владою однієї династії. Після смерті в 1094 р. Рюрика Галичиною спільно володіли Володар і Василько, які "солідарно захищали свої інтереси". На основі повідомлень польського хроніста Длугоша дослідник дотримувався думки про такий розподіл території: "Перемишль і Звенигород належали Володареві, Тереховль і Галич – Василькові"²³.

Новий етап в історії Галича почався з перенесенням сюди столиці Галицького князівства з Перемишля, яке здійснив 1141 р. князь Володимирко. Причину такого рішення І.Крип'якевич бачив у більш вигідному географічному розташуванні Галича порівняно з іншими стольними містами, що лежали на окраїнах князівства: Перемишль - недалеко від польського кордону, а Звенигород – волинського кордону, Тереховль - поблизу степів. Таким чином, будучи прикордонними містами, вони часто зазнавали небезпеки різних нападів. І.Крип'якевич відзначав: "Галичу, який стояв у середині князівства, далеко від кордонів, не загрожували несподівані набіги, що більше забезпечувало княже управління". Інша причина, не менш важлива, була економічна: Галич став

важливим економічним центром, осередком солеварного району. Як вказував учений, "через Галич проходив чумацький шлях, і місто було, правдоподібно, головним центром експорту солі"²⁴. Цьому сприяв судноплавний Дністер, через який відбувалися торговельні зв'язки з Чорним морем. Отже, стратегічні міркування та економічна потужність вирішували долю княжого Галича.

І.Крип'якевич у своїх працях висвітлював питання історичної топографії давнього Галича, дотримуючись поглядів Я.Пастернака. Він писав: "Центр Галича знаходився на високій горі на місці сучасного с.Кринос; він був укріплений двома рядами валів і ровів. Тут збудовано княжий двір, соборну церкву Успіння Богородиці та інші храми. На південь і захід від замку простягалося підгороддя, а в дальших околицях – ряд укріплених дворощ і монастирів"²⁵. Навколо князівського центру на Крилоській горі були розташовані передмістя, які всі разом становили єдиний давній Галич. Учений відзначав його великі розміри: місто простягалося від Крилоса "ще далеко над річкою Луквою аж до Дністра. Теперішні с.Залуква, Святий Станіслав, Сокіл і навіть містечко Галич були передмістями великої воєнної столиці"²⁶.

І.Крип'якевич як дослідник історії Галицько-Волинського князівства та давнього Галича своїми працями зробив вагомий внесок у розвиток української історіографії ХХ ст. Історична концепція Галицько-Волинського князівства, створена наприкінці ХІХ ст. М.Грушевським і розвинена в середині ХХ ст. І.Крип'якевичем, є основою сучасних наукових досліджень з історії української державності. Вихідним положенням поглядів на Галицько-Волинське князівство стало величезне значення його не лише в історії західноукраїнських земель, але і в цілому України, Європи, зрештою, у процесах творення української державності протягом Х-ХХ ст. М.Грушевський зазначав: "Всеукраїнською, якою була Київська, Галицько-Волинська держава стати не подужала, обмежилася західною Україною, хоч було кілька моментів, коли запосилося як не на опанування цією цілою Україною, то значне розширення сфери впливів на сході"²⁷.

Сильну традицію єдності української нації, державницькі прагнення західноукраїнський регіон зберігав протягом шести століть після розпаду Галицько-Волинського князівства.

- 1 Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. - К., 1984. - С.68.
- 2 Там само. - С.68-69.
- 3 Там само. - С.71-76.
- 4 Там само. - С.73.
- 5 Там само. - С.13-18, 80-82.
- 6 Крип'якевич І. Історія України. - Львів, 1992. - С.75-79.
- 7 Грушевський М. Історія України-Руси. - К., 1993. - Т.ІІІ. - С.1.
- 8 Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. - С.19.
- 9 Там само. - С.14,15,21-38.
- 10 Крип'якевич І.П. Історія України. - Львів, 1990. - С.74.
- 11 Там само. - С.85.
- 12 Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. - С.19.

- 13 Крип'якевич І. Історія України. - Львів, 1992. - С.82-90.
- 14 Там само. - С.93.
- 15 Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. - С.57-115.
- 16 Там само. - С.66.
- 17 Грушевський М. Історія України-Руси. - Т.ІІІ. - С.1.
- 18 Історія української культури / За заг. редакцією І.Крип'якевича. - Львів, 1937. - С.484.
- 19 Крип'якевич І. Княжий город Галич // Ілюстрований народний календар товариства "Просвіта" на звичайний рік 1911. - Львів, 1911. - С.69-79; його ж. Княжий город Галич//Історична бібліотека "Просвіти". - Львів, 1923. - №2. - С.16.
- 20 Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. - С.36.
- 21 Там само. - С.36,43.
- 22 Там само. - С.60,61.
- 23 Там само. - С.71.
- 24 Там само. - С.73.
- 25 Там само. - С.36,37.
- 26 Крип'якевич І.П. Князь Ярослав Осмомисл. - Львів, 1937. - С.25,26; його ж. Галицько-Волинське князівство. - С.36,37,73.
- 27 Грушевський М. Історія України-Руси. - Т.ІІІ. - С.1.

До 350-річчя початку Національно-визвольної війни українського народу

Михайло СИГИДИН

ІСТОРИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ СЕРЕДИНИ XVII СТ.: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Загальновідомо, що дослідження подій Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького має давню традицію тягlosti у вітчизняній історіографії. Започаткована ще сучасниками тих складних і неоднозначних процесів, що зумовили зміни у всіх сферах життєдіяльності українського народу, ця традиція пройшла тривалий і нелегкий шлях еволюції у XVIII-XIX століттях і зазнала революційного впливу новітніх часів української історії, переорієнтувавши і значно розширивши проблематику наукових досліджень. Особливо відчутним цей вплив став наприкінці 80-х - початку 90-х років XX ст. Процес реального державотворення, започаткований в цей період в Україні, зумовив гостру потребу переосмислення історичного минулого українського народу, визначивши при цьому пріоритетним напрямком історичних студій політичну історію.

Під цим кутом зору цілком поділяємо думку сучасного дослідника С.Білоконя, що "без української держави не могло бути української історії", а "єдиним гарантом існування науки історії України" може бути "національна державність"¹.

Тому цілком закономірним видається прагнення багатьох сучасних медієвістів відмовитися від застарілих поглядів, ідеологічних схем та концепцій у дослідженні суті національно-визвольної боротьби українського народу середини і другої половини XVII ст. і натомість по-новому поглянути на одну з найважливіших подій в історії України, яка започаткувала "нову епоху в боротьбі за незалежність і створення самостійної держави"² і водночас поклала початок "новій українській історії"³.

Зауважимо, що історична традиція дослідження подій Хмельниччини бере свій початок ще з козацьких літописців другої половини XVII – поч. XVIII ст. Описуючи історію козаччини, і Самовидець, і Г.Грабянка, і С.Величко виділяють при цьому як головний період "козацької війни з поляками", започаткованої Богданом Хмельницьким і продовженої вже після його смерті. Тому, зважаючи на певну умовність терміну "козацькі літописи"⁴, а також окремі відмінності та розбіжності в оцінках подій, слід визнати, що саме козацькі автори заклали міцні підвалини першої історичної концепції Визвольної війни. Коротко основні положення її можна звести до кількох характерних узагальнень. По-перше, були визначені в цілому причини Визвольної війни і охарактеризовано тяжкий соціальний та національно-релігійний гніт, який терпів "руський народ"⁵. По-друге, підкреслено національно-визвольний і антикріпосницький характер війни, а також наголошено на визначальній ролі козацтва у її подіях. По-третє, козацькі літописці не обмежували хронологічні рамки війни ні 1654, ні 1657 роками, як це робили наступні покоління істориків, залишаючи тим самим

альтернативу для побудови майбутніх історичних схем. В той же час у творах козацької історіографії більшою або меншою мірою проявилася і національно-державна ідея, заснована "на ідеї автономізму та українського патріотизму при незмінній російській орієнтації"⁶.

Більш загострене почуття українського патріота у відстоюванні "права народу на самостійний державно-політичний розвиток та на його боротьбу за свободу й незалежність"⁷ знайшло своє виявлення на сторінках "Історії Русів" - анонімного твору й водночас видатної пам'ятки національно-політичної думки України кінця XVIII - початку XIX ст. Незважаючи на ряд фактичних помилок і неточностей у висвітленні подій національно-визвольної боротьби середини XVII ст., автор даного твору вибудував логічну концепцію стосовно подій Хмельниччини. Продовжуючи традиції козацького літописання, він висловив у своїй "Історії Русів" кілька важливих положень, які дозволили йому вперше в українській історіографії охарактеризувати події кінця 40-х - поч. 50-х років XVII ст. як "революцію"⁸. Окремі думки, висловлені свого часу автором твору, як то зрада українським панівним станом національних інтересів, висока оцінка діяльності гетьмана Богдана Хмельницького, будівництво незалежної Української держави ("Руської землі") як найбільшої цінності для народу, визначальна роль козацтва у цьому процесі як носія державної ідеї, важлива роль геополітичного фактора в утвердженні незалежності Української держави тощо, - активно розробляються і в сучасній вітчизняній історіографії. Вплив політичної концепції "Історії Русів" на розвиток української історичної думки першої половини XIX ст. помітно прослідковується у працях Д.Бантиш-Каменського, М.Маркевича і особливо Т.Шевченка. Як слушно зауважував М.Марченко, "різносторонністю висунутих питань, незалежно від того, вірно чи не вірно вони розв'язувалися", "Історія Русів" "пробуджувала у читача й істориків великий інтерес до вивчення історії України"⁹.

Проте вже з середини XIX ст. на зміну патріотично-романтичним традиціям українських дворянських істориків стосовно висвітлення доби Хмельниччини з'являється та утверджується в історіографії народницька концепція, репрезентанти якої у центрі своєї уваги ставили народ під яким розуміли "головно селянські маси". Сприймаючи "селянські низи за рушійний чинник історії", вони упереджено ставилися до держави, як чужої, так і своєї, ототожнюючи її установи з "насильством і визиском"¹⁰. Свідоме протиставлення народу і еліти, пріоритетність соціальних антагонізмів та ігнорування чи недооцінка питань державного будівництва українського народу у працях М.Костомарова, В.Антоновича, О.Лазаревського, М.Драгоманова та інших дослідників призводили "істориків-народників до звуження світогляду, до певного суб'єктивізму" в дослідженні проблем Хмельниччини¹¹.

М.Костомаров першим серед представників народницького напрямку відтворив в українській історіографії широке полотно національно-визвольної боротьби 1648-1657 рр., наголошуючи при цьому на закономірності і неминучості цих подій, обумовлених нестерпним соціальним, національним і релігійним гнітом українського народу у попередні десятиліття¹². При цьому історик розглядав Визвольну війну одночасно і як козацьку революцію, і як селянське повстання проти гноблення польської та місцевої шляхти,¹³ підкреслюючи, що в Україні в той час відбувався "збір цілого народу на війну"¹⁴. Особливо виділив М.Костомаров видатну роль Б.Хмельницького, зазначивши, що це був

"обранець народу свого, зняряддя потреб свого часу, своєї країни"¹⁵, талановитий полководець і дипломат. Еволюція поглядів, яка відбулася у Костомарова у 60- на поч. 80 років XIX ст., дозволила йому висловити думку про Хмельницького, як про "людину політичну, мужа ідеї", здійснення якої було цілком його діяльністю¹⁶. Саму ж ціль дослідник визначив як прагнення гетьмана "...дати своїй Україні повну незалежність..."¹⁷.

Проте піти далі цих висловлювань представники першого в українській історіографії наукового напрямку не змогли, оскільки в своїх історичних дослідженнях головну увагу звертали на різноманітні форми і прояви народного життя українців, а не на його політично-державні домагання. Помилково стверджуючи, що українська народність "цілком позбавлена державного інстинкту", В.Антонович відносив український народ до категорії "недержавних націй", вважаючи, що він нездатний творити своє державне життя¹⁸.

Закидаючи Б.Хмельницькому "повну недотепність у політичних справах" і відсутність у нього політичної програми державотворення, дослідник в той же час відзначає "дійсно видатні здібності" Б.Хмельницького як "талановитого організатора", "вождя і полководця"¹⁹. Розглядаючи визвольну боротьбу 1648-1657рр. як національну революцію, Володимир Антонович, залишаючись вірним народницькій концепції, вказує причини невдач намірів Б.Хмельницького. На його думку це: а) неготовність народу "до політичного життя" через низький рівень культури; б) відсутність "політичного виховання" і "політичного ідеалу" у Хмельницького та "цілого українського народу"; в) "несправедливі обставини"²⁰.

Значно розширив народницькі студії над добою Хмельниччини за рахунок вивчення аграрних відносин в козацькій державі О.Лазаревський. І хоча цією проблематикою дослідник ніколи спеціально не займався, вихідною точкою його досліджень була саме Хмельниччина, яку він називав найяскравішою епохою і найвідряднішим часом в усьому історичному житті України²¹.

Зробили свій внесок у розвиток народницької концепції Національно-визвольної війни середини XVII ст. й інші українські дослідники. Зокрема, М.Драгоманов констатував, що "часи найбільшої сили козацтва" припадали саме на період Хмельниччини, що саме тоді в українців зростало почуття "осібності" від поляків і від "москвинів", змінювалося переконання в необхідності "бути вільними й стати всі вкупі й спілці"²². Саму ж війну проти панської Польщі дослідник розглядав як загальнонародну і визвольну, яка виникла не стільки через релігійні суперечності, скільки в силу соціально-економічних причин. Торкаючись проблеми державотворення, Драгоманов одним із перших висловив думку про виникнення в ході війни "подібної до самостійної" Української держави, устрій якої "був більш подібен до устрою ... вольних держав європейських, так званих конституційних, ніж Московське царство"²³. Причому, "державним ідеалом" станів українського суспільства, як зазначав дослідник, був монархізм, незважаючи на те, що "обставини життя" нав'язували українцям "республіканські порядки"²⁴. До цього додамо, що спроби реалізувати ідею монархізму в середині XVII- XVIII ст. на практиці /Б.Хмельницький, Д.Многогрішний, І.Самойлович, І.Мазепа/ завжди наштовхувались на протидію двох сил: по-перше, частини козацької старшини, яка вбачала в цьому антидемократичний акт, а по-друге, царського уряду, який неухильно здійснював політику обмеження і ліквідації інституту гетьманства²⁵.

Своєрідним доповненням до сказаного можуть служити міркування, висловлені свого часу відомою дослідницею О.Єфименко стосовно того, що на середину XVII ст. в Україні в основному склалися підвалини нового суспільного і господарського ладу, який формувався під “культурним впливом” Польської держави. Наслідником його став прискорений процес “денаціоналізації південноруського дворянства”, а в сфері соціально-економічних відносин - енергійний господарський розвиток України, за “блискучими результатами” якого до пори до часу не була помітна “соціальна катастрофа”. Хмельниччина ж, за словами історика, “лише прискорила” ті глибокі соціально-економічні процеси, які були пов’язані із насильним запровадженням шляхтою фільварково-панщинної системи господарювання, і водночас наочно з’ясувала, що інтереси “козацької України” співпадали з інтересами всієї “Південної Русі” в її етнографічних межах, тобто всієї України. Саме цим, на думку О.Єфименко, пояснюється загальнонародний характер визвольної боротьби українського народу, і саме це дозволило Україні, знищивши “старий режим”, розпочати нове життя “як політично самостійне громадянське суспільство”. Проте зберегти свою політичну “цілісність і самобутність” Україні не дозволили як “історичні обставини” (смерть Б.Хмельницького, зрада національних інтересів українським панством), так і “сліпі та несвідомі” (соціальна та міжусобна боротьба, деструктивна роль Запорозької Січі) та “свідомо-ворожі” (Польща, Москва, Крим, Туреччина, вплив геополітичного фактору) сили²⁶.

Але, безумовно, найбільший внесок у справу дослідження проблем Хмельниччини зробив “патріарх української історіографії” М.С.Грушевський, для якого “ідея служіння рідному народові була домінантною в науковій творчості”²⁷. Будучи послідовником народницької традиції в українській історіографії, останнім могианом якої він сам себе називав, М.Грушевський на протязі перших трьох десятиліть ХХ ст. зазнав відчутного впливу державницьких ідей. У першу чергу, цей вплив торкнувся бачення вченим “епохи Хмельниччини”, якій він присвятив три томи з десяти своєї головної праці “Історія України-Руси” та цілий ряд наукових статей і розвідок. Суперечливий процес переосмислення видатним істориком подій 1648-1657рр. позначився, перш за все, на відміну від народницької концепції, інтерпретацією вченим двох основних проблем Хмельниччини: процесу державотворення і розуміння місця та ролі у цьому процесі національної еліти та різних соціальних станів, а також постаті і діяльності самого гетьмана. Зауважимо, що детальний аналіз поглядів М.Грушевського на означені проблеми на основі порівняльно-критичного методу зробив свого часу видатний грушевськознавець Любомир Винар²⁸.

З огляду на обмежені рамки даної публікації відзначимо лише, що поділяємо міркування Л.Винара про наявність в історіографічній творчості М. Грушевського як “народницьких”, так і “державницьких” елементів, а також твердження про те, що державницькі концепції вченого віддзеркалювали “тогочасну державницьку ідеологію і державницькі домагання українського народу”²⁹.

Академік М. Грушевський у своїх працях значно розширив народницьку концепцію Хмельниччини, зосередивши свою увагу на нетрадиційних для народників наукових проблемах, а саме аналізі політичних концепцій Б.Хмельницького та його оточення. Зокрема, важливим є висновок вченого про те, що події 1648-1657 рр. слід трактувати насамперед як “найбільшу

революцію в житті нашого народу”, як “великий етап” у його поступі до “своїх соціальних, політичних, культурних і національних ідеалів”³⁰.

Цікаво, що М. Грушевський, аргументовано полемізуючи на сторінках своєї праці із засновником державницького напрямку у вітчизняній історіографії В.Липинським щодо періодизації та еволюції політичних концепцій Б.Хмельницького, переконливо спростовує його міркування стосовно наявності програми козацького автономізму в гетьмана після грудня 1648 р. Натомість наголошує на думці, що програма незалежності України від Польщі “від січня 1649 р. вже не сходила з столу Хмельницького”, а головною метою його була “повна державна незалежність України в її історичних границях”³¹.

Перспективною в науковому плані виявилась також думка про те, що політична програма Хмельниччини не обмежувалась хронологічними рамками 1648 – 1657 років. Відзначаючи, що смерть Б.Хмельницького була “великою втратою для політичного престижу України і її внутрішньої рівноваги”, академік наголошує на тому, що вона не внесла “ніякого перелому” і змін в цю програму. Тому не можна відмежовувати Хмельниччину від “пізнішої доби” - “Вигівщини” і Руїни з їх трагічними наслідками для України, оскільки розпочались вони ще за Хмельницького³². В сучасній історіографії ці погляди М.Грушевського знайшли свій творчий розвиток у працях В.Смоля та В.Степанкова³³.

Виправдана часом та дослідженнями багатьох пізніших вчених і характеристика М.Грушевським особи та діяльності Б.Хмельницького. Називаючи гетьмана “свідомим носителем державної української ідеї”, “головним потрясателем ... та героєм української історії”, “природженим вождем - правителем і політиком-дипломатом”, видатний історик застерігав від надмірної ідеалізації постаті Б.Хмельницького, наголошуючи при цьому на неоднозначності та неконсеквентності його дій, звинувачуючи гетьмана у відсутності в його політиці “твердої лінії”³⁴.

Особливо слід наголосити на винятковості значення висновку вченого з погляду історичної перспективи та розширення проблематики фундаментальних досліджень Хмельниччини щодо впливу цих подій на історичний розвиток України. На думку М.Грушевського, “епоха Хмельниччини” відіграла в історії України таку ж роль, як “Реформація для німецького народу” й “Французька революція для Західної Європи”³⁵.

Ця думка академіка дозволила сучасним дослідникам розглядати національно-визвольну боротьбу українського народу середини - другої половини XVII ст. у контексті загально-європейського революційного руху XVI-XVII століть³⁶.

Поряд з цим не можна цілком погодитись із окремими положеннями концепції М.Грушевського подій Хмельниччини. Зокрема, з тим, що Хмельницький цілком ігнорував інтереси селянства як стану і своїми “замірами не виходив за інтереси тісної верстви, до котрої належав”; що “соціальна радикальна революція” в ході війни мала завершений характер; що Хмельницький запровадив в Україні свою владу “ціною страшних жертв” народу, який служив для нього “гарматним м’ясом”; що “Хмельниччина на полі політичній і соціальній” зазнала повного краху тощо³⁷.

Зауважимо, що деяка непослідовність та суперечливість поглядів та оцінок Хмельниччини в історичній схемі М.Грушевського пояснюється насамперед органічним та творчим переплетінням в його науковій спадщині головних постулатів “народництва” та “державництва” як провідних

історіографічних напрямків. Тому цілком закономірним видається твердження Л.Винара про те, що "історики-державники" прийняли схему Грушевського як національну схему української історіографії", а "державницька школа" виросла з історичної школи Грушевського"³⁸.

Ця думка стосовно визначення комплексу основних проблем Хмельниччини знайшла своє логічне підтвердження на початку ХХ ст. у працях засновників державницького напрямку С.Томашівського та В.Липинського, а згодом їх послідовників Д.Дорошенка, В.Герасимчука, І.Крип'якевича, О.Терлецького, А.Яковліва та інших дослідників. На противагу народницькій традиції історики-державники трактували боротьбу українського народу в середині XVII ст. як боротьбу за створення самостійної Української держави, досліджували сам процес становлення і функціонування державних інституцій, з'ясовували особливості формування національної еліти та розвитку національно-державної ідеї. Зокрема, першим серед українських істориків проаналізував політику Б.Хмельницького восени 1648 р. з точки зору державних інтересів України і визначив суть всенародної боротьби як "української революції" С.Томашівський. Він же звернув увагу на те, що на початковому етапі війни відчувалася "недостача ясної національно-політичної ідеї" під час народних повстань, а перший визвольний похід Б.Хмельницького в Галичину в 1648 р. сприяв "першому прояву одної загальної української національної ідеї"³⁹.

Однак найповніше державницька концепція Національно-визвольної війни середини XVII ст. вперше була сформульована у працях В.Липинського. Головні положення її відчутно прослідковувалися вже в перших дослідженнях автора з історії Хмельниччини, написаних польською мовою⁴⁰. Проте завершеного вигляду ця концепція набула в його фундаментальній праці "Україна на переломі. 1657-1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII столітті", виданій у 1920 р. у Відні. Згідно з Липинським, головне завдання української революції полягало у побудові незалежної козацької держави. Досліджуючи складний і неоднозначний процес державотворення в Україні в середині XVII ст., дослідник виділив ще дві проблеми, безпосередньо пов'язані з попередньою: з'ясування ролі еліти (козацько-шляхетської аристократії) та ролі видатної особи (на прикладі Б.Хмельницького) в історії України XVII ст.⁴¹. Прослідковуючи основні етапи боротьби "української нації" за створення самостійної Української держави (що само по собі було вже революційним явищем в українській історіографії), В.Липинський спричинив своїми міркуваннями щодо трактування доби Хмельниччини та визначення її основних проблем справжній переворот. У своїй праці вчений дослідив шляхи розвитку та особливості формування нової національно-державної еліти, з'ясував етапи становлення національної ідеї та державотворчої програми Б.Хмельницького, розвинув теорію монархічної форми правління на засадах спадкоємного гетьманату. Під кутом зору державних інтересів України розцінював видатний історик і міжнародні відносини козацької держави, характеризуючи Переяславську угоду 1654 р. не як "акт возз'єднання", а як міжнародний союз проти Польщі й татар, забезпечений формою протекторату і укладений гетьманським урядом в ім'я українських державних інтересів⁴².

Зауважимо, що більшість з поставлених І.Липинським ще в 20-х роках наукових проблем з історії національно-визвольних змагань українського

народу в XVII ст. активно досліджуються в сучасній вітчизняній історіографії. Підтвердженням актуальності наукових ідей та висновків В.Липинського стосовно проблем Хмельниччини стала подальша розробка в 20-30-х роках державницької концепції у дослідженнях цілої плеяди молодих науковців - І.Крип'якевича, М.Кордуби, О.Терлецького, А.Яковліва, Д.Дорошенка, Б.Крупницького, Л.Окиншевича, Н.Полонської-Василенко та інших дослідників. Обсяг журнальної статті не дозволяє детальніше проаналізувати праці кожного з них. Тому доцільніше обмежитись узагальнюючими міркуваннями з цього приводу.

Насамперед, впадає у вічі те, що історики державницького напрямку, визнаючи рушійною силою історичного процесу не народ, а провідну верству суспільства - національну еліту, сприйняли на озброєння історіографічну схему М.Грушевського⁴³. Тим самим органічно і свідомо поєднавши традиції "державництва з соціальними первнями", "національний та соціальний моменти" Хмельниччини⁴⁴. По-друге, практично всі представники державницької школи розглядали період 1648-1657 рр. як єдиний цілісний процес, як епохальну подію української історії, вживаючи при цьому різних означень: "Хмельниччина", "Українська революція", "Велике Українське повстання", "Козацька революція", "Визвольна війна" тощо. Проте, на відміну від більшості сучасних дослідників, вони здебільшого не надавали особливої ваги наповненню реальним змістом цієї термінології. Третьою характерною рисою було те, що історики-державники почали досліджувати події, що відбувалися в Україні у середині XVII ст. виключно з позицій процесу становлення і розвитку національної державності.

Зокрема, першим серед українських істориків комплексно дослідив процес державотворення в Україні в середині XVII ст. І.Крип'якевич, праці якого мали помітний вплив на подальший розвиток української історіографії. Він зробив науковий аналіз діяльності владних інституцій Гетьманщини - козацької ради, виконавчих та військових структур, фінансової та судової систем, дослідив проблему державних кордонів, визначив склад та звернув увагу на особливості формування нової української еліти - генеральної та полкової старшини. Одним з перших І.Крип'якевич наповнив реальним змістом термін "козацька революція", підкресливши думку, що вона принесла "основний переворот у землеволодінню і класовім поділі населення України" і що "нова українська держава" виросла на "нових господарських і соціальних засадах". У тому, що ця держава за своїм характером була козацькою, вчений вбачав основні "причини її сили і слабкості"⁴⁵.

Автор першої у вітчизняній історіографії синтетичної праці з історії української державності О.Терлецький дослідив особливості державотворчого процесу і роль Б.Хмельницького у ньому як творця ідеї суверенності і соборності України, виділивши та обґрунтувавши при цьому думку, що "українська революція" була не тільки соціальною та суспільною, але й національною⁴⁶.

Виняткове значення для вивчення дипломатичних зносин Української держави Б.Хмельницького мають дослідження відомого історика права А.Яковліва, в яких здійснено ґрунтовний юридичний аналіз українсько-московських відносин та договору 1654 р. Автор у багатьох питаннях солідаризується з оцінками на цю проблему М.Грушевського. Підкреслюючи договірний і рівноправний характер "Березневих статей",

дослідник наголосив на юридичній повноцінності і незалежності Української держави, яка розглядала цей документ як “звичайний оборонний договір” у війні проти Польщі, який А.Яковлів визначив як протекторат або відносини номінального васалітету⁴⁷. Зауважимо, що висновки А.Яковліва не втратили свого наукового значення і в наші дні.

Значний внесок у розвиток державницької концепції Хмельниччини зробив Д.Дорошенко. Даючи високу оцінку діяльності гетьмана як творця Української козацької держави, він дослідив етапи державотворення, показав еволюцію політичного мислення Б.Хмельницького, підкреслив значення “доби Хмельниччини” у житті України як “переломного моменту”, який дозволив “впровадити український народ у сім'ю самостійних народів із своїм власним національним життям”⁴⁸.

Вагомі результати та висновки, зроблені українськими вченими в 20-30-х роках, заклали міцні підвалини у фундамент майбутніх наукових досліджень подій Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст., визначивши при цьому пріоритетні напрямки та проблеми. Характерно, що головний наголос у дослідженнях цього періоду робився на вивченні державотворчих процесів Хмельниччини, що було започатковане у працях М.Грушевського.

(Далі буде)

¹ Білокінь С. Чи маємо ми історичну науку? // Наше минуле. - К., 1993. - Число 1(6). - С. 16.

² Смолій В., Степанков В. У пошуках нової історії Визвольної війни українського народу XVII ст.-К., 1992. - С.3.

³ Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. - К., 1997. - С. 177.

⁴ Автор цілком поділяє думку, висловлену свого часу Я.Дзирою. Див.: Дзира Я. Українські літописи XVI-XVIII ст. в радянській історіографії // Історичні джерела та їх використання. -К., 1968. - Вип.3. - С.181.

⁵ Величко С. Літопис. - К., 1991. - Т.1.- С.38,41; Літопис Самовидця. - К., 1971.- С.45-47; Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки.- К., 1992.- С.33-37.

⁶ Шевчук В. Козацька держава. Етюди до історії українського державотворення. - К., 1995. - С.313.

⁷ Полонська-Василенко Н. Історія України.- К., 1992.- Т.1.- С.16.

⁸ Історія Русів.- К., 1991.

⁹ Марченко М. Українська історіографія / 3 найдавніших часів до середини XIX ст./.- К., 1959. - С.127.

¹⁰ Пеленський Я. Передмова // Липинський В. Україна на переломі. 1657-1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII столітті.-Філадельфія, 1991.- С.ХІ-ХІІ.

¹¹ Крупницький Б. Історіознавчі проблеми історії України: Збірник статей.-Мюнхен, 1959.-С.3.

¹² Костомаров Н. Материалы и исследования. Богдан Хмельницкий.- М., 1994.- С.124-131.

¹³ Пинчук Ю.А. Николай Иванович Костомаров как историк // Костомаров Н.И. Автобиография. Бунт Стеньки Разина.- К.,1992. - С.52.

¹⁴ Костомаров Н.И. Материалы и исследования. Богдан Хмельницкий. - М.,1994.- С.124-131.

¹⁵ Костомаров Н. О причинах и характере унии в западной России. - Харьков, 1842.- С.101.

¹⁶ Костомаров Н.И. Несколько слов о памятнике Хмельницкому // Укр. іст. журн. - 1992.- №5. - С.138.

¹⁷ Цит. за: Пинчук Ю.А. Исторические взгляды Н.И. Костомарова. Критический очерк.- К., 1984.- С.132.

¹⁸ Антонович В.Б. Характеристика деятельности Богдана Хмельницкого // Антонович В.Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори.- К.,1995.- С.192.

¹⁹ Антонович В.Б. Про козацькі часи на Україні.- К., 1991. - С.111,123,141; його ж. Характеристика деятельности Богдана Хмельницкого.- С.191.

²⁰ Антонович В.Б. Про козацькі часи на Україні.- С.122,129; Мельник Л.В. Антонович про проблему державності в українській історії (в інтерпретаціях істориків ХХ ст.) // Академія пам'яті професора Володимира Антоновича. (16-18 березня 1993 р. м. Київ.) Доповіді та матеріали.- К., 1994.- С.23.

²¹ Лазаревський А. Малороссийские посполитые крестьяне /1648-1783гг./.- К., 1908; Олександр Матвійович Лазаревський. 1834-1902. Матеріали до бібліографії.- К., 1994.- С.7.

²² Драгоманов М.П. Вибране.- К.,1991.- С.279.

²³ Драгоманов М.П. Пропаший час: Українці під Московським царством, 1654-1876 // Укр. іст. журн.- 1991. - №9. - С.140.

²⁴ Б.Грінченко-М.Драгоманов. Діалоги про українську національну справу.- К., 1994. - С.152.

²⁵ Верба І. Ідея спадковості влади в Українській козацькій державі /друга половина XVII-XVIII ст./ // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку (Матеріали Республіканських історичних читань).- К., 1991.- С.79-84.

²⁶ Ефименко А.Я. История украинского народа.- К., -1990. - С.220-223, 231-232, 253-255.

²⁷ Винар Л. Михайло Грушевський – історик України // М.Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125 – й річниці від дня народження М.Грушевського.- Львів, 1994. – С. 17.

²⁸ Див.: Винар Л. Михайло Грушевський : Історик і будівничий нації (Статті і матеріали). – Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995.- С.83-98.

²⁹ Там само.- С.97,98.

³⁰ Грушевський М.С. Історія України-Руси.-К., 1997.-Т.9., кн.2: Роки 1654-1657.- С.1505-1508.

³¹ Там само.- С.1491-1494.

³² Там само.- С.1495-1497.

³³ Смолій В. Богдан Хмельницький: особистість у контексті епохи // Укр. іст. журн. – 1995.- №4.- С.12; Смолій В., Степанков В. У пошуках нової концепції...- С.33.: Аналіз поглядів цих авторів див. нижче.

³⁴ Грушевський М. На українські теми. “Мазепинство” і “Богданівство” // Київська старовина.- 1995.- №6.- С.4; його ж. Історія України-Руси.- Т.9., кн.2.- С.1486, 1494-1496, 1507-1508.

³⁵ Грушевський М. Хмельницький і Хмельницщина. Історичний ескіз // Записки Наукового Товариства ім. Т.Шевченка (далі – ЗНТШ).- Львів, 1898.- Т.23-24.- С.2.

³⁶ Степанков В.С. Українська революція 1648-1676 рр. у контексті європейського революційного руху XVI-XVII ст.: спроба порівняльного аналізу // Укр. іст. журн.- 1997.- №1.- С.3-21.

³⁷ Грушевський М. Хмельницький і Хмельницщина.-С.27-29; його ж. Історія України-Руси.- К.,1996.-Т.9 , кн.1. - С.388-395.

³⁸ Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866-1934) // Винар Л. Силуети епох. Історичні розвідки.-Дрогобич, 1992.-С.102.

³⁹ Томашівський С. Перший похід Богдана Хмельницького в Галичину (Два місяці української політики 1648 р.)- Львів, 1914; його ж. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р. // ЗНТШ.- Львів, 1898.- Т. 23-24.-С.2, 138.

⁴⁰ Lipiński W. Szlachta na Ukrainie.- Kraków, 1909; Stanisław Michał Krzyczewski.- Kraków, 1912.

⁴¹ Пеленський Я. В'ячеслав Липинський – засновник державницької школи в українській історіографії // Укр. іст. журн.-1992.-№2.-С.140; Лев Р. Білас. В'ячеслав Липинський як історик кризової доби (Вступне есе) // Липинський В. Твори. Історична секція.-Т.3. Україна на переломі. 1657-1659. Замітки до історії українського державного будівництва в Україні в XVII ст.- Філадельфія, 1991.- С.LXIII-LXIV.

⁴² Потульницький В.А. Історія української політології. / Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці.- К.,1992.- С.117.

⁴³ Винар Л. Михайло Грушевський – історик України.- С.29.

⁴⁴ Крупницький Б. Богдан Хмельницький у світлі української історіографії // Київська старовина.- 1995.- №6.- С.35.

⁴⁵ Крип'якевич І.П. Студії над державою Богдана Хмельницького // ЗНТШ.-1925.-Т.138-140; 1926.-Т.144-145; 1927.-Т.147; 1931.-Т.151.-С.135, 142, 148; його ж. Історія України.- Львів, 1990.-С.170-186.

⁴⁶ Терлецький О. Історія української держави.- Львів, 1924.- Т.2. Козацька доба.- С.76.

⁴⁷ Яковлів А. Договір гетьмана Богдана Хмельницького з Москвою року 1654 // Юбілейний збірник на пошану академіка Д.І.Багалія.- К.,1927.- С.606,614-615; його ж. Українсько-московські договори в XVII-XVIII віках.- Варшава, 1934.

⁴⁸ Дорошенко Д. Нарис історії України.- Львів, 1991.- Т.2.- С.234-283.

Василь ПЕДИЧ

ГАЛИЧИНА В РОКИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ СТЕПАНА ТОМАШІВСЬКОГО

Степан Томашівський народився 9 січня 1875 р. в с. Купновичі Рудківського повіту на Львівщині (нині село Купновичі Самбірського району). Середню освіту здобув у Самбірській гімназії, вищу – у Львівському університеті. З 1899 р. – дійсний член НТШ. У 1900-1910 рр. вчителював у гімназіях Бережан і Львова. З 1911 р. – доцент історії Австрії у Львівському університеті, в 1913-1915 рр. – урядуючий голова НТШ, редактор записок НТШ (тт. 115-124). 1914-1918 рр. – член Бойової Управи Українських Січових Стрільців, проживав у Відні. Восени 1918 р. як радник Галицької делегації брав участь у Паризькій мирній конференції. У 1920 р. очолював дипломатичну місію в Лондоні. Від 1921 до 1925 рр. проживав у Берліні, де редагував часопис "Українське Слово" та "Літопис політики, письменства і мистецтва". У 1925 р. повернувся до Львова, де вчителював у гімназії, а також редагував часопис "Політика". На основі нової габілітаційної роботи в 1928 р. здобув право викладати українську історію в Краківському університеті, де працював до останніх днів життя. Помер у Кракові 12 грудня 1930 р.

Наукові праці С.Томашівського довоєнного періоду підготовлені цілком у площині народницької історіографічної концепції М.Грушевського, від якої він згодом відійшов, ставши одним з основоположників державницького напрямку в українській історіографії. У 1919 р. С.Томашівський видав книгу "Українська історія. Старинні та середні віки", в якій вперше подано синтетичний виклад української історії з державницьких позицій. У цей період з-під пера С.Томашівського вийшла ціла низка наукових та науково-публіцистичних праць з проблем галицької історії, в рамках підготовки кількатомової історії Галичини (на жаль, цей задум С.Томашівського не був реалізований).

Звернення сьогодні до наукової спадщини попередніх генерацій українських істориків – це не тільки данина їхній пам'яті, а й об'єктивна потреба часу, яка диктує необхідність нового прочитання і неупередженої оцінки їх творчого доробку. Сучасна історична наука не може рухатися вперед без осмислення та узагальнення досвіду роботи попередників.

Багатогранна постать С.Томашівського – історика, політика, дипломата, видавця, публіциста потребує всебічного вивчення як у плані його наукового доробку, так і громадсько-політичної діяльності, тощо. Об'єктом нашого дослідження є Галичина в роки визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького в науковій спадщині С.Томашівського. Цілеспрямоване заняття історією Галичини у С.Томашівського простежується від часу його навчання на філософському факультеті Львівського університету (поступив до університету у 1895 р.), де він, як сам зазначав в автобіографії, вступив на поле наукової діяльності під впливом і проводом професора М.Грушевського¹. У каталогах студентів, вписаних на лекції та спецкурси проф. Грушевського, які зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у місті Києві, зустрічаємо і прізвище С.Томашівського².

М.Грушевський намагався поступово залучити своїх учнів до наукової роботи. Навчав відбирати необхідну літературу, складати бібліографію, писати реферати. Працюючи в цьому напрямі, він, як згадував І.Крип'якевич, захоплювався до наукової праці своїх студентів, вихованців власного семінару, привчав їх до легших робіт, особливо в рецензійному відділі "Записок", друкував зібрані ними наукові причинки і матеріали та намагався утримати їх у постійних зв'язках з НТШ³. Так, у 1896 р. з'явилася перша рецензія С.Томашівського "Огляд часописів за р. 1895: Часописи, видані на Україні Російській"⁴. Згодом такі огляди та рецензії стають регулярними, тільки в одному 44-ому томі "Записок" міститься 19 глибоких рецензій С.Томашівського на праці польських, російських авторів, а також галицькі видання⁵.

Уже перші кроки молодого дослідника ще в роки студентських студій засвідчили, що на науковому горизонті Галичини з'явився вдумливий та ерудований історик. Головна царина його наукових захоплень, як досить влучно підмітила львівська дослідниця Надія Бортняк, обмежується на дослідженні однієї території – Галичини, одного періоду – Хмельниччини⁶.

До 250-літнього ювілею національно-визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького молодий історик видав друком працю "Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.", у якій дав багатий матеріал для розуміння стремлень галицького суспільства в 1648 р.⁷. Свою розвідку дослідник побудував на величезному архівному матеріалі, в основному на судових актах та ухвалях шляхетських сеймиків. Більшу частину дослідження історик відвів досить детальному розгляду народних рухів у Галичині 1648р., розглядаючи всі відомі прояви непокорі владі окремо в дев'яти районах, починаючи з Теребовлянського і кінчаючи Перемишлянським. Він вказав на деякі відмінності цих рухів у різних районах, а потім звів їх в одну загальну картину. З ретельного огляду поодиноких проявів народного руху в Галичині історик прийшов до переконання, що "про якусь одноцільну, систематично ведену організацію цілого повстання мови нема, тому що на великім розмірному просторі Галичини бачимо до десятка значніших центрів бунту..., ледве не друге село було осібно організоване"⁸.

Оцінюючи характер рухів у Галичині 1648 р., дослідник звернув увагу на те, що польська історіографія одночасно визначала їх як соціальні, врешті, так вона оцінювала не тільки селянські повстання, а й усю козаччину. На противагу цим висновкам С.Томашівський заявив, що така оцінка завузька: "Народні рухи в Галичині не були чисто соціальними, бо є ще мотиви бунту політичні, національні, релігійні"⁹. Цим, вважав історик, боротьба українського народу середини XVII ст. відрізнялася від всіх так званих селянських війн на заході, зокрема французької жакерії, німецьких війн періоду Реформації, де дійсно виключну роль грали соціальні мотиви. Детально зупинився історик і на релігійних причинах, які були тісно пов'язані з національними, та на аналізі причин участі в цих рухах української шляхти. Говорячи про наслідки повстань 1648 р. в Україні, він визначає їх як "першу прояву одної загальної української ідеї"¹⁰. Праця С.Томашівського одержала схвальні відгуки, зокрема в "Киевской старине" було відмічено повноту висвітлення проблеми та майстерність автора в зведенні архівних даних у цільну картину¹¹.

У 1904 р. С.Томашівський подав цю працю до Сенату Львівського університету на здобуття ступеню доктора філософії (в грудні 1904 р.

він здобув цей ступінь)¹². М.Грушевський у своїй рецензії на роботу учня відзначив, що вона більш ніж відповідає вимогам, будучи ширшою науковою, вповні самостійною монографією, методично зробленою на підставі нового зібраного автором матеріалу¹³. Пізніше в своїй фундаментальній "Історії України-Руси" М.Грушевський буде покликуватись на це дослідження свого учня, як найбільш авторитетне висвітлення даної проблеми¹⁴.

Будучи учнем М.Грушевського, С.Томашівський пройшов солідну школу архівознавчої підготовки. Повага до документу і до архівної роботи як головної передумови всякої історичної праці залишилися в нього на все життя. У 1896 р. за ініціативою М.Грушевського було утворено Археографічну комісію¹⁵. З часу її створення С.Томашівський брав активну участь у її роботі. Так, у червні 1896 р. на засіданні цієї комісії було затверджено план С.Томашівського про видання актового матеріалу з історії Галичини доби Хмельниччини¹⁶. У 1900 р. С.Томашівський був обраний членом Археографічної комісії¹⁷. За її завданням він збирав джерела в архівах Львова, Кракова, Варшави і Відня¹⁸. клопотанням М.Грушевського перед Міністерством освіти С.Томашівському було виділено місце стипендіата для роботи в Instituto istoriato в Римі¹⁹.

З листів історика до свого вчителя дізнаємося про напружену пошукову роботу: "Як іде робота архівальна!" – пише С.Томашівський до М.Грушевського. – Беру з тої криниці воду та годі дна дістати (підкреслення наше – В.П.). Я не скінчив актів львівських... Може, п. Професор візьмуть це слідком недбалості, але бігме робив усе як міг з виїмком тих днів, що архів був замкнений"²⁰. А ось і наслідок тої кропіткої праці: "Як мої акти до Хмельницького? – пише він в іншому листі. – Виходять один за одним з гнилої ями архіву на денний Божий Світ. Збираю всі... в одну велику громаду"²¹. Мова йде про документи до історії Хмельниччини, видані істориком у тому ж 1897 р. Надруковані вперше матеріали (12 документів) мали один спільний характер: це були універсали польських гетьманів, воевод і самого короля Яна-Казимира, видані з приводу повстання Б.Хмельницького або пов'язаних з ним рухів. Тоді ж під час роботи в львівських архівах молодий історик виявив рукописний кодекс (217 листів) з XVII ст. Це була записна книжка львівського райці Самуїла Кушевича. На основі цього документального матеріалу С.Томашівський підготував для історичного семінару М.Грушевського цікаву розвідку, яка згодом була опублікована в Записках НТШ²². Історик ще не раз звертався до документів Кушевича в процесі своїх історичних досліджень. У першій роботі, присвяченій аналізу знайдених рукописів, С.Томашівський дав не тільки їх джерелознавчу оцінку, але і на їх базі відтворив широку панораму суспільного і політичного життя Львова середини XVII ст.

На основі даних матеріалів С.Кушевича та раніше відібраних документів С.Томашівський видав збірку джерел до історії Галицької Русі²³. Збірка продовжувала "Матеріали до історії Галичини", перші три томи яких склали документи, зібрані М.Грушевським (вона отримала схвальну оцінку І.Франка). Відомий вчений, дорікаючи о. Антону Петрушевичу, що той не використав багаті львівські архіви при підготовці "Сводной летописи", пише: "...а які скарби міг би був знайти в тих архівах, доказом є хоч би ті томи актів до часів Хмельниччини, які публікує С.Томашівський і які з ґрунту змінюють те представлення Хмельниччини і її відгомону в Червоній Русі, яке було на той час"²⁴.

Як вступ до цієї збірки документів С.Томашівський подав цікаву статтю про галицько-руські сеймики 1648 р.²⁵.

Пізніше (в 1913 р.) С.Томашівський підготував велику збірку документів до історії Галичини періоду Хмельниччини, яка склала окремих том "Жерел до історії України-Руси"²⁶. До збірки увійшли три записки львівських латинських монастирів, а решту склали матеріали С.Кушевича. У цьому ж томі "Жерел..." С.Томашівський надрукував серйозну працю до історії Хмельниччини – "Між Пилявцями і Замостям"²⁷, яка стала, як пише І.Крип'якевич, "найбільш помітною появою в українській історіографії про часи Хмельниччини"²⁸ і яка "значно посувала наперед студії над тою великою епохою"²⁹. На думку С.Томашівського, об'єктивне пізнання Хмельниччини стримувалося величезними препонами, що були наслідком однобічності джерел: "...не лише чужинці, а й ми самі, – пише історик, – привикли дивитись на Хмельниччину, головню на її перші роки крізь скла, поставлені польськими старими і новими істориками"³⁰. С.Томашівський поставив собі за мету зібрати якомога більше джерел до історії Хмельниччини із закордонних архівів, а потім провести їх докладну методичну критику, намагаючись розв'язати всі неясності і суперечності, щоби із тих односторонніх свідчень "витеребити зерно історичної правди чи прийти до неї близько"³¹. У цій роботі він дав надзвичайно критичний огляд висновків попередніх дослідників. Історик ясно вказав на їх методологічні помилки. Насамперед, на його думку, політичний бік війни не може бути оцінений без огляду на чисто військову її сторону, а такого порівняння ніхто з них не зробив. Твердження про світогляд Хмельницького та його старшин, який начебто виробився тільки після 1648 р. (повернення до Києва), Томашівський вважав у своїй основі неправильним. Він розглянув події осені 1648 р. з позицій тих докторів, які підносилися в історіографії проти Хмельницького як політика і стратега ("недостача рішучості", даремне гаюння часу під Львовом та ін.) Розглядаючи хід військової ради в Староконстантинові, яка відбулася після Пилявецької битви, вчений спростував висновки польського історика Коховського про те, що рішення іти на Захід було прийнято внаслідок "уступки домаганням черні". Аналізуючи весь комплекс матеріалів, С.Томашівський ставить нову тезу про те, що Хмельницький повів своє військо на захід не з метою здобуття Галичини і знищення Польщі, але з причин чисто тактичних, щоб забезпечити собі панування над Дніпром. Серед тих тактичних причин історик виділив, зокрема бажання Хмельницького не дати польським військам зібратися, спаралізувати їх дії, нагнати страх на Польщу і тим зробити її податливішою на українські домагання, здобути посередній вплив на вибори нового короля тощо. Ну і, звичайно, одним із мотивів, на думку Томашівського, був огляд на татар. Хмельницький не хотів виставляти власні землі на татарський грабіж (вчений допускав, що такі погрози з їх боку були), а волів повести їх далі, де знайдеться плата за їх союз³². Визначивши ціль козацького походу і його демонстраційний характер, С.Томашівський далі чітко подав хід воєнної кампанії та її форми, які суперечливо і неясно трактувалися попередніми істориками. Торкаючись проблем чисельності козацької армії під Львовом, С.Томашівський відкинув хибні дані, наведені польським істориком Л.Кубалею, зауваживши, що ця кількість (близько півмільйона) треба значно зменшити. Причину такого перебільшення дослідник вбачав у намаганні поляків піднести свою заслугу в обороні Львова. Він вказав на те, що поляки не зовсім

розуміли характер української армії, не бачили суттєвої різниці між козаками і селянськими загонами, які "мали лиш відносну мілітарну вартість"³³. Історик детально зупинився на характеристиці селянських загонів не лише тому, що вони творили ліве радикальне крило політики того часу, а й тому, що вони грали основну роль в облозі Львова, де регулярні козацькі війська не брали жодної участі у воєнних операціях.

У розділі "Львівські відгомони української революції" С.Томашівський дав прекрасний опис Львова, його політичного, економічного і торгівельного значення. Дослідник по-новому показав, детально, день за днем, описав облогу українськими військами міста, спростовуючи фантазії польського дослідника В.Зіморовича, який втік тоді зі Львова, а пізніше описав облогу з чужих слів. Опираючись на документи, С.Томашівський відкинув твердження про грабування передмість і ті варшавства, які історична традиція приписувала Б.Хмельницькому. Він довів, що гетьман заборонив робити непотрібні шкоди і під стінами Львова дав багато свідчень своєї гуманності. Історик навів дивовижний факт, що Хмельницький подбав про те, щоб обложеному місту "не хибувало води", наказавши козацьким частинам оточити долину, щоб ніхто не міг зруйнувати водопровід³⁴. Говорячи про відкуп Львова, С.Томашівський описав хід переговорів і навів листи Б.Хмельницького до магістрату. Різні цифри відкупу, що зустрічались в старій і новій історичній літературі та джерелах, історик пояснив тим, що до загального викупу була включена велика частина товару, який оцінювався не однаково. Цікаво, що Хмельницький деякі з цінних церковних речей відіслав назад до церкви. С.Томашівський назвав суму відкупу Львова – 220 тис. злотих, що було лише шостою частиною того, що взяв з міста Я.Вишневецький на його оборону (1,5 млн. з лотих)³⁵.

Розглянув вчений і проблему, пов'язану із львівськими євреями. Історик євреїв Львова Маєр Балабан стверджував, нібито Хмельницький, довідавшись, що пани з міста втекли, домагався видачі всіх євреїв. С.Томашівський називає це твердження містифікацією³⁶, оскільки навіть тогочасний єврейський хроніст Ганновер про це нічого не говорив, не було про це згадки і в інших документах. Навпаки, зазначив історик, пропозицію львівського магістрату "стягнути з жидів стільки, скільки сам зможе", Б.Хмельницький відхилив.

Праця Томашівського хронологічно охопила лише 2 місяці гетьманування Б.Хмельницького, але навіть у такій обмеженій темі авторові вдалося досягти серйозних теоретичних висновків, які відкривали горизонти для нових історичних досліджень. У ній автор дав не тільки зверхній огляд подій, а ввійшов глибоко в суть історичних процесів, зробив багато цінних заміток про структуру Хмельниччини і провідні напрямки тодішньої української політики. Цілий ряд висновків, зроблених Томашівським на основі документального матеріалу, по-новому висвітлювали політику Б.Хмельницького під час походу в Галичину і були цінним вкладом вченого у розробку даної проблеми українською історіографією.

Наукові інтереси С.Томашівського не обмежувалися історією Галичини; його зацікавлення особою І.Мазепи³⁷, проблемами історії Закарпаття³⁸, Угорщини, Польщі³⁹, української церкви⁴⁰ також дали свої позитивні результати. Написані на основі першоджерел (знання 15-ти іноземних мов дали можливість опрацювати оригінальні документи і матеріали) ці роботи стали яскравим прикладом солідної історичної підготовки, уміння застосовувати наукові методи до розроблення тем української і всесвітньої історії.

Аналіз наукової спадщини С.Томашівського переконливо доводить, що він здійснив справжню подвижницьку працю по правдивому відтворенню малодосліджених сторінок Галичини в роки визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького, наповнюючи її цікавим змістом і серйозними висновками. Оцінка українського історика І.Борщак постаті С.Томашівського як "найвизначнішого історика галицької землі"⁴¹, на нашу думку, не є перебільшенням.

1 Центральний державний історичний архів України у Львові (далі: ЦДІАУ у Львові), ф.309, оп.1, спр.18, арк.70.

2 ЦДІАУ у Києві, ф.1235, оп.1, спр.85, арк.195, 202, 208.

3 Крип'якевич І. Історично-філософська секція НТШ під керівництвом М.Грушевського у 1894 – 1913 рр. // Записки Наукового товариства ім. Шевченка (далі: ЗНТШ). – 1991. – Т.222. – С.395.

4 Див.: ЗНТШ. – 1896. – Т.13 – С.1-6.

5 Див.: Там само. – 1901. – Т.44. – С.1-24.

6 Боршняк Н. С.Томашівський: початок наукової та громадської праці до 1911 р. // Україна в минулому. – Київ; Львів, 1992. – Вип. 2. – С.98.

7 Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р. // ЗНТШ. – 1898. – Т.23-24. – С.1-133.

8 Там само. – С.112, 119.

9 Там само. – С.119.

10 Там само. – С.138.

11 Киевская старина. – 1898. – Т.63, кн.Х. – С.66.

12 Державний архів Львівської області (далі: ДАЛО), ф.26, оп.5, спр. 1889, арк. 1.

13 Там само, оп.1, спр.726, арк.66.

14 Грушевський М. Історія України-Руси, – К., 1995. – Т.8, ч.3. – С.82-100.

15 ЦДІАУ у Львові, ф.309, оп.1, спр.42, арк.12.

16 З товариства // ЗНТШ. – 1896. – Т.13. – С.51.

17 ЦДІАУ у Львові, ф.309, оп.1, спр.42, арк.29.

18 Там само, арк.66, 71, 91, 96, 105.

19 Там само, спр.83, арк.1.

20 ЦДІА у Києві, ф.1235, оп.1, спр.792, арк.79.

21 Там само, арк. 81.

22 Томашівський С. Самуїл Казимир Кушевич, райця Львівський і його записна книжка // ЗНТШ. – 1897. – Т.15. – С.1-24.

23 Матеріали до історії Галичини /Зібрав і впорядкував С.Томашівський // Жерела до історії України-Руси. Акти до р. 1648-1649. – Львів, 1898. – Т.VI. – 411с. Акти до р. 1649-1651. – Львів, 1901. – Т.V. – 354 с.

24 Франко І. О. Антін Петрушевич. Ювілейна сільветка // Літературно-науковий вісник. – 1901. – Т.13. – С.18.

25 Томашівський С. З життя галицько-руських сеймиків // Жерела до

історії України-Руси. – Львів, 1898. – Т.4. – С.1-36.

26 Матеріали до історії Галичини /Зібрав і впорядкував С.Томашівський // Жерела до історії України-Руси. – Літописні пам'ятки з р. 1648-1657. – Львів, 1913. – Т.VI. – 244 с.

27 Томашівський С. Між Пілявцями і Замостям // Там само. – С.1-151.

28 Ілюстрована Україна. – 1913. – Ч.2. – С.18.

29 Крип'якевич І. Хмельниччина в новім освітленні // Діло. – 1914. – Ч.26.

30 Томашівський С. Між Пілявцями і Замостям... – С.2.

31 Там само. – С.2.

32 Там само. – С.10.

33 Там само. – С.40.

34 Там само. – С.45.

35 Там само. – С.63.

36 Там само. – С.127.

37 Томашівський С. Незвісний лист Мазепи до м. Львова // ЗНТШ. – 1900. – Т.37. – С.7-8; його ж. Причинки до історії Мазепинщини. – Львів, 1909. – 8 с.; його ж. Полтавська битва (1709). Притча про двох сусідів, що мали однакові імена. – Львів, 1909 – 16с.; його ж. Із записок каролінців про 1708-1709 рр. // ЗНТШ. – 1909 – Т.92. – С.66-92; його ж. Листи Петра Великого до А.М.Синявського. – Львів, 1909. – 46 с.

38 Томашівський С. Студії А.Петрова по історії Угорської Русі // ЗНТШ. – 1908. – Т.81. – С.172-178; його ж. Угорські русини в світлі мад'ярської урядової статистики // Там само. – 1903. – Т.56. – С.27; його ж. Етнографічна карта Угорської Русі // Статті по славяноведенью. – Спб., 1910. – Вип. III. – С.178-269 та ін.

39 Томашівський С. Угорщина і Польща на поч. XVIII ст. // ЗНТШ. – 1908. – Т.83. – С.89-133; його ж. Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі / Там само. – 1897. – Т.19. – С.1-70 та ін.

40 Томашівський С. Церковний бік української справи. – Відень, 1916; його ж. Предтеча Ізидора Петро Акеревич, незнаний митрополит руський. 1241-1245. // Записки св. В.Великого. – 1927. – Т.II. – Вип.3-4.; його ж. Петро – перший уніятський митрополит України-Руси. – Львів, 1928; його ж. Церковна унія і українська національна ідея // Нова зоря. – 1929. – 8 верес., 12 верес., 15 верес., 22 верес.

41 Борщак І. С.Томашівський – історик //Україна, Париж, 1951. – С.432.

Фергад ТУРАНЛИ

УКРАЇНСЬКО-КРИМСЬКИЙ СОЮЗ 1648 р. ЗА ДАНИМИ ЛІТОПІСУ СЕНАЇ

Проблема дослідження історії міжнародних відносин України, зокрема взаємозв'язків з Високою Портою під час гетьманування Б.Хмельницького, є актуальною з точки зору вивчення її за тюркськими джерелами в сучасній вітчизняній історіографії. Для з'ясування закономірності укладання кримсько-українського договору¹ як одного з проблемних питань даного періоду звернемося до літопису* «Історія хана Іслам Гірая III» Гаджі Мегмеда Сенаї². Слід зазначити, що даний твір є визначним пам'ятником історіографії жанру *век айнаме*, що характеризується сюжетними та стилістичними особливостями. Автор названого джерела відобразив у своєму літописі загальну політику уряду Багчесараю стосовно розвитку міждержавних відносин середини XVII ст., яка полягає у досягненні державницьких цілей України та Криму.

Автор на початку твору зазначає, що він від батька та діда відданий чингізханському палацу, стверджуючи цим своє кримсько-татарське походження³. Тут же дізнаємося, що в результаті здійснення полонництва (Гадж) до святих місць (Ка'абе в Мецці) він отримав почесне ім'я Ель-Гадж Мегмед. Далі літописець повідомляє про те, що він працював в урядовій канцелярії, де обіймав посаду секретаря ханського дівану, а згодом був призначений суддею. Пізніше Сефер Газі Ага, який був візиром Іслам Гірая III (далі: І.Г.ІІІ), доручив йому скласти життєпис і описати державну діяльність кримського володаря на фоні історичних подій у середині XVII ст.⁴. Статус придворного *век айню в ісця*⁵ обумовив появу псевдоніма «Сенаї», що буквально означає «восхвалитель, оспівувач».

В літописі Сенаї висвітлюються причини національно-визвольної війни під проводом гетьмана Б. Хмельницького проти Польщі: релігійні, національні, економічні, політичні та інші, що зумовили її справедливий характер. У даному творі докладно описується налагодження дипломатичних відносин України з Кримом у згаданий період. Автор літопису підкреслював, що цьому сприяла природна вдача й ісламські симпатії самого запорізького гетьмана. Знаменним фактом зближення Криму й України було задоволення прохання гетьмана про надання йому всебічної допомоги з боку ханського уряду, що привело до укладання українсько-кримського союзу в кінці 1647-1648 рр. і обумовило успішний перебіг національно-визвольної боротьби на українських землях. Щоб виконати згаданий договір, кримський володар особисто вирушив на допомогу козацькому гетьманові та очолив спільно з ним військовий похід проти королівського війська. Здобуті перемоги під Жовтими Водами, Корсунем і Пилявцями в травні-червні 1648 р. зміцнили позиції союзників⁶.

У названому творі витримана точна хронологія вказаного періоду, що підтверджується даними інших історичних документів. Тут же йдеться про прибуття гетьмана Б.Хмельницького з посольством до Криму в кінці листопада 1647 р. та звернення до І. Г. III з проханням про допомогу⁷. Сенаї з пієтетом відгукується про запорізького гетьмана: «Згаданий Хмельницький, будучи сміливим та безстрашним богатирем, викинув із серця свою давню ворожість до релігії [ісламу- Ф.Т.] прибув до хана [І.Г.ІІІ- Ф.Т.]», називаючи його вождем українського козацтва⁸. Влаштувавши урочистий прийом, хан І. Г. III пообіцяв надати козакам допомогу в боротьбі проти ворога.

Для підтвердження достовірності фактів, які наводить Сенаї, звернемося до інших тюркських джерел. Наприклад, історик XVII ст. Гусейн Веджігі⁹ у своєму літописі, який охоплює події 1637-1659 рр., зауважував: «Ще раніше запорізькі козаки повстали проти гноблення короля Польщі та з'єдналися із кримським ханом І. Г. III [1647-48 рр. - Ф.Т.]...»¹⁰.

У поемі кримсько-татарського літописця Шейх Мугаммед Ефенді [зятя брата Тугай Бея, Султан Гельді, який загинув у боях з поляками під Жовтими Водами- Ф.Т.] зазначається: «Запорізькі посланці прибули до коменданта фортеці Фераг-Керман Тугай Бея*, котрий вирушив разом із послами до хана. Посли переказали ханові прохання запорожців допомогти їм. Запорізькі посланці додали до своєї заяви, що вони ладні навіть прийняти віру татарську [ісламську- Ф.Т.], аби їм допомогли...»¹¹. Далі йдеться про доброзичливе ставлення хана до українських послів і його згоду захищати запорожців від противника. Також відзначається бажання посланців прийняти ісламську віру, що, на нашу думку, є спірним питанням¹². Нижче подаємо повний текст параграфу з коментарем про козацьке посольство до Багчесараю в українському перекладі із вказаного літопису Сенаї. Також до статті додано текст мовою оригіналу (факсиміле) та транслітерація цього фрагменту.

Прибуття гетьмана ІЗ [Б.] Хмельницького до володаря держави [І. Г. III] і доброзичливе ставлення до його прохання про допомогу

Першого дня місяця зілкаде, року 1057 (тисяча п'ятдесят сьомого)¹⁴ на початку візиту Сефер Газі Аги, всі конфліктуючі сторони між собою помирилися і потиснули один одному руки. Вишикувались воїни з командирами, ніби з'явився місяць перемоги та сонце держави. Завдяки такому обнадійливому розвитку подій, які освітлювали світ від гніву та ненависті, піднесення опанувало людьми. Відтепер найголовнішим завданням всіх було здійснення походів та священних війн проти ворогів релігії, тому повісили шаблі боротьби та портупей. покладаючись на прихильність володаря часу [І. Г. III - Ф.Т.]. Хороброго Тугай Бея сміливця, гідного захищати кордони держави, було призначено командиром фортеці Фераг – Керман¹⁵. В цей час польські пси, шляхтичі та магнати, котрі вважали себе вельмиповажними особами, розпалили ворожнечу з козаками, що розташувались на берегах Дніпра¹⁶. Більше того, з метою знищення козаків, відрядили військо. Коли йшла підготовка до війни з козаками [запорізькими - Ф.Т.], командиром [гетьманом - Ф.Т.] дніпровських козаків був [Б. - Ф.Т.]Хмельницький⁵, котрий прихильно ставився до релігії ісламу та мав бажання приймати її. Нехай збудеться цей намір його за допомогою Всевишнього Аллага! Згаданий [Б. - Ф.Т.]Хмельницький, будучи сміливим та безстаршим богатирем, викинув із серця давню свою ворожість до релігії [ісламу- Ф.Т.], прибув до хана [Іслам Гірая III- Ф.Т.]. Потім просив допомогу для війни проти поляків. Його посланці в Багчесараї заявили про свою лояльність. Також повідомили про свою неспроможність протистояти ворогу та скаржилися на гніт. Отже, хто шукає захисту та допомоги у щасливого Порога ченгізідів, незважаючи на провини і непокору, в минулому, всі вони прощаються. Враховуючи важке становище гетьмана [Б. - Ф.Т.]Хмельницького, було вирішено надати йому всебічну підтримку¹⁸. Він [І. Г. III - Ф.Т.] проголосив: «Ми не можемо не захистити тих, хто прихиляється до високого Порогу нашого каганату, складає нам знаки покори. Якщо навіть вони були християнами, не повинні терпіти від своїх гнобителів». Тому звелів він негайно послати на допомогу [Б.Хмельницькому - Ф.Т.] татарських воїнів та славетних командирів¹⁹. Все прикордонне військо Фераг -

* Тюрк. *Vekayiname*, що в перекладі означає назву щоденних записів, подій, тобто «літопис». Див.: *Devellioglu F. Osmanlica - Türkçe Ansiklopedik Lügat.- Ankara, 1993. -S.1134.*

* Можливо припустити, що якраз тоді козаки, звільнивши сина Тугай Бея з полону, привезли його батькові, тому він погодився спільно воювати проти ворогів українського гетьмана (Див.: Туранил Ф. Назв. прац. - С.29).

التجرا نمودن ملنکه حطوان بدر دولتمدار حضرت
صاحبقران و پوزش فرمودن التماسش

تاریخ سنه سبع و خمسين و الف ذی القعدة سنک غرمسی کوئی ایدیکه ابتداء دولت [ر] وزارتاری ظهورنده جمیع لشکریان بر بزیله مصالحه و مصافحه ایدیشوب هر^۳ بری دل با غتی کدورات کینه دن صاف ایتمکه امرا و لشکریان اتفاق و مصافحات اوزره اولوب کویا که ماه نصرت و شمس دولت محافدن چقوب آفتاب عالمتاب عزت غمام نفاقدن قورتلدی عالم روشن و روی لشکریان دخی شادمان و شن اولوب شمیدین مکره متفقاً اعدای بد آیین دین مبین اوزره غزا و جهاده اجتهاد اهمّ مهمّات دین و دولت ایدوکی میرهن در دیو غزا قلیچن حایل وار بند میان همّت صاحبقران زمان ایتمکه تخریض و جدّ و جهد بیوردیلر

و طوغغای | بک نام بر مرد صاحب هنر و روز و غناده شیر نری لایق^{3۷} محافظه سرحددر دیو سرحدّ فرحکرمان امارتیه سرافراز و سربلند بیوردیلر
بو ائناده له ولایتنک اوجاقاق بکری و عظیم الشان کچن نامدار سگاری اوزی سرحد ممالکنک قراغی کفره سیله عداوت اوزره اولوب بالکلیه اوزی قراغی رفیع ایتمک نیتنه عسکر چکوب کلمک تدارکنده ایکن اوزی قراغنک سردار سرافرازی اولان شیر صاحب ناموس و شجیع ارباب ناقوس ملنکه نام حطوان که جگتنده شرف اسلامه مشرف اولمق استمدادی اولوب هدايت هادی بی زواله مظهر اولاجق مبارزدر اولا که اسلام میتر اولا مزبور ملنکه بر صاحب ادراک بهادر بی باک اولمغین عداوت دینیته سابقه سن کویکلدن چقاروب و بالجمله جناب صاحبقرانییه التجاسی امر ضروری اولدوغی تقدیرجه امداد و معاونت رجاسیله ایلیچیلری کلوب عرض عبودیت و اظهار عجز و تظلم املدکال...
در دولتمدار چنکیزبانه التجرا ایدنلرک هر نه قدر عداوت سابقه و جریمه سالفه سی دخی اولورسه | دامن عفو ایله مستور بیوریلوب حصول مراغه و سوله اهتمام رسم و آیین شاهان پیشین اولدوغندن غیری بو آستان هما آشیانه مخصوص مرغوب و مقبول خصلت پادشاه^۳ و عادت کریمانه اولمغله مزبور ملنکه نام حطوانک حالنه مرحمت بیوریلوب عتبه علیه مزه یوز سوزب عرض عبودیت ایدنلر کافر دخی اولورسه دشمنلرینه حقیر و زبون اولمق لایق و سزا دکدر دیو ر وجه استمجال امراء تاتار عدو شکاردن بر نتیجه لرین امدادینه ارسال و مشار الیه سرحد فرحکرمان^b محافظه سنده اولان طوغغای بیکی سرعگر و سردار نسب و تعیین بیورب و علی العقب بالذات حضرت پادشاه سلیمان سریر اسکندر نظیر حضرتلری دخی سفر و غزا مهمّاتی کورب اول بهار خجسته آتارده جانب اعدایه بر نیت غزا و قصد کفار خاکسار جهاد قلیچین قشانیدیلر

Керману було передано в підпорядкування Тугай Бєю, призначеному головнокомандуючим цього війська. Відразу за цим, його величність І. Г. III, трон якого нагадує трон Соломона, подібний до Олександра [Македонського - Ф.Т.] почав готуватися до походу²⁰. В ту щасливу пору навесні²¹ запланували розпочати військову кампанію проти ворога. Тому, озброївшись шаблями, вирушили на священну війну.

İlticâ - nümûden Melniski Hatvân be - derr - i devlet - medâr hazret - i sâhib - klrân u pûzeş fermûden iltimâşes

Târih-i sene seb' u hamsîn u elf zilka' desinin duresi günü idi ki ibtidâ-i devlet u vezâretleri zühurunda cemî'î-1 leşkeryân birbiriyle musâleha vü musâfeha idüşüb her biri dil-i bâ - gill-1 küdürât-1 kineden sâf itmekle umerâ u leşkeryân ittifâk u musâfât üzere olub güyâ ki mâh-1 nusret u şems-i devlet mihâkdan çıkub âfitâb-1 ' âlemtab-1 ' izzet-gumân nifâkan kurtuldu ' âlem rûşen u rûy-1 leşkeryân dahî şâdmân u şen olub şimdiden sonra muttefikân a' dâ-yı bed - âyîm dîn-i mübin üzere gazâ vü cihâda ictihâd-1 ehemmi-1 mühimmât-1 dîn u devlet idüdü müberrehendir deyû gazâ kılıçın hamâyil - vâ'r bende-i meyân - himmet-i sâhib - kırân-1 zamân itmekle tahriz u cidd u cehd buyurdular

Ve Togây [13 b] Beğ nâm bir merd-i sâhib-i hüner u rûz-i vegâda şîr-i nerri liayk muhâfaza-i serhaddir deyû serhâdd-i Ferâh-Kermân emâretiyile ser-efrâz u ser-bülend buyurdulâr

Bu esnadâ Leh vilâyetinin ocâklık beğleri vü 'âzımu ş - şân geçen nâmdâr segleri Özi serhadd-i memâlikinin Kazâğı keferesiyle 'adâvet üzere olub bi'l-külliyeye Özi Kazâğı 'nı ref itmek niyetine 'asker çeküb gelmek tedârikinde iken Özi Kazâğı 'nın serdâr-ı ser-efrâz olân şîr-i sâhib-i nâmus u seçi'-i erbâb-1 nâkûs Melniski nâm hatvân ki cibilletinde şeref-i Islâmla müşerref olmak isti'dâdı olub hidâhet-i Hâdî-i bî- zevâle mazhar olacak mübârizdir ola ki Islâm müyesser ola mezbûr Melniski bir sâhib-i idrâk-ı bahâdır-ı bî-bâk olmağın 'adâvet-i dîniyye-i sâbıkasın gönülden cîkarub ve bilcümle cenâb-ı sâhib - kırâniye ilticâsı emri zarûri olduğı tâkdîrce imdâd u mu 'âvenet ricâsıyla elciler gelüb 'arz-ı 'ubûdiyyet u izhâr-i 'aciz u tazallüm eylediklerinde derr-i devlet-medâr-i Cengîziyâne ilticâ idenlerin her ne kadar 'adâvet-i sâbika vü cerîme-i sâlifesi dahî olursa [14a] dâmen-i 'afv ile mestûr buyurulub husûl-ı merâmına vusûle ihtimâm-ı resm u âyîn-i sâhân-ı pişîn olduğundan gayri bu âsitân-ı hü mâ - âşiyâna mahsûs megrûb u makbûl haslet-i pâdişâne vü 'âdet-i kerîmâne olmağla mezbûr Melniski nâm hatvânın hâline merhamet buyrulub 'atabe-i 'aliyyemize yüz sürüb 'arz-ı 'ubûdiyyet idenler kâfir dahî olursa düşmanlarına hakir u zebûn olmak lâyıq u sezâ değıldir deyû ber-vech-i isti 'câl umerâ'-i Tatâr-ı 'aduvv-şikârdan bir nîcelerin imdâdına irsâl ve müşârun ileyh serhadd-i Ferâh - Kermân muhâfazasında olân Togây Beğ' i ser- 'asker u serdâr nasb u ta'yın buyurub ve 'ale'l - 'ikâb bizzât hâzret-i pâdisâh-ı Süleymân - serir Iskender - nazir hazretleri dahî sefer u gazâ mühimmâtını görüb evvel bahâr huçeste - âsârda cânib a' dâya bir niyet-i gazâ vü kasd-ı küffâr-ı hâkisâr-ı cihâd kılıcın kuşândılar

* * *

У одному з листів І. Г. III до султана Мегмеда IV про українсько-кримську угоду хан повідомляє: "Козацький гетьман [Б.Хмельницький - Ф.Т.] схилив голову і визнав вашу [султана - Ф.Т.] вельможність, він готовий служити вам і виконувати ваші накази"²². Отже, даний документ засвідчує, що вказаний союз не призвів до відмови кримського хана підпорядковуватися османському урядові. Таким чином, твердження А.Новосельського про те, що укладання нового союзу з Україною означало вихід Криму із руслу турецької політики можна вважати необ'єктивними²³. Також у

документі згадується про прохання хана до султана дозволити йому здійснити військовий похід. На нашу думку, питання про те, отримав чи ні кримський володар дозвіл від Високої Порти на здійснення спільного військового походу²⁴, котре дотепер було спірним, розв'язується на підставі історичних документів. У іншому документі засвідчується: “Однак великий хан в своїх листах, отриманих на днях, ясно заявив, що все це сталося згідно з наказу великого сюзерена [турецького султана - Ф.Т.] ...”²⁵.

Підсумовуючи сказане, приходимо до висновку, що українсько-кримська угода підтверджується фактами. Слід зауважити, що цей договір був важливою політичною подією, насамперед, для успішного ведення національно-визвольної боротьби під проводом Б.Хмельницького, а також був вигідним кримській стороні для вирішення економічних та політичних проблем.

1 Прицак О. Ще раз про союз Богдана Хмельницького з Туреччиною // Укр. археографічний щорічник.- К., 1993. - Вип.2. - С.177.

2 Туранли Ф. Українсько-Кримські міждержавні відносини в середині XVII століття (за тюркськими історичними джерелами): Дисертація на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. - К., 1997.- С.42-110 (український переклад літопису Сенаї).

3 Там само. - С.42.

4 Там само. - С.11-12.

5 Тюрк. Vekayinüvis, що в перекладі означає “літописець щоденних подій” (Develliođlu F. Op.cit.- S.1134; Lewis V.Thomas. A study of Naima.- New-York, 1972. - P.36).

6 Туранли Ф. Назв. праця. - С.25.

7 За даними В.Сергійчука, «Богдан Хмельницький відрядив офіційне посольство до Бахчисарая, пропонуючи союз кримському ханові» (Сергійчук В. Іменем війська запорізького.- К., 1991.-С.142).

8 Туранли Ф. Назв. праця. -С.59-60.

9 Див.: Там само.- С.27-28.

10 Vecihi Tarihi. Arşiv. №1307. Süleymaniye Kütüphanesi.-Istanbul.- (1°-87°). - S.72^a.

11 Акчокракли О. Татарська поема Джан Мугаммеда про похід Іслам Гірая III спільно з Богданом Хмельницьким на Польщу 1648-1649 рр. // Східний світ.- 1993.- №1.- С.134-139.

12 Туранли Ф. Назв. праця. - С.29.

13 Тюрк. Hatman - це слово в тюркських джерелах означає титул польських командирів, а також вождів українських козаків. Вважається, що воно походить від назви “Taman, Tarkan”, котра записана в давньотюркських оргунських пам’ятках як титул глави делегації, що прибуває з півночі. Із цих двох слів утворився титул “Ataman”: до тюркського слова “Ata” - “Батько” додано “Man” - “Я”. Пізніше цей титул перейшов у слов’янські мови, де означав “Вождь, командир” (Dopuk A.K. Eski Türk Devletlerinde-î Idar-î asker unvan ve Terimler (Тлумачний словник військово-управлінських термінів у давньотюркських державах). - Istanbul, 1988. - S.37; Pakalin M.-Z. Osmanli Tarih Deyimleri ve Terimleri sözlüğü (Тлумачний словник османських історичних термінів та висловів). - Istanbul, 1993. - T.III. - S.318-319.

14 Тобто 28 листопада 1647 р. Також що дату можна вважати датою повторного призначення Сефера Газі Агі на посаду ханського візира. Сенаї визначав дату в своєму літописі за ісламським календарем, який називається “Гіджрі”, що означає день відправлення пророка Мугаммеда зі святого міста Мекки до Медини. Цей день датується І Мугарремом І року Гіджрі та є початком мусульманського літочислення. Ця дата співпадає з 16 липня 622 р. н. е.

15 Прикордонна фортеця неподалік від замку Перекоп (тюрк. Or, Or-Karı - “Брама Перекопу”) на перешийку у північній частині Кримського півострова, що з’єднує його із сушею,

закладена Менглі Гіраєм в другій половині XV ст. Фераг Керман (тюрк. Ferah-Kerman) у перекладі означає “Замок Радошів”. Див.: Develliođlu F. - Op.cit. - S.257.

16 Тюрк. Ozi, Özü - ця османо-тюркська назва р.Дніпро “Ozi nehri” в перекладі означає “глибока, тиха і довга ріка”. Слово “nehr” означає “ріка” (Sami Ş. Kâmus-i Türki (Тюркський словник). - Istanbul, 1989. - S.201. Українські козаки в османських історичних джерелах названі “дніпровськими козаками” (“Ozi kozakları”) тому, що вони, в основному, розташовувались на узбережжі Дніпра.

17 Тюрк. Melniski.

18 Зі свого боку, хан мав до короля претензії з приводу несплати данини (Грабянка Г. Літопис. - К., 1992. - С.39). Досліджуючи питання дипломатичних відносин України з Кримом середини XVII ст., вважаємо за потрібне навести факти з літопису Величка: “... хан [Іслам Гірай III] запропонував Хмельницькому виконати обіцяну присягу... Хмельницький звелів тоді дати йому ханську шаблю, яку йому принесли торік. Тоді він, виинявши її з піхов, поцілував оголене залізо перед ханським лицем ... Хан і кримські старшини дуже зраділи і дали Хмельницькому руки на те, що завжди (завше) будуть готові допомогти йому проти поляків, але доки не скінчиться війна (Величко С. Літопис. - К., 1991. - Т.I. - С.55-56). Також див.: Pritsak O. Das erste Türkisch-Ukrainische Bündnis (1648) // Oriens.- München, 1953. - №6. - S.266-298. В одному з джерел османської історіографії підкреслюється, що “хан урочисто і з повагою прийняв козацьких послів. Він погодився надати допомогу у війнах проти Польщі, а Б.Хмельницькому надав звання “гетьмана” (Krimî Al-Nac Abdal-Kafar. Umdetü't Tevarih (Твердиня історії). - Istanbul, 1924. - S.124.

19 М. Грушевський підкреслює прихильне ставлення кримського володаря до козаків, бо він “послів ударовав кафтанамп, відправляючи, дав по коневі, а кримським людям і чорним [простим] татарам звелів годувати коней і готуватися на королівську землю, і до Перекопу до князя ширінського Тугая написав готуватися на війну”. (Грушевський М. Історія України-Руси.- К., 1995.- Т.VIII, ч.II.- С.165,169,170).

20 Йдеться про підготовку до спільного військового походу з особистою участю І. Г. III.

21 Навесні 1648 р.

22 Topkap Sarayı Müzesi Arşivi (укр.: Архів музею палацу Топкапи в Істанбулі), укр.: аркуш 3005/2.

23 Новосельський А. Борьба Московского государства с татарами в первой половине XVII в. - М.; Л., 1948. - С.396.

24 Див.: Федорук Я. Зовнішньополітична діяльність Богдана Хмельницького і формування його політичної програми (1648-серпень 1649). - Львів, 1993. - С.19-20; Прицак О. Назв. праця. - С.180. Також див.: Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. - К., 1993. - С.89-90.

25 Письмо польського канцлера Ю.Оссолінського французькому нрємьер-министру кардиналу Мазарини с просьбой об оказании Польше помощи в войне против восставшего украинского народа от 30 июня 1648 г. // Документы об освободительной борьбе украинского народа (1648-1654 гг.). - К., 1965. - С.57-60.

До 80-річчя Української революції 1917-1920 рр.**Ігор РАЙКІВСЬКИЙ****ГАЛИЦЬКА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЯ В
УКРАЇНСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 РОКІВ**

У науковій літературі, що висвітлює боротьбу галицьких українців за державну незалежність у період Української революції, не з'ясовано місце і роль соціал-демократії. Радянська історіографія свого часу замовчувала, а то й фальсифікувала позицію українських соціал-демократів, яка не вписувалася в офіційну класову схему суспільно-політичного руху. Сучасні дослідники політичної історії Західно-Української Народної Республіки /ЗУНР/ акцентують свою увагу на національно-демократичні сили, які підтримували уряд Є.Петрушевича. Однак неможливо створити об'єктивну картину подій без урахування опозиційних сил до уряду ЗУНР, зокрема Української соціал-демократичної партії /УСДП/, котра взяла активну участь в Українській революції. Враховуючи вищесказане, автор намагався з'ясувати політику УСДП, вплив її на маси в контексті визвольної боротьби українського народу 1917-1920 рр.

****

Після падіння царату і виникнення Центральної Ради в березні 1917 р. почався новий етап у політичному розвитку українських земель. Революція в Росії, перші державотворчі зусилля наддніпрянських українців активізували суспільно-політичне життя на західноукраїнських землях, що перебували в складі конституційної Австро-Угорської монархії.

Від самого початку Першої світової війни в 1914 р. УСДП співпрацювала з іншими політичними силами в українських репрезентативних органах, що підтримали боротьбу Австро-Угорщини проти самодержавної Росії, в результаті якої, як вважалося, постане "вільна самостійна українська держава"¹. У зв'язку з новою ситуацією в Наддніпрянській Україні змінилася й позиція УСДП. Керуючись насамперед інтересами розвитку національної революції, вона виступила за негайне укладення миру без анексії і контрибуцій, демократичні перетворення в суспільстві та реалізацію права українського народу на самовизначення. Свої вимоги УСДП ставила на підготовчих нарадах до Стокгольмського мирного соціалістичного конгресу в червні 1917 р.² УСДП офіційно вітала Центральну Раду як демократичний орган, що захищає інтереси трудового люду і має соціалістичну орієнтацію. Пізніше партія не підтримала Гетьманщину через відновлення дореволюційного соціально-економічного устрою й залежність від німців, розглядала режим П.Скоропадського як владу буржуазії та великих землевласників³. Отже, підтримавши процес українського державотворення, УСДП оцінювала події на Україні з соціально-класових позицій. Керівництво партії сподівалося, що демократична революція в Росії перетворить імперію в "союз свободних, рівноправних, незалежних народів", в якому Україна займе місце, визначене колись Б.Хмельницьким⁴. УСДП засудила жовтневе збройне повстання 1917 р. у Петрограді, політику більшовиків щодо України⁵.

З весни 1918 р. у зв'язку з посиленням відцентрових тенденцій в Австро-Угорщині та намірами польських політиків при потуранні австрійського уряду включити Галичину до відновленої Польщі політична ситуація в краї різко загострилася. 25 березня скликаній у Львові Українською парламентською репрезентацією з'їзд представників усіх українських політичних партій постановив, щоб з українських

* УСДП, утворена у 1899 р., розгорнула діяльність у лівоцентристському спектрі національно-державницького табору. Реформістська партія соціалістичного напрямку, виступала під гаслом боротьби за незалежну соборну Українську соціалістичну державу і поширювала свій вплив на українське робітництво.

земель Галичини і Буковини утворити "окремий державний організм" у межах Австро-Угорської імперії. Щоправда, соціал-демократи відкинули ідею створення надпартійного органу "національної оборони", заявивши водночас про готовність співпрацювати з українськими партіями в національно-політичному питанні⁶.

З наближенням розпаду Австро-Угорщини на окремі національні держави політичне представництво українського народу в особі Української національної ради /УНРади/ сформулювало дві концепції вирішення українського питання. УСДП виступила прибічником негайного возз'єднання всіх українських земель - підавстрійської України з Наддніпрянською - в незалежній державі, але на засіданні в ніч з 18 на 19 жовтня 1918 р. більшість в УНРаді, в основному представники Української національно-демократичної партії /УНДП/ та Української радикальної партії /УРП/, проголосували за створення Української держави у складі імперії. Це мотивувалося міжнародними обставинами, насамперед підтримкою США права народів Австро-Угорщини на самовизначення. Соціал-демократи, не погодившись з рішенням УНРади, яке було проголошене на з'їзді мужів довір'я /Конституанти/ 19 жовтня, провели після з'їзду у Львові конференцію УСДП за участю діячів інших крайових партій і наддніпрянських українців. Конференція постановила утворювати "комітети об'єднання всіх українських земель" і направити делегацію до Києва для проголошення злуки, а про своє рішення інформувати соціал-демократію всього світу⁷. Очевидно, що УСДП орієнтувалася на українські соціалістичні партії в Наддніпрянській Україні, які готували повстання проти гетьмана П.Скоропадського й утворили Директорію. УСДП не встигнула виконати постанову конференції щодо створення комітетів об'єднання, водночас уже наприкінці жовтня 1918 р. відбулася зустріч між її делегацією та лідером антигетьманської опозиції В.Винниченком у Києві⁸. В.Винниченко, за свідченням члена УНРади соціал-демократа А. Чернецького, "дав галичанам вказівки проголосити злуку з УНР" /Українська Народна Республіка /УНР/ офіційно проголошена Директорією 26 грудня 1918 р. — І.Р.⁹.

Незважаючи на ідейні розбіжності з провідом УНРади, УСДП підтримала Листопадову 1918 р. національно-демократичну революцію і проголошення на уламках Австро-Угорщини ЗУНР. Так, у перші ж дні виступу загинув член львівського комітету УСДП М.Голубець, а відомі соціал-демократи Є.Гуцайло і В.Старосольський потрапили в полон до поляків¹⁰. Останній входив до Генерального Військового Комісаріату, створеного ще у вересні 1918 р. для підготовки збройного повстання¹¹. У процесі формування органів влади ЗУНР партія виявила поступливість і компроміс. Зокрема, А. Чернецький став державним секретарем праці і суспільної опіки, а М.Парфанович - заступником секретаря шляхів у першому уряді ЗУНР¹², С.Вітик був головою Дрогобицької повітової УНРади¹³. Учасник подій М.Гуцуляк згадував: "Листопадовий Чин змобілізував і об'єднав... галицьких українців, тобто всі їхні партії, в одну українську державницьку громаду, чого не можна було ніяк довершити на Великій Україні"¹⁴. Отже, пріоритет національної ідеї над соціальною був основою для співпраці УСДП з іншими українськими партіями, що дало змогу здійснити Листопадовий зрив 1918 р. на західноукраїнських землях і приступити до будівництва Української держави.

Під тиском поляків, що переріс у міжнаціональний збройний конфлікт, західні українці утримали в своїх руках лише частину Східної Галичини. УСДП була поділена на дві частини: одна з них діяла на території ЗУНР зі столицею у Станіславі /бо Львів поляки зайняли вже 22 листопада 1918 р./, інша ж — під польською окупацією. Л.Ганкевич, один із лідерів УСДП, стверджував, що партія, "хоч розбита була тодішніми стратегічними лініями на два табори, які не могли бути в злуці, все ж таки проявляла замітну діяльність і брала живу участь в будівництві нашої державности..."¹⁵. Українські соціал-демократи з самого початку конфлікту порвали стосунки з Польською партією соціалістичною, яка підтримала політику анексії східногалицьких територій Польщею¹⁶. Газета УСДП пояснювала це тим, що польські соціалісти "йдуть проти нас, називаючи кожний наш виступ в обороні прав

* До УНРади увійшли українські послі австрійського парламенту, депутати галицького і буковинського сеймів, лідери політичних партій та греко-католицького духовенства.

українського народу націоналізмом, шовінізмом¹⁷. Польсько-українська війна з усім трагізмом продемонструвала ілюзорність тези про інтернаціональну солідарність робітничого класу в боротьбі за соціалістичні ідеали.

В єдиному таборі галицько-українських партій УСДП обстоювала злуку з Наддніпрянською Україною, в якій до влади у грудні 1918 р. прийшла Директорія і було відновлено УНР. Перша сесія розширеної УНРади 3 січня 1919 р. у Станіславі одногослосно прийняла ухвалу про об'єднання ЗУНР з УНР в одну державу. Крім того, соціал-демократи підтримали обрання президентом ЗУНР у таємному голосуванні націонал-демократа Є.Петрушевича /лише по одному голосові отримали С.Вітик і С.Голубович/¹⁸. За спогадом відомого діяча ЗУНР Л.Цегельського, УНРада після виступу президента "єдиними устами і єдиним серцем" заспівала національний гімн "Ще не вмерла Україна"¹⁹. На засіданні 4 січня С.Вітика обрано членом Виділу УНРади – колективного голови ЗУНР, а також одним із чотирьох заступників Є.Петрушевича²⁰. Галицький соціал-демократ С.Вітик був головою Трудового Конгресу в Києві, який ратифікував злуку ЗУНР і УНР, проголошену 22 січня 1919 р.

У зв'язку з проголошенням об'єднання обох частин держави УСДП вперше відкрито заявила про опозицію до УНРади і Державного секретаріату. Л.Цегельський згадував, що член делегації ЗУНР, направленої для юридичного оформлення злуки, С.Вітик "від самого приїзду до Києва... зайняв... становище, що Західна Україна має негайно ввійти в склад зentralізованої УНР без застережень, зрікаючися своєї автономії... а признаючи безпосередню та беззастережну владу уряду Директорії"²¹. Отже, УСДП вимагала ліквідації автономних структур влади Західної області /ЗО/ УНР, які мали зберегтися до скликання Всеукраїнських Установчих Зборів. Вона орієнтувалася на соціалістичний, ідейно близький уряд УНР, який очолив діяч Української соціал-демократичної робітничої партії /УСДРП/ В.Чехівський.

Галицька УСДП встановила тісні зв'язки з УСДРП Наддніпрянщини. VI конгрес УСДРП, що відбувся 10-12 січня 1919 р. у Києві, прийняв спеціальну резолюцію в справі об'єднання соціал-демократії на Україні. Виходячи з факту злуки "Українських Республік", відзначалося у резолюції, конгрес УСДРП "вважає необхідним негайне об'єднання обох соціал-демократичних робітничих партій у формі повного злиття", яку Центральний Комітет /ЦК/ мав "представити на затвердження найближчого партійного конгресу"²². Галичанин С.Вітик і О.Безпалко з Буковини стали членами об'єданого ЦК партії²³. Головування С.Вітика на Трудовому Конгресі, підтримане УСДРП, стало, за влучним висловом Л.Цегельського, "маніфестацією єдності українських соціалістів"²⁴. УСДП першою з галицьких партій пішла на об'єднання з ідейно близькою партією в Наддніпрянській Україні, але через зовнішні фактори цей процес не був завершений.

На перешкоді дійсному об'єднанню Української держави стали агресія Польщі, радянської Росії і Добровольчої армії генерала А.Денікіна. Через воєнні дії не вдалося скликати Всеукраїнські Установчі Збори, і в державі далі існували два уряди, дві політики.

У цих умовах УСДП зайняла опозиційне становище до УНРади і Державного секретаріату ЗОУНР. Як відомо, більшість у парламенті – дві третини з-поміж 150 депутатів – становили націонал-демократи. Фракція УСДП налічувала лише півтора десятка чоловік, але вона проводила активну політику на парламентській арені. Її визначали голова партії В.Темницький, О.Безпалко, С.Вітик та О.Устиянович. Соціал-демократи піддали критиці політичний курс уряду ЗОУНР, насамперед у соціально-економічних питаннях. З цього приводу орган повітової УНРади в Дрогобичі газета "Дрогобицький листок", яка знаходилась під впливом УСДП /її редактором був соціал-демократ І.Калинович/²⁵, писала: "Дотеперішня політика Державного Секретаріату... не проявляє... зрозуміння пекучих соціальних реформ, яких домагається само сучасне життя... його робота зводиться до перемальовування таблиць на синьо-жовту краску..."²⁶. УСДП передбачала розв'язання соціальних проблем робітництва через встановлення в Українській державі соціалістичного ладу. "Український пролетаріат, – сказав О.Безпалко, – бореться не тільки за національні ідеали, але також і за соціальні, маючи на перешкоді дрібну українську буржуазію"²⁷. Водночас партія підкреслювала безперспективність орієнтації галицьких лідерів на "буржуазну" Антанту, виступала

за підписання мирної угоди УНР з радянською Росією. При цьому УСДП загалом критично ставилась до радянської влади, більшовизму. "Большевики грізні нам з двох сторін: соціальної і національної, – заявляла газета УСДП "Наша мета". – Большевики хочуть перевести свою програму дорогою насилля, без огляду на волю і згідність українського народу. Під національним оглядом шкідливі большевики тим, що відносяться до України... ворожо, як і попередні буржуазні правління... хочуть так само поневолити Україну..."²⁸. Все ж українські соціал-демократи мали ілюзію на порозуміння між урядом УНР і російськими більшовиками. О.Безпалко, зокрема, підкреслював, що большевики утворили "сильну державу на півночі", й "від большевизму і занепаду може увільнити Європу тільки мир"²⁹. У цілому УСДП домагалась проведення в ЗОУНР більш лівої, соціалістичної політики. В.Темницький закликав на засіданні УНРади 28 березня 1919 р.: "Наша політика мусить йти наліво, наліво і ще раз наліво"³⁰.

Соціал-демократи були серед організаторів у грудні 1918 р. Селянсько-робітничого союзу /СРС/ – легальної опозиційної до уряду організації. Головою СРС став маловідомий до того в політичному житті Д.Дем'янчук, а його заступником – соціал-демократ Є.Олійник. 1 січня 1919 р. з'явився у світ перший номер газети СРС "Республіканець", яка з кожним номером все різкіше виступала проти політики уряду ЗОУНР. Починаючи з березня 1919 р. газета СРС ставила ліворадикальні вимоги повалення УНРади і Державного секретаріату, соціальної революції. У газеті відкрито писалося: "Україна не може бути буржуазійна, ... мусить зробити з українського селянства і робітництва грізний соціальний чинник, здібний до класової боротьби не лиш з ворожими національно, але й власними буржуазійними елементами"³¹.

Програму і статут Союзу прийняла конференція повітових представників СРС 16 лютого 1919 р. у Станіславі. Головою засідання обрано соціал-демократа О.Устияновича. У доповіді про політичне становище О.Безпалко визнав, що держави Антанти виступають проти самостійності України. Доповідач закликав до створення в Україні робітничо-селянського уряду, "сильної одноцільної державної влади"³². Резолюція конференції підтримала, з одного боку, курс Директорії на здійснення "реформ в напрямку початкової соціалістичної перебудови", а з іншого, – засудила "завойовницьку політику російської совітської влади"³³. Програма СРС вимагала "з'єднання без застереження, як рівні з рівними, всіх українських земель в одну соборну Українську Народню Републику, з одним центральним правительством". Водночас метою СРС було "перетворити дотеперішній капіталістично-бюрократичний лад на... соціалістичний": забезпечити демократичні свободи, конфіскувати велику земельну власність без викупу, націоналізувати промислові підприємства, затвердити робітниче законодавство - восьмигодинний робочий день, мінімальну зарплату, заборону дитячої праці тощо³⁴. У статуті сказано, що "членом СРС може бути кожний українець" після 20 років, який "не жиє з визиску"³⁵.

За свідченням Д.Дем'янчука, саме конференція СРС дала поштовх до утворення Комуністичної партії Східної Галичини /КПСГ/³⁶. Відомо, що I з'їзд КПСГ, на якому головою ЦК був обраний К.Саврич, відбувся у Станіславі в лютому 1919 р., але достовірної дати проведення з'їзду не встановлено³⁷.

Отже, СРС було створено як національну політичну організацію українського селянства і робітництва. Навколо нього гуртувалися ліві елементи: як помірковані, так і ультрареволюційні, включаючи комуністів. Національно-соціалістична платформа СРС обстоювала встановлення Української соціалістичної держави. Однак організація не мала чіткої стратегії і тактики. Поступово в діяльності СРС зростала роль соціального фактора.

УСДП використовувала СРС для політичного тиску на уряд ЗОУНР, щоб мирним шляхом домогтись здійснення своїх постулатів. Політика СРС була підтримана, в свою чергу, наддніпрянськими соціалістичними партіями³⁸. 12 з 33-х номерів "Республіканця" /з 9 до 20-й включно/ вийшли як "соціал-демократичний часопис". Потрібно, однак, визнати, що УСДП не мала виключного впливу на Союз. Соціал-демократична газета "Воля" прямо писала, що "Республіканець" не був "органом партійним, а наші товариші не працювали цілком в тім органі"³⁹. Лідери УСДП відмежовувалися від ультрареволюційних закликів СРС. Так, Д.Дем'янчук, голова СРС, писав у спогадах, що соціал-демократи "еволюційними засобами "воюють", а СРС

наставлявся на революційні методи боротьби”*. Газета УСДП у Львові “Вперед”, визнавши, що в СРС “неясна і хаотична плятформа”, вимагала “від робітничої газети /”Республіканця” - І.Р./ ясности, щоби не ширити баламутства серед робітничих мас”. “Чому уділ робітника і селянина в формуванні держави має бути революційним актом, – говорилося у “Впереді”, – не можемо зрозуміти, так само, як чому клич клясовости має бути сліпим?”⁴⁰.

Тим часом виснажлива війна на кілька фронтів підірвала становище Української держави. З погіршенням бідуваль народу і пропагандою соціалістичних діячів Наддніпрянини й Галичини посилювалась ліва опозиція до уряду ЗОУНР. За влучним висловом тижневика “Свобода”, органу Української народно-трудової партії /УНТП, до березня 1919 р. – УНДП/, “навістила... країну епідемія лівої орієнтації”⁴¹. У силу зовнішнього фактора, зокрема підтримки Антантою Польщі, катастрофічного відступу Директорії під натиском більшовицьких військ та утвердження у сусідній Угорщині радянської влади наприкінці березня 1919 р., в краї виникла нестабільна ситуація. Ліворадикальні елементи активізувалися і прагнули до соціальної революції та союзу з більшовицькою Росією.

У цей критичний момент УСДП провела 28-29 березня в Станіславі партійну конференцію за участю 127 делегатів і 29 гостей. Голова конференції Р.Яросевич, відкриваючи засідання, наголосив: “Наша задача є оснувати Українську державу на широкі демократичні форми влади і соціального ладу – для добра всього українського народу”⁴². В.Темницький проголосив політичну доповідь, в якій вбачав суть історичного моменту в боротьбі “двох світів”: “імперіалістичної” Антанти і соціалістичних держав Сходу Європи. Доповідач підтримав “тріумфальний похід демократичного, визвольного руху й соціальної революції”, але водночас чітко заявив, що російський більшовизм “під покришкою насадження соціалізму ограблює Україну”. Звідси вимога припинити війну “проти большевиків на основі визнання повної самостійности та суверенности УНР”. Підкреслювалося, що уряд ЗОУНР не йшов “по лінії інтересів робочих мас”⁴³.

Конференція намітила плани реформування суспільства в соціалістичному напрямку. Так, М.Вітошинський виступив за податки на “заможні кляси”, “спекулянтів”, які, скориставшись “із загальної анархії і соціальної революції, нагнали чимало гроша”. О.Безпалко обґрунтував вимогу конфіскації великої земельної власності без викупу, питання її обмеження мав вирішити майбутній сейм ЗОУНР. Він висловився за “усуспільнення всіх средств продукції”, проти поділу “вивласненої землі”. В окремому виступі О.Безпалко накреслив заходи “реорганізації шкільництва по думці сучасних соціальних реформ”, “в соціалістичному дусі”. О.Устиянович домагався демократизації Української Галицької Армії /УГА/ та оподаткування націй, ще “не виконують військової повинности в українській армії”. Після закінчення війни постійну армію мала замінити народна міліція. Вимогу негайного проведення виборів до сейму ЗОУНР поставив Р.Скибінський, тому що УНРада і повітові Ради “не є речниками волі трудових мас нашого народу, бо вирости на ... самоволі”. УНРада повинна була прийняти демократичний закон про вибори. О.Крутий і Р.Скибінський обстоювали права робітників: 8-годинний день праці, робітничий контроль на підприємствах, пенсії для непрацездатних тощо. І.Калинович звернув увагу на видавничу діяльність УСДП, щоб з’ясувати масам «завдання соціальної політики». Делегати закликали до тіснішої злуки галицької соціал-демократії з ЦК УСДРП⁴⁴. Отже, на березневій конференції 1919 р. УСДП виступила за створення єдиного в Україні соціалістичного уряду, прихід до влади лівих сил на ґрунті парламентської демократії.

30-31 березня 1919 р. у Станіславі за умов різкого загострення суспільно-політичної ситуації відбувся скликаний керівництвом СРС Селянсько-робітничий з’їзд, на який прибуло близько 1200 делегатів від 33 повітів Галичини. Напередодні з’їзду

московське радіо навіть повідомило про перемогу в Галичині соціалістичної революції⁴⁵. На з’їзді, однак, захопили ініціативу соціал-демократи. Р.Яросевич був обраний головою з’їзду, а О.Безпалко грав на ньому, за висловом урядового органу “Республіка”, “першу скрипку”. Останній проголосив доповідь про політичне становище, в якій обстоював платформу партійної конференції⁴⁶. Крім того, на пропозицію О.Безпалка, політична резолюція вимагала від УНРади включення 61 делегата з’їзду СРС, що мотивувалося відсутністю в УНРаді заступників мало- і безземельних селян та робітників і неможливістю проведення виборів до сейму ЗОУНР. Партія сподівалась зміцнити позиції в парламенті, включивши до складу делегатів більше десяти своїх членів⁴⁷.

Учасники засідання звернулися до уряду радянської Росії із закликом негайно “припинити грабіжницьку війну” проти УНР, “пошанувати самостійність України і увійти в порозуміння з українськими соціалістичними партіями для забезпечення соціалістичного устрою на Україні”. Щоб “увійти в тісні зносини з українським радянським правительством”, з’їзд заявив про делегування трьох представників СРС до Києва, який був тоді захоплений більшовиками. В окремому прийнятій резолюції підкреслювалося: “З’їзд стоїть твердо при тому, що є одна Україна і має бути одно правительство”⁴⁸. На основі виступу соціал-демократа О.Крутія прийнято резолюцію в робітничому питанні, що містила вимоги соціальних прав для робітників, націоналізації промисловості. Делегати закликали українське селянство і робітництво разом з трудящими усього світу “якнайскоріше повалити нелюдське панування капіталізму”, а також висловились за земельну реформу в ЗОУНР на зразок відповідного закону Директорії. Усі резолюції ухвалено одностайно, за винятком одного голосу проти земельного закону УНР⁴⁹. Отже, на з’їзді СРС перемогла поміркована лінія соціал-демократів, внаслідок чого він зайняв компромісну позицію в національному питанні, вимагаючи кооптації до УНРади представників Союзу. Водночас керівництво СРС виступило з ультраревольційним закликом до створення єдиного пролетарського фронту, але на більш рішучі дії не зважилося.

1-3 квітня на засіданнях УНРади соціал-демократи підтримали рішення про кооптацію представників СРС до парламенту. “Дивіться... не з формального боку, а з практичної сторони, – переконував О.Безпалко. – З’їзд був висловом того невдоволення, що є в народі”, оскільки воно “виявляється в легальних формах... треба йти йому назустріч, а не перти людей до актів розпуки”⁵⁰. Проте УНРада відхилила домагання з’їзду, мотивуючи тим, що делегати СРС не були обрані загальним голосуванням. Державний секретаріат заборонив виїзд делегації СРС на переговори з урядом радянської України⁵¹. У відповідь нарада діячів Союзу 3 квітня обрала виконавчий комітет, очолений Д.Дем’янчуком, у складі дев’яти осіб для реалізації ухвали з’їзду⁵². “Національна Рада заповіла безпощадну боротьбу українському пролетаріатові села й міста, – писав орган СРС – Трудовий нарід... прямує рішучо до побіди над українською буржуазією...”. Однак комітет не пішов на відкрите протистояння з УНРадою, закликав у декларації “увесь трудовий нарід до заховання спокою і порядку в ЗОУНР”⁵³.

У той же час УНРада пішла на задоволення ряду вимог СРС у квітні 1919 р. Так, 12 квітня проголошено закон про встановлення 8-годинного дня праці, а також щорічного “свята трудового люду” 1 Травня. 14 квітня вона видала тимчасовий закон про земельну реформу, за яким питання допустимої межі власності і відшкодування за конфісковану землю передавались на вирішення сеймові. Демократичні вибори до сейму ЗОУНР законом від 15 квітня призначено на червень 1919 р.⁵⁴.

Відновлення місцевих організацій УСДП, розбитих з вибухом світової війни, почалося ще наприкінці 1917 і у 1918-ому роках. Конференція УСДП, що відбулася у Львові 23 червня 1918 р., обрала Тимчасовий організаційний комітет у складі 17 чоловік з семи міст Галичини /голова – Й.Крупа/ з метою відродження нормального партійного життя⁵⁵. Діяльність партії активізувалася в період розбудови національної державності, особливо в зв’язку з полівінням суспільно-політичних настроїв у ЗОУНР. Найбільш сильні позиції УСДП мала в Станіславі та Дрогобицько-Бориславському нафтовому районі⁵⁶. Л.Цегельський змушений був визнати, що соціал-демократи “тримали нафтовий район у своїй силі”, тут “все було по-їхньому”⁵⁷. Партія організувала

* Рукописні спогади Д.Дем’янчука під назвою “Така була дійсність в 1918-1919 роках в Галичині” (Івано-Франківськ, 1965. – 365 с.) зберігаються у відділі фондів Івано-Франківського краєзнавчого музею. – С. 121.

профспілковий рух українського робітництва в ЗОУНР, а найактивніше діяла крайова профспілка залізничників на чолі з О.Устияновичем /до 5 тис. членів/⁵⁸. У нафтовому районі УСДП спромоглася утворити “загальнозаводський союз робітників”, основну частину якого склали нафтовики - близько 600 членів⁵⁹. 27 квітня почала виходити газета УСДП “Воля” у Станіславі, причому з 11 номерів /до серпня 1919 р./ чотири вийшли під владою ЗОУНР. В організованому УСДП святкуванні 1 Травня у Станіславі, Стрию, Коломиї, Косові взяло участь від 1,5 до 3 тис. чоловік⁶⁰.

Щоб відвернути критичне становище на фронті, УСДП проголошувала потребу консолідації національно-державницьких сил і засудила революційні виступи проти уряду ЗОУНР. У зв'язку з повстанням 14-15 квітня 1919 р. в Дрогобичі, яке було підняте комуністами, “Дрогобицький листок” писав, що “несовісні, а по части нерозважні одиниці... на задах армії піднесли зрадницький меч на власного брата... Тільки в законодавчій дорозі, і то поступово, усунути можна лихі пережитки старої системи...”⁶¹. На останньому засіданні IV сесії УНРади 15 квітня 1919 р. О.Безпалко заявив: “Ми, соціал-демократи, йдемо разом зі всіма партіями”⁶².

Тим часом частина УСДП ще з кінця листопада 1918 р. опинилась під польською владою. Так, у Львові перебували партійні лідери Л.Ганкевич, М.Ганкевич, А.Чернецький, П.Буняк, І.Квасниця та ін.⁶³. УСДП створила Українську Робітничу Раду для захисту інтересів українського робітництва, але, за словами Л.Ганкевича, “воєнні умови не дозволили на дальший розвій організаційного життя”⁶⁴. Все ж галицькі соціал-демократи при підтримці УСДРП Наддніпрянщини організували видавництво української преси: щоденної газети УСДП “Вперед” /редагував її в 1918-1922 рр. П.Буняк, загальний тираж у 1919 р. - 12 тис. примірників/⁶⁵, тижневика для робітних жінок “Наша мета” з лютого 1919 р. Соціалістична одноднівка “Червоний прапор”, один номер робітничого тижневика “Наш голос” і два числа органу УСДП “Українська робітничая газета” протягом травня-червня 1919 р. вийшли у Перемишлі. Крім того, партія придбала на кошти УСДРП три львівські будинки по вулиці Осолінських /нині вул. В.Стефаніка/⁶⁶. Польська влада всіляко перешкоджала видавничій діяльності УСДП через “конфіскації, грошові кари, ревізії в редакційнім льокалі, арештування”⁶⁷. Зокрема, “Вперед” друкувався до початку 1919 р. у зменшеному об'ємі, з дублюванням тексту латинкою, а з 19 березня до 2 вересня 1919 р. його видання було взагалі заборонене. Соціал-демократична преса часто висвітлювала події Української революції, писала, як “угрунтовується наша З'єдинена Народня Република”, вважаючи, що головним питанням “є будівля нашої власної держави”⁶⁸. У цілому УСДП виступала захисником всього українського населення на окупованих землях. “Вперед” стоїть “незмовно на становищі української державности, – визнавав урядовий орган ЗОУНР “Република”. – І ціла українська громада без різниці партій і переконань радо й енергійно піддержує газету...”⁶⁹. “Громадська думка”, газета УНТП, писала, що “Вперед” “довгий час становив властиво орган загальнонаціональний в Галичині”⁷⁰.

Великий польський наступ у травні 1919 р. перервав державотворчі процеси в краї. 16-17 липня уряд ЗОУНР і 50-тисячна УГА відступили за Збруч, вся Галичина потрапила під владу Польщі. Власті запровадили надзвичайний стан, здійснили ряд заходів щодо включення західних земель України в польську адміністративну систему⁷¹.

В умовах військово-поліцейського терору і заперечення права на вільний національний розвиток діяльність партії майже припинилася. “Наше партійне життя розбите, – констатувала Головна управа УСДП у відозві від 1 вересня 1919 р. – Наші просвітні, політичні і фахові товариства замкнені, наші організації не існують”⁷². Проте галицькі соціал-демократи не мали сумніву в перемозі Української революції. “...Вся соборна Україна бачить, що боротьба ще не скінчилася, – писав “Вперед”, – остаточна перемога належить українському народові”⁷³. “Наша мета” заявляла: “Українська Народня Република... мусить повстати...”⁷⁴.

Перспективу боротьби за утвердження української соборної державности

відкривала невизначеність міжнародно-правового статусу Східної Галичини, оскільки Антанта постановою від 25 червня 1919 р. дозволила Польщі бути тільки тимчасовим військовим окупантом. По-друге, неясною була ситуація на Україні, де об'єднана армія УНР і ЗОУНР в серпні 1919 р. почала наступ проти більшовиків. У ході наступу українські війська увійшли в конфлікт з третьою силою - Добровольчою армією генерала А.Денікіна, яка в боротьбі з більшовицькою Росією не визнавала права народів на самовизначення. На вимогу денікінських генералів українські частини залишили Київ, куди увійшли напередодні, 30 серпня 1919 р. Тимчасовою столицею Української держави став Кам'янець-Подільський. Однак уже з перших днів після об'єднання між урядами УНР і ЗОУНР намітилось розходження в питанні стратегії дальшої боротьби. Директорія, уряд УНР не визнавали Є.Петрушевича диктатором, хоч це повноваження надали йому УНРада і Державний секретаріат 9 червня 1919 р.

Секретаріат УСДП Галичини і Буковини у Кам'янці-Подільському очолював О.Устиянович, який домагався ліквідації влади Є.Петрушевича, дійсного об'єднання обох українських урядів і армій. УСДП делегували діячів до складу соціалістичного уряду Директорії, сформованого Б.Мартосом 9 квітня 1919 р. /В.Темницький був міністром закордонних справ, а О.Безпалко - міністром праці/⁷⁵ та І.Мазепою в серпні 1919 р. /міністром праці залишався О.Безпалко, а з жовтня заступником міністра закордонних справ став В.Старосольський/⁷⁶. Міністерство в справах ЗОУНР або Міністерство галицьких справ на чолі з С.Вітиком, створене Директорією 4 липня 1919 р. на противагу уряду ЗОУНР, партія вважала виразником “спільности влади на цілій УНР”. Соціал-демократи обстоювали входження до Міністерства діячів усіх галицьких партій⁷⁷. Однак під тиском трудовиків уряд УНР 19 вересня видав закон про скасування Міністерства до 20 жовтня 1919 р.⁷⁸. На Державній нараді 25 жовтня 1919 р. С.Вітик заявив, що “замість диктатури треба додати представника від галицького народу в склад високої Директорії. Обидві армії також мусять злитись в єдину Українську Республіканську Армію”⁷⁹.

У цей час склалося критичне становище на фронті. Війська А.Денікіна при підтримці Антанти в жовтні 1919 р. зайняли територію Наддніпрянської України. Внаслідок епідемії тифу українська армія, затиснута в “трикутнику смерті” - між російськими білогвардійцями, поляками й більшовиками, ставала небоєздатною. Вихід з цього становища політичний провід УНР і ЗОУНР шукав по-різному. Директорія і уряд УНР виступали за укладення військово-політичного союзу з Польщею, у той час як Є.Петрушевич був готовий іти на порозуміння з А.Денікіним. Політичне протистояння за умов погіршення зовнішньополітичної ситуації перейшло межі об'єктивності й етики. О.Доценко, старший ад'ютант головнокомандуючого військ УНР С.Петлюри, пізніше писав: “Усі політичні українські партії... забули про те, що народ не політична партія, що політична програма диктується не волею партій, а волею історії, котру творить народ...”⁸⁰.

Вкрай гостра міжпартійна боротьба особливо проявилася у пресі. УСДП, під впливом якої виходили дві газети - “Боротьба” і “Галицький голос” /орган Міністерства галицьких справ/, різко виступила проти політичного провладу ЗОУНР⁸¹. “...Галичина за шість місяців свого окремішнього існування дала для цілоти України дуже мало, – стверджував “Галицький голос”, – ті інтелігенти, що були у кермі,... держалися, та, на жаль, ще й тепер держаться окремішности, і то в доволі дикій формі... Сума їх політики - се втрата галицької території”⁸². Ще більш категоричну позицію займала “Боротьба”, котра вже у першому номері заявляла, що Листопадовий зрив 1918 р. “був рівночасно днем державного злочину української буржуазії... в Галичині”, бо народ “дістав провідників, яких з глибини душі ненавидів”⁸³. “Боротьба”, за влучним висловом О.Доценка, “в немилосердний спосіб ганьбила Петрушевича”⁸⁴. Газета образливо заявляла, що “одна хитка, амбітна одиниця тільки може нанести українському народові шкоди!”⁸⁵. Водночас преса УСДП захвалювала Директорію, вважаючи, що лише уряд УНР “все йшов назустріч визвольному змаганню цілого

* “Українська робітничая газета” почала виходити ще в березні 1918 р.

* У серпні-жовтні 1919 р. вийшло шість номерів “Галицького голосу” і з середини жовтня до 14 листопада - дев'ять чисел “Боротьби”.

народу”⁸⁶. Відомий галицький радикал О.Назарук, у свою чергу, зауважив в образливій формі, що публікації “Боротьби” “можна поділити на три пайки: І. Брехня. ІІ. Неуцтво. ІІІ. Лайка”⁸⁷.

Політика УСДП викликала рішучий протест у керівних колах ЗОУНР. Командуючий УГА М.Тарнавський 19 жовтня 1919 р. надіслав голові Директорії С.Петлюрі телеграму, в якій домагався “вислідити редактора часопису “Боротьба” та авторів статей, звернених проти галицького правительства і ...командування”, “поставити їх під воєнний суд”. Проте уряд УНР на своєму засіданні 20 жовтня одностайно підтримав видавництво газети, хоч, правда, й засудив надто різку форму критики Є.Петрушевича. С.Петлюра вважав питання “Боротьби” внутрішньою справою “самих галичан”, а тому було б “наївно з нашого боку примушувати галицьку опозицію в цей момент “мовчати”⁸⁸. І.Мазепа, голова уряду УНР, стверджував, що УСДП не поширила свого впливу в УГА, і “одиноким військовою силою”, що підтримала партію, був “загін галицьких залізничників /коло 300 багнетів/ під командою І.Сіяка”⁸⁹.

Наддніпрянська УСДРП офіційно в міжпартійній боротьбі не підтримала УСДП, але у своїй пресі /“Робітнича газета”, “Визволення”, “Воля”/ вона також домагалася ліквідації уряду Є.Петрушевича. УСДРП мотивувала свою позицію тим, що “справи галицькі є ділом самого галицького громадянства”, “незручно вмшуватися у внутрішні спори між галицькими партіями”⁹⁰.

Після угоди УГА з А.Денікіним від 6 листопада 1919 р. дійшло до остаточного розмежування між обома українськими урядами. Повернувши свою попередню назву - ЗУНР, уряд диктатора у Відні захищав галицьку оправу дипломатичними методами і сподівався на міжнародне визнання Західноукраїнської держави. В свою чергу, уряд УНР пішов на союз із Польщею. Польсько-українська декларація від 2 грудня 1919 р. проголошувала компетенцію польського уряду на розв’язання східногалицької проблеми. 22 квітня 1920 р. С.Петлюра підписав з Й.Пілсудським Варшавську конвенцію, за якою він задля порятунку УНР та організації спільного походу проти більшовиків визнав права Польщі на Західну Україну. Наддніпрянщина на початку 1920 р. майже вся опинилася під більшовиками, що розгромили армію А.Денікіна.

УСДП підкреслювала безперспективність політики уряду ЗУНР в екзилі. “Українська соціал-демократія, – писав “Вперед”, – після тяжких досвідів не хоче і не може піддаватися... ілюзіям на антантську “ідеалістичну” поміч”⁹¹. В.Старосольський ствердив, що соціал-демократи “розійшлися з офіційним заступництвом галицької України”, “остали в опозиції з нашим домаганням безумовного... з’єдинення усіх зусиль для оборони нашої державності”⁹². Натомість партія підтримала курс С.Петлюри на польсько-українське зближення. Програмна стаття у газеті “Вперед” під назвою “Славний мир, славні друзі” обумовила підписання мирного союзу між УНР і Польщею з дотриманням права націй на самовизначення. Передбачалося, що доля “спірних територій” – Східної Галичини, Холмщини, Підляшшя і Західної Волині – буде вирішена на референдумі місцевого населення. Водночас було чітко сказано: “Державна приналежність кількох мішаних повітів не повинна бути перешкодою для улаштування взаємних відносин...”. Партія вважала владу Є.Петрушевича “тільки інтегральною частиною цілоти українського народу”⁹³.

В цілому УСДП була схильна до позитивної оцінки грудневої 1919 р. польсько-української угоди. “З одного боку, теоретично писалося, що партія стоїть на становищі з’єдинення українських земель в одну суверенну, незалежну, демократичну Українську республіку, — відзначала газета УНТП “Громадська думка”, — а з другого боку, — мовчки попирано /підтримано. — І.Р./ декларацію А.Лівицького з 2 грудня 1919 р. ...”⁹⁴. Так, В.Старосольський акцентував увагу читачів газети “Вперед”, що саме “за Збручем вирішується доля Самостійної України”⁹⁵. О.Безпалко, член уряду УНР, міркував: “Хочемо порозуміння з Польщею, бо маємо в цьому спільний інтерес”⁹⁶. Все ж лідери партії виступали проти положень, у яких йшлося про долю Західної України. Від імені соціал-демократів В.Старосольський заявляв, що декларація була “шкідливою і для України, і для справи українсько-польського порозуміння...”⁹⁷. 2 грудня 1919 р. на нараді української дипломатичної місії у Варшаві він прямо сказав: “Особливо один пункт декларації є цілком неможливий до прийняття нам - це пункт про Галичину”⁹⁸.

УСДП мала взаємини з наддніпрянською соціал-демократією. О.Безпалко,

В.Старосольський, Л.Ганкевич, М.Ганкевич та І.Квасниця взяли участь у конференції УСДРП, яка відбулася 23-26 лютого 1920 р. у Варшаві. Конференція прийняла резолюцію, в якій підтримала діяльність уряду УНР і домагалася негайного визнання “суверенності українського народу” з боку радянської Росії⁹⁹. Водночас делегати визнали потребу “тіснішого об’єднання соціалістичних партій”, які діяли в державах, що утворилися на місці колишньої Російської імперії¹⁰⁰.

Вже наприкінці 1919 р. УСДП почала відновлювати організаційну роботу в Східній Галичині. Збільшилося видавництво її преси: крім газет “Вперед” і “Наша мета”, з грудня 1919 р. виходив тижневик для селян “Земля і воля”, а в 1920 р. – “Професіональний вістник”. Перша професійна конференція УСДП 10 січня 1920 р. закликала до утворення самостійних професійних організацій українського робітництва¹⁰¹. Головна управа УСДП разом з представниками місцевих організацій вперше під польською окупацією 5-6 лютого 1920 р. провела у Львові засідання, на якому вона одностайно виступила за визнання “з’єдиненої суверенної Української республіки на землях, заселених в переважаючій більшості українським народом”, і домагалася, щоб делегація УНР брала участь у мирних переговорах між радянською Росією і Польщею¹⁰². За свідченням органів державної поліції, перший мітинг УСДП, присвячений проблемі української освіти, був скликаний 14 березня 1920 р. у Львові (близько півтисячі учасників)¹⁰³. Поступово партія відновила свої місцеві осередки, і на початку 1920-х років вона нараховувала понад 3 тис. членів і до 20 тис. чоловік в організаціях, що підтримували соціал-демократів¹⁰⁴.

Зневіра в політику С.Петлюри, який з метою продовження національно-визвольної боротьби пожертвував Східною Галичиною, весною-літом 1920 р. спричинилася до зміни політичного курсу УСДП. Соціал-демократ Р.Домбчевський слушно зауважив, що “неуспіх боротьби за національне визволення... і національний гніт на українських землях” під владою Польщі переконали керівництво в тому, що були “неправильними самі шляхи і принципи дотеперішньої політичної тактики партії”¹⁰⁵. УСДП водночас вважала, що “сама ідея незалежності України не вбита”, і “невдача дотикає тільки переведення, а не саму ідею”¹⁰⁶. Все більше в партійному середовищі утверджувалася думка про вузькокласовий підхід до будівництва української державності.

Рубіжною подією в діяльності УСДП стала партійна конференція у Львові 27-28 березня 1920 р. У виступі “Міжнародне становище і наша тактика” І.Лвашко задля утвердження незалежної соборної соціалістичної Української держави засудив політичну орієнтацію як на Антанту, так і на більшовиків. А.Чернецький закликав соціал-демократів відтепер “переводити в життя пролетарську соціалістичну політику”. Відгукнувшись на заклик Л.Ганкевича дати УСДП “ясні директиви під теперішню хвилину загальної дезорієнтації”, делегати прийняли резолюцію, в якій партія вперше поставила вимогу створити “єдиний український соціалістичний фронт” в рамках “одноцільного революційно-соціалістичного фронту”. Щоб УСДП стала “на чисто класовому, пролетарському становищі”, вона мала порвати “всюку політичну коаліцію і кооперацію з несоціалістичними елементами”¹⁰⁷.

Згідно з рішенням конференції, 30 березня 1920 р. соціал-демократи А.Чернецький, П.Буняк, Л.Ганкевич і С.Пашкевич вийшли з УНРади ЗУНР¹⁰⁸. Водночас 4 квітня 1920 р., до підписання Варшавської конвенції, В.Старосольський залишив уряд Директорії¹⁰⁹. Ця акція була підтримана проводом партії. Головна управа на своєму засіданні 10 червня 1920 р. прийняла резолюцію, яка проголошувала, що партія “не може брати на себе відповідальності за всі наслідки цього договору і тому не бачить можливості для представників УСДП брати участь в уряді УНР”¹¹⁰. Соціал-демократична преса відзначала недемократичний характер угоди, за якою відходила до Польщі територія “з більшістю українського населення за ціну увільнення кількох губерній Придніпрянщини від большевицької влади!”¹¹¹.

Ідейно-політична криза в УСДП виразно проявилася на партійній конференції 3-4 липня 1920 р. у Львові. В.Темницький проголосив доповідь “Сучасне політичне становище”, в якій домагався, щоб “проти всесвітнього інтернаціонального капіталізму” УСДП виступила “разом з пролетаріатом цілого світу”, й обстоював насамперед “здійснення соціалістичної ідеї”. Доповідач вважав за неможливе в процесі національно-державного будівництва будь-яке співробітництво з “буржуазними, не-

соціалістичними партіями. Крім того, підкреслювалося, що “реакційна світова буржуазія”, підтримуючи “останню концепцію самостійної України /договір С.Петлюри і Й.Пілсудського. - І.Р./”, використовувала соціал-демократію “як таран для згноблення і знищення московського пролетаріату”. Політична резолюція оцінила суть історичного моменту - “бій поміж двома... світами: капіталізмом і соціалізмом”. “Соціалістична Українська республіка, – підкреслювалося у резолюції, – не може мати нічого спільного з державними плянами тих націоналістичних і шовіністичних кругів, які бажають будувати Українську державу на взір теперішних капіталістично-імперіялістичних держав...”. А.Чернецький виступив за організацію робітництва “до рішального бою з капіталістичним світом”.

У доповіді М.Ганкевича з'ясовано ставлення УСДП до міжнародних робітничих організацій. Він виділив дві небезпеки в робітничому русі: “з одної сторони, примітивний революціонізм, а з другої - зневіра в теорію, опортунізм”. Більшість делегатів у ході тривалої дискусії висловилися проти членства УСДП як у ІІ, так і в ІІІ, Комуністичному, Інтернаціоналах. Резолюція закликала до “збудування Інтернаціоналу, в якому з'єднався б революційний пролетаріат цілого світа”¹¹². Однак 17 делегатів проти 21, за даними КПСГ, проголосували за альтернативну резолюцію про вступ УСДП до Комінтерну. Очевидно, це були представники партійних низів, бо, як відомо, 12 членів Головної управи УСДП виступили проти цієї пропозиції¹¹³.

Загалом липнева конференція УСДП 1920 р. чітко продемонструвала відсутність політичної стратегії керівництва, посилення на низовому рівні ліворадикальних ідей. Галицький організаційний комітет ЦК Компартії /більшовиків/ України /КП/б/У/ влітку 1920 р. доповідав про “розкол в таборі соціал-демократії” у Східній Галичині¹¹⁴. І.Мазепа, колишній голова уряду УНР, діяч УСДРП, у липні 1920 р. після розмови у Львові з лідерами УСДП підсумував, що, на їх думку, “дальша боротьба з більшовиками безвиглядна” і що “режим польський у Галичині далеко гірший, ніж режим на Наддніпрянській Україні під совітською владою”¹¹⁵. Наддніпрянська УСДРП в еміграції вирішила продовжувати боротьбу за відновлення УНР, проти більшовицької Росії, що й призвело до розриву її стосунків з УСДП. Відомі і заслужені в минулому керівники з різних причин на початку 1920-х років опинилися поза УСДП /С.Вітик, О.Устиянович, О.Безпалко, В.Темницький, В.Старосольський та ін./ За влучною характеристикою І.Сіяка, який вступив до КП/б/У, УСДП після провалу “сподівань” на С.Петлюру в 1920 р. опанувала “повна безнадійність”¹¹⁶. Газета УНТГП “Громадська думка” справедливо писала, що “партія стоїть на розпутьті. Ми ще будемо свідками дальшої еволюції”¹¹⁷.

Тим часом спільний похід польської армії і військ УНР проти більшовиків на Україні не приніс успіху. 12 жовтня 1920 р. у Ризі було підписано прелімінарний договір, а в березні 1921 р. - мирну угоду, за якими Польща зреклася союзу з УНР і визнала Українську Соціалістичну Радянську Республіку, тоді як радянська сторона - Росія й Україна - погодилися на входження до Польщі Західної України. Ризький мир поховав самостійницькі плани урядів УНР та ЗУНР, щоправда, останній мав ще надії на дипломатичну підтримку Антанти /до 15 березня 1923 р./, які, однак, галицька соціал-демократія не поділяла.

Таким чином, у період Української революції 1917-1920 років УСДП, яка намагалася поєднати національну ідею з марксизмом, виступала під кутом зору примату національної ідеї над соціальною, обстоювала державну незалежність і соборність України. Після січня 1919 р. вона перейшла в опозицію до уряду ЗОУНР, підтримувала соціалістичний уряд Директорії. УСДП першою, зневірившись у концепціях С.Петлюри та Є.Петрушевича, пішла на відкритий розрив з іншими національними політичними організаціями, вона не змогла до кінця виявити державницький підхід у розв'язанні національного і соціального питання. Поразка національно-визвольних змагань, посилення польського окупаційного режиму на Західній Україні, а з іншого боку – наявність української державності /хоча й ілюзорної/ в особі радянської України, українізація спричинили політичну еволюцію УСДП на прокомуністичні позиції у 1920-1924 рр. Але це питання є предметом окремого дослідження.

- 1 Політичні засади Загальної Української Ради // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Док. і мат.- /Б.м./, 1983.— Т.І. – С.222, 223.
- 2 Центральний державний історичний архів України у м. Львові /далі: ЦДІАУ у Львові/, ф.360, оп.1, спр.53, арк.12, 12 зв.; Вістник СВУ.- 1917.- № 28.- 8 лип.- С.443.
- 3 Українська робітничка газета. – 1918. – 23 берез., 11 трав.
- 4 Вістник СВУ.- 1917.- № 28.- 8 лип.- С.445.
- 5 Українська робітничка газета.- 1918.- 11 трав., 9 черв.
- 6 Діло.- 1918.- 26 берез., 27 берез.
- 7 Державний архів Львівської області /далі: ДАЛО/, ф.257, оп.2, спр.234, арк.42; Вперед.- 1918.- 27 листоп.
- 8 Вперед. - 1918. - 27 листоп.; Ганкевич Л. З минулого нашої партії /Матеріяли до історії УСДП/ // Календар “Впереду”: 1920.- Львів, 1920.- С.29.
- 9 Чернецький А. Спомини з мого життя.- Лондон, 1964.- С.43.
- 10 Вперед.- 1918.- 27 листоп.
- 11 Мірчук П. Перший листопад.- Торонто, 1958.- С.29.
- 12 Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920. – Відень, 1922. – С.44; Чернецький А. Спомини з мого життя. – С.47.
- 13 Дрогобицький листок.- 1918.- 12 листоп.
- 14 Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на Західних Землях України зі спогадами і життєписами членів комітету виконавців листопадового чину.- Нью-Йорк, 1973.- С.140.
- 15 Ганкевич Л. З минулого нашої партії // Календар “Впереду”: 1920. —С.31.
- 16 Наш голос.- 1919.- 3 черв.
- 17 Червоний прапор.- 1919.- 1 трав.
- 18 Ярославин С. Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918-1923 рр.- Філадельфія, 1956.- С.104.
- 19 Цегельський Л. Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв'язані з Першим Листопадом 1918 р.- Нью-Йорк; Філадельфія, 1960.- С.219.
- 20 Стахів М. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918-1923 рр.- Скрентон, 1959.- Т.3.- С.69.
- 21 Цегельський Л. Назв. праця.- С.260.
- 22 Робітничка газета.- 1919.- 16 січ.
- 23 Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття.- К., 1993.- С.261.
- 24 Цегельський Л. Назв. праця.- С.263.
- 25 Koko E. Ukraińscy socjaldemokraci galicyjscy w okresie międzywojennym (1918-1939) // Ukraińska myśl polityczna w XX wieku. Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Z.103. – Kraków, 1993. – S.129.
- 26 Куди нам йти? // Дрогобицький листок. - 1919.- 1 трав.
- 27 Робітничі збори // Республіканець. - 1919.- 20 берез.
- 28 З України // Наша мета. – 1919.- 25 лют.
- 29 Республіка.- 1919.- 28 берез.; Нове життя. – 1919.- 28 берез.
- 30 Республіка.- 1919.- 29 берез.
- 31 Важна хвиля // Республіканець.- 1919.- 16 берез.
- 32 З'їзд відпоручників Селянсько-Робітничого Союзу в Станіславові // Там само.- 22 лют.
- 33 Там само.
- 34 Програма “Селянсько-Робітничого Союзу” // Республіканець.- 1919.- 6 берез., 9 берез.
- 35 Арсенич П. Діяльність Селянсько-робітничого союзу в м.Станіславі в 1919 р. // Арх. України. - 1968. - № 2 - С.73.

- 36 Там само.
- 37 Карпенко О.Ю. До питання про утворення КПЗУ // Укр. іст. журн.-1989. - № 2.- С.64.
- 38 Ярославин С. Назв. праця.- С.39.
- 39 Воля. - 1919.- 17 лип.
- 40 Селянсько-робітничий союз // Вперед.- 1919.- 15 лют.
- 41 Свобода. - 1919.- 13 трав.
- 42 Звіт з Партійної Конференції Української Соціал-Демократичної Партії Зах. Обл. УНР, яка відбулася дня 28 і 29 марта 1919 р. в Станіславові. - Дрогобич, 1919. - С.6, 7.
- 43 Там само.- С.7, 8.
- 44 Там само.- С.8-15.
- 45 Република.- 1919.- 6 квіт.
- 46 З приводу Селянсько-Робітничого З'їзду // Там само. - 5 квіт.
- 47 Республіканець.- 1919.- 3 квіт.
- 48 Там само. - 3 квіт., 6 квіт.
- 49 Там само. - 3 квіт.
- 50 Република.- 1919.- 3 квіт.
- 51 Стахів М. Назв. праця.- Скренгон, 1960.- Т.4.- С.103.
- 52 Із діяльності Селянсько-Робітничого Союзу // Республіканець.- 1919.- 13 квіт.
- 53 Там само. - 6 квіт.
- 54 Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху /XIX ст.- 1939 р./.- Ів.-Франківськ, 1993.- С.146, 149.
- 55 Українська робітничая газета.- 1918.- 30 черв., 25 серп.
- 56 Календар "Просвіти": 1921.- Львів, 1920.- С.105.
- 57 Цегельський Л. Назв. праця.- С.184.
- 58 Вперед.- 1921.- 8 трав.
- 59 Чернецький А. До історії українського професіонального руху // Календар "Впереду": 1920.- С.43.
- 60 Воля.- 1919.- 11 трав.
- 61 З Дрогобиччини // Дрогобицький листок.- 1919.- 1 трав.
- 62 Република.- 1919.- 17 квіт.
- 63 Стахів М. Назв. праця.- Т.4.- С.90.
- 64 Ганкевич Л. З минулого нашої партії // Календар "Впереду": 1920.— С.30.
- 65 ЦДАУ у Львові, ф.581, оп.1, спр.113, арк.15.
- 66 Чернецький А. Спомини з мого життя.- С.50, 51.
- 67 Кривава книга. Українська Галичина під окупацією Польщі в рр. 1919-1920.- Відень, 1921.- Част. П.- С.17.
- 68 Вперед.- 1919.- 30 січ.; Наша мета.- 1919.- 23 лют.
- 69 Република.- 1919.- 16 лют.
- 70 УСДП на розпутті // Громадська думка.- 1920.- 12 лип.
- 71 Див.: Кугутяк М. Назв. праця.- С.153-155.
- 72 Товариші і Товаришки! // Вперед. - 1919.- 3 верес.
- 73 Київ наш // Там само.- 4 верес.
- 74 Наша мета.- 1919.- 30 листоп.
- 75 Винниченко В. Відродження нації.- К.; Відень, 1920.- Част.ІІІ.-С.289, 290.
- 76 Вперед.- 1919.- 25 жовт.

- 77 Боротьба.- 1919.- 19 жовт.; Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917-1921.- Прага, 1942.- Т.ІІ.- С.110, 111.
- 78 Галицький голос.- 1919.- 12 жовт.; Мазепа І. Творена держава /Боротьба 1919 р./ // Мазепа І., Феденко П. З історії української революції.- Прага, 1930.- С.38.
- 79 Робітничая газета.- 1919.- 31 жовт.
- 80 Доценко О. Літопис української революції. Матеріали й документи до історії української революції. 1917-1923.- К.; Львів, 1923.- Т.ІІ, кн.4.- С.359.
- 81 Нагаєвський І. Назв. праця.- С.306.
- 82 На пекучі теми // Галицький голос.- 1919.- 16 серп.
- 83 Шляхами Державного злочину // Боротьба.- 1919.- 12 жовт.
- 84 Доценко О. Назв. праця.- С.317.
- 85 Боротьба.- 1919.- 17 жовт.
- 86 Наші стремління // Там само. - 19 жовт.
- 87 Назарук О. Рік на Великій Україні. Спомини з української революції.- Відень, 1920.- С.255.
- 88 Мазепа І. Україна в огні й бурі революції.- Т.ІІ.- С.113, 114.
- 89 Там само. - С.30,31.
- 90 Робітничая газета.- 1919.- 16 жовт.
- 91 Який це одноцільний національний фронт? // Вперед.- 1921.- 11 черв.
- 92 Старосольський В. Дві методи // Там само. - 1919.- 24 груд.
- 93 Слава раста, слаги amici // Там само. - 30 жовт.
- 94 УСДП на розпутті // Громадська думка.- 1920.- 12 лип.
- 95 Старосольський В. Дві методи // Вперед.- 1919.- 24 груд.
- 96 Україна і Польща // Там само.- 1920.- 24 січ.
- 97 Старосольський В. Ще раз про дві методи // Вперед.- 1920.- 28 січ.
- 98 Доценко О. Назв. праця.- Львів, 1924.- Т.ІІ, кн. 5.- С.57.
- 99 Ухвали конференції УСДРП // Вперед.- 1920.- 2 берез.
- 100 Наша варшавська конференція // Там само. - 12 берез.
- 101 Професіональний вістник. - 1920. - 1 лют., 15 лют.
- 102 За миром! // Земля і воля. - 1920. - 15 лют.
- 103 ЦДАУ у Львові, ф.146, оп.8, спр.3806, арк.60, 61.
- 104 Центральний державний архів громадських об'єднань України /далі: ЦДАГОУ/, ф.6, оп.1, спр.5, арк. 260.
- 105 Домбчевський Р. На розпутті // Соціалістична думка. - 1922.- 5 верес.
- 106 Вперед.- 1920.- 30 лип.
- 107 Там само.- 30 берез., 31 берез., 4 квіт.
- 108 ЦДАУ у Львові, ф.581, оп.1, спр.113, арк.16.
- 109 Słowo polskie. - 1920. - 26 kwiet.
- 110 Земля і воля.- 1920.- 20 черв.
- 111 Визнання незалежності України Польщею // Вперед.- 1920.- 30 квіт.
- 112 Вперед.- 1920.- 7 лип., 9 лип., 10 лип.; Земля і воля.- 1920.- 11 лип.
- 113 ЦДАГОУ, ф.6, оп.1, спр.15, арк.22; ф.233, оп.1, спр.13, арк.19.
- 114 Там само. ф.1, оп.5, спр.320, арк.2.
- 115 Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917-1921.- Прага, 1943.- Т.ІІІ.- С.47, 48.
- 116 ЦДАГОУ, ф.233, оп.1, спр.2, арк.2.
- 117 УСДП на розпутті // Громадська думка. - 1920.- 12 лип.

Микола КУГУТЯК

ГАЛИЦЬКІ УКРАЇНЦІ В БОРОТЬБІ ЗА ДЕРЖАВНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ У 1920-1923 РОКАХ*

Політика єдиного національного фронту ґрунтувалась не тільки на підтримці національно-демократичних партій. Навколо ідеї визволення від польської окупації об'єдналися широкі верстви західноукраїнського суспільства. Польські власті намагалися поширити думку, що боротьбу веде невелика група націоналістично настроєної інтелігенції, яку необхідно ізолювати від лояльного населення. Численні архівні документи, тогочасна преса, в тому числі і польська, перекреслюють це твердження. Усі без винятку прошарки суспільства повели активну боротьбу проти окупаційного режиму. Зокрема, українські селяни і робітники масово стали на захист своїх прав, корінних життєвих інтересів. Вони бойкотували урядові розпорядження, не визнавали окупаційної влади, здійснювали підпали поміщицьких фільварків, збіжжя, господарських та житлових приміщень польських осадників, організували страйки і маніфестації, вчиняли диверсійні акти, збройні напади на представників влади. Саме селяни і робітники були в основі активно відроджуваного політичного, громадського, культурного та господарського життя краю, реалізуючи на ділі ідею творення держави в державі.

Особлива роль в організації визвольної боротьби, налагодженні всіх сторін громадського життя належала інтелігенції, яка була тісно зв'язана з народом, виступила виразником його суспільних настроїв. Відзначаючи цю обставину станіславський воєвода у вересні 1921 р. інформував Варшаву: «Українська інтелігенція веде жваву роботу. Адвокати, всі ксьондзи, вчителі, судді, урядники є вороже настроєні. Вони є сильно організовані і стоять в тісній контакті з центральними організаціями. Не визнаючи польської державності ведуть агітацію за рішучий виступ. Здійснюють освідмлюючу і сепаратистську працю серед мас через аматорські вистави, забави, концерти, відродження нечинних до того «Просвіт» по селах, культурних товариств, господарських інституцій, кооперативів і т. п. Агітація дає свої результати. Селяни кажуть: «То так довго не буде, скоро буде Україна»¹.

Величезну роботу в масах вело греко-католицьке духовенство, яке в переважній своїй більшості було носієм українства. В тих умовах церква виступала як загальносуспільна консолідуюча та антиполонізаційна сила, складова частина українського національного руху.

На початку 20-х рр. греко-католицьке духовенство в основній масі сповідувало національно-демократичні переконання, ґрунуючись в Українській народно-трудовій партії. Займаючи ключові позиції в УНТП, вони мали вагомий вплив на діяльність різноманітних культурно-освітніх та господарських організацій краю.

Однак нові обставини повоєнного політичного і громадського життя, ширення атеїзму, комунізму, неґація моральних засад спонукали духовенство до тіснішої станової та суспільної самоорганізації. У зв'язку з цим було поновлено діяльність ряду церковних товариств, зокрема Товариства ім. святого апостола Павла, Марійського товариства та ін. На загальних зборах Товариства ім. святого апостола Павла 29 березня 1921 р. було вирішено приступити «до поступового запровадження у наш обряд української мови як богослужбової»².

Проте вузькокорпоративний характер таких товариств гальмував їх діяльність. Група церковників висувала ідею створення новітньої християнсько-суспільної організації з широкою соціальною базою, яка мала б своїм завданням боротьбу проти безбожництва, комунізму, екстремізму, морального запустіння, виступала б за національну консолідацію, посилення ролі церкви у громадському та культурному житті. Виразником таких настроїв став журнал «Нива».

Тогочасне греко-католицьке духовенство подавало приклад самовідданого служіння національній справі. Свідченням цьому була діяльність самого митрополита Андрея Шептицького. У 1921 р. з власної ініціативи він виїхав на Захід, щоб особисто вивчити міжнародні перспективи галицької проблеми. З цією метою митрополит побував у Франції, Італії, Бельгії, Голландії, США, Бразилії, Аргентині, шукаючи всюди підтримки українському визвольному рухові, домагаючись відокремлення Галичини від Польщі. Для цього він відвідав 21 листопада 1921 р. тодішнього президента США Гардінга та державного секретаря Х'юза, вручив їм відповідний меморандум³. За свої переконання і діяльність А.Шептицький часто терпів переслідування, образи і наклепи з боку польських властей⁴.

За антидержавну діяльність сотні священників переслідувались властями, їх кидали до в'язниць, позбавляли священничого сану. У Рогатинському повіті з 36 священників у 1921 р. залишилось чотири⁵. Про священника з села Колоколин староста цього ж повіту повідомляв воєводу: «Петрицького заарештовано за опір перепису. Він заявив, що по-польськи не розуміє, чим дав приклад іншим. Він відомий ще з австрійських часів як український діяч. Своєю поставою до польської влади хоче викликати враження у населення, що влада не є сильна. Це веде до опору селян при сплаті податків. Випускати Петрицького не слід, бо наслідки не прогнозовані»⁶. Петрицького було конфіковано, він номер у львівській в'язниці.

Активну роль у громадсько-політичному житті краю відіграло українське студентство, переважна більшість якого брала участь у недавніх визвольних змаганнях. В основній своїй масі студентство рішуче виступало з позицій всеукраїнського соборництва, закликало до продовження визвольної боротьби в її найгостріших формах. Значний ідейно-політичний вплив на тодішнє студентство мала діяльність віденської «Молодої Галичини» створеної влітку 1921 р. До її складу входили Д.Левицький, Є.Коновалець, А.Мельник, Р.Дашкевич, Р.Сушко, В.Кучабський, І.Чмола, П.Лисяк, М.Рудницька, І.Кедрин та інші. Вони рішуче відстоювали соборницьку державну концепцію, відкидали будь-який крайовий партикуляризм, у тому числі і галицький, виступали з антирадянських позицій⁷.

У руслі цих ідей розвивався крайовий студентський рух. Саме студенти виступили організаторами перших таємних воєнно-революційних організацій. У березні 1920 р. Я.Чиж, Д.Паліїв, В.Кучабський, О.Коберський, М.Магчак, С.Федак та ін. утворили з числа студентів та старшин військовою організацію «Воля», яка стала зав'язком Української Військової Організації (УВО) в краї⁸. На чолі «Волі» стояла Начальна колегія (Начколь) у складі Я.Чижа, В.Кучабського, Д.Паліїва, О.Коберського, М.Магчака, Б.Гнатевича⁹.

До «Волі» належали представники різних політичних партій. Вона розглядалась як основа майбутньої української армії. В умовах польської окупації завдання таємної військової організації полягало в активній організаційній та політичній діяльності в масах з метою підготовки збройного повстання. Члени «Волі» рішуче відстоювали ідеали соборної української держави, відкидаючи при цьому будь-які зовнішньополітичні орієнтації та сподівання на міжнародні інституції¹⁰.

* Закінчення. Початок див.: Галичина. – 1997. – №1. – С.45-57.

Діяльність “Воли” виходила за межі чисто студентських інтересів. На місцях вона мала розгалужену мережу організацій, які будувались за системою “п’ятірок”. “Воля” мала тісні контакти з крайовими політичними діячами, армією ЗУНР у Чехо-словацьчині, еміграційним урядом у Відні. Органом “Воли” був нелегальний щомісячник “Наш шлях”¹¹.

Засновники “Воли” були одночасно організаторами легального студентського життя. 1-2 листопада 1921 р. вони скликали у Львові з’їзд з участю 250 студентів, який виробив обширну політичну програму. У першу чергу з’їзд відзначив “що ціллю, до якої повинна стреміти українська суспільність є Самостійна Соборна Українська Держава, а тому уважає питання Східної Галичини тільки частиною питання про самостійну соборну державу”¹². З’їзд звернувся до політичних партій з закликком створити в краї тимчасовий Галицько-український уряд, а також Галицько-українську національну раду з повноваженнями “національного парламенту”. Галицько-українському уряду мав підлягати закордонний центр у формі “тільки закордонного представництва”. Делегати з’їзду заявили рішучий протест “проти лучення справи незалежності Східної Галичини з неутральністю тої країни, тому, що та неутральзація довела би до фактичного розділу Східної Галичини від Великої України”¹³. З’їзд особливо наголосив на необхідності “організації масових рухів і пропаганди та остаточного приготування до збройної розправи на користь української держави і той обов’язок кладе в рівній мірі на українських студентів в краї і за кордоном”¹⁴.

Рішення з’їзду зобов’язували студентів приступити до організації бойкоту вищої школи, підготовки власної адміністрації, творення кооперативів, читалень та інших культурно-освітніх і господарських іституцій, що створювало б основу незалежного національного існування в умовах польської окупації. Для реалізації прийнятих рішень, з’їздом було утворено Комітет української молоді (КУМ), до якого увійшли Д.Паліїв (голова Студентської ради), В.Кучабський, О.Коберський, М.Матчак, Я.Чиж, О.Штик¹⁵. У відозві КУМу до студентської молоді 19 листопада 1921 р. зазначалось: “Студентські організації повинні зайнятись пропагандою ідеї “держави в державі”, виказуючи у балачках, рефератах, святочних промовах потреби повної сепарації українського народного життя від поляків і подаючи якнайширшим колам суспільства до відома загальний план такої акції, зокрема створення власного адміністаційно-шкільного і скарбового апарату, які надалі перевели б усамостійнення українського життя від окупанта”¹⁶.

У контексті вищесказаного особливої ваги набувало питання організації національної освіти, зокрема створення у Львові при НТШ Українського університету. Ця проблема була предметом нарад політичних партій, з’їздів Міжпартійної ради, еміграційного уряду та широкої громадськості. Однак найбільше до її вирішення доклались студенти.

З 15 жовтня 1921 р. таємний український університет в складі 3 факультетів (правничий, філософський, медичний), 54 кафедр і 1260 студентів розпочав свою роботу. З самого початку польська влада всіляко переслідувала студентів і професорів. Було заборонено діяльність “Українського Студентського Союзу”, “Академічної Громади”, арештовано студентів і професорів, в тому числі ректора В. Щурата. Однак діяльність університету не припинялась¹⁷.

Значну організаційну та пропагандистсько-роз’яснювальну роботу серед різних прошарків суспільства студенти поєднували з актами саботажу і терору щодо представників польської влади. На знак протесту проти окупації західноукраїнських земель за рішенням Начальної колегії таємної військової

організації “Воля” 25 вересня 1921 р. Степан Федак вчинив у Львові замах на начальника польської держави маршала Ю. Пілсудського та львівського воєводу О. Грабовського. Політичний процес над виконавцями атентату відбився голосним відгомном не тільки у Польщі, але й за її межами¹⁸.

У ніч на 26 вересня 1921 р. у Львові було проведено таємну нараду наддніпрянських та галицьких політичних та військових діячів щодо підготовки на Наддніпрянщині та в Галичині збройного повстання. Присутній на зборах голова Начальної команди УВО Є.Коновалець виступив за ретельну підготовку повстання¹⁹. Особлива роль у зв’язку з цим відводилась гірським районам краю, населення яких мало налагоджені стосунки з військовими у Чехословацьчині. У краї ширилась пропаганда збройного виступу, чутки про можливий вступ галицьких частин з-за кордону.

Польська влада виявляла велику стурбованість непевністю свого становища в Галичині. У зв’язку з цим станіславський воєвода інформував Міністерство військових справ: “Виступ українців може відбутися 15 жовтня 1921 р. Особливу небезпеку становлять гірські райони, особливо Снятинський, Печеніжинський і Косівський повіти, де сільське населення становить надзвичайно запальний матеріал і готове до виступу. Небезпека є тим більша, якщо зважити, що тамтешня людність має сховану зброю і амуніцію в значній кількості. Становище в тих повітах є таке напружене, що вистачить появитись кільком агітаторам з табору Петрушевича або генерала Кравса, до яких тамтешнє населення проявляє найбільше послуху, аби спровокувати виступ. Сюди необхідно направити війська, зміцнити гарнізони, закрити чехословацький та румунський кордони. Інтерес держави вимагає також якнайскорішої ліквідації військових формацій уряду ЗУНР в Чехословацьчині”²⁰. На вимогу воєводи приведено в бойову готовність 11-ту дивізію піхоти, 6-й полк уланів, зміцнено гарнізони у Стрию, Станіславі, Коломиї та інших містах краю²¹. Загроза збройного виступу тримала в постійній напрузі представників окупаційного режиму.

Тим часом світська і духовна інтелігенція вела значну роботу по відродженню легального громадського життя, створенню господарських, культурно-освітніх, молодіжних організацій та горожанських комітетів, у яких концентрувалось в значній мірі національне і суспільно-політичне життя краю. Особливістю національно-політичного руху в Галичині взагалі і на даному історичному етапі зокрема було те, що цей рух проявлявся не так в діяльності політичних партій, які в той час тільки приступали до відновлення своїх організацій, а в основному зосереджувався в легальних громадських товариствах, які охоплювали своєю діяльністю всі сфери суспільного життя. Робота різноманітних легальних і на перший погляд далеких від політики громадських організацій і товариств, просякнутих національним духом, створювала на практиці організаційні основи усамостійненого життя народу, його здатності протистояти колонізаційному натиску окупаційного режиму.

Особливу роль громадських організацій в політичному житті краю відзначали самі представники польської влади. Снятинський староста повідомляв воєводу: “Український політичний рух набирає силу під прикриттям культурно-освітньої і господарської діяльності. Українська інтелігенція веде антидержавну агітацію через товариства, читальні, комітети, аматорські гуртки, збори, вистави, забави, гуртки, церковні хори, свята, чим зацікавлює щораз більше селянство”²². Подібні донесення йшли з різних кінців краю. Тернопільський воєвода у своєму звіті за жовтень 1921 р. зазначав: “Організація товариств, які з вибухом війни перестали

існувати, йде швидко вперед. Українська інтелігенція старається згуртувати навколо себе селян і тому організовує відчити, вистави, забави і т. п., на яких агітує проти польської влади. Тому більшість селян вважає польський уряд як тимчасовий і окупаційний, живе в очікуванні політичного перевороту. Гмінну владу і її розпорядження сприймають з неохотою і не бажають виконувати”²³. Аналогічне становище у грудні 1921 р. описував і львівський воєвода: “В усіх повітах йде активна діяльність по відродженню українських освітніх і господарських організацій, зокрема Просвіти, Сільського Господаря, кооперативів, Пласту, які лекціями і концертами підбурюють народ. Священики та студенти збирають гроші на українське шкільництво і таємний український університет, ведуть антидержавну агітацію”²⁴. Донесення високопоставлених польських урядовців, крім всього іншого, розкривають загальну суспільну атмосферу та настрої українського населення, його ставлення до окупаційної влади.

Всупереч цьому власті намагались демонструвати суверенність польської держави над українським народом, засвідчити інтегральну єдність окупованих територій. Таке завдання мав виконати перепис населення, організований владою в кінці вересня – на початку жовтня 1921 р. Фальсифікованими його наслідками уряд сподівався обґрунтувати польський характер Галичини, самим фактом участі населення у переписі продемонструвати світу визнання українським народом окупаційного режиму.

Уряд ЗУНР і крайова Міжпартійна рада виступили з протестом проти незаконних дій польських властей і надіслали його до Ліги Націй. Народний комітет УНТП на чолі з В. Бачинським у зв’язку з цим утворив Антиконтрибуційний комітет, який повів у краї широку агітацію за бойкот перепису, збору підписів проти нього²⁵. У всіх повітових і воєводських поліцейських звітах за жовтень-листопад 1921 р. вказувалось на активний і пасивний опір населенням перепису. Як правило, поява в селі урядового комісара була сигналом до того, що селяни закривали хати і втікали до лісу, або нападали на нього, проганяли з села. Стрийський староста зазначав: “Зростаюча з кожним днем агітація проти польської держави знайшла свій вираз у сильній протидії перепису населення. У більшості гмін українське населення всякими способами ухилялось від перепису. Селяни у гмінах Підгірці і Татарське напали на війтів і відібрали від них гмінні печатки за підтримку списових комісарів. У гміні Комарно селяни напали на вартового й побили його. Духовенство, вчителі і студенти підбурили селян, щоб ті не давали відомості про маєтковий стан”²⁶. У селі Верні Калуського повіту селяни вбили урядового комісара, у Долині було спалено документи перепису. До активного опору селянами дійшло у Рогатинському повіті. Староста повідомляв, що “населення більше 30 гмін повіту під впливом ворожої агітації і греко-католицького духовенства чинить активний опір. Для втихомирення прибув ескадрон уланів, але це лише частково приносить результати. Виявилось, що духовенство вже провело перепис українців, поляків і жидів, прикриваючись потребами шематизму, зате активно веде збір підписів під протестом, за що арештовано священика Соловія. Селяни відмовляються подавати відомості, прикриваючись станом фактичної окупації, а списовим комісарам заявляють: “Немає цесаря, не знаємо кому маємо сі писати”²⁷.

Насильницький характер польського перепису в Галичині привернув до нього увагу світової громадськості, політичних діячів. Англійський прем’єр-міністр Ллойд-Джордж через віце-консула у Львові звернувся до Станіславського воєводи за поясненнями щодо насильств у ході перепису²⁸.

Незважаючи на репресії, українці бойкотували урядовий перепис, який перетворився в антиокупаційний плебісцит. Другий Міжпартійний з’їзд у вересні

1921 р. виступив з різким протестом проти насильства властей під час перепису населення.

Не менш рішучий опір чинило українське населення при сплаті податків та державної данини, яку уряд запровадив у грудні 1921 р. з метою санації фінансової системи. Крайова група УНРади на своєму засіданні 8 грудня 1921 р. заявила, що “з погляду на невирішеність до цього часу питання державної приналежності Східної Галичини, обов’язуючі закони про данину не повинні поширюватись на ту частину, а тим самим той закон не повинен стосуватись українського населення”²⁹. Аналогічне рішення було прийняте Міжпартійною радою.

На знак протесту проти незаконного стягування данини 1293 греко-католицькі священики звернулися до Ізби скарбової у Львові з вимогою звільнити населення від данини, посилаючись на те, що “правнодержавна приналежність Східної Галичини до Польщі тепер не є усталена жодним міжнародним актом, ані конституцією самої Польщі”³⁰. Роз’яснювальна робота духовенства, вчителів, студентів серед селян спричинилась до відмови платити данину. Тернопільський воєвода інформував Варшаву: “Українські селяни не платять данини, сподіваючись, що, або українське військо скоро вторгнеться з Чехословаччини, або ж Женевська конференція їх увільнить від данини. Незадоволення виявляє і польське населення. Є цілі гміни, які заявили, що данини не заплатять. У той же час українці створили спеціальні тайні комітети з метою збору національного податку серед населення”³¹. Стягнення податку і данини у цілому ряді місць супроводжувалось насильством з боку поліції та війська.

Рішучий спротив населення, всіх організованих політичних сил, за винятком дрібних угодових груп, викликало рішення польського уряду провести на Західній Україні вибори до сейму і сенату 5 і 12 листопада 1922 р. За задумом польського уряду, вибори мали стати одним із найважливіших заходів анексіоністської політики, крім того, мали продемонструвати світові польську суверенність над цією територією, а також прояснити позицію Антанти. 15 серпня 1922 р. Є.Петрушевич, як Президент ЗУНР, звернувся з протестом проти виборів у Галичині до урядів Антанти. “Українське населення, – заявив він, – не візьме участі в ніяких виборах під терором польської окупації у Східній Галичині. Великі держави Антанти зволіють правом суверена заборонити Польщі накидати Східній Галичині виборчу ординацію до польського сейму”³².

З 25 по 28 серпня 1922 р. управи всіх українських партій і Міжпартійна рада ухвалили резолюції на підтримку уряду Петрушевича та бойкоту польських виборів у Галичині. Проти участі у виборах висловились також москвофіли. В КПСГ не було єдиної думки. Опозиційна частина партії (васильківці) вирішили застосувати тактику бойкоту виборів, у той час, як решта комуністів (каерпівці), відповідно до настанов ЦК КРП, оголосила про намір взяти участь у виборах. Створена каерпівцями легальна організація – Союз пролетаріату міст і сіл, не знайшла широкої підтримки в українського населення. До виборчої кампанії в Галичині приступила також малочисельна угодовська організація – Українська селянська партія (хліборобів), яка користувалась матеріальною і організаційною підтримкою властей. Що стосується Холмщини, Підляшшя, Волині й Полісся, то українське населення цих земель, зважаючи на їх специфічне правно-політичне становище, приступило до виборів у співпраці з іншими національностями як складова частина блоку національних меншостей.

Тим часом польський сейм 26 вересня 1922 р. видав закон про воєводське самоуправління, який мав своїм головним завданням заспокоїти міжнародні чинники, створити враження про задоволення Польщею вимог українського населення і розв’язання польсько-українських протиріч. Закон передбачав

створення у Львівському, Станіславському і Тернопільському воєводствах сеймиків як найвищих органів воєводської автономії. Вони мали складатись з української та польської курій. Євреї і німці не враховувались. Воєводи надавалось право припиняти дію кожного рішення сеймика. Закон обіцяв запровадити в школах українську мову, створити Український університет³³.

Насправді влада не збиралась вводити закон у життя. Поляки, особливо галицькі, не допускали й думки про його запровадження. Галичина ще в грудні 1920 р. була поділена на 3 воєводства: Львівське (28 повітів), Станіславське (16 повітів) і Тернопільське (17 повітів). Нова польська конституція, прийнята сеймом 17 березня 1921 р., ґрунтувалась на унітарності польської держави з єдиною законодавчою і виконавчою владою, без забезпечення національним меншинам будь-яких автономних прав. Не виконала Польща також узятих на себе зобов'язань щодо відкриття Українського університету.

Уряд ЗУНР, Міжпартійна рада відкинули закон про воєводське самоуправління. У зв'язку з цим газета "Діло" писала: "Мусимо звернути увагу нашого громадянства на спробу обдурити проектом воєводської автономії не нас, але заграницю"³⁴.

З наближенням виборів національно-визвольний рух у краї наростав. У ряді місцевостей боротьба набрала форм партизанського руху, переростаючи у повстання проти окупантів. Восени партизанські загони діяли у 19 повітах Галичини. Лише у вересні було спалено 77 панських фільварків. За літо і осінь 1922 р. у краї здійснено біля 2300 підпалів фільварків, скірт збіжжя та господарських будинків, що були власністю польських колоністів³⁵. Воєводське управління в Тернополі повідомляло Варшаву: "Польська людність перестрашена, хочуть творити самооборону. Власники дібр і державці поз'їжджались до Бережан і чекають на заспокоєння, твердять, що в своїх маєтках не є безпечні. Колоністи просять допомоги, бо українці їм погрожують. Поліція боїться заступати на службу і відмовляється іти на постерунок, це викликає перестрах у поляків"³⁶.

На Тернопільщині діяв загін під керівництвом колишніх четарів УГА Степана Мельничука та Петра Шеремети. Опис дій цього загону знаходимо в тодішній емігрантській газеті "Український Скиталець". "Дня 15 жовтня появилася у Зборівському повіті повстанська група, зложена з 50 людей. Вона, руйнуючи і палячи на дорозі фільварки польських дідичів та оселі польських колоністів, вбиваючи та проганяючи польську поліцію і жандармерію, перейшла досі повіти Зборів, Бережани, Підгайці, Бучач, Перемишляни, Борщів і Чортків. Рівночасно появилася така група в Сокальщині і перейшла до Тернопільщини, третя група виринула в Бродщині та Збарищині. Дідичі і польські жандарми втікають до міст. Відділи польської піхоти, кінноти й змобілізовані жандарми рушили проти повстанців"³⁷. Спіймані С.Мельничук, П.Шеремета та інші були розстріляні військово-польовим судом. Повідомлення з місць свідчать, що в окремих випадках власті втрачали контроль над ситуацією, були безсилями перед стихією масових виступів. 22 жовтня 1922 р. уряд прийняв рішення "про розширення компетенції військово-польових судів", а 29 жовтня генерал Ю. Галлер віддав наказ про розквартирування військових частин у повітах і підпорядкування їх старостам. Масові антиокупаційні виступи супроводжувались терористичними актами проти представників влади і так званих "хрунів" (угодовців), які йшли на службу до окупаційних властей або ж агітували за участь у виборах. Від куль бойовиків УВО загинуло багато вїттів, а 15 жовтня 1922 р. вони вбили поета Сидора Твердохліба, який виступав за польсько-українське примирення, вів агітацію за вибори³⁸.

5 і 12 листопада 1922 р. у Галичині власті провели масові превентивні арешти,

вжили суворих запобіжних заходів. Незважаючи на зусилля польського уряду, українське населення Галичини бойкотувало вибори. Спираючись на незначну групу "хліборобів", властям удалось провести лише п'ятьох угодовських кандидатів на чолі з о. М. Ільковим. Більше 60% населення краю, тобто всі галицькі українці, участі у виборах не брали³⁹. Бойкот виборів засвідчив провал польської політики в Галичині, продемонстрував рішучість населення краю боротися проти окупації.

Високу політичну свідомість проявило під час виборів населення Волині, Холмщини і Полісся. На Волині не був обраний жоден польський кандидат. Більшість українських послів було обрано на Холмщині і Поліссі. Українське представництво у польському сеймі і сенаті нараховувало 20 послів і 6 сенаторів, які об'єдналися 22 листопада 1922 р. в Українську парламентарну репрезентацію (УПР).

На цей час припадає друга з 1919 р. спроба польсько-українського порозуміння між першим головою УПР А.Васиньчуком і прем'єр-міністром Польщі генералом Сікорським. У зв'язку з цим на засіданні новообраного сейму посол С.Підгірський 23 січня 1923 р. поставив вимогу територіальної автономії західноукраїнських земель в складі Польщі. У декларації зазначалось, що "ціллю Українського Народу є відродження Самостійної Української Держави, однак рахуючись з дійсним станом речей, заявляємо нашу готовність до співпраці з польським народом і всіма народами, які входять в склад Річпосполитої Польської, під слідуючими умовами: Річпосполита Польська, як держава національно несущільна має бути перебудована так, щоби кожний народ, який входить в її склад, особливо такий, що займає окреслену територію, мав повну можливість реалізувати своє право на самовизначення, ото ж мав забезпечений повний і свободний розвиток всіх галузей життя"⁴⁰. УПР підтримала також уряд під час голосування державного бюджету. Однак уряд умов порозуміння не дотримав, своєї політики не змінив, що спричинилось до часткового розколу УПР.

У кінці 1922 – на початку 1923 рр. склались напружені стосунки між закордонним державним центром і Міжпартійною радою. Вихідним пунктом конфлікту були розбіжні політичні концепції, які ще на початку 1922 р. сформувались у крайових і закордонних керівних колах. Якщо розчарування політикою Антанти після Генуезької конференції підштовхнуло Є.Петрушевича до переорієнтації на Радянську Україну, то крайовий провід в особі голови Міжпартійної ради і Народного комітету В.Бачинського та редактора газети "Громадський Вісник" Ф.Федорців схилявся до автономістської концепції. Зовнішнім виявом боротьби між крайовим і закордонним проводами була справа "парламентаризації" держави. В.Бачинський та його прихильники вимагали демократизації державного устрою ЗУНР, відновлення повноважень УНРади в краї, перегляду повноважень закордонного центру. З цієї метою при уряді ЗУНР було створено кодифікаційну комісію на чолі з Р. Перфецьким, яка підготувала проект реорганізації державного устрою під назвою "Постанови про діяльність УНРади і про виконавчу владу на час окупації території ЗУНР"⁴¹.

Проект передбачав утворення крайової Політичної комісії, як виконавчого органу ЗУНР. Президенту відводились зовнішньополітичні та військові повноваження, а також право формувати уряд. Однак крайовий провід не спромігся скликати засідання УНРади, яка, в свою чергу, мала реорганізувати державний устрій⁴².

Протиріччя між крайовим проводом і закордонним центром ще більше загострились після того, як всередині Народного Комітету УНТГП склалась група

послідовних прихильників Є.Петрушевича, які виступали проти політичного курсу В.Бачинського. У своїй газеті “Слово” вони різко засудили як автономістську концепцію В.Бачинського, так і його діяльність у Міжпартійній раді та Народнім Комітеті. Для розслідування справи була створена спеціальна комісія на чолі з А.Горбачевським, яка в цілому відхилила закиди опозиції до В.Бачинського. У січні 1923 р. гострота конфлікту досягла своїх крайніх меж. Є.Петрушевич заявив про розрив стосунків з Міжпартійною радою доки її очолюватиме В.Бачинський. На знак солідарності з цією заявою УХСП вийшла зі складу Міжпартійної ради⁴³. Політика єдиного національного фронту опинилась під загрозою. Все це не могло не позначитись на динаміці визвольної боротьби в краї та дипломатичній діяльності.

Тим часом Польща, здійснюючи на Західній Україні політику “доконаних фактів”, вела активну боротьбу на міжнародній арені з метою домогтись офіційного визнання державами Заходу анексії Польщею українських земель. У цьому польську дипломатію всіляко підтримувала Франція. Вона прагнула створити велику Польщу, яка при потребі могла би виступити союзницею Франції у боротьбі проти Німеччини. Крім того, Польщі відводилась роль “охоронного валу проти більшовизму”. З приходом до влади в 1922 р. Б.Муссоліні Італія підтримала Францію щодо анексії українських територій. Англія, маючи свої економічні та політичні інтереси щодо Галичини, довго опиралась намірам Польщі і Франції. Щодо східних кордонів Польщі, то вона відстоювала т. зв. лінію Керзона. Полагодивши нафтові суперечності з Францією шляхом придбання Мосуля, Англія поступилась⁴⁴. За ініціативою фашистського уряду Італії 15 березня 1923 р. Рада послів Франції, Італії, Англії і Японії, розтоптавши право українського народу на самовизначення, прийняла рішення про передачу Галичини Польщі під умову надання їй територіальної автономії⁴⁵. Польський сейм з ентузіазмом ратифікував рішення Ради послів, хоч ніколи не збирався виконувати вимогу щодо автономії. Італійський прем'єр-міністр Ф.Нітті, негативно оцінюючи факт анексії Галичини, писав: “Ціла система Версальського договору була побудована на помилці щодо Польщі. Польщу створено не як шляхетну маніфестацію прав національності, не створено етнічної Польщі, але велику державу, яка такою як є, не може довго жити, бо в ній є не просто великі чужі меншини, але ціла маса населення, яке не може співіснувати”⁴⁶. Розвиваючи цю думку, всесвітньо відомий історик А.Тойнбі зазначав: “Силою польської зброї були прилучені до міжвоєнної Польщі уніатські католики-українці Східної Галичини і православні християни Волині, прилучені як підданці і пригноблені меншості. Ті трагічні насильства в критичні роки 1928-1931 рр. ганебно підкопали майбутнє і Східної Європи і західної цивілізації, і породили смертельне озлоблення. Злий дух лінгвістичного націоналізму найперше промостив дорогу до нового поділу світу історичної польсько-литовської спадщини 1939 року між Третім рейхом і Московщиною, що взяла маску Союзу Советських Республік”⁴⁷.

Рішення Ради послів було великим ударом для народних мас, українських політичних партій, які вірили запевненням уряду Є.Петрушевича, що справа самостійності Галицької Республіки незабаром буде вирішена на користь українців. Анексія Галичини викликала обурення народу. З різким протестом проти цього ганебного акту виступили Президент ЗУНР, Українська парламентська репрезентація, Міжпартійна рада, всі політичні партії. У своєму протесті до Ради послів у Парижі крайова група УНРади заявила, що “український нарід на сі безправства ніколи не погодиться і в обороні своєї державності на праїдній землі, за яку в рр. 1918-1919 лягло понад 70000 стрільців УГА, за яку під окупацією

Польщі переносить досі український нарід найстрашнішу мартирольогію по тюрмах і таборах, в обороні своєї державності не понехає безоглядної боротьби. За сю боротьбу паде відповідальність на держави Антанти”⁴⁸.

На знак протесту проти анексії українських земель 18 березня 1923 р. у Львові відбулася демонстрація. Десятки тисяч українців під проводом 82-річного Юліана Романчука на площі св. Юра склали присягу: “Ми, український нарід, клянемося, що ніколи не погодимося на панування Польщі над нами й кожную нагоду використаємо, щоб ненависне нам ярмо неволі зі себе скинути та злучитися з цілим великим українським народом в одній, незалежній, свободній державі”⁴⁹.

Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що основним змістом суспільно-політичного життя галицьких українців у 1919-1923 рр. була боротьба проти польського окупаційного режиму, за відновлення української державності в краї. В цьому руслі розгорталась діяльність закордонного і крайового політичного проводів. Якщо еміграційний державний центр узалежнював позитивне вирішення долі Галичини від міжнародних чинників, то крайові політичні структури в особі Міжпартійної ради, політичних партій та організацій зосередили основну увагу на організації боротьби проти окупаційної влади, створення основ усамостійненого національного існування. Розмах антиокупаційного руху засвідчив його всенародний характер. Попри внутрішні протиріччя, спричинені різністю орієнтацій та державницьких концепцій, в цілому галицько-українське суспільство, його державні та політичні структури, назовні демонстрували сконсолідованість навколо ідеї боротьби за відновлення української державності. Однак це не входило в плани великих держав Європи, які, присвоївши собі право суверена, після тривалого зволікання, віддали Галичину під владу Польщі.

1 ДАІФО, ф.2, оп.1, спр.15, арк.16.

2 Загальні збори Товариства св. апостола Павла // Нива. — 1921. — Ч.4. — С.126.

3 Митрополит Шептицький у президента Гардіна // Український Прапор. — 1921. — 17 груд.

4 ДАІФО, ф.2, оп.1, спр.136, арк.2.

5 Там само, спр.181, арк.44.

6 Там само, арк.63-64.

7 Кедрин І. Життя — Події — Люди. Спомини і коментарі. — Нью-Йорк, — 1976. — С.74.

8 Вітчизняна історіографія в Україні та діаспорі нічого не знає про військову організацію “Воля” як попередницю УВО.

9 “Воля” // Діло. — 1922. — 3 листоп.

10 Перший бій // Наш шлях. — 1921. — 24 жовт.

11 Криза минула // Наш шлях. — 1921. — 5 серп.

12 Кум // Діло. — 1922. — 3 листоп.

13 Проголошення таких гасел входило у виразну суперечність з політикою еміграційного уряду. З критикою рішень студентського з'їзду і колишніх старшин Січових Стрільців, що стояли за ним, виступив член уряду О.Назарук у статті “Вічуючі діти” в “Українському Прапорі” за 23 липня 1921 р.

14 Кум // Діло. — 1922. — 3 листоп.

15 Комунікат Куму // Наш шлях. — 1921. — 5 серп.

16 ДАІФО, ф.2, оп.1, спр.41, арк.80.

17 Там само, ф.68, оп.2, спр.35, арк.69.

- 18 Суд над Федаком // Діло. — 1922. — 25, 26 жовт.
- 19 ДАІФО, ф.2, оп.1, спр.41, арк.9-10.
- 20 Там само, спр.28, арк.3.
- 21 Там само, арк.34-40.
- 22 Там само, спр.70, арк.208.
- 23 Державний архів Тернопільської області (далі: ДАТО), ф.231, оп.1, спр.2758, арк.4.
- 24 Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф.205, оп.1, спр.635, арк.7.
- 25 ДАЛО, ф.2, оп.1, спр.384, арк.100, 119.
- 26 ДАІФО, ф.2, оп.1, спр.70, арк.61.
- 27 Там само, спр.15, арк.13-14.
- 28 Там само, спр.101, арк.12.
- 29 Там само, спр.49, арк.45.
- 30 Там само, арк.85-86.
- 31 ДАТО, ф.231, оп.1, спр.1271, арк.6.
- 32 Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. — Т.2. — 1983. — С.28-29.
- 33 Головні постанови закону з 26 вересня 1922 р. // Нова зоря. — 1928. — 25 берез.
- 34 Про восводську автономію // Діло. — 1922. — 8 верес.
- 35 ЦДАВОВУ України, ф.4440, оп.1, спр.4, арк.7-12; ДАІФО, ф.2, оп.1, спр.139, арк.4-6.
- 36 ДАТО, ф.231, оп.1, спр.1768, арк.23.
- 37 Український скиталець. — 1922. — 11 листоп.
- 38 ДАІФО, ф.2, оп.1, спр.105, арк.6.
- 39 Макух І. На народній службі. — Дітройт, 1958. — С.291.
- 40 BeŁcikowska A. Stronnictwa i związki polityczne w Polsce. — Warszawa, 1925. — S.533.
- 41 ДАІФО, ф.68, оп.2, спр.35, арк.33-34; ф.2, оп.1, спр.143, арк.8-9.
- 42 Там само, ф.68, оп.2, спр.35, арк.34-35.
- 43 Там само, ф.2, оп.1, спр.139, арк.12-13.
- 44 Справа Мосуля // Діло. — 1925. — 18 серп.
- 45 Муссоліні — ініціатор підчинення Східної Галичини Польщі // Діло. — 1925. — 25 серп; Панейко В. Фатальна грамота // Діло. — 1928. — 17 берез.
- 46 Ріпецький С. Українсько-польський процес 1918-1923. Перед світовим трибуналом. — Чикаго, 1963. — С.28.
- 47 Там само. — С.20.
- 48 Протест Української Національної Ради до Ради Амбасадорів в Парижі // Український прапор. — 1923. — 31 берез.
- 49 Відповідь краю на рішення Антанти // Український прапор. — 1923. — 24 берез.

Галина ГЛАДКА, Микола КУГУТЯК, Михайло МОСКАЛЮК, Борис ХРУСЛОВ

У БОРОТЬБІ ЗА ЦЕРКВУ, НАЦІЮ Й ДЕРЖАВУ

Проблема участі греко-католицького духовенства в суспільно-політичному житті українського народу на сьогоднішній день ще не знайшла ґрунтовного висвітлення в українській історіографії. Різноманітні аспекти цієї обширної і надзвичайно важливої теми донедавна були предметом фальсифікацій, наклепів і перекручень радянської, російської та польської історіографії. У певній мірі це стосувалося наукового об'єктивного вивчення ролі і місця митрополита Андрея Шептицького в національно-політичному та державному відродженні України. Правомірність такої постановки питання зумовлена величезним впливом митрополита Андрея Шептицького на релігійне, національно-культурне та суспільно-політичне життя України і Східної Європи в ХХ ст.

Провід греко-католицькою церквою митрополит Шептицький перебрав у складних умовах. Польсько-українська конфронтація наростала з кожним роком. Українські національно-демократичні сили вели вперту і виснажливу боротьбу з москвофілами, які політично орієнтувались на царську Росію, заперечували існування українського народу. У суспільних настроях ширився соціальний радикалізм, атеїзм, неґація моральних засад. Силою обставин у центрі проблем і суперечностей опинився митрополит Шептицький. З цього часу жодне політичне питання в житті галицьких українців не вирішувалося без його активної участі.

Польський політичний провід з захопленням вітав нового митрополита, сподіваючись на його пропольську орієнтацію. Однак дуже швидко довелося розчаруватись. Свою політичну позицію митрополит здетермінував словами про те, що "духовний стоїть на стороні вірних". У своєму пастирському посланні до українського народу А.Шептицький писав: "В кожній праці і в кожному слові я шукаю лише добра народа, зглядом котрого почувуюся до важких і святих для мене обов'язків. Ті обов'язки вкладає на мене не лише моє становище митрополита, але й торжественна присяга, зложена в день вступлення в монастир, що буду для добра української суспільності по силам працювати, а найбільше власне пересвідчення, котре мене ставляє в ряді горожан, в котрих хотів би я бути найліпшим". Цьому політичному заповіту митрополит залишався вірним до кінця.

Будучи послом до галицького сейму з 1901 р., а згодом депутатом палати панів у Відні, Андрей Шептицький став речником і поборником провідних ідей тодішнього українського національно-визвольного руху. Шептицький підтримав ідею національно-територіальної автономії українських земель у складі Австро-Угорщини. Завдяки своєму величезному авторитету він фактично відіграв вирішальну роль у запровадженні реформи виборчої системи до австрійського парламенту та галицького сейму. З цією метою Шептицький очолив депутацію до цісаря, якому висловив побажання, щоб український народ в Галичині був у новому виборчому законі трактований на рівні з іншими.

У віденській палаті панів Шептицький виступав речником національно-культурних інтересів українського народу, зокрема рішуче домагався розширення мережі середніх шкіл та заснування українського університету. У 1901 р. на знак солідарності з сецесією (виходом) українських студентів з Львівського університету митрополит закрив греко-католицьку духовну семінарію. Офіційні австрійські власті і польський політичний провід у кінцевому підсумку були змушені погодитися на

заснування українського університету у Львові. Лише вибух Першої світової війни перекреслив ці плани.

Саме в цей час Андрей Шептицький доходить висновку про те, що передумовою успішного розвитку українського визвольного руху має стати єдина церква. На її створення були спрямовані далекосяжні плани митрополита щодо з'єднання східної і західної церков. Заходи Шептицького, спрямовані на об'єднання церкви, мали політичний характер. У церковній діяльності митрополит зробив акцент на обнови східних традицій у всьому житті української церкви в Галичині. Він нав'язав контакт з греко-католицькими громадами Наддніпрянщини, Білорусії, виступив організатором унійних велеградських з'їздів, зацікавив католицький світ справою об'єднання східних християн.

З початком Першої світової війни Шептицький 15 серпня 1914 р. звернувся з меморандумом до урядів Австро-Угорщини та Німеччини. У своєму меморіалі Шептицький, йдучи по лінії вимог тодішнього українського політичного проводу, висунув концепцію державно-політичного, воєнного та релігійного упорядкування всіх українських земель. Основною ідеєю цієї концепції, за словами самого Шептицького, було "відділити (українські землі) від Росії по змозі якнайбільш відрубно, щоб надати їм симпатичний для населення характер національної території незалежної від Росії, чужої держави царів". Цій меті мало бути підпорядковане створення самостійної української суспільно-політичної, воєнної та церковної організації.

Діяльність митрополита Андрея Шептицького непокоїла правителів царської Росії. У ньому вбачали уособлення українського політичного та релігійного сепаратизму.

З приходом у Галичину російських військ державна адміністрація приступила до ліквідації церкви, а митрополита було заарештовано і відправлено вглиб Росії. Лише після Лютневої революції царський в'язень зміг повернутися до краю. Але вже 28 лютого 1918 р. він виступав у палаті панів у справі Брестського мирного договору, відстоюючи українську приналежність Холмщини, чим накликав на себе атаку польського політичного проводу.

З великим захопленням зустрів Шептицький звістку про утворення Української Народної Республіки. У пастирському посланні з цього приводу він писав: "З волі Всемогучого й Всемилостивого Бога в Трійці єдиного зачалась нова доба в житті Державної Соборної Самостійної України. Народні збори, що відбувались вчорашнього дня, ствердили і проголосили історичну подію. Бог хай благословить усі твої праці, Український народе, і хай дасть усім нашим провідникам Святу Мудрість з неба".

З падінням Австро-Угорщини митрополит Шептицький, як член Української Національної Ради, бере активну участь у творенні Західно-Української Народної Республіки, за що був інтернований поляками у святоюрській палаті від листопада 1918 р. до грудня 1919 р. Лише після підписання Ризької угоди 1921 р. Шептицький одержав можливість виїхати на Захід, щоби особисто вивчити міжнародну обстановку і перспективи української справи. З цією метою митрополит відвідав Італію, Францію, Бельгію, Голландію, США, Бразилію, Аргентину, всюди шукаючи підтримки українському визвольному рухові, домагаючись неприєднання Галичини до Польщі. Для цього він відвідав тодішнього президента США Гардінга та державного секретаря Х'юза, вручив їм меморандум у справі Галичини.

Дослідження різноманітних джерел періоду 1921-1923 рр., коли вирішувалась доля Галичини, свідчить про те, що митрополит Шептицький визнавав закордонний

уряд Є.Петрушевича як український національний уряд. Він скептично оцінював можливість досягнення в той час польсько-українського компромісу, а на випадок примусового приєднання Галичини до Польщі виступав за надання їй статусу територіальної автономії на основі гарантій Антанти. Проте найоптимальнішим варіантом вирішення галицької проблеми Шептицький вважав утвердження незалежності Галичини, яка при відповідних обставинах мала б бути об'єднана з Великою Україною.

Однак, розстановка політичних сил у світі об'єктивно не сприяла успішному вирішенню проблеми Галичини. Шептицького в цьому переконала його дипломатична місія у Європі та Америці 1921-1923 рр. Більшовицька загроза посилювала позиції Польщі, жертвою чого стала Галичина. За виступи на Заході на захист державної самостійності України при поверненні митрополита до Галичини польська влада заарештувала його в Познані 28 вересня 1923 р. Лише після втручання папи Пія XI його було звільнено, і в січні 1924 р. він повернувся до Львова.

Політика полонізації та осадництва польського уряду на Західній Україні викликала негативну реакцію Шептицького. На противагу їй він розгорнув активну культурно-освітню та господарську діяльність. На церковній ниві митрополиту довелось зіткнутись з польським католицьким кліром, який розпочав на Волині серед православних акцію штучної католицької неоунії, при одночасній забороні діяльності там греко-католицької церкви.

Загострення польсько-українських стосунків у 1930 р. і проведена у зв'язку з цим польським урядом широкомасштабна військово-поліційна пацифікація (втихомирення), в ході якої було вбито і поранено сотні українців, спонукали митрополита Шептицького виступити на захист українського населення. Однак його лист до уряду було сконфісковано. Не обмежившись цим, уже будучи тяжко хворим, Шептицький поїхав до Варшави. Проте в особистій аудієнції у Ю.Пілсудського йому було відмовлено.

Зростаюча польсько-українська конфронтація, протиборство політичних партій усередині українського табору спричинились до активізації греко-католицького духовенства, виходу його на політичну арену. Різноманітним проблемам українського суспільно-політичного та церковного життя була присвячена нарада галицьких владик на чолі з митрополитом Шептицьким у Микуличині 12-13 липня 1930 р. Однак, на відміну від станіславівського єпископа Г.Хомишина, який разом зі своїми прихильниками виступив прихильником польсько-української угоди. Шептицький пішов іншим шляхом.

У політичному комунікаті від 10 жовтня 1930 р. він виступив з ідеєю творення Українського Католицького Союзу (УКС), який мав своїм завданням сконсолідувати широкі верстви українського суспільства на засадах християнської ідеології. На тій основі Шептицький прагнув будувати суспільне і політичне життя українців у Польщі. Обґрунтовуючи потребу та мету створення УКС, Андрей Шептицький зазначав: "Важкі часи наближаються. Ще чорніші хмари змушують нас згуртуватись суцільніше, ніж досі, обороняти те, що нам усім найдорожче і святе. Тому звиваємо всіх католиків українців до зорганізування католицького Союзу. Всестороннє добро українського народу, в християнському розумінні цього слова, се ціль, до якої в політичному житті прямуємо".

У ставленні до Польщі УКС відстоював політику поміркованого лоялізму, виступав за об'єднання всіх українських земель в єдину незалежну українську

державу. На цьому ґрунті, як і в питанні церковного життя, УКС розходився з Українською Народною Обновою, яка була під впливом Г.Хомишина.

Протиставляючись комунізму та атеїзму, митрополит ініціював у 1933 р. утворення Католицької Асоціації Української Молоді (КАУМ) "Орли", яка мала на меті поглиблення християнського і національного виховання молодого покоління. Про значний вплив українських греко-католиків серед українського населення свідчило величезне релігійно-національне свято — Українська Молодь — Христові (УМХ) — з нагоди 1900-річчя смерті і воскресіння Ісуса Христа, яке відбулось 7 червня 1933 р. З метою підтримки греко-католицької церкви на демонстрацію до Львова прибуло близько 100.000 представників молоді. Згуртування українського народу навколо греко-католицької церкви в умовах переслідувань польської влади, голодомору, колективізації та масового винищення українства в СРСР мало важливе суспільно-політичне значення.

Після смерті Пілсудського в 1935 р. військово-політичні кола Польщі під прикриттям гасла зміцнення воєнної безпеки країни розпочали новий похід проти українства. Посилились колонізація українських земель, полонізація освіти і культури, ліцитовано найсильніші господарські інституції. На Холмщині власті винищили православні церкви, примусово наvertsали українське населення на католицизм.

В обороні українських вірних православної церкви митрополит Шептицький звернувся до Ватікану, польського уряду, чим у котрий раз викликав люту польських шовіністів. Польща була змушена припинити нищення православних церков.

А.Шептицький уважно стежив за розвитком міжнародних подій. З падінням Чехословаччини в 1939 р. він виступив на захист незалежності Карпатської України, благословляючи о. А.Волошина і народ. Після підписання договору Ріббентропа-Молотова Андрей Шептицький закликав народ до нейтралітету у справі польсько-німецького конфлікту, що означало протидію організації антипольського повстання.

В особливо складних умовах довелось діяти митрополиту Шептицькому під час Другої світової війни. З приходом у вересні 1939 р. більшовицької влади церковне майно було конфісковано, закрито всі навчальні духовні інституції, пресу. У цих обставинах Шептицький не припиняв своєї церковної та політичної діяльності. Для скріплення церкви в квітні 1940 р. він скликав Єпархіальний Собор. Незважаючи на репресії, в численних пастирських посланнях до духовенства, молоді, вірних митрополит закликав "жертвенно працювати для християнської справи в нашому народі". У 1939 р. А.Шептицький призначив греко-католицьких екзархів для Білорусії і Полісся (єп. М.Чарнецького), Великої України (о. Й.Сліпого). 22 грудня 1939 р. він таємно висвятив як свого наступника о. Й.Сліпого. Лише величезний авторитет митрополита Шептицького в народі і світі врятували його від знищення.

На початку радянсько-німецької війни митрополит Шептицький привітав спробу проголосити Українську Державу пастирським листом від 1 липня 1941 р. У тому ж році він очолив Українську Національну Раду. У грудні 1941 р. митрополит у пастирському посланні "Як будувати Рідну Хату?", сконфіскованому німецькою окупаційною владою, засудив тоталітарну політичну систему, монопартійне державне управління. Усвідомлюючи недосконалість будь-якої форми влади, Шептицький висловлювався за "природне право народу встановити собі форму влади, вибрати поміж різними формами — монархічною, олігархічною чи демократичною, зберігаючи собі ту участь у провідній частині, яку може виконувати виборами, себто голосуванням, а в деяких важливіших справах т. зв. плебісцитом

чи референдумами". Поняття влади в Шептицького наскрізь християнське, це в першу чергу "служіння публічному добру".

Стверджуючи, що "ідеалом нашого національного життя" є суверенна держава — "Рідна Хата", митрополит закликав увесь "український народ", "щоби по наших силах спричинитись до здійснення цього ідеалу", боротьба за реалізацію якого є "вимогою і виявом справжньої християнської свідомості людини". Державотворчі ідеї Андрея Шептицького, висловлені більш півстоліття тому, як ніколи є актуальні в наш час.

Засудивши гітлеризм, митрополит у серпні 1942 р. в листі до папи Пія XII повідомив про фашистські звірства на Сході. Одночасно в пастирському листі "До духовенства" він засудив і відкинув комуністичну систему.

Потоки невинної крові, які проливались на Сході Європи і в Україні, зокрема, спонукали митрополита зосередити увагу всіх на деморалізуючих, деструктивних фактах вбивства людей. Він, однак, не обмежувався констатацією фактів. У березні 1942 р. А. Шептицький видав пастирський лист, спрямований проти тих, хто брав участь у вбивствах. У листопаді 1942 р. він оголосив пастирський лист "Не убий", у якому виступив проти будь-якого вбивства, в тому числі і політичного. Закликав людей опам'ятатись, погрожував прокляттям, відлученням від церкви. У лютому 1942 р. митрополит звернувся до шефа гестапо Гімmlера з протестом проти масового винищення євреїв. Згодом з аналогічним протестом він звернувся до Гітлера. Шептицький зобов'язав греко-католицьких монахів і монахинь переховувати євреїв. П'ятнадцять єврейських дітей, а також дорослих переховував митрополит у своїй святоюрській резиденції, серед них відомого рабіна Давида Кагане. Виступи А. Шептицького викликали неприязнь до нього фашистського режиму. Як і більшовики, гітлерівці не знищили його лише через велику популярність в народі.

Чимало зусиль доклав А.Шептицький до згуртування, консолідації народу. Він робив неодноразові безуспішні спроби примирити мельниківців і бандерівців. Не полишав ідеї об'єднання церков. Цій справі він присвятив пастирський лист "Екзархат Білоруси" (11.1943) та "Українська автокефальна Церква" (03.1944).

Тяжка недуга, невдачі, жорстока політика гітлерівців, а згодом і більшовиків фатально вплинули на здоров'я митрополита Шептицького. 1 листопада 1944 р. великого церковного діяча і патріота України не стало. Висвітлення багатьох обставин його життя та діяльності ще потребують ґрунтового дослідження першоджерел. Не на всі питання, пов'язані з драматичними обставинами того трагічного часу, маємо відповіді.

Однак сьогодні, більш ніж на півстолітній відстані, стає очевидним, що в особі митрополита А.Шептицького з'явився найвидатніший діяч української історії ХХ століття. Цей новітній український Мойсей виступив речником і поборником національно-визвольного і державотворчого руху в найдраматичніший період новітньої історії України. Життя для церкви він завжди пов'язував з життям для народу. Внутрішня єдність віри і дії були рушійною силою його світської діяльності. Патріотизм і громадянське служіння він трактував як боротьбу за втілення християнських ідеалів в українському суспільно-політичному русі, створивши тим самим морально-політичну передумову державного відродження України в наш час.

****

З величезної кількості праць митрополита Андрея Шептицького вибрано невелику частину тих, які відображають його суспільні погляди та політичну

діяльність як особливо актуальні в наш час. Вони розкривають державотворчу концепцію та соціальну доктрину А.Шептицького, його боротьбу за політичні та національно-культурні інтереси народу, що проявилися у виступах митрополита на захист українського населення від кривавих погромів польської влади, нищення православних церков на Волині та Холмщині, проти колективізації, голодомору та репресій на Радянській Україні. Праці митрополита А.Шептицького висвітлюють також роль і місце церкви, школи, інтелігенції, молоді в суспільному житті українського народу.

Твори А.Шептицького публікуються в Україні вперше. Більшість із них почерпнута з української преси 20-30 рр. ("Мета", "Нова зоря"). Решту творів взято з українських та французьких закордонних видань, а також Центрального державного історичного архіву України в м. Львові.

Тексти друкуються із збереженням їх стилістичних і мовних особливостей. Публікація суспільно-політичних праць митрополита Андрея Шептицького здійснена на виконання ухвали Всеукраїнської наукової конференції "Спадщина митрополита Андрея Шептицького у національному і духовному відродженні України", яка відбулась 1-2 листопада 1994 р. в м.Івано-Франківську.

Митрополит Андрей ШЕПТИЦЬКИЙ

ЯК БУДУВАТИ РІДНУ ХАТУ?

(Суспільно-політичні твори Андрея Шептицького)

№1. 29 ТРАВНЯ 1913 р.

Пастирське послання митрополита А. Шептицького, єпископів К. Чеховича і Г. Хомішина про реформу виборчої системи

Настали важкі часи для народного нашого життя. Реформа виборчого права надасть — як надіємося — широким масам нашого селянства і всім верствам нашої суспільности безпосередню участь в законодавчій праці краю.

Справи природи чисто політичної лишаємо провідникам і представителям народної політики. Не можемо однак бути рівнодушними на питанні, як новий устрій краюї ординації виборчої вплине на моральність нашого народу і як в тім устрою будуть забезпечені засади католицької віри, якої ми є представниками і сторожами; не можемо проте поминути сеї важкої епохи нашого народного розвитку, не висказавши не так особистого суду про справи і особисті наші бажання, як радше того суду і тих бажань, які нам піддас і віра, яку проповідусмо, і душпастирський наші обов'язок. Для того, як перед виборами 1907 р. і при кожній важнійшій нагоді, відзиваємося і піши разом солідарно до Вас.

В першій ряді мусимо з натиском ствердити і піднести, що справа виборчої ординації мусить бути оперта на справедливости. Нема і не може бути важнішої засади. Як довго та засада не є докладно переведена, так довго не може бути ладу в краю. Найменша несправедливість в суспільнім устрою з природи річи потягає за собою невдоволене, дає нагоду до виборчих надужить, які лиш несують людий і піддержують огонь братоубийчої ненависти, сеї правдивої зарази християнського життя.

Другим жаданем християнської науки є такий устрій, в яким по можности були би цілковито усунені всякі ошуканства, нелегальности і підкупства.

Всякий християнський лад по селах і містах буває що кілька літ розбиваний національною і партійною боротьбою, в якій без огляду на Божий Закон, протигниковни крадєся і фальшуєся голоси, ошукєся виборців або неправними способами спиюєся їх від виконання виборчого права. Є річчю наших заступників в соїмі і парламенті старатися перевести ординацію, в якій такого рода легковаженє християнських засад стало би неможливе, або було бодай легко вислідженє і строго каранє. Є рівнож обов'язком красового правительства завести і удержати лад, щоби оба народи у себе і поміж собою могли мирно по християнськи жити. Надіємося, що красве правительство буде так поступати безсторонно і дбати про правний порядок в часі виборів і поза тим часом.

Великою заслугою і нашої і польської соїмової і парламентарної репрезентації буде обдумати таке сформульованє виборчих прав, такий поділ чи мандатів чи округів, щоби по змозі було виключене і перекупство.

Наших і Ваших безпосередних душпастирів обов'язком є так вчити вірних, так приготувити їх до виборів, щоби перекупство, всякі погрози і насильства загальна опінія осудила і щоби їх карати як правдиві і суспільні злочини. Бо без сумніву пролаж своїх пересвідчень за гроші, накидуванє їх силою, або уляганє насильству є браком характеру і чести, а є часто і тяжким гріхом.

Цілим серцем бажаємо широї згоди обох народів. Ми пересвідчені, що коли власть ся перевести угоду, заключену в попереднім соїмі, станеться вона підставою мирного пожиття і на будучність.

Вже задовго тривають боротьби поміж нами. Розділені несправедливістю і ненавистю братя витягають взаімно до себе руку і зближують ся до згоди. Дай то Боже, щоби св'яте діло мира поміж братами чимскоріше здійснилося.

Не виходимо в судженє справ, які відносять ся до польської суспільности і не дотикають самої русько-польської угоди, висказуємо однак надію, що представителі польського народа знайдуть на те спосіб, щоби і додержати даного слова, і не наразити на небезпеку католицької віри і церкви в польськїм народі.

З радістю і натиском підносимо факт лучности нашої з народом. Ніякий голос не відозвав ся, який був би порушив сю гармонію. Лиш ті, що є ворогами Католицької Церкви і народа, і все працюють над тим, що може принести йому шкоду, противлять ся ділу помиреня і хотіли би не

допустити до діла справедливості, яким має бути проєктований закон; па боці остали люди, для яких пересвідченням і народним добром є приказ з заграничі.

Промовляючи нині в справі реформи, можемо напевно числити, що в їх рядах не знайдеться ні один добрий християнин. Стоячи всі солідарно під прапором св. Католицької Церкви і св. Унії нашої Церкви з римським престолом, під прапором досмертної вірності для нашого монарха, і добра народа, якого ми душпастирями можемо бути перші, що наш нарід буде добре уживати виборчих прав, яких для него надіємося. Наш нарід занадто прив'язаний до своєї віри, духовенство за багато має впливу, щоб ми мали бояти ся злих наслідків для Церкви з розширення на нарід виборчого права. Можемо з нею цілим серцем тішити ся, бо ми певні, що коли в закоподатних тілах прийде на днешній порядок справа безпосередньо зв'язана з добром Церкви або віри, наші послы і з власного пересвідчення і з мандату виборців будуть боронити і церкви і віри.

Хиба втімково знайде ся посол, який хотів би йти в розріз з християнськими пересвідченнями своїх виборців і впроваджувати поміж нас нерелігійні роздори і ненависти, яких Богу дякувати у нас нема.

Ті, яких релігією чи суєвірем була сліпа ненависть до священства і які уважали за першу мету своєї праці відібрати нашому народові віру, не даючи йому в заміну нічого, тратять у народа всякий вплив. І все так буде. Послы які забули би, що вибрав їх християнський, католицький нарід, і в справі віри або Церкви йшли би чи в парламенті чи в соймі проти того, що весь нарід уважає за своє найвище добро, зірвали би з народом, зриваючи з його найсвятішими засадами і мусили би зречити ся всякого впливу і охоти старати ся другий раз о мандат.

Такі наші засади, бажання і надії. Не сумніваємося що і духовенство і нарід в них одно за нами.

Найблизні вибори будуть доказом сего твердження.

Зв'ягаємося проте до вас всіх тим словом заохоти.

Вкінці звертають ся наші владки з такими словами. Уживайте чесно і по християнськи горожанського права, яке тепер маєте. Не давайте ся ошукувати, не давайте ся перекушати і ринити або пиятикою, пам'ятайте, що продати своє пересвідчене є ділом нечесним. При вічах, нарадах і передвиборчих агітаціях стережіть ся обмови і клевети, майте до всіх любов, але свого держіть ся. Тримайте ся разом, віддавайте голоси на добрих і свідомих християн, які би уміли вибрати послом найліпшого кандидата. Вибирайте на виборців найчесніших, найбільше характерних людей в селі. Не дайте собі нікого накинути, самі власним розумом і совістю, рішайте кого вибирати.

Потреба нам таких послів, які би знали о що і як старати ся для наших хліборобів, для учителів і молодіжи, для духовенства і міщанства і всіх інших верств нашої суспільності для культурного і економічного її дивинення.

То справа важка, приступайте до неї в ім'я Боже, з успішною і покірною просьбою о Боже благословенс.

Най Божа благодать буде з Вами Амінь.

Благословенс Наше над вашими селами і містами. Во Імя Отця і Сина і св. Духа.

Львів, зі спільної наради 29 мая 1913 р.

Андрей, Митрополит

Констянтин, Епископ

Григорій, Епископ

Центральний державний історичний архів України

у м. Львові, ф. 258, оп. 2, спр. 10, арк. 1.

№2. 15 СЕРПНЯ 1914 р.

Меморандум митрополита Андрея Шептицького до урядів центральних держав

Як тільки переможна австрійська армія вступить на територію російської України, буде потрібно нам розв'язати потрібне завдання, а саме військової, суспільно-правної і церковної організації краю. Розв'язка цих завдань повинна частинно випередити яку-небудь мирову конференцію не тільки тому, щоб підтримати дії нашої армії і урегулювати сподіване повстання України та допомогти йому, але також, щоб ті області на всяку випадковість відділити від Росії по змозі якнайбільш відрубно, щоб надати їм симпатичний для населення характер національної території, незалежної від Росії, чужої держави царів. Для тієї мети треба використати всі гноблені Росією традиції України, щоб їх так виразно пригадати свідомості народних мас, щоб ніяка політична комбінація не змогла усунути вислідів нашої перемоги.

I.

Віськову організацію слід би побудувати на традиціях запорізьких козаків. Ці традиції є ще в Україні живі і мають рідний український характер. Донські козаки, яких уважають за специфічно російську установу, є тільки відхиленням від правдивих козаків. Без уваги на це

відхилення назва козак залишається в Україні синонімом давніх національних героїв. Російські донські козаки, крім назви нічого не зберегли від українського козацтва. Найвизначнішого вождя нашої армії, після якоїсь більшої препоги, міг би наш цар іменувати "гетьманом України" (це є назва найвишого команданта війська давніх козаків, вже 150 років тому, в 1764 р. цариця Катерина скасувала той титул в Росії, бо він занадто нагадував давню незалежність).

Будучи вранзі польового генерала ("фельдгумайстра") або польового маршала він міг би — при збереженні рамок нашої військової адміністрації — отримати якусь автономію, щоб він при збройних силах, повірених його проводові, міг творити кадри, в яких українські повстанці могли б знайти відповідне для них місце. Національний характер повинен би проявитися в назвах військових ступенів (отамани, осавули, полковники, сотники), далі в уніформуванні, в командуванні і т. ін. Гетьманові слід би дати право проголошувати "універсали" (накази і заклики) до армії і до населення, іменувати отаманів, осавулів і т. ін. і т. д. Йому треба б дати для допомоги людину, ознайомлену з історією України, що могла б редагувати письма і бути його дорадником. Така мілітарна організація легко поширилась би на цілий край та підтримувала б і регулювала б український рух.

II.

У час війни треба взяти до уваги також правну й суспільну організацію, щоб населенню виразно показати, як у багатьох напрямках російське законодавство було несправедливе для населення і гнобило його. Крім проголошення свободи, толеранції і т. ін. (основних законів) треба видрукувати книгу австрійських громадянських прав (в українському перекладі з потвердженням його автентичності) і евентуальні інші австрійські книги законів. Комісія складена з австрійських і українських правників повинна б підготувати сумаричну кодифікаційну працю. Треба б брати до уваги передовсім ті сторінки прилюдного і приватно-правного життя, в яких українці — народ - маси чуються найбільш пригнобленими.

III.

Церковна організація мала б ту саму мету — по змозі якнай більш відділити Церкву в Україні від російської Церкви. Не торкаючись наук, догматичної ділянки, треба було б видати цілий ряд церковних декретів (відділення Церкви від Петербурзького Синоду, скасування молитов за царя, доручення молитов за царя і т. ін.). Одначе всі ці декрети повинні б виходити від церковної, а не від цивільної і не від військової влади — щоб зірвати з російською системою; також встановлення Синоду (наслідування петербурзького) не було б доцільним. Митрополит Галицький ("і всієї України") міг би видати всі ці декрети, що було б природним і легальним за принципами Східної Церкви і затрадіями Митрополії.

Якщо мої розпорядження (які міг би апробувати військовий провід) знайдуть послух — а так станеться — то тим буде створена центральна церковна влада в Україні, а та церква як одноцілий організм буде відділена від Російської Церкви. Якесь число єпископів, а саме тих, що є родом з Великої Росії, і тих, які не підчиняться, можна буде зберегти або покинути й заступити їх іншими єпископами, наставленими в українському й австрійському дусі. Патріярхи зі Сходу — на заході уряду, за оплатою одобрених б усі декрети й розпорядження, Рим також апробував би їх.

Коли залишають народове все, що йому може бути дороге в обрядах і звичаях, підносять рівень духовенства, звільняють його від тяжкого ярма Синоду і Консисторії, під яким те духовенство має багато терпіти, і відкликають його від дотеперішньої політично-поліційної діяльності на його церковну й християнську ділянку, то можна бути певним щодо загального послуху. Таким способом сдійсть Української Церкви буде збережена або покинана до життя і виразно та основно буде вона відділена від російської Церкви. Канонічні основи для такого діяння є з католицької сторони сприйнятливі, а з православно-східної сторони вони є легальні, логічні і самозрозумілі. Я подбав би про призначення того всього в Римі або вже раніше я підготував це в більшій частині.

Ортодоксії Церкви взагалі не захитано б. Ортодоксія повинна залишитися, а тільки треба очистити її цілком і наскрізь від московських впливів.

Опубл.: Ісаїя Петро. Меморандум митрополита Андрея Шептицького до урядів центральних держав з 15 серпня 1914 р. — Рим, 1968.— С. 12—14.

№3. 3 СІЧНЯ 1931 р.

Звернення митрополита Андрея Шептицького, представників громадськості краю до українського народу в зв'язку з 50-річчям "Рідної Школи"

Кожний нарід мусить берегти основне право на виховання своєї молоді відповідно до своїх теперішніх і майбутніх потреб. — Без повного користування цим правом занепад нації неминучий. Бо хто сповнить завдання нації, якщо не стане тих, для яких найвища мета нації це непорушна святість, провідна зоря їхнього життя?

П'ятьдесят літ пригадує "Рідна Школа" це право й обов'язок української нації. Пів століття об'єднав "Рідна Школа" під своїм прапором найширші народні маси. Вже три покоління рідношкільних діячів трудяться, щоби українська нація росла й кріпшала; щоби її члени задивлені в найсвітліші хвилини української минушини, пам'ятаючи про все те, що зустрічало український нарід на його історичному шляху, йшли послідовно й невпинно вперед.

Серед темряви, байдужості та зневіри, серед захоплюючих хвиль, а дуже часто серед незвичайно важких умовин — складено за 50 літ безліч жертв і витрачено чимало труду всього громадянства для здійснення рідношкільної ідеї, основаної на високих засадах християнської етики й моралі.

Вислідом цих збірних зусиль останніх поколінь стало те гаряче бажання національної школи, що примушує народну масу до жертв за здобуття цього права.

Вислідом цих зусиль є сотні існуючих і колишніх шкіл та виховних заведень, які протягом довгого віку створила "Рідна Школа", даючи знання масам української молоді та підносячи культурний рівень нації.

Вислідом цих зусиль є це багатотисячне число молоді, виховане в національному дусі, любові до своєї Церкви й свого народу.

П'ятьдесят літ праці завершує Товариство "Рідна Школа". З гордістю глядить на свій досі пройдений шлях. Богата досвідом, загартована важкими ударами збирається в новому півстолітті перевести широкі й важкі завдання. Вже в ювілейний рік мусить дати товчок до здвигнення у Львові будинку для промислових шкіл. У тому році мусить повстати основний фонд, який дав би Товариству змогу не зупинюватися посеред праці. В ювілейному році мусить кожна закутнина української землі під Польщею піднести ключ: хочемо для наших дітей "рідної школи". В тому році мусить кожна українська оселя й кожна українська одиниця звелічати мозольну працю останніх поколінь над національним вихованням. Кожне з них мусить і по своїм силам причинитися до створення кріпкої матеріальної основи для "Рідної Школи", якої завданням є виховати моральну, сміливу й практичну молодь, з любов'ю та пошаною до праці.

Оцим проголошуємо 1931 рік, рік п'ятьдесятиліття "Рідної Школи", ювілейним роком.

Нехай у цей ювілейний рік стануть при "Рідній Школі" думкою й ділом усі ті, що мріють про інший, кращий час.

Нехай у цей ювілейний рік зникнуть перед порогом "Рідної Школи" всі ті ріжниці, які нас ділять.

Нехай нас усіх злучить як українців довкола великих завдань для національної майбутності "Рідна Школа"!

Діло. — 1931. — Ч.3. — 3 січня. — С.1.

№4. 13 ГРУДНЯ 1931 р.

Пастирський лист митрополита Андрія Шептицького і греко-католицьких єпископів до духовенства і вірних "Поможіть безробітним і убогим"

Всечесному Духовенству і Вірним Божий мир і Архисреїське Благословенство.

Живемо в часах, коли убожество, нужда і фізичні та моральні терпіння мов хвилі ріки, що виступила з берегів, заливають краї та держави нового і старого світа. Ті нещастя найтяжче доторкають населення тих країв, які були тереном кривавих змагань в часі великої світової війни. Гураган війни, який кількома наворотами переходив через українські землі, стер з лиця землі багато цвігучих осель, знищив велику кількість рільних господарств і варстатів праці, спричинив смерть соток тисяч людей, а знов таку саму велику кількість людей зробив каліками без рук і ніг, відібрав здоров'я і спосібність до праці. По тих жертвах війни залишилися тисячі вдів, сиріт і старців без ніякої помочі, без спроможності життя. — На виснаженій війною народи прийшли нові нещастя. Під теперішню хвилю переживає світ, переживають і Українці, одну з найтяжчих господарських криз, які знає історія. В застрашаючий спосіб поширюється на селі і в місті безробіття. Даремно безробітні шукають праці, вони її знайти не можуть. Вони не мають дуже часто засобів на заспокоєння найконечніших потреб, вони і їх рідні просто примірають з голоду.

Десятки і сотки тисяч вдів, сиріт, інвалідів, калік, старців, бездомних, безробітних витягують до нас руки з проханням о хліб, о працю, о дах над головою.

Появляються фальшиві пророки, які нужду і терпіння мільонів, брак праці, хочять використати для своїх цілей. Вони ширять серед робітництва полум'я ненависті і бунту та змріяють до суспільного перевороту... Нам загрожує більшовизм і всі нещастя і терпіння, які він потягає за собою. Протидіяти ліберальним і соціалістичним течіям може тільки любов ближнього в формі милосердя всім потребуючим і терплячим. Католицька Церква все займалася недолею

робітників і їх тяжким матеріальним положенням. Великий папа робітників Лев XIII в своїй власній енцикліці "Рерум Новарум" поборює капіталізм у його шкідливій формі і домагається, щоби засадами християнської справедливості й любові кермувалися як фабриканти, так і робітники. Він різко осуджує визиск робітників, на яких горстка богачів наложила ярмо неволі. Одною з головних причин нещастя, які навістили людство з війською й велетенськими зброєннями держав включно є це, що капіталізм знехтував засади християнської етики і моралі.

Бачимо, що в світі не було ніколи стільки золота і нагромаджених засобів поживи, стільки великих багатств, як під теперішню хвилю, а рівночасно стільки біди і нужди, стільки сліз і терпіння. Це вина капіталізму. Святіший Отець в енцикліці пише: "Вільні доходи, то є ці, які не є конечними до приличного життя, не підлягають вільному розпорядженню людини. Противно, багатші люди мають обов'язок помагати біднішим". Тимто католицька Церква не лише виступає проти наслідків капіталізму, якими є нужда й безробіття, але що більше, — велить робітникам організовуватися для оборони своїх прав, а всім вірним велить помагати всім, що потребують помочі.

Лиш діяльна любов ближнього і християнське милосердя не словами, а ділами, зможе спасти людство з дотеперішньої неволі, яку воно переживає. Та важка недоля теперішніх часів мусить зворушити наші серця і викликати в них почування милосердя для нещасних і бездомних.

А ми, ваші Архипастирі, нині пригадуємо Вам, Браття і Сестри, ще й обов'язок практикувати ту прагарну чесноту християнського милосердя, як цього бажає собі Христос, наш Божественний Учитель. Миж Його учні і учениці, прислухаймося до Його голосу, записаного у св. Євангелиста Матея:

"Скінчиться все на землі. Померкне сонце, згаснуть звізди — і місяць не дасть світла свого. Наспіє великий і страшний день; день останнього суду і день справедливості. І прийде Син чоловічий у своїй славі і всі ангели з Ним. І сяде на престолі Своєї слави: і зберуться перед Ним усі народи; і відлучить їх оден від других, як пастир відлучує вівці від козлів. І поставить вівці по Своїй правниці, а козлів по лівниці. Тоді скаже (Христос) — Цар тим, що будуть по його правниці: прийдіть благословені Мого Віття, наслідуйте царство, приготоване вам від основання світа. Бо я був голодний, а ви дали Мені їсти. Я був жадучий, а ви напоїли Мене. Я був подорожний, а ви прийняли Мене; нагні і ви одягли Мене; недужий і ви відвідали Мене; в вязниці — і ви прийшли до Мене. Тоді відповідять праведники, кажучи: Господи, коли бачили ми Тебе голодного і накормили, або жадучого і напоїли? Колиж ми бачили Тебе подорожним і прийняли Тебе, або нагні і одягли Тебе? Коли бачили ми Тебе недужим або в вязниці і прийшли до Тебе?"

А (Христос) Цар у відповідь скаже їм: істинно кажу вам: Скільки разів ви це вчинили одному з цих моїх найменших братів, Мені вчинили. Тоді скаже тим, що будуть по лівниці: ідіть від Мене прокляті в огонь вічний, приготований дяволу і його ангелам. Бо я був голодний і ви не дали Мені їсти, був жадучий і не напоїли Мене..."

Не манім себе надією, що господарська криза скоро минеться. Радше приготуємося на те, що гяжкі часи будуть довго ще тривати. Тимто ми повинні обмежити свої видатки і завести опадности. Особливо слід занехати всякі непотрібні видатки, як на строї й міську одяжу, а дальше видатки на алкоголь і тютюн. Не вільно християнинові сьогодні жити, не оглядаючися на бідних і нещасних. — Наближається страшна доля бідних людей — зима. Соткам гісяк нещасних, потребуючим помочі, грозить просто смерть від голоду і холоду. Церква, духовенство і вірні мусять в імя любови Христа дати їм поміч. Матеріальну, моральну й релігійну поміч. Ніхто не сміє казати, що з огляду на господарську кризу це неможливе. Найкращі пам'ятки і діла милосердя зацвітали в часах загального зuboжіння і руйни. Поділитися з голодним останнім кусником хліба та злишньою одяжею, дати нещасним дуневну й релігійну потіху, розрадити в горю, потішити в нещастю, це правдива християнська любов. Вона прожене з сердець нещасних огірчення та зневіру, ненависть і розпуку та приверне їм віру в Бога й людей.

Робіть, що хто може! Можеш більше, зроби більше, можеш мало, зроби мало. Навіть мала лепта вбогої вдовниці, яку вона вкинула до церковної скарбони — навіть ця мала лепта дочекалася великої похвали від Христа. І дійсно всі а всі, навіть убогі, можуть і повинні щось милосердного зробити для інших убогих і нещасливих. Можеш часом дати якийсь гріш, можеш дати яку квартиру збіжжа чи бульби. Можеш дати кусник полотна, чи яку злишню одяжину. А коли ти не зміг би того ізза твоєї власної бідноти, то певно можеш пожалувати бідного, потішити його цимирим словом, влити надію в засумоване серце ближнього, дати розраду в його горю. А також можеш і повинен ти молитися за бідних і нещасливих; можеш з вічної керниці молитви черпати для бездольних небесну потіху. Чи ж того не може зробити навіть найбідніший з вас?"

Допомогова робота мусить бути загальна на ціллі просторі наших Спархій. Кожна парохія мусить зорганізувати поміч безробітним; бідним дітям, вдовам і сиротам і взагалі всім потребуючим помочі в межах парохії. Крім цього багатші, а власиво урожайні частини краю мусять допомогти харчами гірським околицям, населення сіл мусить допомогти харчами бідним по містам. Правда, і на селі біда, бідні і безробітні сироти й опущені діти і навіть заможніші колісь господарі не можуть повязати кінці з кінцями, але все таки при добрій волі можна жертвувати ще біднішим в місті рільничі плоди. Хай у днях загальної нужди спалахне й огорне цілий край полум'я

християнського милосердя! Воно мусить нагодувати голодних, потішити зневірених.

Духовенство, як казав Папа Лев XIII, мусить покинути захристії і піти в народ між бідних і опущених і рятувати їх тіло й душу. Воно мусить взяти добродійну акцію в свої руки, зорганізувати її при парохіях, закріпити вірних до діл милосердя.

Незабаром покличемо до життя краєвий Комітет ратунковий з осідком у Львові й Єпархіальні Комітети в осідках Єпархій. Приготовляємо також створення статутного товариства “Союз Милосердя”, яке має обняти цілий наш край. В кожній парохії мусить повстати такий Союз Милосердя.

А Вас, Дорогі Браття і Сестри, вже наперед запрошуємо і звиваємо: вступаєте в ті Союзи Милосердя, єднатесья, щоби спільними силами облекшити нужду, отерти сльози, накормити невинні нещасні діти, рятувати вдовиці і сироти, нести поміч нездібним до праці інвалідам. — Нехай не замикаються ваші серця на голос Ісуса Вчителя. Прийміть глибоко в душу Христове слово: “Добре робіть ближнім, нічого за те не сподіваючись (від людей), а буде нагорода ваша велика — так каже Христос — і будете синами Вишнього, бо Він добрий для невячких і злих. Будьте отже милосердні, як і Отець ваш милосердний... Давайте і дасться вам: міру добру, натовчену і потражену і переливаючуся дадуть на лоно ваше, бо тою мірою, якою мірите, відміряться вам”.

А ви, убогі і потребуєчі помочі, не попадайте в зневіру, не тратьте надії на Божу поміч. Памятайте, що ви діти Отця Небесного, що годусь птиці небесній й одягає пильні лелії. Знас Отець небесний, що вам треба.

“Зложи на Господа журбу твою, а він тебе поживить”, каже Псалмопівіць (Пс. 54) — “Многі скорби праведним і від всіх їх вибавить їх Господь”. (Пс. 33).

Не сумнівайтесь в Боже Провидіння, що виратусь ціле людство з тої страшної кризи, як тільки воно звернеться до Бога з довірям, як колись Апостоли: “Господи, спаси нас, бо погибаємо”.

Благодать Господа Нашого Ісуса Христа і Любов Бога Отця і причастя Св. Духа най буде зі всіми вами.

Андрей
Митрополит
Никита
Єпископ

Григорій
Єпископ
Григорій
Єпископ-пом.
Йосафат
Єпископ
Іван
Єп.-пом. Льв.

Нова Зоря. — 1931. — Ч. 95. — 13 грудня. — С. 1-2.

№5. 9 ЛИПНЯ 1933 р.

Стаття Андрея Щептицького “Дві любови – два патріотизми”

Якщо хочемо говорити про дві любови, не маємо, покищо, на думці великих християнських понять любови Бога і протиставної до неї любови світа. Про ті поняття говорить ціле Євангеліє, можна сказати, ціле св. Письмо.

Нині маємо на думці інший поділ любови, на який менше може звертають увагу й самі навіть добрі християни. Ріжниця любови, яку сьогодні маємо на думці, має свій корінь у самій людській природі, у психології і фізіології людини.

Одна любов спирається більш на почуванні, друга на розумі й волі. Одна має прикмету, так би мовити, емоціональну, значить зв'язана з вражливістю змислів і серця, (бо емоція те саме значить хіба, що вражливість), друга має характер умовий, інтелектуальний, і в своїй суті полягає на акті волі. Перша радше склонна до зовнішніх виявів, друга більш укрита перед очима людей. Перша гарячіша у своїх поривах, друга більше, сказати би, обрахована і супокійна. Хоч обі ці любови впливають з людської природи і можуть бути однаково прикметами й молодих і старих, то проте перша частіше і радше появляється у молодших, а друга у старших. І то на підставі майже природного закону. Бо любов вражливости, почувань і змислів перша являється в душі, а любов, що пливе з розуму і волі, виробляється поволіше і є наслідком довше триваючих процесів у душі і довшого розвитку.

Колиж говоримо про любов, то, ясна річ беремо це слово у найширшому значінні — всякої склонности людини до всього того, що любить. Тим словом висказуємо бажання того, що нам видається добром і що хочемо посісти, або собі присвоїти, але і любов, приязнь, дружби, чи родинну любов, чи любов людей, що прибирає форму більше або менше загальну, а звичайно представляється під видом любови батьківщини. У всіх тих родах любови люблений предмет осягаємо нашими змислами, а передовсім зором і слухом. З того, природно, впливає, що кожна любов доторкається передовсім тих зовнішніх предметів й перше вражіння любови те, що в душі

являється після тих спостережень змислів. Щойно опісля душа, застановляючися над своїми спостереженнями, може розпалюватися вогнем любови або дорогою розумної оцінки здійматися у сфери розумного хотіння, опертого на розумній оцінці. З того й дві дороги, з яких одна веде до почування серця, друга до рішення волі. Лиш у виїмкових одиниць панує цілковита гармонія, рівновага поміж почуванням і волею, поміж серцем і розумом. У великій більшості людей персважас або один елемент або другий. Хоч, очевидно, досвід життя, внутрішнє вироблення і розвага можуть поправляти, доповняти, простувати, що сира природа дає.

Все те, що ми сказали, так загально відоме, і наші спостереження такі банальні, що й непотрібно й немило над ними розводитися.

Одначе на одно доконче треба звернути увагу, а саме на те, що тривкість, постійність почувань, тривалість любови дає завсиди інтелектуальний елемент. Емоціональний елемент — з природи річи — вибухає живим полум'ям, але звичайно швидко гасне. Отже любов, яка виключно опиралась би на вражливості, мала би той характер, що несподівано могла би обернутися в крайню ненависть. Дуже цікаву подію читасмо в II книзі Царства, глава 13. Син Давида, Амнон, запалав горячою любов'ю до своєї сестри Тамари, і хотів її зневолити до подружжя зі собою, проти закону Мойсея. Тим то й любов його перемінилася в таку ненависть, що сестру зневажив і від себе у тяжкому гніві й ненависті відкинув. Тут св. Письмо додає: “Більшою стала ненависть, якою зневажив її, ніж любов, якою її полюбив”. (II. Царств 13.15). Скільки ж то разів буває в родині або між приятелями, що велика любов, чи приязнь перемінюється в ненависть!

Така переміна любови в ненависть можлива тоді, коли любов стоїть ціла на змислових вражіннях та на почуванні.

Хотіти любов батьківщини оперти на вражливості, на емоції, на серцю, на почуваннях, це давати батьківщині найслабшу любов і давати її найменше постійним способом. А любов батьківщини хотіти відділити від моральности, це значить відбирати від неї те, що в ній найцінніше і найліпше, отже цю тривалість, яку дає любові зв'язок із розумом і волею та зробити з неї чисто емоціональне почування. Кожний аморальний патріотизм мусить бути емоціональний. Аморальний патріотизм, якщо ці два поняття хотілось би злучити навіть у теоретичних міркуваннях, це є патріотизм здеградований до ряду одноденних, хвилих і тільки самолюбством тривалих поривів вражливости почування і первів. Не можна заперечити ваги і вартости ентузіязму, це можна недооцінювати благородних і гарних поривів, але умовою, без якої цей ентузіязм і ці пориви не матимуть вартости, буде моральна основа цього ентузіязму, буде провідне світло інтелекту, на якому опирається сила внутрішнього хотіння. Злучений з ним ентузіязм, почування, палкість поривів може навіть додати їм якоїсь сили, а відірваний від них стає зовнішньою тільки грою блискучих висказів і з темпераментом відчутних окликів, які по собі залишають одно велике зеро.

Щоби той суд, який може видається надто гострим, надто суворим, оправдати, пригадаю те, що у житті загально відоме. Вражливості почування вичерпується в міру напруження нервів: почування, неоперте на волі, проливається і зникає, тим скорше — чим його натуга видавалася вища. Кровожадність, емоціональний гнів і вражливості ненависти — це пориви сліпі, які можуть з хвилини на хвилину обернутися проти своїх. Кожна емоція залежить у великій мірі від здоровля і напруження нервів, а перви це зброя незвичайно слаба, якщо вона не є в руках сталеві сили волі і ясного розуму. Так званий гуррапатріотизм, що полягає тільки на зовнішніх окликах, демонстраціях і письмах, є найнебезпечнішою заразою для правдивого патріотизму. Бо з правдивого патріотизму вибирає тільки зовнішній смак, солодкий чи гіркий — а суть патріотизму відкидає, та часом і топче.

Висказ св. Письма: “Горе землі, якої королем є дитина” має, здається, ширше значіння, ніж буквально значіння слова “дитина”. Бо св. Письмо називає дитиною людину не літами, лише умом незрілу. “Злобою будьте дітьми, а умом совершеними”, каже св. Апостол. Дитиною — у значінні св. Письма — буде й людина, що, неначе дитина, зовнішні прояви вище цінить від внутрішньої сили, й емоції почувань ставить перед силою волі. Дитиною назвало б св. Письмо провідників, що дають провід не розумові, а словам — що замість правди дають фрази, а замість учитися і відтак учити — хотять блистіти і в людей подив збуджувати. Так, горе народові, котрого провідниками стають діти!

№6. 9 СЕРПНЯ 1936 р.

Пастирський лист митрополита Андрея Шептицького до греко-католицького духовенства і вірних стосовно діяльності комуністів. (Фрагменти)

Всесечесному Духовенству і Вірним Божий Мир і Архістрейське Благословення.

Небезпека теперішньої хвилі каже мені звернутися до Тебе, дорогий мій народе, з оцими словами остороги:

Хто помагає комуністам в їх роботі, навіть чисто політичній, зраджує Церкву. Треба ту правду пригадувати всім вірним й цілій українській суспільності тим сильніше в наших часах, коли комуністи, щоб збаламутити й здурити вірних християн, удають віруючих людей і святотатсько приступають до св. Тайн, доставши такі прикази з Москви.

Хто помагає комуністам у проведенні їх плянів спільного т. зв. народнього чи людового фронту зі соціалістами і радикалами, зраджує свій народ. Ту правду треба тим сильніше повторяти вірним і цілій українській суспільності в хвилі, коли комуністи для наложення нашому народові свого ярма обдумали в Москві комедію “народнього фронту”, щоби в радикалах і соціалістах знайти несвідомих помічників у виконанні свого наміру знищити укр. нарід і стерти його по можності з лиця землі. Хто помагає комуністам у якій небудь їх акції, та особливим способом у zorganizуванні т. зв. народнього чи людового фронту, той зраджує справу убогих, терплячих і кривджених у цілому світі. Цю очевидну правду треба тим сильніше і тим частіше пригадувати цілій українській суспільності, коли большевики, винищивши голодом Велику Україну, починають нищити убогих, скривджених і терплячих серед нашого безталанного народу на всіх українських землях в Польщі.

I.

Від початку християнства не було на світі ніякої секти ані релігії ані політичної партії, яка би в такій мірі була ворожою для Божого об'явлення і для всякої релігії, та особливо для релігії Ісуса Христа і Його св. Церкви. Большевики мають за найголовнішу засаду знищення Церкви. До тої цілі стремлять викликанням революції, серед якої удається їм церкви палити, священників і вірних християн убивати і нищити в людських душах віру в Бога і Його св. Об'явлення.

Комуністи є безбожниками та в їх програмі нема точки, в якій би вони були щирішими, як у тій одній: у боротьбі проти Бога. Большевики щирими не є, навпаки, ціла їх система опирається на засадничий, всесторонній й беззастанній брехні. Тому нема майже можності здати собі справу з того, що колись станеться з большевизмом. Він перетворюється в релігію, в якусь матеріалістичну й поганську релігію, що Леніна і йому подібних уважає неначе півбогом, а брехню, обман, насильство, терор, гноблення вбогих, деморалізування дітей, пониження жінки, знищення родини, знищення селянства і доведення всього народу до крайньої нужди вважає принципами свого панування, хоч усі ці принципи прикриває брехливими, просто противними назвами. Трудно розуміти, до чого змагають комуністи, бо дотеперішній, дев'ятнадцятилітній досвід виказав як на долоні, що большевики говорили про свободу, розуміли неволю, коли говорили про добробут, тим словом називали голод, коли говорили про ради, совети — тим словом називали систему, в якій нікому не вільно виказувати своєї думки, коли говорили про владу селян — розуміли систему, в якій селянин змушений до безплатної роботи, за яку не дістає навіть достаточного кусника сухого хліба. А коли говорили про владу пролетаріату, то пролетаріатом називали касту, що кров з народу витискає.

Хто лиш трохи слідить за працею большевиків — знає, що тисячами наочних доказів є ствержене, що воно так дійсно є. В однім лише большевики є щирі, коли виказують ненависть проти Бога, проти об'явленої релігії і коли хваляться, що до кількох літ не буде ніодної церкви в цілій советській Росії й поневолений радянській Україні. Очевидно і то люте переслідування християнства, в якому згинули тисячі і десятки, а може й сотки тисяч християн, а поміж ними багато єпископів і священників — у своїй конституції називають свободою совісті й толеранцією для релігійних переконань. Але, поза тою грубою брехнею, з цілої їх праці і зі всіх їх намірів висказане одно виразно й щиро: ненависть до Бога і до релігії.

В цілі знищення релігії замикаються церкви. Часом уживаючи комедії “висказаного народом бажання”, але частіше без тої комедії. Церкви замінюються на кіна, а де нарід досить схильний, щоб задержати церкву і церковного служителя, там накладається на церкву такі неможливі податки, що це робить удержання церкви неможливим. Священникам заказується учити дітей катехізму, а молодь піддається під правдиво диявольську систему деправації, деморалізації дитини від наймолодших літ. Ціла педагогія і ціле шкільництво комуністів зводиться до одного, псувати діти, вчити їх брехні, нечистоті, бунту проти родичів, доношення до поліції що родичі дома говорять. І впоювання в молодечі душі думки, що Бога нема, що релігія є отрутою.

А що ціла та політика мусить бути злучена з основою большевизму — брехнею — комуністи

хваляться, що під їх владою процвітає просвіта, школи, університети, література, тощо. Та щоби доказати, які то вони є толерантні, уряд старається завсіди одну церкву чи секту протиставити другій так, що може завсіди показати якусь церкву не тільки толеровану, але й протеговану.

Такими є большевики в советській Росії і в поневолений радянській Україні. Такими самими показуються вони також у своїй акції за кордоном. Де тільки владеться їм викликати якусь замішання і революцію, там негайно виступає ціла та московська програма, давно вже в Москві виконувана. Так було і є в Мексику — так було і є в Іспанії. Де покажуться комуністи-большевики, там зараз починають горіти церкви й кров невинна ліється обильними потоками. Їх сліди всюди значені кровю невинних жертв. Чи не є річчю очевидно, що таким ворогам Христа помагати — є зраджувати Його і зраджувати Його св. Церкву. Тому ту правду треба людям повторяти, бо багато є таких, які даються звести, вірять большевикам і думають, що без тяжкого гріха можна їм помагати. Десь навіть мала утворитися секта християнських комуністів, що хотіли засади комунізму злучити з принципами Євангелія. Очевидна річ, що ту секту зараз церковна влада зі Св. Отцем Римським Папою, осудила як срьсь. Ті християнські комуністи були здається тільки новою брехнею большевиків. Вони хотіли до себе християн притягти, а боялися, що християни, пізнавши бодай у частинці їх науку і їхній спосіб поступування, будуть від них утікати як від найгіршої зарази. Хотіли рятуватися і видумувати ось таку дивну та дійсно диявольську шутку. З Москви пішов приказ до всіх комуністів цілого світу: верховна московська влада приказує комуністам, що походять з християн, себто є похрещені, удавати якнайпобожніших і якнайкращих християн. Мають ходити до св. Сповіді, горнутися до св. Причастя, пхатися до Братств, до всіх установ, в яких християни працюють, і всюди удавати побожних християн, щоб тим успішніше правдивих, віруючих християн дурити й баламутити. Священники спостерігають, що люди, які давно до сповіді не ходили, починають приступати до Сповіді й до св. Причастя. Навіть такі, що про них усі знали або догадувались, що належать до комуністичної ячейки, і ті зачинають до Сповіді приступати, хоч очевидно не можуть в Сповіді дістати розгрішення без прилюдного відречення від большевизму й поправлення заповідного вже зла. Коли Москва жадає, комуністи більше і ліпше слухають, ніж коли чогось від християн жадає св. Церква. Тому нараз, на приказах з гори, тисячі комуністів навергаються й неначе стають добрими християнами, або радше християн починають удавати. Тим способом, кажуть їм їхні проводірі, — буде моги успішніше підбурювати нарід проти священника і проти Церкви, будете ось моги сказати: “Я і сам християнин і то добрий християнин, я і сповідався і причащався, але того не могу стерпіти, щоби ми дістали священника не такого, якого ми хочемо”, або щоби священник не так робив, як ми хочемо, або щось подібного, Щоб дурити християн, варто їй ужити ще більшої брехні — ось скажеться наприклад дуже побожно людям: “Я готов за вас терпіти, я готов датися розязити для добра народу, за нарід, за вас”. І така брехня може свої овочі принести. В таких часах і серед таких обставин треба дивитися не лише на те, хто сповідається і причащається, але треба дивитися і на те, як хто жие і що говорить! Ось вам правило: якщо хтось признається до комунізму, якщо хтось хвалить комунізм, комунізму боронить - християнином не є, а може лише християнина удавати. Комуніст та християнин — то як огонь і вода, що разом на одному місці не можуть бути.

III.

Хто помагає большевикам в творенні “народніх” чи “людових фронтів”, той зраджує не тільки Церкву і Батьківщину, але зраджує справу убогих, терплячих і скривджених. Комуністи люблять хвалитися, що вони є одинюкими оборонцями слабих і терплячих. Так як усе, що вони говорять про себе, є брехнею, так само й то. Комунізм не тільки не є обороною слабих і кривджених, але й найбільшим їх нещастям, пхас їх у безодню терпіння.

Якщо б селянина з Великої України, а навіть і з Росії запитати, чим є комуна чи большевизм, здається відповів би, що большевики є пиявками, що ссуть до останньої каплі крові бідний наш нарід. По-правді сказати, ті, що від кільканадцяти літ дивляться на большевизм і стараються зрозуміти його та самі питають, чим є большевизм — здається — не можуть дати кращого опису, кращого означення чим є большевики.

Комунізм хвалиться передусім тим, що побороє, а в себе навіть цілком усунув капіталізм з усіми його несправедливостями. На це треба рішучо сказати, і ніхто цього не може заперечити, що большевики є за капіталізмом і навіть за найгіршим капіталізмом, бо змонополізованим в одних руках. Вони допровадили капіталізм до найдалше ідучих консеквенцій і побільшили майже в безконечність усі несправедливості тої економічної чи грошової системи, яку називаємо — капіталізмом. Ніхто не сумнівається, всі признають, що капіталізм має відемні сторони і що він є причиною многих несправедливостей і кривд убогих і терплячих. {...}

Що ж роблять большевики?

Вони беруть монополію продукції в свої руки в цілій Росії, Україні й інших всіх тих республіках, що ніби на папері свободні, а в дійсності стогнуть в тяжким ярмі кривавої Москви. І тим способом змушують усіх мешканців краю платити їм беззміненний і укритий податок від усього, чого уживають. В інших краях податок є явний — хоч би й дуже великий. В Росії та часть податку є така сама як та висока ціна, що її платимо за залізо, за бавовну, чи що там, королеві заліза чи бавовни в Америці. Значить большевики уживають капіталізму у найгіршій формі, яка може

бо капіталізму змонополізованого в одних руках. Коли говорять, що борються з капіталізмом, стільки лише в тому правди, що борються з усіма хоч би як малими і дрібними капіталами і своїм великим капіталом з'їдають усі малі. З комори кожного християнина виберуть до останнього сотика того капіталу, що має той селянин. Він міг заробити хоч би 100 карбованців, — і ті 100 карбованців перейдуть во кишеню большевиків, а бідний селянин майже не спостереже, коли і як. Большевики борються з капіталізмом у хосен свого капіталізму, значить у хосен своєї кишені.

Вони тим своїм монополем, яким ссуть кров цілого народу, загрожують і іншим народам, цілком тим самим способом, як ми бачили це в короля заліза чи бавовни, як нищив він і до руїни допровадив усіх конкурентів. Большевики продукують усі вироби дуже дешево, хоч би тому, що мають монополію, а до того й тому, що уживають робітників безплатних, вязнів, селян, які навіть на своїх ґрунтах мусять працювати в хосен уряду і не дістають навіть достаточного кусника хліба, щоб жити. Крім цього, с в Росії сотки тисяч людей, які прямо змушені до праці без ніякої заплати, що зрештою легко удається урядові, бо там такі порядки, що кожної хвили можна й без суду засудити на кримінал, кого уряд хоче. А засуджений на тюрму, або засланий на Соловки, мусить усю свою силу вичерпати на працю без заплати.

З того усього продукція в Росії є дешевша, ніж в інших краях. А щоби продукцію тих країв знищити, большевики за границею свого краю продають свої витвори ще нижче, ніж їх коштів, себто зі стратою. Добровільно беруть на себе ту страту, щоби знищити якусь фабрику чи якусь продукцію. Бо кожна фабрика чи верстат праці не може продавати нижче ціни коштів своєї продукції, себто ніхто не купує того, що фабрика продукує, купує то, що большевики зі стратою продають. Та страта їм подвійно оплатиться. Раз, коли знищать конкурента, відібють свою страту на ціні. Але та страта не є викинутим грошем, бо фабрика, упадаючи лишас безробітних, яким большевики своїм способом усе обіцяють, щоб їх намовити до страйку. Але не йде їм про страйк, ані про те, щоб безробітний мав роботу, ані про те, щоб робітник мав більшу платню; а йде їм про те, щоб через страйк захитати продукцію даного краю і через неспокій та фермент поміж безробітними і страйкуючими допровадити до вибуху революції. Ось до чого йдуть. Їм треба, щоб, так як у Росії, усе догори дном перевернулося, бо тоді досвідчені і вправні комуністи все візьмуть за лоб і так, як у Росії, так і в Іспанії, Франції чи де там, зачнуть кров ссати з бідного народу. До тої цілі йдуть усі їх змагання. Вони кожному обіцяють все, чого лише він бажає. Менші податки, дарунок землі, увільнення від військової служби, одним словом то, про що знають, що кому миле, готові двом обіцувати щось зовсім протилежного. Бо їм йде не про те, що обіцяють, а про те, щоб поміж тих двох засіяти незгоду, невдоволення й мати потрібний матеріал до "народного фронту", а потім до революції.

Капіталом у ширшому розумінні можна назвати й усі середники продукції, фабрики і землю. Большевики і в тім йдуть прямо до своєї цілі. Змонополізували всю землю. Земля стала власністю держави, себто большевиків. Щоби до того дійти, мусіли звести й люту довголітню боротьбу зі селянством, бо кожний знає, що селянинові потреба кусника власної землі на рільничу господарку. Як тільки обняли владу, зачали люту боротьбу зі селянством. У тих 18-ти роках очевидно перейшли сотки ріжних спроб, щоби селянство покопати, себто звести його на пролетарій, по нашому, на дідів. Не можемо очевидно описувати тих усіх фаз боротьби. Уживали всіх способів. Реквізиції, такі як у часі війни, що селян допроваджували до розпуки, бо все їм забирали, не лишаючи нічого на виживлення себе і родини на зиму. Безмірні податки були такі, що багато селян покидало хати, обійстя й втікало, бо не могли витримати. Усюди бунтували дітей проти родичів, молодших проти старших, убогіших проти багатших, стараючись всюди кинути свос покольне злодно ненависти, роздору, сварні, безбожництва, неморальности, підозрін, процесів, злочинів, убивств і всіх інших можливих отруй. Владу в селі очевидно всюди віддавали найгіршим елементам, яких виховували на донощиків, шпійонів, одним словом, чекістів. Молодь у селі організовували у так званім комсомолі і провадили їх до того, щоб зробити з них безбожників. Це ідеал більшовицького уряду.

Вкінці почали запроваджувати т.зв. "колхози", себто колективні господарства, після такого закону: всі ґрунта на селі становлять одну цілість, господарять на них, після приписаного з Москви порядку, большевицькі урядники, а селяни мають слухати і робити те, що їм прикажуть. Нехай бідні люди запротестують! Процес короткий: чекісти оточують село і підпалюють його, не дозволяючи нікому втекти з горючих хат. А коли с обава, що такий протест дійде до відома якихсь чужинців, Німців, Французів, чи інших подорожуючих по Росії, то протестуючих селян вивозять на Соловки, на важкі безплатні роботи в державних лісах. До кількох літ вимірас половина з голоду або недуги. Або, як треба, селян протестуючих проти якому-небудь зрядженню влади пересилають у Сибір. Лишають їх у якійсь безлюдній околиці, хоч мороз, і без харчів — робіть що хоче.

Як до того додати, що церква в селі часто замкнена, спалена або замінена на склад чи кіно, що на 10-15 сіл є один священик, бо інші вбиті, або допроваджені до такої нужди, що мов жебраки ходять по світі, — маєте хоч частковий образ того, що називається большевицьким расм. Ось мета "народного" чи "людового фронту", всіх ячейок, усіх комуністичних газет, брошур і летючок. Вони хотять нас до того допровадити.

А хто роботі большевиків помагає — чи то працюю для "народного фронту", чи киданням

летючок, чи читанням газети, чи пропагандою засад і оборони перед іншими — помагає їм ні до чого іншого, як тільки до того, щоб усюди могли завести той свій рай. Тому правильно треба вважати, що хто большевикам помагає, той — оскільки в його силі — віддає їм убогих, терплячих і кривджених на те, щоб большевики могли і з них кров ссати, так, як ссали і ссуть з убогих і кривджених в Росії і на Україні.

Само собою розуміється, що не знати, які томи треба би писати про большевиків, щоб представити всю їх систему. Тому додам ще хіба таке. Вони війну видали родині. Змагають до того, щоб жінка чи дівчина була загальною власністю. Тому супружество замінили на контракт, який заключається перед комісаром і який можна односторонно зірвати кожної хвили. З того йде, що нещасні матері, покинені несовісними мужами, часто убивають дітей ще ненароджених або коротко по народженні. Убивство дітей стало таке загальне, що сам уряд настрашався того страшного явища і шукає способу на те, щоб його здержати.

Що при такій системі трудно говорити о дівочу чистість поміж дівчатами й о молодечу невинність поміж хлопцями, само собою розуміється. Аж страх подумати, якою буде та молодь, якій ніхто про Бога ніколи не говорить, якій ніхто не вчить поконувати пристрасти, якій усе дозволяють від найраніших ліг та яку з розмислом псують. Що буде з тої молоді без Бога?

У наших, кажу, християнських суспільностях, лише християнські чесноти справедливості й любови ближнього о можуть робити нешкідливими або менше шкідливими лихі інституції чи лихі системи, так як ось напр. капіталізм. Справедливість і любов ближнього спричиняє, що люди не так вихиснують, або її не вихиснують зовсім своєї економічної переваги, зі совісти, з почуття справедливості, або з чесноти любови. А в родинному життю й у вихованні молоді, на людські пристрасти християнство находити гальму у совісти, виробленій вірою в чеснотах чистоти, вірности пррязі, обов'язковості, тощо. Як буде виглядати суспільність, яка всі ці чесноти окреслить, то покаже щойно будучність. Але вже сьогодні деякі прояви того зісуття машини суспільного життя свідчать про те, як глибоке це зісуття. На цілій території, де панують большевики, виробляється поволі стан цілком диких людей. Сотки, тисячі й десятки тисяч опущених дітей росуть дико на дикунів. Всюди ці товпи беззахисних дітей переходять з місця на місце — живуть очевидно гім, що десь зрабують, вкрадуть або знайдуть. Множаться поміж ними всі недуги, а бідні ці малі ніхто не знає коли, де й як умирають; ніхто не знає звідки котре походить, ніхто ними не журиться, ніхто їх не вчить, росте собі те мале як та билина в полі, окружене лише зісуттям, злим приміром, злою нагодою. Гинуть очевидно тисячі, але число їх не зменшується, а може й побільшувється, бо того числа ніхто не знає, тільки здогадами оцінюють, що може буде около 100000. Очевидно їсть їх хробацтво, а воно само бідне, мале, с хробацтвом на тілі тої суспільности, якою рядить кровава Москва.

Ви зустрінете може не раз наших хлопців, вже трохи старших людей, які будуть вам твердити, що самі там були, виділи і знають що, там є добре. Придивіться зблизька життю тих людей, що так говорять. Легко може бути, що їм платять, щоби так говорити. Бо то зрештою знана річ, що большевики втягують до своїх шкіл молодих, котрих учать комунізму, в котрих вполюють приципи Леніна, Маркса чи Сталіна. Такі школи є і на Закарпатській Україні, в Празі, тощо. Вихованого агента, готового агітатора пославають большевики на наше село до нашої молоді, і він очевидно хвалить систему большевиків. Коли такого здибете, подивіться передовсім на руки, чи не закровавлені кровю убогих і терплячих, чи не закровавлені кровю Батьківщини, яку зраджують за гроші кровавої Москви. І шукайте гаких людей що, може і з власного досвіду скажуть вам, що бачили самі таких людей, що досвідчили. Якщо йде про "народний" чи "людовий фронт", то перед ним перестерігають вас, молодих, навіть самі провідники соціалістів і радикалів. Вони большевиків уже знають, і тому вас перестерігають.

Чи можете мати причину не вірити мені? Якій я міг би мати інтерес вас перестерігати, коли б большевики дійсно провадили до добра нарід? То, що говорю, цілий світ знає, бо ж то факт ствержений через сотки Німців, Французів, Американців — то, приміром, що на Україні з голоду вгинули більше чим три мільйони людей, або то, що большевики війну видали селянам, або то, що на Соловках гинуть тисячі й тисячі наших земляків з України. Тих фактів ніхто не заперечує, вони оголошені в цілій європейській та американській пресі. Це заперечують тільки ті, що за те гроші беруть, щоб так говорити, ті, що продаються, ті, що зраджують Батьківщину й продають за гроші, ті, що за гроші зраджують Церкву, що продають Христа як Юда Іскаріот. Вони — скажете мені — йдуть до Сповіді й до Св. Причастя. Якщо вони є комуністами, то святотатсько сповідаються і причащаються. Якщо священик дає їм розгрішення й Св. Причастя, то хіба не знає, хто вони. Якщо б священик знав, що вони є комуністами, не мав би права дати розгрішення, ані Св. Причастя.

Не дайте ж себе ошукувати і старайтеся як можете і чим можете, пізнати, чим є комунізм для бідної нашої України. [...]

БЛАГОДАТЬ ГОСПОДА НАШОГО ІСУСА ХРИСТА НАЙ БУДЕ ВСЕГДА З ВАМИ.

Дано у Львові в день після Св. Пророка Іллі 1936 р.

Мета. — 1936. — Ч.32. — 9 серпня. — С.1-5.

№7. 20 ЛИПНЯ 1938 р.

Пастирський лист митрополита Андрея Шептицького з приводу релігійних переслідувань польськими властями православного населення Волині, Холмщини, Підляшшя та Полісся.

Гострі події цих останніх місяців в провінції Холм мене зобов'язують публічно виступити на захист наших переслідуваних братів, православних християн, вихідців з Волині, Холмщини, Підляшшя, Полісся і просити вас молитися за них і заставити покаятися, щоб отримати з неба Боже милосердя. Сотні церков захоплені й знищені. Багато церков зачинено. Удають, що вони були спалені невідомими лиходіями. В усіх церквах і зачинених каплицях заборонене богослужіння, як в середині так і зовні. Серед церков багато старовинних і цінних пам'ятників духовної архітектури. Часто руйнували також предмети богослужіння. Примушували людей, іноді силою, визнавати католицьку віру за латинським обрядом. Священники, підтримувані грошима бідного народу, які по волі духовної влади виконували свій пастирський обов'язок, проганяються або суворо караються штрафом або і в'язницею. Невинні люди багато разів були биті і вигнані з їхніх квартир. Заборонено викладати катехизм і проповідувати рідною мовою.

Православна церква наповнена скорботою. Православні церкви за кордоном наказують молитися і поститися, щоб отримати від Неба припинення релігійного переслідування. Все православне населення Польщі в хвилюванні. Населення Холмщини ображене в своїх святих і благородних почуттях. І всі східняки об'єднані у Вселенській церкві, болоче відчують удар, який нанесений ідеї єднання.

І все це відбувається в час, коли уряд запропонував Сейму затвердити угоду про власність, яка належала колись уніатам, згода заключена між папським престолом і польським урядом. Дякуючи цьому хронологічному збігу, ініціатори і організатори цього руйнування кидають на папський престол огидну пляму того, що сталося. Події на Холмщині руйнують в душах наших православних братів дисидентів думку про можливість єднання, представляють вселенську церкву як ворога православного народу і небезпеку для нього. В очах декількох тисяч населення в Польщі Папський Престол представлений руйнівником. Нова прірва викопана між Східною церквою і Вселенською.

Кому потрібно приписувати ці моральні і матеріальні руїни? Хто мав сміливість, в католицькій країні, перед очима багаточисельних католицьких єпископів, перед очима Представника Папського Престолу, Папського посла, нанести такий жакливий удар Вселенській церкві? Хто мав сміливість протиставити інтересам країни, розтоптуючи традиції Маршала Юзефа Пілсудського і здійснити таку справу, якій немає прикладу? Це можна було зробити лише при розпалованні ворожнечі скритих ворогів Вселенської Церкви і християнської Віри. Така справа не могла бути вигідною нікому крім них. Вони мали легкий привід, руйнуючи частину Вселенської церкви і народ, який належав до цієї церкви, і вони могли посилатися на спеціальні мотиви, які знищували ворогів країни. Вони зруйнували католицьку церкву з мовчазної згоди або радісних аплодисментів багатьох католиків. Ми навіть не спробували покликати на допомогу наших братів латинського обряду. Вони могли нам відмовити в цій допомозі, розглядаючи нас, не дивлячись на образливі свідчення, як поганих громадян.

Вороги християнства не можуть в Польщі відкрито діяти проти католиків, так як вони надто сильні. Їм потрібно маскуватися. Вони діють іншими методами, непрямими, але їх можна впізнати по цілі, яку вони собі намічають. Осміливши після отриманої перемоги, вони стали більш зухваліми і грубо виступають проти бідних невинних селян і священників Холмщини, які не можуть звинуватити їх у відсутності лояльності до Держави; цей удар, який вони нанесли цьому народові не можна виправдати ніяким незадоволенням. Вони його вживають, кидаючи гучні патріотичні слова "усунення історичних несправедливостей" і "знищення слідів рабства" і вони ведуть несвідомих католиків до виконання антихристиянських дій. Цей удар вони нанесли невинним православним з такою спритністю, що він уразив Вселенську церкву, але цією дією вони зрадилися і показали хто вони є в дійсності, вороги Вселенської церкви, вороги християнства. Ми повинні з білєю відноситися до всіх страждань наших братів і повинні засудити антихристиянські вчинки. Руйнування церков там де церква необхідна народові, заборона проводити богослужіння, покарання за молитву, все це повинно вважатися актами релігійного переслідування.

Ми повинні, на жаль, вважати тріумфом для ворогів церкви, франкмасонів, цей моральний удар нанесений самій ідеї єднання церков і впливу Вселенської церкви і папського престолу. Ми повинні виступити проти спроби кинути тінь підозри, що папський престол схвалює боротьбу проти православної церкви. Ми також повинні протестувати проти зробилення зусиль, щоб виправдати інтереси католицької церкви, факти окатоличення Холмщини і боротьбу проти українського народу. Сьогодні, можливо, католицька думка ще не зорієнтована, сьогодні багато католиків не усвідомлюють те, що зроблено. Але те, що сталося, є і залишається жакливим спогадом для католицької Польщі.

Для переслідуваних, як і для нас самих, розрадою є те, що справедливий Бог бачить на небі наші страждання. Доля народу в Божих руках.

Бог зможе з страждань бідного народу створити справжнє і тривале добро для нього, примножити його славу в ім'я святої Вселенської церкви.

Дано в Підлютті, на святого пророка Іллі, 20 липня 1938 р.

Опубл.: Korolevsiy Cyrille. Metropolit Andre Szeptyckyj 1865-1944. — Rome, 1964. — 412-414.

(Переклад з французької).

№8. ГРУДЕНЬ 1941 р.

Послання митрополита Андрея Шептицького до духовенства "Як будувати Рідну Хату?"

Ідеалом нашого національного життя є наша рідна всенациональна Хата-Батьківщина. Тому й незвичайно важно, щоб усе Духовенство Епархії як найправильніше над тим працювало, щоб нашим силам причинитися до здійснення цього Ідеалу.

Передовсім треба здати собі справу з надзвичайних труднощів зовнішніх і внутрішніх, які стоять народові на перешкоді до того, та намітити дорогу, яка нас до того веде. Про зовнішні перешкоди не будемо говорити і не в нашій змозі усунути їх. Можемо тільки упросити ласку у Всевишнього Бога, в якого в руках доля народів, щоб справи повів так як бажаємо. [...]

Завдання українського народу буде в тому, щоб створити такі суспільно-християнські обставини які запевнювали б громадянам правдиве і стале щастя та мали досить внутрішньої сили, щоб поборювати відосередні тенденції внутрішнього розкладу і успішно захищувати межі від зовнішніх ворогів. Такою могутньою та запевнюючою щастя всім громадянам організацією може бути Батьківщина тільки тоді, коли не буде цілістю, зложеною штучно з різних і різномірних частин, а подібним до моноліту організмом, себто тілом, оживленим одним духом, що з внутрішньої життєвої сили розвивається, доповнює внутрішні браки і з природи є здоровим, сильним, свідомим своїх цілей, не тільки матеріальним, але й моральним тілом.

Очевидно, те чим повинна бути всенациональна Хата, може бути тільки Ідеалом, який лиш частинно парід може здійснити. Ніяка хата, навіть національна не є в строгому значінні цього слова організмом, бо жодна держава не має внутрішнього одного життя, як це мусить мати кожний організм. Організм, твір природи, живе розвивається і діє грою природних сил, що в ньому, і тільки в ньому, знаходяться. Тому й кожний організм живе своїм життям: природа не видає мертвих організмів.

А організація є твором людських рук. Її мета: створення тіла, яке по змозі якнайблище було б подібне до творів природи — організмів. [...] Такою організацією-організмом є родина, утворена волею й умом людини, але утворена по силам природи і згідно з її законами. Такою організацією — організмом є громада, себто злука людей, що живуть в одній місцевості та зв'язані зі собою суєтством і спільнотою багатьох потреб і інтересів. Вона є твором людей, але так пристосованим до людської природи, до внутрішнього напрямку її сил, її потреб, що є майже організмом. Звідси родина і громада с, сказати б, протоплазмами, первісними клітинами, з яких складається людська суєтність. Обі ці організації будуть тим сильніші та тривкіші, чим більше будуть уважувати природу та її закони. Дальшими організаціями, що вже далше відходять від первозору — організму, — то всі спільноти, товариства, об'єднання, кооперативи, професійні спілки, що утворені волею людей для оборони, або розвою якихсь спільних дібр чи потреб. Їх сила і тривкість буде в тому, оскільки вони більше, або менше відповідатимуть людській природі, її потребам, її природнім змаганням і, очевидно, оскільки діяння людського ума буде правильніше та мудріше. Такою організацією — організмом, ще більше відбігаючим від первозору, але все таки ще спертим на природні сили, можуть бути і держави, але легше ті малі держави, зложені з небагатих, а зі собою зв'язаних сильними зв'язками солідарності громад, яких в одно лучити, багато життєвих дібр і потреб. Мудрість, з якою побудована така організація, може з неї робити такий твір, що має життєву силу правдивого організму. [...]

Маючи приступити, як Бог дасть, до будови нашого національного моноліту, треба нам приступати до такого важного діла зоруженими в достатнє знання і всі потрібні прикмети. Треба і нашому народові, а хоч би тільки нашим віриєм, передавати потрібні знання і виховувати його в усіх тих громадських чеснотах, від яких залежить вартість цілої громадянської праці людини. Положення виглядає таке, що Боже Провидіння дасть українському народові виконати його природне право — вибрати собі й установити форму управи своєї Рідної Хати, тому треба нам над ним так працювати, щоб того свого права ужив він мудро і по християнськи. На те треба і нам самим ясно з'ясувати собі всі християнські принципи, що відносять до суверенного народу.

Пригадуємо їх тут тільки в ядерному скороченні, щоб обширнішим представленням не ослабити синтетичного образу справи.

Провідна влада походить від Бога, бо вона є природною консеквенцією людської природи і суспільного життя людини. [...] Та власть лежить у природі народу, себто цілого народу, не якоїсь поодинокі людини. [...] Нарід може вибирати собі того чи тих, кому дає таку провідну власть, яку хоче, себто є природним правом народу встановити собі форму провідної влади, вибрати поміж різними формами — монархічною, олігархічною чи демократичною, — задержуючи собі ту участь у провідній часті, яку може виконувати виборами, себто голосуванням, а в деяких важніших справах т. зв. плебісцитами чи референдумами. Та керівна влада має за мету служити публічному добру, зберігати й боронити природної і правильної свободи громадян, родини і всіх стоваришень, фахових товариств, чи синдикатів, чи кооперативів, чи всіх тих угрупувань людей, які відповідають потребам людини і її свободі, лугитися з іншими у виконванні своїх прав і обов'язків. Для збереження природної і правильної свободи громадян керівна влада встановляє справедливі закони, непротивні Божому праву і загальному добру, та безсторонні і незалежні судівництво. [...]

Провідна влада обов'язана сповняти християнські обов'язки влади супроти Всевишнього Бога, тому мусить у житті пристосовувати принцип Божого Об'явлення і помагати всім громадянам у виконанні Божого культу, якого домагається Боже Об'явлення. Супроти неправдивих релігійних доктрин і неопертих на правді Божого Об'явлення культів провідна влада може запевнювати всім громадянам ту цивільну свободу, яку з природи має кожна людина: не бути змушеною до ніяких зовнішніх виявів внутрішніх переконань, яких не має, і свободу виконувати той культ релігійний, який вважає за свій, оскільки в тому культі ніщо не противиться природній моралі. [...]

Але крім цих загальних християнських принципів в розбудові Батьківщини треба ще багатьох, трудних може до зроблення, дослідів над питаннями, яка форма правління найбільше відповідає українському народові з уваги на теперішню хвилину і теперішні його прикмети та недостатки, або до якого ступеня треба йому радити задержувати для себе якусь участь у провіді, якою може не зуміє відповідно орудувати для власного добра. Бо демократія і свобода, і навіть далеко йдуча участь усього народу в виконуваних керівної влади може йому запевнювати мир, добробут і щастя. Але коли в виконванні цієї свободи і прав нарід мав би йти за фальшивими гаслами революції чи соціалізму, як, обманений ложними надіями, домагався б пересадної свободи без уваження тих основних законів, на які спирається кожен громадський порядок, то безпосереднім наслідком так зрозумілої свободи чи демократії мусіла б бути анархія, а вслід за нею неволя, нужда і руїна.

Щоб усі ці речі як слід собі з'ясувати і дати мудрі ради своєму народові, треба Духовенству передовсім пізнавати і самостійною працею досліджувати, мало досі ще в світовій науці обговорювані, питання про будівництво провду й організацію всіх загальних виборів і голосувань. [...]

Духовенство і в своїй душпастирській праці і поза нею, для богословських чи соціологічних студій, повинно зблизька приглядатися народним масам і досліджувати життя, прикмети і браки народу, бачити зблизька, як цей нарід буває жертвою не тільки біди тяжких праць, але крім цього великих небезпек і обманчивих надій. У всіх тих положеннях повинно Духовенство з любов'ю служити народові науками, радами й потіхами. Такий обов'язок світських священників і монахів! Досліджування народнього життя повинно бути джерелом правильного осуду і про те, що гому народові треба в суспільному житті і політиці, себто які суспільні інституції, які форми влади, які закони найкраще відповідають його потребам. [...]

Старий монархічний режим, у якому були збережені давні ще, середньовічні інституції, в якому було, безперечно, багато надужити, але й багато здорових ще і життєздатних традицій, підкопала і повалила французька революція, оперта на принципі крайнього індивідуалізму і крайнього лібералізму. Головний представник тих теорій Руссо уявляв собі людську суспільність чи людство як масу одиниць, зв'язаних з цілістю тільки своєю волею (соціальний контракт). Людство і кожна його чатина в його очах не мала нічого органічного, була неначе купою піску, в якій кожне зеренце незалежне, незлучене органічно з іншими. Та теорія мусіла довести до хаосу, а передовсім довела до того поняття, що авторитет це ніщо інше, як сума числа і природних сил. Така матеріалістична доктрина про всякий авторитет у державі спирає його все на брутальну силу маси і більшости. Одиницю до послуху і піддання може склонити тільки матеріальна сила більшости. Таким родом матеріалізм перейшов із сфери космологічної на соціологію і політику. Після усунення Бога і Його закону, на що ж можна було спертися державну власть, як не на всемогутність множества і на тих, що в імені тієї більшости говорили з тою перевагою, яку дає сила?

Тимто із крайнього індивідуалізму преходиться до всемогутності держави, яку проповідас соціалізм. В практиці, також нічим необмежена свобода одиниці мусить довести до такого хаосу, з якого людей може вивести тільки автократизм всемогутної держави. Так із лібералізму й індивідуалізму люди переходять до держави, що вважає себе за компетентну входити в усі

найменші подробиці життя одиниць, хоче все нормувати, все бере в руки і одиницям не лишає ніякої свободи (тоталізм, статизм). Ми всі були свідками в усіх європейських державах того банкрутства крайнього індивідуалізму і лібералізму парламентарного устрою. Парляменти, зложені з представників цілого народу на підставі безпосередніх виборів, як були нежиттєздатним органом, так і були підкресленням непридатності індивідуалістичних теорій до державної організації. З них ми перейшли просто в соціалістичну державу з монархічною, аристократичною чи демократичною формою, яку приймає держава, в якій владу має диктатор і партія чи монопартія (Сталін).

Характеристичне при цих революціях те, що майже зовсім затираються форми державного і суспільного ладу, передані ще старинним світом. [...] Тому при помішанні тих трьох форм (монархії, олігархії, демократії. — Ред.) ми бачили демократичні й олігархічні монархії, монархічні й олігархічні демократії, або монархічні й демократичні олігархії. Або, іншими словами, в питаннях про управу держави вже не йде про те, чи формально держава є монархією чи республікою, але про те, чи в ній є збережена слухна міра поміж правами і свободою одиниць та правами і властю держави. [...] В добре зорганізованій державі власть держить і виконує, за приписами чеснот, одна людина-монарх; або її виконують найкращі в народі, знову ж за приписами чесноти, — це влада аристократії чи олігархії; або вона так розложена, що всі громадяни мають якусь участь у державній власті — це устрій демократичний. В ньому осягається те, що всі цінять і люблять порядок, виконуючи свої права, очевидно також за приписами чесноти.

Ця вимога, з природи речі конечна, щоб усі "власть імущі" виконували її тільки за приписами чесноти, є найтрудніша до виконання. Досвід Європи, може від віків навчив нас, що незвичайно грудно знайти одного — монарха, який не ставав бодай часом гіраном і все поступав би по чесноті, "служив би" за приписами Євангелія. Оскільки осягнути трудніше те, щоб усі громадяни виконували участь у державній власті за приписами чесноти. Хоч та участь буде обмежена тільки до загального голосування і до принципу виборчих урядів аж до найвищого, скільки ж то треба загальних у всіх громадян чеснот на те, щоб власть була виконувана тільки за приписами чесноти! З цього походить, що форма демократична приступна до найзагальніших спокус.

Тому при несправедливій владі, без чесноти, чим більше є в ній єдності, тим більше народові шкодить. Тиранія більш небезпечна ніж зіпсута аристократія, або олігархія, а ця знову гірша і небезпечніша від демократії. З усіх лихих організацій влади зла демократія, яку називають загально демагогією, ще найменше шкідлива, а зіпсута монархія, що її називають тиранією, найбільше шкідлива. Причина цього ясна, бо в демагогії, коли множество убогих переслідує багатіших і гнетє їх силою числа, метою такого поступування є бодай добро більшого числа. А коли олігархія робить те саме, робить його для меншого числа, а тиранія робить те саме для добра тільки одного. Це все є тільки поясненням християнського принципу, що власть обов'язує до служби. Хто має власть, мусить дбати про добро тих, кому служить; дбати про своє добро перед добром загалу, це надужиття кожної вади.

Зі сказаного випливає, що чим більше громадян має участь у власті і чим більша та участь, тим більше треба, щоб ті громадяни були праведними, себто мали моральне виховання, переповнене євангельськими принципами. [...] Можна зробити ще й ту заввагу, що коли олігархія спирається на одну партію, або на один народ, спокуса надуживати власті для гноблення інших партій чи національностей є більша. Чесноти громадян, що беруть участь у власті мусять бути тим більші, чим більше партійність і національний шовінізм засліплюють чоловіка супроти прав противників.

II.

З того всього, що сказане, виходить ясно, яка це велика роля Церкви і Духовенства для загального ладу. Від виховної сили Церкви в якомусь краю чи народі, від напруженности виховної праці духовенства над молоддю та в проповіданні Євангелія і поясненні християнських чеснот у великій мірі залежить могутність Батьківщини. Бо від тієї праці залежать громадянські чесноти громадян. [...]

У великій державі участь громадян у власті невелика, — обмежена до виборів і голосування, а все ж нераз трудно у загалу громадян про таку ширинь думки і серця, щоб кожен розумів і обнимав усі загальні потреби. [...] Пози Церквою є ще інституції, що є добрим школами громадянських чеснот. Тими інституціями є родина, громада та добровільні стоваришення і спільноти людей. Вони є знаменитими школами громадянських чеснот, бо вони є тими органічними клітинами, з яких складається всенациональний організм. Але такою школою можуть вони бути тільки тоді, коли користуються повною свободою і мають якісь вироблені традиції, які їх членам накладають громадянські обов'язки, вимагаючи від членів чеснот і прикмет громадян. Родина буває в деяких країнах спільною, що обнімає не тільки батьків і дітей, але й цілі роди. [...] Така родина була первісним зародком, з якого з часом повстали держави, бо такі родини природно, самим устроєм є давніші від держави, логічно попереджують державу. В деяких околицях Франції мають бути родини селян, що походять ще з часів Карла Великого, себто мають за собою одинадцять століть організації та традиції.

В країнах, де держава повстала сама з гри і розвою природних сил суспільства, себто де її початок не є перемогою і здобуття краю через інвазію чужинців, держава повстає так, що первісна клітина суспільного життя, найпростіший елемент родини, батьки і діти, лучиться у вищий організм родових спільнот, або громад. Коли громада має повну свободу, себто коли держава лишає людям ту свободу, якої вимагає сама природа завідувати своїм добром, виховувати своїх дітей і дбати про всі спільні справи живучих разом людей громади, може ставати знаменитою школою громадянських чеснот. Кожний найменше освічений, найменше здібна людина може легко дійти до поняття відповідальності за те поступування, що відноситься до добра всіх у громаді, та до дбайливості про те добро. У громадському житті пізнає кожний, яка це важна справа справедливості, чесності в орудуванні спільним грошем, ощадності у видатках громади, відповідальності за голосування, котрим вибирається чи війта чи громадську старшину, яка це вже важна прикмета — та цивільна відвага, яка велить щиро свою гадку сказати, коли йде про загальне добро, або співгромадян остерегти, напіннути, а коли треба, то й скартати. Кожен учиться оцінювати авторитет, якого частина в ньому самому, послух для того авторитету, обов'язковості, тощо. Одним словом, усі цивільні чесноти в тому масштабі, в якому показуються в громадському житті, є образом того, чим ті самі прикмети повинні бути в державному житті. Тому в устрою Батьківщини, мабуть найважливішою справою буде: запевнити громадам якнайбільшу свободу. [...]

Що є третя школа громадянських чеснот і третій рід більших ще цивільних спільнот, які неначе автоматично, себто з природи, видає зі себе людство. Люди мають природну потребу лучитися зі собою для досягнення тих цілей життя, яких одиниці, лишеної самій собі, трудно досягнути, в яких і громади не можуть нічого зробити. Зі самої природи людство подібне до рілі, що видає зі себе цілу фльору різних добровільних спільнот, які служать прерізним потребам і бажанням одиниць. [...] Провідна влада мусить тієї свободи боронити, давати їй напрям, помагати їй і причинятиє культурною ріллі до кращої продукції тієї фльори стоваришень і спільнот. Немає сторінки людського життя і немає людської потреби, яка не могла б стати предметом якогось товариства. [...] Чи до правильного ділання такої зложеної машини, якою є життя великого народу, треба якихсь провідників, які уміли б і могли б вести батьківщину, задержуючи в своїх руках провід і вплив на загальне, і як можуть чи повинні бути вибрані чи вишукувані ті провідники? — в цих питаннях різняться по між собою прихильники систем: монархічної, олігархічної і демократичної. Ролю висувати на перший план і віддавати провід одиницям, які вважає за найвідповідніші, може мати або монарх, або партія чи монопартія, або станова олігархія чи аристократія, чи вкінці те, що в демократіях становить загальні вибори, або публічна опінія.

Залежить від дуже багатьох природних прикмет чи хиб якогось народу і від історичного його розвою, від традиції, яким способом у тому народі одиниці доходять до проводу. І в тому, може, лежать найбільші труднощі всенародного будівництва. Коли всі засади Євангелія є в народі загально прийнятні, коли бодай велика більшість громадян живе християнським життям і поступає по велінні християнських чеснот, коли нарід своїм життям і молитвою заслуговує на благословенство і поміч Неба, і коли в народі Церква свобідно виконує Богом дане післаництво, себто проповідає Євангеліє і освячує нарід та за нього молиться, ті труднощі, що зв'язані з верховним проводом, розв'язуються мирно і, за Божою ласкою, корисно для загального життя. Але коли тих умовин немає, а тому немає і Божого благословенства, на поверхню суспільного життя висуваються одиниці нездібні на провідників, які тим самим приносять радше шкоду, ніж хосен, бо замість дбати про загальне добро, вони шукають тільки заспокоєння свого власного самолюбства, себто понад загальне добро ставлять своє власне добро. І тоді мусять впровадити в будову хати безконечні непорядки. А що не можуть до того самолюбства признатися, мусять свій провід сперти на обман, на брехню, на публічну "опінію загалу", яку самі через пресу викликають і обробляють, а не приймають як об'єктивний, від них незалежний факт. Тоді розумом досліджувані потреби поодиноких фахових груп людей заступають нераз цілком на обмані оперті гасла, що домагаються не свободи, а сваволі, не братерства, а поневолення братів, не рівності, а переваги слабших і менше здібних; а систему такого хаосу, що веде до конечного рабства, прикривають прекрасними гаслами: свободи, братерства і рівності. І розвагу заступають демагогічними кличами, волю засувають пристрастю, пристрасть доводять до шалу, усяке право заступають силою, зі своїх примх роблять обов'язкові для всіх закони, оборонців права і справедливості представляють фанатиками. Ніякої об'єктивної критики не зносять, проповідь Євангелія стає для них небезпекою, свобода слуг Божих нездійсненою претенсією. Замість давти народові мудрий провід, що здійснює мету загального добробуту і щастя, вводять у суспільне життя роздори, домашні війни, нічим необмежену партійність і відзначаються шаленою захланністю на гріш, безсоромним хабарництвом, легковаженням людської одиниці, беззастанним топтанням усяких її прав, безмірним хотінням у все мішатися, все по своїй фантазії порядкувати, крайньою нетерпимістю навіть супроти братів — і незрозумілою ненавистю до всіх, що їх противниками називають. Бога відрікаються, Церкви не признають; моральністю для них самоволя, законом для них безправство.

Для якого ступеня український нарід потрапить, коли Бог йому дасть рішати про свою долю, уникнути всіх тих небезпек і дати українській суверенності такі форми, які запевнюють свободу громадян і ненарушимість національних границь Батьківщини, та виминути всі небезпеки в тій праці, покаже шойно майбутнє. Ми себто Духовенство Галицької Области, мусимо виконати свій обов'язок і старатися всіми силами причинитися і молитвою, і радою, і — оскільки приймають наші брати нашу співпрацю — ділами помагати їм у праці, на яку вони не є приготовані. [...]

На чому ж опреться єдність хати? На національній єдності. Український народ є одним народом, дехто схоче навіть сказати — одним організмом, тому й належить йому стати і суцільним національним твором. Але йде про те, щоб заналізувати поодинокі елементи, з яких національність складається, і сили, які її розбивають.

Що ж робить якась число людей одним народом? Передовсім мова. Всі, що по-українськи говорять, або що вважають українську мову за рідну, будуть становити український нарід. [...]

Крім мови конституційним елементом національності буде, може, та стихійна, мало свідомо воля всіх одиниць злучитися в одну організацію. Та воля є доказом тих різних прикмет чи характеристик народу, які інстинктивно пхають його до хотіння бути одним. Скільки такого хотіння в українському народові, досить трудно сказати. Треба б у відповіді на це питання стергтися судження інших по собі самим.

Гарячий патріот має не тільки тієї природної стихійної, але й свідомої волі стільки, що самий інстинкт веде його до думання, що так само розположені будуть усі Українці.

Змагань виробити таку волю, або освідомити в інстинкті дрімучу волю зроблено в останніх поколіннях у нас багато. У праці над народом було багато патріотизму. Об'єктивних дослідів незвичайно мало, щоб не сказати, що цілком їх не було. Здається без пересадки, ніхто у нас із соціологів, політиків, етнографів не приглядався з люпою народній психіці в одиницях і масах. Ніхто навіть не зробив поважних наукових дослідів над таким явищем, що можна його назвати глибокою раною чи язвою, яким є москвофільство. Без тих дослідів, на основі поверховних тільки обсервацій можна сказати, що свідомість української національності повстає під впливом праці патріотів так легко і скоро, що треба б думати, що вона є виявом чогось, що глибоко лежить у психіці народу. Хоч з другого боку почуття і пізнання ворожих сил, що хотять нарід нищити, до деякої міри можуть заступати ту психічну глибину.

Яке буде положення на Великій Україні, тепер, після 20-ти літ большевизму, годі сказати. Дуже можливо, що самостійництво буде ще зближене до федерації з Росією. Хто дивився з увагою на те, як те самостійництво трудно приймалося навіть в інтелігенції, як Центральна Рада довго не могла прийти до думки самостійности, той буде побоюватися, що від Полтави минули за довгі літа, щоб відразу можна було стерти їх п'ятно. Інстинкт національності та стихійна воля народу появилася, може, в повстанні проти гетьмана, але хоч той рух видавався прямо звернений проти думки федерації і прикмета самостійництва лишилася зовнішньою характеристикою У.Н.Р., то історія тих часів і тих рухів занадто нова, а спеціально соціологічно-психологічні досліді занадто занедбані, щоб можна було сказати, що повстання проти гетьмана було виявом глибокої волі мати свою державу. [...]

Чи під большевицьким режимом не змоглися, може, сильніше від напряду федерації елементи розкладу навіть поміж людьми, що найщиріше хотять бути самостійниками, це покаже шойно майбутнє. На жаль, навіть з поверховної обсервації нашого національного життя конечно доходить до висновків, що є в душі Українця глибока й сильна воля мати свою державу, так попри ту волю знайдеться, може, рівно сильна і глибока воля, щоб та держава була конечно такою, якою хоче її мати чи партія, чи кліка, чи група, чи навіть одиниця. Бо як же пояснити те фатальне ділення поміж собою, ті спори, роздори, сварі, ту партійність, яка нищить кожную національну справу?! Як пояснити психіку таких численних гарячих патріотів, яких праця має визначний руйнівний характер?! Чи перевагу візьмуть елементи позитивні, чи негативні?

Це в частині пізнаємо, коли побачимо, чи Україна потрапить вже не з'єдинитися на релігійному полі, але чи потрапить виректися чисто московської, а навіть большевицької нетерпимості, що рідного брата зненавидить, коли тільки він у справах релігії інакше думас ніж ми. Нетерпимість супроти гетеродоксів, поняття ортодоксії як ненависти, як спротиву буває, у нас, на жаль, тим частим симптомом, що можна поважно побоюватися за майбутність України; релігійні роздори не то, що не злагаються національних сварів, а може зроблять їх ще прикрішими і глибшими. Хоч, теоретично, вдавалося б, що ще ніколи не було поєднання на релігійному полі таке легке, як є тепер.

III.

Що Церква чи Церкві відіграватимуть важну роль в будівництві Батьківщини про це не можна сумніватися. В християнських народах немає більше виховної сили, ніж сила Церкви. Вона то виховує народи, вона вщиплює вже в душу дитини ті християнські чесноти, які зроблять із неї доброго патріота і мудрого громадянина. Очевидно, робить це передовсім родина. Але й батьки-християни, виховуючи дітей, роблять це під проводом і за вказівками Церкви. Вона то,

проповідуючи Євангеліє, безнастанно пригадує батькам їх обов'язки і різні сторінки їх праці супроти дітей. Та праця батьків і Церкви безконечно важка, вона вимагає довгих змагань, безлічі жертв, прикладу цілого життя, безнастанної дбайливості і чуйної уваги на всякі прояви життя дитини. [...]

А все таки, праця Церкви, хоч трудна, та не безуспішна. Коли Христова Церква і проповідь Євангелія посліують і найзавзятіших ворогів та спричинює, що люди, які живуть у різних, від себе далеко віддалених країнах, у найбільше противних собі підсоннях, а ще додам – віддалених від себе на довгі століття, так єднає, що робить їх братами, ближчими, щирішими, щиро себе взаємно люблячими братами, — чого ж не можна доконати супроти людей, що до одного народу належать і хочуть бути одним! Кожної днини у християнстві досвідчуємо ту силу Євангелія. [...] Того єднального впливу Євангелія повинен і український нарід досвідчити в цій такій важній добі своєї історії, в якій треба йому єдності, як ще ніколи передше.

Український нарід через довгі століття належав до різних держав, був розділений різними культурами. Бог дав йому землю, що лежить на пограниччі двох культур взаємно собі противних, майже собі ворожих: східної і західної. А що належать і до різних віросповідань, можна б поважно побоюватися, що й Церква не зможе супроти тих роздорів виявити в українському народі своєї єднальної примірної сили, сповнити свого післанництва. [...]

Більшість українського народу належить до Православної Церкви і більш ніж 200 літ була до краю підчинена проводові неканонічної і нецерковної, а царської інституції петербурзького т. зв. Святішого Синоду. Друга частина українського народу зірвала зв'язки із православною Церквою і утворила Автокефальну Українську Церкву, яка духом же має вірних собі, може, більшість Українців на Великій Україні. Третім віроісповіданням є т. зв. Греко-католицька Церква. До неї належать ті з Українців, які, зберігаючи всі передання і звичаї в обрядах, в літературній мові і церковній дисципліні визнають вселенську віру і піддаються верховному проводові Римського Престолу. Є в Україні і поважне число Українців-католиків латинського обряду, себто зукраїнізованих колись Поляків, або потягнених до віри і західного обряду Українців. Вкінці є і поважне число різних сект, які всі вийшли з т. зв. протестантизму і між собою різняться більше, або менше.

Мало який нарід у релігійному житті поділений, як наш нарід, а в тих поділах живуть і діють глибокі антагонізми, що ціле людство роз'єднують на табори, які вічно між собою ведуть завзяту нераз боротьбу і себе взаємно вважають за крайніх ворогів. [...]

Ясно, як на долоні, що Рідна Хата не повстане, що не буде українського моноліту, коли Українці-самостійники не зможуть мимо всіх різниць, які їх ділять, завести поміж собою якнайбільшої єдності. Тієї єдності Україні треба, а та потреба накладає на нас усіх обов'язок і від сповнення того обов'язку залежить ціла будучність Батьківщини. Якщо хочемо всенаріальної Хати хотінням глибоким і щирим, якщо та воля не є тільки фразою, ілюзією, то вона мусить проявлятися діланням, і те ділання мусить вести до єдності. До єдності в усіх напрямках, тому й до релігійної єдності. [...]

Супроти цього ми, греко-католики чи православні (так називаємося в обряді) вселенської віри, з уваги на добро наших вірних, простягаємо руку до згоди і всім Українцям прокладаємо програму релігійного примирення. Під такими умовинами: Кожен із нас, або радше — кожне віроісповідання наше, прийме і зробить усі можливі тільки уступки. За можливі уступки вважатимемо ті, на які совість дозволяє. Дальше не годиться йти, бо релігія, хоч яка вона важна в народному і державному житті, це справа з Всевишнім Богом. Тут іде про наші обов'язки супроти Бога, про послух Його св. Законів, про службу, що Йому належить, — Всевишньому і Всемогучому, в котрого руках доля народів. Поступати все за велінням совісті, це обов'язок, до якого ми всі мусимо признаватися, який мусимо сповняти без уваги на віроісповідання, до якого належимо. Віру в Його святе Об'явлення, в небесне походження Євангелія зробити залежну від яких-небудь людських міркувань, це було б провинюватися проти Всевишнього Бога, це було б негідне і недоцільне поступування.

Поза тим, що є велінням совісті, широкіше ще поле лишається до взаємних уступок. У розв'язці питань, як далеко ті уступки можуть йти, треба українським Церквам і віроісповіданням самим рішати, не лишати рішення чинникам українському народові чужим, а може й ворожим. І в тому треба добре обдумати, що нам совість дозволяє. [...]

Усі признаємо і проповідуємо як правду Богом об'явлену, що Христова Церква є одна. Самому поняттю Церква противиться поняття церковної влади так розділеної, що в кожному архієресві, в кожній єпархії чи церковній провінції є частина тієї влади, незалежна від цілого організму Церкви. Організація, яку Христос дав Своїй Церкві, мусіла бути така, щоб усіх єрархів, як і всі народи світу, так в одно зв'язати, щоб та організація могла б сповнити завдання Христа "щоб Божі синів, що були розсіяні, зібрати в одно". (Іо. 11, 52).

Коли дивимося на ціль Христа — з'єднати ціле людство в Своїй Церкві, то наперед, себто ще не питаючи Євангелія й Апостольського Передання про єдність, яку дійсно, Історично Христос дав Своїй Церкві, зі самого наміру Христа, який, очевидно, висказаний у Євангелію, мусимо

сказати, що та єдність сильна, глибока, щоб ув одно зв'язати всі народи світа. Та єдність мусить бути вселенською єдністю, або іншими словами — характеристична прикмета Христової Церкви — єдність є з природи речі злучена з другою прикметою цієї Церкви — вселенськістю.

Могло б видаватися, що національні Церкви будуть мати єдність у вищому ступені, ніж Вселенська Церква. Вони ж до прикмети єдності Христової Церкви додають єдність, яка лучить членів народу в одно — національність. Якщо йде про ті національні Церкви, що є частинами Вселенської, то можна сказати, що вони дійсно дають своєму народові якусь єдність сильнішу від тієї єдності, що повинна і може лучити між собою всі народи світа. Але якщо йде про ті національні Церкви, що не є частинами Вселенської Церкви, то треба сказати, що вони не запевнюють своїм народам просто ніякої єдності, може навіть вони починаються до поглиблення і загострення внутрішніх роздорів у народі. Цього учить нас історія. Візьмім кілька прикладів: Протестантизм, виразно національна Церква, в останньому столітті так розбився, що з нього повстали деномінації, — як кажуть американці, — віроісповідання без числа. Можна майже сказати, що трудно знайти кількох протестантів, яких релігія лучила б у одно. Під впливом протестантизму нарід розбивається в порох, затрачується всяка духовна зв'язь, що лучить одиниці у якісь більші спільності.

Російська синодальна Церква була теж типом національної Церкви, хоч дивною нелогічністю радо себе саму називала також вселенською. Така нелогічність вправді робила можливим відчитування, в добрій вірі, нікейсько-царгородського символа віри, вона дозволяла теж російським патріярхам, прихильникам православ'я, самодержав'я і патріотизму "єдиної неділимий" вважати себе за внімково високо духово стоячих християн. З поверховного досліджування єдності православної російської Церкви можна було думати, що вона з Божої волі є одною і єднає в одно всіх Росіян. Та так могло видаватися тільки тим, що поверховно думали. Існування розколу і сект, які множилися з кожним століттям, доказували, що та духовна і Церковна єдність російського народу була тільки піддержувана рукою автократа і його уряду "святішого синоду". З хвилиною упадку Царату показалося, що російська Церква не мала такої єднальної сили. Вона в повному значенні слова розпалася на куски, яких не місце вичисляти, бо це явище загально відоме. Так у Росії як і за границю православні російської церкви так розмножилися, що Великороси, які розсіяні по світі, всюди, де їх тільки кільканадцять, між собою різняться канонічною приналежністю до різних Церков.

На жаль і на наше нещастя українська Церква ділить з російською ту недугу і та недуга доведе нарід до повної руйни, якщо представники українських Церков не знайдуть способу поєднатися. Те розбиття з тим сумніше, що воно не тільки є для християнства, представленого в Україні різними напрямками й віроісповіданнями, цілковитим браком єдності і єднаючої сили, але й тим, що так християнство, або християнство так предстало, ділить і розбиває. А це на підставі ось таких цілком основних принципів: Усі християнські віроісповідання признають засаду, що не годиться християнинові, а тим більше душпастирєві зривати зв'язі, яка його лучить із Церквою. Всі Церкви признають за тяжкий гріх проти християнської праведності гріх "розколу", схизми. Такий стан, у якому різні віроісповідання повстали з якогось одного колись розділення-роздору є наслідком якогось первісного розколу - схизми — триває і дальше між прихильниками різних віроісповідань (хоч і несвідомо, і без провини їх) та дальше їх розбиває. Тієї недуги — розколу набрався український нарід з обох боків: від Візантії і від Москви. Та недуга появляється передовсім тим, що рідного брата людина, зрештою шляхотна і добра, назве ворогом, коли він тільки іншої думки. Гетеродоксів ненавидять усі розкольники, а ненавидять тому, бо й несвідомо пригадують їм недугу.

Якщо християнські різні Церкви в Україні мають сповнити завдання: дати українському народові єдність, мусять позбутися того духа розколу і ненависти, який спричиняє, що Українець Українцеві — ворог. Усі, скільки нас є, мусимо зробити все, що можемо, щоб помирнитися і в собі самих побороги духа розколу і ворожнечі супроти братів. Наші єрархи, поставлені історичними обставинами перед питанням зірвати канонічну зв'язь яка їх лучить із тими Церквами, до яких належать, мусять зробити це так, щоб тієї зв'язі не зривати дорогою розколу, не зривати в ім'я самолюбства чи імперіалізму, а в ім'я любови, християнської покори і церковного авторитету. Мусять також і вважати, щоб, зриваючи канонічну зв'язь, не затрачували того, що в тих матерних Церквах було вселенське, здорове і благодатне, а тільки те, що в тих матерних Церквах могло бути противне вселенській вірі апостольським Переданням.

Очевидно, ми, греко-католики чи Українці вселенської віри і византійсько-слов'янського чи східного обряду, стоїмо на тому від Берестейського Собору, що наша тодішня єрархія правильно поступила, зриваючи з Царгородом і Москвою, а приймаючи вселенську віру і піддаючися Риським Архієреям. Три і пів століття нашого національного досвіду при найтяжчих умовинах доказують це. І коли Боже Проведіння так зарядило, що поміж Українцями, бажаючих здійснення нашого національного ідеалу соборної, самостійної своєї Хати є всі Українці західних українських облостей, і коли вони в патріотичних почуваннях є неостанніми, а навіть бажали б бути першими в жертвах, то Українці інших віроісповідань повинні з цього скористатися і з нашого прикладу направити браки й хиби, накинени нам довогелітною неволею, а єрархи

православних Церков повинні піти за прикладом наших єрархів з XVI століття.

Таке глибоке переконання всіх Українців вселенської віри з виїмком, може, людей малої або ніякої віри. Таке наше переконання, — не тому, що може вважасмо себе за найліпших; ми свідомі своїх браків, ми знаємо свої хиби і хочемо над ними працювати. Простягнувши руку до помирнення, запрошуючи наших братів до обговорення релігійних справ, ми готові до уступок, до всіх можливих, на які совість нам дозволить. Нехай переконують нас про те, що ми в XVI ст. зірвали канонічну зв'язь із Царгородом в душі самолюбства і розколу. Хай переконують нас, що російська віра є вселенською, хай докажуть нам, що ми від тієї віри відступили і що ми є еретиками, хай покажуть на Вселенський Собор, який учить, що Преч. Діва зачала в первородному грісі, що Римські Архієреї відірвалися від Царгороду в душі розколу і самолюбства та впали в ересь, і тоді признаємо їм слушність.

Але коли ми їм докажемо, що православ'я, якого їх учив московський Синод, є тільки частиною вселенської віри, що має примішки правдивих ересей, признаних самим митрополитом Могилою і цілою Українською Церквою XVI століття, коли їх викажемо, що московський Синод впроваджував їх у блуд, що в їхніх богословських школах формальні ересі представляли як науки Православної Церкви, хоч не могли доказати, якими Вселенськими Соборами ті науки були проголошені, коли їм викажемо, що російська синодальна Церква накладала духовенству обов'язок доносити до поліції християнина, який у сповіді обвинувачував себе з гріха проти держави; коли ми їм докажемо, що поняття синодальної Церкви про саму Церкву є таке, що більше роз'єднює ніж єднає, коли докажемо, що в духовних академіях російського царства викладали учителі напів протестанти науки православні, коли їм на багатьох прикладах викажемо, що синодальна Церква наклепами проти нас уніятів вироблювала в них ненависть до рідних братів, коли з історії православної Церкви від упадку царату покажемо, скільки в ній було тієї недуги, роз'єднуючої недуги руйни, розколу, і якої треба нам Українцям передовсім боятися, — тоді нехай будуть ширі самі зі собою та хай приймуть руку, витягнену до помирнення. На такому помирненні не ми, а вони самі більше скористають. А передовсім скористає весь нарід. При відновленні Київської Митрополії та при майбутньому, дасть Бог, піднесенні київського престолу до достоїнства патріархату, ми ж будемо канонічно підчинені тому патріархатові, коли той патріархат признає владу Вселенського Архієрея, а цим патріархом буде хтось із їхніх єпископів, а не з наших. А зискають передовсім те, що принесуть українському народові ту єдність, якої йому тепер треба і без якої легко буде його паразитам ще довго над ними панувати. Вони скористають ще і в тому, що в церковній єдності будемо всі мати не тільки силу, але й приклад, як повинна виглядати національна єдність. Із будови одної, святої, вселенської, апостольської Церкви будемо могли учитися і досвідчати, яка повинна бути суверенна провідна могутня єдність українського народу.

Писав у грудні 1941 р.

*Опубл.: Митрополит Андрей Шептицький.
Як будувати Рідну Хату? — Львів, 1989. — С.1-37.*

Володимир ПОЛСК

ІВАН ФРАНКО ТА ЄВРЕЇ

(Одна сторінка з літопису українсько-єврейських зв'язків)

Франкознавство часів радянського тоталітаризму може похвалитися чималими творчими здобутками (взяти хоча б 50-томне “Зібрання творів” письменника), а водночас не меншими прорахунками¹. Адже художня, публіцистична чи наукова спадщина І. Франка не завжди вписувалась у прокрустове ложе марксизму та антинаукової теорії “старшого брата”. Тому навіть у згаданому академічному (за назвою, а не за принципами відбору і публікації) виданні твори письменника появились із скромною позначкою “Із збірки...” такої-то. Так спрепарована творча спадщина І. Франка дозволяє використовувати її у цілях великодержавного російського політичного і культурного шовінізму, вивіщення “старшого брата”, а водночас применшення українців як “молодшого брата”, історичне і культурне життя яких нібито розвивалося винятково під “благодотворним впливом російського народу” і його не менш “великої”, скажімо, літератури, що насправді “отруювала і нищила все живе”² у нашому письменстві.

До таких заборонених тем-табу у франкознавстві належала і проблема “Іван Франко і євреї”, вивчення якої допоможе заповнити ще одну “білу (насправді — чорну) пляму” не тільки в українському літературознавстві, але й в історії нашої політичної думки, покаже ще одну грань у життєвій та творчій діяльності І. Франка і, водночас, — ще одну сторінку в історії складних зв'язків українського та єврейського народів.

У силу різних обставин історичного життя євреї з давніх-давен мешкали в Україні. Тому з ними познайомився І. Франко ще у дитинстві. Це знайомство продовжувалося і в Дрогобицькій гімназії, про що розповів письменник у своїх спогадах “Мої знайомі євреї”³. Можна тільки пошкодувати, що мемуарист не продовжив своїх споминів і не розкрив нам подробиць своїх взаємин із представниками цієї національної меншини в Україні⁴. Тут тільки уточнимо, що І. Франко добре знав і єврейську (жаргонову) мову, і давньоєврейську (тепер не зовсім правильно давньоєврейську), був одним із популяризаторів і перекладачів творів письменників цієї національної меншини в Україні, знайомлячи і своїх краян із єврейською народною творчістю. Так, у 1888 р. у журналі “Товариш” він опублікував переклад народної пісні “Багач собі наче король той жие...”. До публікації І. Франко додав коротку вступну статтю “Із жидівської поезії жаргонової”. З неї дізнаємося, що цей твір “незвісного автора” І. Франко записав у 1882 р. в Дрогобичі. “Помимо середньовічної, а не раз і просто варварської форми” жидівської поезії жаргонової в Галичині, перекладач побачив у ній звернення “прямо до темних і з погляду загальнолюдської освіти крайне занедбаних мас жидівських”, вносячи до них “зароди здорової думки, обрядового скептицизму й почуття загальнолюдського, не раз забігаючи далеко поза рамки правдивого “хуситства” (правильно — хасидства. В.П.)”⁵. І. Франко обіцяв, що й надалі знайомитиме читачів “Товариша” зі зразками “поодиноких характерніших творів тої літератури”⁶. На жаль, у зв'язку з тим, що “Товариш” перестав виходити, І. Франко більше не повертався до перекладів єврейських народних пісень.

У 1905 р. І. Франко в “Літературно-науковому віснику” опублікував у власному перекладі вірші Веніаміна-Вольфа Еренкранца Збараського (1819-1883), уродженця міста Збаража теперішньої Тернопільської області. Тут треба уточнити, що до віршів цього представника єврейської жаргонової поезії перекладач звернувся ще у квітні 1878 р., коли в листі до М. Драгоманова писав, що для другого номера “Громадського друга” готує згадку “про сучасну жидівську літературу в Галичині”, назвавши і його ім'я⁷. Очевидно, із арештом і заборонаю названого видання ці переклади не появились ні у

“Громадському друзі”, ні “Дзвоні”, ні “Молоті” — вони появились аж у 1905 р.

До своїх перекладів віршів В.-В.Еренкранца Збаразького “Месіанські мрії хусита” і “Хусит про театр” І.Франко додав “передмову”, з якої дізнаємося про деякі передумови його знайомства зі зразками жаргонової літератури українських євреїв. У 1878 р. у Львівській тюрмі він почув вірш “одного з давніших і малозначних, а проте й досі популярних жаргонових поетів, Берка з Бродів” (про нього писав І. Франко і в згаданому листі до М. Драгоманова), переклав їх українською мовою, але ці клаптики паперу “попали в руки тюремного ключника і були знищені”⁸. У 1880-1881 рр. у Дрогобичі він знову “мав нагоду наткнутися на зразки жидівської поезії і переклав одну з них” — згадану “Багач собі наче король той же”⁹.

Поштовхом до перекладів віршів В.-В.Еренкранца Збаразького було знайомство І.Франка із молодим єврейським ученим Изидором Бернфельдом, який на прохання українського письменника написав статтю “Жидівська література гебрейська і жаргонова”, що знову ж за сприяння І.Франка появилася у львівському часописі “Зоря” (1889. — С.149 — 150, 170 — 172). Її продовженням мала бути стаття І.Бернфельда про В.-В.Еренкранца Збаразького до перекладів його віршів, виконаних І.Франком. Зі зміною редакційних планів вони не появились у “Зорі”, а значно пізніше — у “Літературно-науковому віснику”.

Названими перекладами зразків єврейської жаргонової літератури не вичерпується проблема звернення І.Франка до творчої спадщини цієї національної меншості в Україні. Варта окремої уваги розмова про його поетичний цикл “Жидівські мелодії”, бо, як писав український письменник у примітці до першого видання своєї збірки “З вершин і низин” (Львів, 1887), “се не стільки твори моєї фантазії, вираз моїх поглядів на жидівську справу, скільки пам’ятка рефлекс духовного настрою підгірських жидів”¹⁰. У другому виданні (1893) “Жидівські мелодії” були значно доповнені, але, на жаль, не всі з них увійшли до першого тому “Зібрання творів” І.Франка (1976), а тому його редактори скромно уточнили: “З циклу “Жидівські мелодії”. А жаль, бо саме вилучені вірші найбільш повно розкривають ставлення письменника до єврейського питання, використання ним єврейських мотивів для передачі своїх поглядів на долю українського народу”¹¹. До речі, Д.Павличко якось сказав, що “наші великі письменники, наші генії завжди переносили на Україну єврейську долю”.

Це твердження Д.Павличка можна легко розкрити і на прикладі І.Франка, що найповніше виражено в його поемі “Мойсей”, яку радянські франкознавці всупереч історичній правді вперто пов’язували з російською революцією 1905 р. Нагадаємо, що вона написана протягом січня-червня 1905 року, тобто в той час, коли тільки розгортався страйковий рух у Російській імперії, що лише в другій половині 1905 року переріс у збройні сутички і, врешті, грудневе повстання. Отже, І.Франко, пишучи свого “Мойсея”, ще не міг знати, як здійснюватиметься революція і що вона принесе. Та й дивно, що саме, мовляв, революція підштовхнула поета взятися за біблійну тему, щоб нібито через неї сказати своє “революційне” слово. А про джерела своєї поеми сказав сам І.Франко у вступі до другого видання “Мойсея” (1913). Додаткові матеріали для розкриття зовнішніх спонук до її написання, а також до встановлення ще однієї сторінки особистих зв’язків І.Франка з відомими діячами єврейського національно-культурного руху знаходимо у спогадах В.Щурата “Wówczas było to jeszcze mrzonką”, що вперше появились у львівській газеті “Chwila” за 5 серпня 1937 р., однак із зрозумілих причин не згадувалися у радянському франкознавстві. Вони вносять нові факти до поставленої проблеми, дозволяють нам глибше зрозуміти одну із сторінок українсько-єврейських взаємозв’язків, висвітлюють ставлення І.Франка до них, а також його відношення до проблеми створення держави “жидів-гебреїв” (євреїв), що багатьма гранями стикувалися з подібними фактами української історії, а в цілому — це ще одна із сторінок особистого життя і творчої біографії І.Франка.

Як відомо, з січня і до червня 1893 р. І.Франко з перервами перебував у Відні, де

готувався до іспитів і працював над докторською дисертацією “Варлаам і Йоасаф: Старохристиянський духовний роман і його літературна історія”, яку успішно захистив 28 червня 1893 р., одержавши ступінь доктора філософії. У Відні письменник проживав разом з Василем Щуратом, який тоді вивчав слов’янську філологію. У липні 1896 р. В.Щурат захистив докторську дисертацію “Слово Данила Заточника”. Введений І.Франком у політичний і науковий світ Відня, В. Щурат уважно стежив і, що найцікавіше, коротко записував усе, що мало будь-яке значення для біографії І.Франка. На основі цих нотаток він написав низку спогадів про свого геніального сучасника, що друкувалися в українській періодиці¹², а деякі з них — у польській. Останні із зрозумілих причин ніколи не передруковувалися, не перекладалися українською мовою і навіть не згадувалися у радянському франкознавстві. Вперше спогади В.Щурата під назвою “Годі це ще було химерою...” ми опублікували у власному перекладі у газеті “Новий час”¹³. (Далі всі цитати за цим виданням).

“Було це, як здається, у лютому 1893 р. Вийшовши із семінару проф. Ягича, — згадував В.Щурат, — ми зайшли до “Центральної (кав’ярні — В.П.)”, де нас повинен був чекати д-р Монат, шкільний товариш Франка із Дрогобицької гімназії. Замість нього біля столика, який ми постійно займали, ми побачили д-ра Фридерика Самуеля Краусса, секретаря “Ізраїліше Альянсу” і видавця та редактора фольклорного щомісячника “Ам Урквель” (“До джерел”. — В.П.). Зазнайомившись з ним десь за два місяці тому, ми могли присісти біля нього, якби не те, що він сидів у товаристві незнайомої нам людини. Тому ми поклоном привітали його і зайняли місце біля сусіднього столика.

— Але ж, панове, просимо до нас! — сказав д-р Краусс, прискочивши до нас і представивши нам свого товариша. Ним був Теодор Герцель.

— Дуже радію, що можу познайомитися з паном, — сказав Герцель до Франка. — Бо вже декілька разів мій колега згадував про Вас. Мало сказати — згадував. Він нарозповідав мені стільки, що познайомитись особисто з Вами стало для мене найпалкішим бажанням”.

Уже із цих початкових рядків В.Щурата можна собі скласти уявлення про повагу, якою користувався І.Франко серед єврейських діячів культури — редактора журналу “Ам Урквель” С.Краусса, на сторінках якого часто друкувався І.Франко, д-ра Моната і, звичайно, Теодора Герцеля, який народився у Будапешті. Він — автор багатьох драм та оповідань, роману-утопії, але найбільше прославився брошурою “Der Yudenstaat” (про це далі).

Через рік після її появи, у 1897 році, Т.Герцель скликав та організаційно оформив Всесвітню сіоністську (від Сіону, пагорба в Єрусалимі) організацію, яка проголосила своєю метою переселення всіх євреїв світу до Палестини і відродження там біблійної єврейської держави, що сталося, як відомо, тільки у 1948 р.

Сіонізм проголосив “богообранність”, “зверхність” і “месіанство” євреїв. Мабуть, цим пояснюється, що ХХХ сесія Генеральної Асамблеї ООН засудила сіонізм як одну з форм расизму. Тут тільки зауважимо, що саме сіонізм викликав не менш реакційну протидію — антисемітизм. Помер Теодор Герцель у 1904 р. як визнаний лідер сіоністського руху, а пізніше — як духовний батько держави Ізраїль.

Далі В.Щурат уточнив, що ще до цієї особистої зустрічі І.Франка із Т.Герцелем про останнього говорив д-р Краусс, а темою розмови була згадана праця Т.Герцеля “Der Yudenstaat”. “Вона ж стала темою першої розмови Франка з Герцелем, — згадував В.Щурат, — певна річ, після висловлювання з обох сторін декількох звичайних слів чемності”. А далі В.Щурат навів таку розмову між українським письменником і творцем сіонізму:

“Дуже мені сподобалася Ваша ідея ПОБУДОВИ ЖИДІВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (тут і далі виділено у тексті. — В.П.), — сказав І.Франко. — Вона мене дуже зацікавила, бо є неначе СЕСТРОЮ РІДНОЇ НАШОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ. Але чи одна та інша є здійсненими?”

— Чому ж не мали б бути? — відповів Т.Герцель. — Все можливе у світі, що тільки може вміститися в людській голові.

— У розумній голові! — додав І.Франко.

— Звичайно, у розумній голові, тільки про таку варто говорити людям, які хочуть вважатися за розумних, — сказав далі Т.Герцель. — Народжена у нерозумній або нерозсудливій голові хоча б найпрекрасніша ідея буде здійсненою тільки тоді, коли здобуде запал сердець найширших народних мас і породить серед них своїх захисників, готових навіть на мучеництво. Якщо нам колись завдяки Мойсеєві вдалося скинути єгипетське ярмо і повернути Палестину, то чому ж тепер мало б це бути неможливим?

— Тоді, — зауважив І.Франко, — ви мали Мойсея і тільки одне єгипетське ярмо до скинення. А сьогодні? Ми, українці, маємо їх аж три, а ви хіба в десять разів більше, бо розсіяні по всьому світі.

— Звісно, Мойсеї не народжуються щодня: вони формуються під зовнішнім тиском. Але цей гніт зовнішній у вас у десятки разів більший, ніж у нас. Якщо ви колись його так відкинете, як ми, то й у вас почнуть оглядатися за своїм Мойсесем і, напевне, знайдуть його, хоч сьогодні, може, його й каменували б. А втім, час може все прискорити.

— Тут признаю Вам повну рацію, — погодився після короткої мовчанки І.Франко і потис сердечно руку Т.Герцелю.

Ми навели досить обширну цитату із спогадів В.Щурата про зустріч І.Франка із Т.Герцелем, про їхні думки щодо можливих шляхів звільнення двох народів — українського і єврейського — із єгипетської неволі, про роль Мойсея як вождя поневоленого народу. Навівши з майже стенографічною точністю розмову двох видатних діячів, В.Щурат уточнив, що не зрозумів думки Т.Герцеля про те, що “час усе може прискорити”, а І.Франко пізніше йому сказав (очевидно, ця розмова і далі хвилювала В.Щурата), що “подібні речі прискорити можуть політичні обставини в Європі”.

Заслугує на пильну увагу спостереження В.Щурата над тим, що “задум найвидатнішої поеми І.Франка “Мойсей” народився з зреферованої вище розмови автора з Т.Герцелем. Із цим задумом носився І.Франко довго, дуже довго. Вже у 1893 р. у Відні він намалював ескіз своєї поеми, намагаючись показати єврейського Мойсея так, щоби український читач міг упізнати в ньому долю українського вождя. Коли йому не вдалося перші спроби, він кидав їх до коша. І тільки по довгих роках після гірких особистих переживань, що призвели до відомих нам конфліктів як з українським суспільством (мається на увазі стаття І.Франка “Дещо про себе самого”. — В.П.), так і з польським (за статтю про А.Міцкевича “Поет зради”. — В.П.) сильно відчув ЖИТТЄВУ ТРАГЕДІЮ ЖИДІВСЬКОГО ВОЖДЯ і дав нам поему тільки на перший погляд історичну, бо повну актуальності з огляду на долю вождя українського народу. Сталося це у 1905 році.

І ХТО Ж ЗНАЄ, ЧИ НЕ У ЗВ'ЯЗКУ З ВРАЖЕННЯМИ, викликаними смертю ГЕРЦЕЛЯ...”.

Ще раз підкреслюємо, що спогади В.Щурата “Тоді це ще було химерою...” вносять нові факти до біографії І.Франка (зустріч з Т.Герцелем), розкривають погляди письменника на розв'язання національного питання в Україні, а також проливають додаткове світло на генезу поеми “Мойсей”.

Фактом зустрічі І.Франка із Т.Герцелем (можливо, вони ще раз чи два зустрічалися у Відні) не вичерпується інтерес українського письменника до творчої біографії єврейського лідера. Він був і першим нашим рецензентом згаданої брошури “Der Yudenstaat”, що була надрукована у львівській польській газеті “Тидзень”, літературному додатку до “Кур'єра львівського”. Вона появилася під назвою “Паньство жидовске”, на що ми вперше звернули увагу ще у 1993 р.¹⁴. У ній Т.Герцель виклав своє розуміння побудови нової єврейської держави. Тому брошура “Der

Yudenstaat” мала підзаголовок — “Спроба сучасного розв'язання жидівського питання”. І.Франко назвав її “сенсаційною новиною на книжковому ринку”.

Рецензента зацікавило перш за все те, як Т.Герцель розглянув ідею утворення власної єврейської держави, намагався “одночасно поставити цей старий проект на реальний ґрунт, надати йому видимість здійснення і навіть прокласти дорогу для його здійснення”. Незважаючи на всі переслідування, розсіяння по світу та асиміляцію, євреї зберегли одну прикмету, на думку Т.Герцеля, характерну тільки для них — підприємництво і спекуляцію. За його висновками, не “праця є основою цивілізації”, а “тільки дух підприємництва творить чуда, тільки спекуляція штовхає працю вперед, сприяє зростанню економічних благ. Спекуляція — це власне цивілізація (розбивка І.Франка. — В.П.)”.

Так сформульований “історичний девіз”, що потрібний Т.Герцелю тільки для того, аби довести, що цією властивістю володіють майже виключно тільки євреї, які повинні очолити “цивілізаційний похід” людства, а для цього вони мають і інтелігенцію, й капітал. Де ж вони повинні створити свою незалежну державу? Або в Палестині, тобто на своїй прадавній батьківщині, або ж... в Аргентині. Прошу не дивуватися із такого проєкту Т.Герцеля. Навіть у 20-30-х роках ХХ ст. серед сіоністів досить популярною була думка про утворення єврейської держави на... Мадагаскарі!

У своїй рецензії І.Франко досить докладно виклав ідеї Т.Герцеля. Єврейський ідеолог — прихильник побудови держави євреїв у Палестині відповідно до “її одвічної історичної традиції”. Він розуміє, з якими труднощами зустрінуться його земляки, бо їхня прадавня вітчизна була окупована Туреччиною. Він пропонував в обмін за самостійність фінансово підтримати турецького султана, тобто заплатити за державність. А єврейська колонізація мала відбуватися поступово — спочатку на землю батьків мали б повернутися найбідніші євреї, пізніше — інтелігенція, а в кінці — багатії. Це був би кінець антисемітизму, бо “жиди відійшли б з Європи спокійно, а в Азії стали б форпостом цивілізації”.

Ці сподівання Т.Герцеля (а їх процитував І.Франко) здійснилися тільки у 1948 році, коли Генеральна Асамблея ООН віддала частину Палестини, тоді підмандатної території Англії (з 1920 р.), євреям, які утворили свою державу Ізраїль, та арабам (палестинцям), які й досі добиваються самостійності. Таким чином, процес переселення євреїв відбувся порівняно мирно (як і передбачав Т.Герцель, що відзначив І.Франко), але Азія стала форпостом не “цивілізації”, а довготривалої війни, кінця якої не видно.

Знову ж повернемося до рецензії І.Франка. Виклавши основні думки Т.Герцеля (ми їх повторили), український критик писав: “Як бачимо, цілковита ідилія, і автор (тобто Т.Герцель. — В.П.) не забув змалювати її з різними подробицями, особливо щодо внутрішнього ладу майбутньої жидівської республіки. Проте не можна відмовити йому в тому, що його план проїнятий глибокою вірою і глибокою любов'ю до свого народу, перш за все до його пригноблених і принижених мас. Однак, як мені здається, автор дуже мало знає ті маси, надто сильно сподівається на продуктивну силу спекуляції, через що увесь його план може розбитися. Звичайно, якщо не знайдуться люди, які готові докласти рук і капіталів для його здійснення. Однак САМ ПЛАН МАС, БЕЗПЕ-РЕЧНО, МАЙБУТНЄ ПЕРЕД СОБОЮ, а якщо наше покоління ще не дозріло до цього, то потрібно дочекатися молоді, яка захоче і зможе здійснити його”.

Ми досить повно навели думки І.Франка, подавши їх у власному перекладі з польської мови. Дана його рецензія — не просто відгук на брошуру Т.Герцеля, а й власні міркування над долею українського народу, над розв'язанням національного питання в Україні.

Рецензія І.Франка “Паньство жидовске” — не єдина його стаття на єврейську проблематику. Через два тижні після її появи, 25 березня 1896 р., “Тидзень” опублікував ще одну статтю українського письменника — “Єзуїтам у квестії жидівській”, що зразу ж у німецькому перекладі І.Франка з'явилася у віденській газеті “Ді Нойцайт” за 14 квітня 1896 р.¹⁵. У ній він засудив антисемітські виступи польського ксьондза,

професора Краківського університету М.Моравського (1845-1901).

Врешті, треба сказати і про Франка-історика єврейської національної меншини в Україні. У своїй "Студії над українськими народними піснями", присвяченій народній творчості часів Хмельниччини, він окремо зупинився на праці єврейського історика Натана Ганновера. Останній тенденційно і перекошено подав відомості про нібито страшні погроми євреїв під час національно-визвольної війни 1648-1657 рр. під керівництвом Б.Хмельницького. Процитувавши уривок із його книжки "Яван Мецула" (Венеція, 1653), І.Франко правильно вважав, що тут "мале зерно історичної правди", а у ній "більше фантазії", написаної "більше в біблійнім стилі"¹⁶.

¹ Погребенник Ф. Невічерпна криниця: Бесіда про 50-томне видання творів І.Франка. — К., 1989; Погребенник Ф. Воскреслі вірші Івана Франка // Укр. мова та література. — 1996. — № 2. — С.2.

² Маланюк С. Франко як явище інтелекту // Укр. мова та література. — 1996. — № 2. — С.2.

³ Франко І. Мої знайомі єврейці // Діло. — 1936. — № 117-119; його ж. Мої знайомі євреї // Укр. мова та література. — 1996. — № 2. — С.6-7.

⁴ Кудрявцев П. Єврейство, євреї та єврейська справа в творах Івана Франка // Збірник праць Єврейської історико-археологічної комісії. — К., 1929. — С.5-20.

⁵ Франко І. Із єврейських народних пісень // Збір. творів. — Т.10. — С.467.

⁶ Там само. — С.468.

⁷ Франко І. (Лист). До М.П.Драгоманова // Збір. творів. — Т. 48. — С.80.

⁸ Франко І. Передмова (до вибраних віршів Вольфа Еренкранца Збаразького) // Збір. творів. — Т. 36. — С.20.

⁹ Там само.

¹⁰ Франко І. З вершин і низин: Поезії, поема. — К., 1992. — С.25.

¹¹ Пропущені вірші див.: Франко І. Нам пора для України жити // Україна. — 1990. — № 49-50. — С.22—23; його ж. Асиміляторам // Укр. мова та література. — 1996. — № 2. — С.7.

¹² Щурат В. Іван Франко в моїх споминах // Шляхи. — 1917. — С.291-295; те ж // Іван Франко у спогадах сучасників. — Львів, 1956. — С.241—243; Щурат В. Німецький п'яниця в українському одязі // Літературно-науковий додаток до "Нового часу". — 1939. — № 21-22; те ж // Іван Франко у спогадах сучасників. — Львів, 1972. — Кн.2. — С.94-96.

¹³ Szczerat W. Wówczas było to jeszcze mrzonka... // Chwila. - 1937. - 5 sierpnia; Щурат В. Тоді це ще було химерою... (пер. В. Полека) // Новий час. — 1994. — 4 червня.

¹⁴ Полск В. "Паньство єврейське": (До проблеми "Іван Франко та євреї") // Новий час. — 1993. — 29 травня.

¹⁵ Див. передрук: Franko I. Der Jesuitismus in Judenfrage // Franko I. Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine. — Berlin, 1963. — S.319-323.

¹⁶ Франко І. Студії над українськими народними піснями: Хмельниччина (думи, пісні та вірші) // Збір. творів. — Т. 43. — С.86, 89.

Володимир КОМАР

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ПОЛЬЩІ ПОЛЬЩІ (1935-1939 рр.)

Українське питання, перебуваючи у тісному взаємозв'язку із визначенням зовнішньо- та внутрішньополітичних пріоритетів II Речі Посполитої, було найважливішою проблемою її національної політики. Це визначалось передусім чисельністю української меншини (близько 15% всього населення держави¹), її компактним розташуванням у стратегічно важливих південно-східних воєводствах, а також несприйняттям українцями польської присутності на західноукраїнських землях. Внаслідок цього українське питання посідало важливе місце в діяльності польського уряду, політичних партій і організацій.

У 20-х роках в офіційній східній політиці Польщі виразно визначилися дві концепції, які були представлені головними політичними таборами — так званими пілсудчиками* та ендеками** і відрізнялися між собою поглядами щодо структури Польської держави. Перша з них — концепція «прометеїзму» пілсудчиків передбачала «визволення» неросійських народів Радянського Союзу і підпорядкування їх польському політичному впливові. Вважаючи українську проблему ключовою ланкою у своїх експансіоністських планах, теоретики «прометеїзму» розглядали її у двох вимірах: зовнішньому і внутрішньому. Перший з них був пов'язаний із формуванням зовнішньої політики II Речі Посполитої щодо Радянського Союзу. Пілсудчики виходили з переконань, що багатонаціональний склад СРСР є причиною його внутрішньої слабкості, а тому вважали за доцільне всіляко ініціювати і підтримувати сепаратистські тенденції в його республіках, щоб в перспективі створити залежні від Польщі буферні держави: Україну, Білорусію та інші².

Другий аспект — українське питання як внутрішня справа Польської республіки. Визнаючи існування українського населення в Польщі, пілсудчики заперечували його право на самовизначення³. Їхня політика державної асиміляції передбачала перетворення представників непольських народів в лояльних громадян II Речі Посполитої методами економічного, релігійного та культурно-освітнього характеру. Поступки уряду повинні були так з'єднати західноукраїнські землі з Польщею, що навіть у випадку створення «незалежної» України над Дніпром це не викликало б зміни східних кордонів. У перспективі йшлося про переорієнтацію вістря українського націоналізму з антипольського на антирадянський напрям і використання його в інтересах Польської держави.

Концепція «інкорпорації», що висувалась прихильниками національної демократії на чолі з Р.Дмовським, полягала у безпосередньому присланні до Польщі білоруських і українських земель. Ендеки заперечували існування єдиної української нації і притримувались, вважаємо, помилкових теорій про наявність

* Пілсудчики — організації, неформальні групи та окремі особи, які визнавали політичну зверхність Юзефа Пілсудського.

** Ендеки — політичне середовище польської національної демократії, зосереджене в партіях, організаціях та угрупованнях на засадах національного егоїзму.

окремих етнічних груп-племен: гуцулів, лемків, бойків, поліщуків тощо та виступали за їх національну асиміляцію⁴. Так, у протиборстві цих двох напрямків формувалась національна політика урядів міжвоєнної Польщі стосовно українців.

Після травневого 1926 р. перевороту і приходу до влади режиму «санациї» на чолі з Ю.Пілсудським «прометеїзм» одержав підтримку апарату влади і став домінуючим напрямком у політиці Польщі в Східній Європі. У національних внутрішніх справах офіційне визнання отримала програма державної асиміляції. Вона розцінювалась пілсудчиками як перехідний етап до культурної, а в майбутньому — і до національної асиміляції непольських народів. У цьому плані політика санацийного керівництва виглядала більш продуманою і гнучкішою на відміну від ендецьких репресивних заходів щодо українців. Проте до 1930 р. у польських правлячих колах не було вироблено цілісної концепції щодо реалізації цієї політики.

Виняток становила відома «Волинська програма» Г.Юзевського. Політичний експеримент, очолюваний цим воеводою, визначався територією лише одного Волинського воеводства і проводився за погодженням з Ю.Підсудським⁵. У загальних рисах погляди Г.Юзевського збігалися з концепцією державної асиміляції. Оригінальність його програми полягала у спробі надання теорії «прометеїзму» ідейної надбудови, яка пов'язувалася з традиціями Варшавського договору 1920 р. Методи реалізації політики так званої «польсько-української співпраці» обіймали комплекс заходів у галузі освіти, самоврядування, кооперації, адміністративного, релігійного та громадського життя. Виходячи з тексту «Волинської програми», у плани Г.Юзевського не входило формування українського ідейного руху, а йшлося передусім про забезпечення інтересів Польської держави, які полягали в інтегруванні до неї Волині⁶.

Пошуки розв'язання української проблеми проводили політичні партії, що входили до складу створеного у 1927 р. проурядового парламентського клубу — Безпартійного блоку співпраці з урядом⁷. Вплив ідеології консерваторів, які об'єднувались в одну з течій цього блоку, на політику домінуючої в «санацийному» таборі групи «полковників» був визначальним особливо в 1926-1935 рр. У таборі польських консерваторів на початку 30-х рр. визріла концепція порозуміння владних структур з партійними лідерами Галичини, яка мала на меті змінити негативне ставлення українців до Польської держави шляхом задоволення їх мінімальних соціально-економічних та культурних потреб⁸. Концепції консервативного крила не виходили за межі політики державної асиміляції, яку проводив уряд «санациї», і тому були взяті на озброєння представниками верхнього апарату влади та палкими прихильниками реалізації ідей «прометеїзму», зокрема, В.Славеком.

Реалізація програм національної політики вже в перших роках правління «санациї» відбувалась з врахуванням принципів індивідуалізації, регіоналізації та селективності⁹. Перший з них зобов'язував застосовувати індивідуальну політику щодо кожної меншини зокрема. Теорія регіоналізму полягала у використанні відмінних методів національної політики в окремих історичних і географічних областях Західної України. Селективність визначалась розвитком міжнародної ситуації, ступенем лояльності меншини стосовно держави,

національною свідомістю, чисельністю населення, його розміщенням і соціальною структурою. Виходячи з цих принципів, політика польських властей у Галичині, Волині, Холмщині, Підляшші та Поліссі відзначалася певними особливостями.

З метою розмежування українських етнічних земель у Польщі, зокрема Галичини і Волині, був штучно створений так званий «Сокальський кордон». Він був покликаний не допустити поширення впливів національних українських партій Галичини та греко-католицької церкви на землі Волині¹⁰. Тенденція до його утримання адміністративними методами була характерною для всіх урядів міжвоєнної Польщі. Таким чином, «Сокальський кордон» став використовуватися як елемент політики регіоналізму.

Протиріччя у таборі «санациї», що намітилися у першій половині 30-х років, проявилися у відході від політики державної асиміляції і прийнятті ендецьких концепцій, особливо після смерті фактичного диктатора держави Ю.Пілсудського 12 травня 1935 р. Боротьба за владу розгорнулася між трьома угрупованнями, що об'єднувались навколо осіб прем'єр-міністра В.Славека, президента І.Мосціцького та новопризначеного генерального інспектора збройних сил Е.Ридз-Смігли. Розбіжності у поглядах в урядовому таборі позначилися на вирішенні української проблеми у Польщі. Поряд з реалізацією урядом «прометеївських» програм генералітет польського війська започаткував політику «зміцнення польськості» в державі, яка виходила з необхідності перетворення непольського населення на лояльних громадян методами національної асиміляції. Її ініціаторами стали Е.Ридз-Смігли та міністр військових справ Т.Каспжицький.

В свою чергу, концепція «прометеїзму» реалізовувалася в українському питанні двома магістральними напрямками. Прихильники ліберальних методів на чолі з В. Славеком започаткували у травні-червні 1935 р. політику «нормалізації» польсько-українських стосунків у Галичині. Одночасно з цим на Волині продовжував реалізовуватися політичний експеримент, що проводився з 1930 р. воеводою Г. Юзевським.

Таким чином, у другій половині 30-х рр. в національній політиці Польщі визначилися дві суперечливі тенденції, які існували паралельно і відрізнялись методами асиміляції українського населення.

Політика «зміцнення польськості» у південно-східних воеводствах держави розпочалася ще за життя Ю.Пілсудського, проте активна праця в цьому напрямку припала саме на 1935 р. Втручання вищих військових кіл у питання внутрішньої політики були зумовлені боротьбою за владу у правлячому таборі, загостренням політичної ситуації у зв'язку з радикалізацією суспільних настроїв і активізацією діяльності опозиційних партій та складною міжнародною ситуацією, зокрема зовнішньою загрозою з боку фашистської Німеччини і Радянського Союзу¹¹. Прикриваючись гаслами зміцнення обороноздатності держави, військові перебирали на себе функції цивільної адміністрації. У цьому плані зміцненню східних кордонів віддавалось пріоритетне значення. На це вплинули і особисті погляди Ю.Пілсудського. На так званих «східних кресах» єдиною реальною опорою режиму у випадку війни визнано громадян польської національності. Через їх малочисельність було визначено першочергове завдання — змінити національну структуру населення цих земель.

Важливу роль у цьому плані відіграли рішення таємної конференції, яка була організована командуючими прикордонних військових округів і відбулася 31 січня 1935 р. у Любліні. Вважаючи православну церкву осередком збереження української національної свідомості, військові запропонували підпорядкувати її державному контролю і перетворити в інструмент колонізаційної політики¹². Звільнення з державних посад всіх українців з подальшою їх заміною поляками, в першу чергу відставними військовими, мало сприяти утвердженню польської етнічної переваги на землях Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя. Результати конференції засвідчили факт втручання командуючих військових округів у справи національної політики і стали програмним документом для діяльності правлячого режиму в наступні роки.

Принципово новими методами у справі денационалізації українського населення, що реалізовувалися в руслі політики «зміцнення польськості», стали акції «шляхти загородової», лемківського та гуцульського регіоналізмів.

Організація «загородової шляхти» проходила з метою повернення до польської національності і католицької віри сотень тисяч українців, які нібито забули про своє походження. Польські правлячі кола планували таким методом «реполонізувати» близько 1 млн. українців, у тому числі нащадків давньої дрібнопомісної української шляхти¹³.

Широкого розмаху набирали регіоналізми. Оскільки колонізація українського населення Лемківщини і Гуцульщини з огляду на їхнє розташування у важкодоступних гірських районах та притаманний їм консерватизм видавалась проблематичною, було використано тактику штучного інспірування і підживлювання сепаратистських прагнень етнічних груп українського народу, роблячи акцент на їх національній окремішності. З огляду на це військовими активно підтримувались регіоналізми: на території Краківського і Львівського воєводств — лемківський, а Станіславівського — гуцульський¹⁴. У перспективі йшлося про національну асиміляцію цих етнічних груп населення.

У зв'язку з прагненням польських властей змінити структуру народонаселення в Західній Україні на користь поляків значного розмаху набули колонізаційні акції і особливо військово-осадництво, нова хвиля якого розпочалася у 1936 р.¹⁵.

Політика «зміцнення польськості» супроводжувалася колонізацією українського шкільництва, обмеженням діяльності української кооперації та підпорядкуванням органів місцевого самоврядування державним структурам. Для успішної реалізації цих планів підводилася певна правова база. Закінчення першої фази політики «зміцнення польськості» у 1936 р. збіглося з остаточним утвердженням домінації військових у політичному житті держави.

Одночасно з утвердженням польської етнічної переваги в західноукраїнських землях прихильники ліберальних методів правління державою намагалися розв'язати українську проблему методами державної асиміляції, які розвивалися у руслі східної політики «прометеїзму». У свою чергу, згідно з принципами регіоналізму вона реалізовувалася окремо в Галичині й на Волині, причому на базі різних концепцій. Незважаючи на відмінні форми і методи, ця політика мала ряд спільних рис: носила виразно антирадянську спрямованість; базувалася на засадах польсько-українського порозуміння; передбачала застосування методів державної асиміляції щодо української й

білоруської меншини.

Політику «нормалізації» польсько-українських стосунків було започатковано у травні-червні 1935 р.¹⁶. Ідейною основою для неї послужили політичні концепції польських консерваторів. З боку уряду втіленням цих задумів зайнялися прем'єр-міністр Польщі В.Славек і міністр внутрішніх справ М.Косцялковський. Приводом для порозуміння став виборчий компроміс між урядом Польщі та лідерами найвпливовішої партії Західної України — Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО). Представники ліберальної частини в уряді намагалися за допомогою цієї політики зміцнити власні позиції у правлячому таборі, здобути підтримку українського населення у виборах до сейму і сенату 1935 р., стабілізувати національні відносини в державі. Лідери УНДО — В.Мудрий та В.Целевич сподівались зберегти українські економічні та національно-культурні надбання в Польщі від повного знищення, закріпити позиції своєї партії у суспільстві і не допустити дезорієнтації українського національно-визвольного руху. Виконання нормалізаційної угоди уряд свідомо обмежив територією Східної Галичини. На практиці виявилось, що політика «нормалізації» не розглядалась урядом для вирішення української проблеми, а тільки як тактичний хід для задоволення інтересів правлячого табору. Для української сторони порозуміння з урядом мало переважно негативні наслідки: воно сприяло поглибленню конфронтації між українськими політичними партіями у Польщі й мобілізувало польські організації Галичини в антиукраїнському напрямку.

Реалізація політичного експерименту воєводою Г. Юзевським на Волині досягла свого апогею у першій половині 1935 р. Його метою була державна асиміляція українців і найтісніше поєднання цього регіону з Польщею на базі політики «польсько-української співпраці». Концентрація зусиль воєводи зосереджувалась у двох напрямках: 1) ліквідація українських угруповань на Волині, які керувались з Галичини (так у 1935 р. була знищена кооперація, що підпорядковувалась Ревізійному союзові українських кооперативів у м. Львові і культурно-освітнє товариство «Просвіта»); 2) утвердження на базі «польсько-української співпраці» нових форм суспільно-політичного життя на Волині. З цією метою створено проурядову партію — Волинське українське об'єднання, польсько-українську кооперацію «Гурт», «Рідні хати» та «Просвітянські хати» на місці зліквідованих читалень «Просвіти»¹⁷. Незважаючи на помітні успіхи, політика Г.Юзевського не здобула підтримки серед місцевого населення — поляків і українців. Перші звинувачували його в українофільстві, другі не погоджувались із творенням українських організацій під керівництвом поляків. Негативну позицію до починань воєводи зайняли військові, особливо після смерті Ю.Пілсудського.

Політична поразка В.Славека та ослаблення позиції І.Мосціцького призвели до зміцнення ролі Е.Ридз-Смігли в державі. З ініціативи командуючих округів активізувалось місцеве польське населення. На території Галичини 77 польських організацій об'єдналися в Секретаріат порозуміння польських суспільних організацій¹⁸. Наприкінці 1936 р. створено Координаційний комітет в Любліні, який поширив свою діяльність на всі східні воєводства¹⁹. Поступово польські громадські та парамілітарні організації перетворювались в знаряддя політики, яку ініціювали військові.

21 лютого 1937 р. було утворено проурядову партію — Табір національної єдності (ТНЄ). Так остаточно сформувався авторитарний тип правління в Польщі. Ідейна декларація лідера ТНЄ А.Коца ототожнювала поняття «держави» і «нації»²⁰. Концепція національного польського елітаризму автоматично заперечувала трактування національних меншин як рівноправних громадян у державі. В українському питанні це позначилося на остаточному відході уряду від доктрини державної асиміляції і поверненні до ендецьких програм зі створення однонаціональної Польської держави. В таких умовах політика «нормалізації» і волинський експеримент Г.Юзевського втратили всі шанси на реалізацію, а пріоритетний розвиток отримала політика «зміцнення польськості».

Новий етап у національній політиці Польщі на західноукраїнських землях розпочався екстермінаційними діями військових. Особливого розмаху вони набули на землях Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя. Саме у цей період у вирішенні українського питання втрутився новий чинник — Корпус охорони прикордоння. В цьому плані відома акція, проведена цією військовою формацією у с. Гриньки на Волині, де наприкінці 1937 р. під загрозою виселення з прикордонної зони змушувано православне населення приймати католицизм²¹.

Значно ширшого розмаху набула так звана «ревіндикаційна» акція на Холмщині. Тут, як відомо, в результаті реалізації національної політики майже не залишилось українських шкіл, кооперативів і культурно-просвітницьких організацій. Програма денационалізації українців Холмщини і Підляшшя, що мала продовжуватись десятки років, на практиці була замінена репресіями. Полонізація православного населення супроводжувалася ліквідацією недіючих культових об'єктів. Зокрема, у 1938 р. тут було знищено близько 127 православних споруд, у тому числі: 91 церква, 10 каплиць і 26 домів молитви²². З метою приховання участі збройних сил Польщі в окатоличенні православних репресивно-адміністративними методами її керівництво наприкінці 1938 р. передавало Товариству розвитку східних земель.

Не принесли бажаних результатів акції «шляхти загородової» і створення окремих лемківського та гуцульського етносів. У таких умовах вже у 1938 р. правлячі кола відмовились від політики лемківського регіоналізму і, не досягнувши проміжного етапу, перейшли безпосередньо до застосування методів національної асиміляції²³. Розчарування з приводу незадовільних темпів полонізації українського населення вилилося в посилення репресій польських властей на землях Західної України. У 1938 р. була проведена нова після 1930 р. «пацифікація» Тернопільщини, відбулися наїзди каральних експедицій на мирні українські села та масові погроми культурних та економічних товариств²⁴.

Наприкінці 1938 р. у зв'язку зі створенням Карпатської України та активізацією зовнішньополітичних акцій фашистської Німеччини в українському питанні політична обстановка на південно-східних окраїнах Польщі, і насамперед у Східній Галичині, різко загострилася²⁵. Це призвело до прийняття урядом нових кардинальних заходів щодо врегулювання цієї проблеми.

Новий курс політики уряду «санації» стосовно зміни національної структури населення південно-східних земель II Речі Посполитої на користь польського елемента одержав остаточну розробку та юридичне схвалення у програмі Ради міністрів Польщі про «зміцнення польськості», яка була прийнята 18 березня

1939 р.²⁶.

Отже, складні і суперечливі тенденції пошуку шляхів та методів розв'язання української проблеми в Польщі завершилися напередодні Другої світової війни поверненням до ендецьких концепцій мононаціональної Польської держави. Ініційована вищим військовим керівництвом політика «зміцнення польськості» у 1939 р. переросла в офіційну доктрину правлячого табору. Для її реалізації були задіяні урядові структури, збройні сили, громадські та парамілітарні організації, а це призвело до нечуваного загострення польсько-українських відносин. Реалізацію цього етапу політики «зміцнення польськості» обірвав початок Другої світової війни 1 вересня 1939 р.

Таким чином, національна політика Польщі в українському питанні не забезпечила можливості державної асиміляції українців, не кажучи про те, щоб інтегрувати їх у польську націю, а міжнародні суперечності стали головним внутрішнім конфліктом і однією з найважливіших причин ослаблення Польщі.

1 Pierwszy powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. – Warszawa, - 1927. – S.56.

2 Lewandowski J. Kwestia ukraińska w II Rzeczypospolitej // Aneks.-Londyn, 1982.- № 28.- S.112.

3 Biuletyn Polsko-Ukraiński (dalej - B.P.-U.).-1937.- 21 list.- S. 490.

4 Giertych J. O program polityki kresowej.- Warszawa, 1932.- S.118.

5 Gazeta Polska.- 1930.- 5 czerw.

6 Madajczyk Cz. Materiały w sprawie polityki narodowościowej władz polskich po przewrocie majowym // Dzieje Najnowsze.-1972.- Z.3.- S.161-169.

7 Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921 - 1939.- Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1979.- S. 117.

8 Dziennik Poznański.- 1931.- 28 stycz.

9 Archiwum Akt Nowych (dalej - AAN), Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (dalej - MSW), sygn. 936, k.2.

10 B.P.-U.- 1938.- 21 sierp.- S.329.

11 Stawiecki P. Następcy Komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej.- Warszawa, 1969.- S.24.

12 Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, sygn. K.-1506, k.3, 16-18.

13 AAN, Komitet do spraw Szlachty Zagrodowej na wschodzie Kraju, sygn.1, k.8.

14 AAN, MSW, sygn.802, k.13.

15 Ibid., sygn.1305, k.3.

16 Sprawy Narodowościowe.- 1935.- № 3-4.- S.274.

17 Gazeta Polska.- 1931.- 30 czerw.

18 Державний архів Львівської області, ф.1, оп.51, спр.491, арк.23; Нова зоря.- 1937.- 25 лют.- С.4.

19 Centralne Archiwum Wojskowe (dalej - CAW), Dowództwo Okręgu Korpusu II (dalej - DOK II), I. 317. 2. 181 (b. n. s.).

20 Majchrowski J. Silni i zwarci - gotowi. Myśl polityczna Obozu Zjednoczenia Narodowego.- Warszawa, 1985.- S.120.

21 Державний архів Івано-Франківської області (далі - ДАІФО), ф.2, оп.1, спр.1831, арк.71.

22 CAW, DOK II, I. 371. 2. 173 (b. n. s.).

23 AAN, MSW, sygn.1058, k.76.

24 Wiczorkiewicz P. Ostatnie lata Polski niepodległej.- Warszawa, 1991.- S.27.

25 ДАІФО, ф.2, оп.1, спр.2036, арк.1-4.

26 AAN, Prezydium Rady Ministrów, sygn. 148-264, k. 392.

Леонід РУДНИЦЬКИЙ

СВІТЛО ВИСОКОГО ДУХУ

/Образ Йосипа Сліпого в художній літературі/

Кожний народ має свою історію, на сторінках якої вписані імена тих особистостей, хто своєю працею спричинився до розвитку даного народу або став чинником-творцем цілої нової епохи в його долі. Однак, окрім історій окремих народів, є ще спільна історія людства, до якої належать ті особистості, хто своїми зверненнями, всім своїм життям перерізав межі якогось одного народу і входить в аннали вселенської історії. Але є ще й третя категорія особистостей, хто своєю власною непромінальністю, своїми чеснотами перерізав виміри як однієї, так і другої історій, прилучаючись таким чином до ще вищого світу — світу літератури, мистецтва. Власне, це і є чи не найбільш промовистою характеристикою неперобутності такої людини, величі й огрому її духовного світла, що навіки осяває цілі верстви народів, цілі епохи. Саме таким проступає з художньої літератури до нас, нині суцільних і грядущих поколінь, образ Блаженнішого патріарха Йосипа Сліпого.

Постать цієї унікально-геніальної людини назавше ввійшла у три світи. Як перший Києво-Галицький Патріарх, він незаперечно і послідовно сприяв розвитку Української Греко-Католицької Церкви й українського народу саме в ту пору, коли їх буття перебувало під загрозою советської тоталітарної системи. Як Кардинал і як один із найвизначніших мужів Вселенської Церкви двадцятого століття, він став (поруч з іншими) чи не найяскравішим її уособленням. Як мученик-ісповідник віри Христа ради і як людина, він став однією із улюблених особистостей для поетів, прозаїків — багатьох письменників нашої доби. Власне, художній образ Патріарха Йосипа Сліпого у літературі — сторінка малознана й маловідома не тільки для численних шанувальників образного слова, а й для дослідників життя і діяльності Кардинала.

Тим часом зацікавлення постаттю Блаженнішого Йосипа не обмежується лише творчістю українських авторів, оскільки він відіграв важливу роль не тільки в житті Української Греко-Католицької Церкви й українського народу. Доля, діяння, вчення, вірування Патріарха Сліпого стали джерелом-сюжетом повісті австралійського письменника Морріса Л. Веста "The Shoes of the Fisherman", яка була дуже популярною у недавньому минулому, про що свідчить фільм, котрий зроблено на її підставі. Дарма, що Морріс Вест в окремій примітці зазначає, що всі постаті його повісті є фіктивними і що вони ніяк не пов'язані з живими, реальними особами¹. Герой повісті Веста — український владика Кирило Лакота є цілковитим відбитком постаті й Блаженства. Як його прототип у житті, Кирило терпить 17 літ московської каторги; його тіло, знеможене тортурами, оживає знову на підневільній праці в Сибіру. Як його прототип, Кирило є послідовником великого митрополита Андрея Шептицького², котрий єдиний із українських католицьких владик не зазнав смерті як в'язень. І, нарешті, як його прототип, Кирило після мук та тортур на засланні з'являється у Римі.

Щоправда, на цьому паралелі й закінчуються, бо Кирило Лакота у Морріса Веста стає папою Кирилом Першим. Але й тут, якщо замислитися глибше, спостерігається певна цікава аналогія, адже Владика Йосип Сліпий став Йосифом Першим, Патріархом Української Греко-Католицької Церкви, що є певним здійсненням поетичної візії Морріса Веста. Крім цих моментів, також є ще й інші споріднені мотиви (наприклад, безпосередня фізична схожість Кирила з Блаженнішим)³, які яскраво виразають думку, що прототипом Кирила I є Йосип I.

Дія повісті "The Shoes of the Fisherman" порівняно складна, і ми тут не маємо наміру аналізувати твір, котрий, до речі, не позбавлений слабких сторін⁴. Однак, зосереджуючись на постаті Кирила I, слід підкреслити, що саме він рятує Церкву від занепаду, поєднує її з сьогоденною людиною; більш того, саме він реформує

бюрократичний устрій Церкви і за його понтифікату (правительства. — Ред.) Папство знову повертається до ідей та начал св. Петра, а Церква, як і раніше, стає морально-духовною проповідницею у світі. Очевидно, є це певною утопічною візією і, як відомо, доволі далекою від сучасної дійсності. Проте сам факт, що австралійський автор вибудував цю ідеалістичну візію на постаті і житті українського митрополита, є надто промовистим, багатозначним. Морріс Вест відчув таїнство ісповідницької віри (його природну і надприродну суть) і значення тієї духовної печаті, що її ісповідництво віри накладає на людину. Власне, тому аналіз постаті Кирила I дає нам змогу краще збагнути велич нашого героя, відкриває перед нами весь його біль, всі його муки, страждання, самотність його Голготи, терпіння, спокуси, любов до Бога, до ближнього і, нарешті, вивершує все це тихим, але водночас величавим тріумфом його віри. Та при всьому тому головний герой повісті Морріса Веста дуже людський і по-людськи сприйнятливий: "Мене покликано, як Мойсея, — каже він наприкінці твору, — заступитися за мій народ. Усе, що я можу очікувати від моїх братів у Церкві, — це те, що вони підтримуватимуть мої руки, коли мене втомить це життєдовге заступництво... І саме тут криється ще не одне таїнство: мене покликано дати так багато, а я себе бачу таким бідним у речах Божих..."⁵.

Саме тут чи не найбільше увиразнюється апофеоз величі й людяності, притаманний обом: Кирилові та Йосипові.

Усі ці, як і інші прикмети-чесноти, що їх ми згадали при огляді героя Веста, також стають головними мотивами у віршах про Блаженнішого, написаних українськими і неукраїнськими поетами. А тим часом останніми, тобто іншої національності, є два визначні поляки — Юзеф Лободовський і Стефан Баліцький.

Юзеф Лободовський знаний переважно більшістю українських читачів (чи за кордоном — у діаспорі, чи на рідних українських теренах) як автор поезії, власне, на українські теми. Деякі з них вийшли окремою збіркою під заголовком "Złota hrabota" у Парижі ще 1954 року. Вірш, що його ми тут розглядаємо, — це третя частина його поеми "Триптих про замучену Церкву", видрукований під заголовком "Галицькому Владиці" у Паризькій "Культурі" за 1968 рік⁶. Центральна ідея цього твору побудована на протиставленні ісповідництва віри — цього автентичного християнського буття — хиткій дипломатії Ватикану. Ось слова Лободовського:

Владико вбитих, незнаних,
ізгоєних в'язнів у казематах,
владико Церкви у Катакомбах,
яка ціна на твої кайдани,
яку б заграти карту дипломатам
зі шахраями в сатанських шатах?
Відтак йде палкий заклик до обнови, до бою:
Піднеси посох свій, Владико,
вдар клятвою по багрянцях і фіолетах.
Хай розірветься завеса "святая".
Замучених душі по небу витають,
розстріляні на костях своїх, як на флейтах, грають,
на них церква постане нова.
І вже як закінчення вивершення думки:
Лети на схід,
моя пісне, криком відчаю,
кожне слово — рана розрита.
щоб воскресить,
на бій Христа щоб підняти!
На сатану і слуг його зграю,
на улесливі надто левіти:
Отче наш,
іже еси
на небесах!

Вірш іншого поляка, Стефана Балицького, відрізняється своїм етосом од твору Юзефа Лободовського. Він, як ми це відчуваємо, закликає до бою; Балицький, натомість, наголошує на смиренності, упокоренні і всепрощенні. У його поезії “Молитва Кардинала” сприймаємо душевний стан Йосипа Сліпого, коли той молився до Блаженнішого Максиміліана Кольбе, якого замордувало гестапо, що він як поляк рятував Унію. Є тут психологічне зведення двох мучеників — Максиміліана Кольбе, тернистий шлях якого вже закінчився, і Блаженнішого Йосипа Сліпого, якому ще буде суджено на цьому світі страждати за Христову Церкву. Водночас тут спостерігається зворушлива ідентифікація живого у Ватикані українського ісповідника віри із замученим польським святим. Український кардинал лине своєю молитвою до польського мученика, й у цій молитві, наче в огроми людських почуттів і думок, постає перед його очима немов образ Максиміліана Кольбе:

Бачу тебе, брате, в твоїй смертній келії,
Бачу твої уста, спалені спрагою,
Що співають гимни прощення.
Знаю ці самітні, темні, зимні келії,
Знаю муки нужди, голоду й спраги,
І ту нелюдську розкіш посвяти.
Тільки мені не було дано, як тобі,
З іншими лягти у збірному гробі,
І спокій зазнати в Бозі’.

Далі у цій гарячій молитві український кардинал згадує, що у Ватикані йому забороняється висловити всю трагічну правду про його Церкву. Його голос, що так могутньо лунав з Колими, голос, що його чув увесь світ із сибірських казематів, враз затих на волі під примусом послуху і покори. Важливо, що Балицький так передає душевний стан свого ліричного героя, що він сягає, сказати б, вселюдських вимірів. Молитва українського кардинала не обмежується тільки його Церквою. Він уболіває за те, що діється у Вселенській Церкві, за приналежність до якої терпів з ісповідництвом віри. І тому слова у передостанній строфі дзвенять динамікою гніву його нескореного духу:

Нехай дух Петра рядить у Церкві,
А не договори й умови з Антихристом⁸.

Але під кінець молитви знову наступає та тиха велич його смиренності, і він чує відповідь мученика-поляка, який словами Ісуса Христа йому каже:

Прости їм, брате, бо не знають, що роблять.

Немає сумніву, що лірика Лободовського і Балицького — величаві поетичні твори, якими постать Блаженнішого Йосипа Сліпого ввійшла у безсмертний світ поезії. Як нам видається, цим двом полякам між українцями дорівнюють чимало поетів, серед яких насамперед Зоя Когут та Леонід Полтава. У творчості Зої Когут, може, чи не найкраще поєднано два головні мотиви — Церкви і народу — як найхарактерніші для особи Блаженнішого Патріарха і водночас як домінуючі в поезії, присвяченій йому. Її вірш “Отче Наш” — це гаряча молитва за церкву, за народ і за те, що нам, українцям, найбільше бракує в усі часи нашої історії — єдності. І саме в Блаженнішому Патріархові Зоя Когут вбачає символ єдності українського люду, тієї єдності, що повинна панувати між нами всіма. І хоч її вірш — це молитва до Бога, все-таки це теж заклик до нас усіх — поєднатися і під проводом Патріарха боротися за волю Церкви і народу “в вірі й чистоті сумління”.

Не менш вдалий і другий вірш Зої Когут “Хто зрозумів”⁹, присвячений Патріархові Йосипові. Як і в “Отче Наш”, так і в цьому творі образ Блаженнішого не відтворюється безпосередньо (тільки остання строфа звернена до нього), але його значення для української людини надзвичайно яскраво підкреслене. Власне, у цьому чи не найбільша різниця між двома віршами Зої Когут: в “Отче Наш” займенник “ми” (чи його відмінні форми “наш”, “нам”) домінують від першої до останньої строфи:

О, Отче наш єдиний,
Ти, що для нас післав на землю Сина!

Дай розум нам у єдності змагатись,
Дай силу нам не відступать з дороги,
Дай вміння нам в житті не захитатись,
І дай вогню й щоденної тривоги,
Щоб не заснули ми.

Щоб не втекла нам доля! (Підкреслення мої. — Л.Р.)

У вірші “Хто зрозумів” знову ж займенник “Ти” займає центральне місце. Отже, вірш “Отче Наш” дає нам значення особи Патріарха для всього народу, а вірш “Хто зрозумів” — для окремишньо взятої особистості. “Отче Наш”, як уже сказано, — молитва до Бога; “Хто зрозумів”, навпаки, звернений виключно до людини, передусім до самої поетки (бо це, по суті речі, інтимний ліричний вірш), а відтак до кожного з нас:

Ти — Людина!
Ти частка вічності!
Тобі дано любити,
Тобі дано — дивитися на небо!
Тобі дано — твій клатик твого світу
Світлішим залишити після себе!
Тобі дано боротись і горіти!
Тобі дано!.. А ти бродив безсило.
Хто ж міг в тобі надії воскресити?

Хто поглядом підніс твій зір від пилу?

Власне тут чи не найбільш увиразнене почуття любові до Блаженнішого за те, що його дух підносить людину до незнаних висот і надає їй сили та святості, що його дух надає їй снаги до життя.

Великим вкладом у літературу про Патріарха є поема “Райдуга”, що її написав Леонід Полтава ще у липні 1962-го року. Дія цього твору, котрий, до речі, присвячений “Митрополитові-Ісповідникові Кир Йосифові Сліпому”, відбувається переважно у Сибіру. “Райдуга” — це апокаліптична візія розвалу советської імперії та народження нового християнського світу, що його символізує саме ця райдуга. Характерно, що у поемі немає героя, бо центральне місце займають ці катаклізми, однак постать-образ Митрополита Сліпого яскраво змальована на початку і під кінець поеми, тобто коли починається хуртовина і коли вона вщухає. Завдяки такій побудові сюжету Блаженніший під пером автора постає представником нескореного людства і тим самим протагоністом дії твору. Ось як зображується його образ на початку поеми:

Вий, віхоло, загробним звірем, —
Вифлиємська зоря — над Сибіром!
Не на тверді свят’юрських плит
Молиться Митрополит...

і на її кінці, коли катаклізм уже пригасає:

Буре — стій!
Тут — моляться приречені,
Розстріляні хуртечами,
Без тіла — а катовані,
Без ланцюгів — а сковані;
Тут на скелі з крижаних плит —
Молиться Митрополит!

Поема “Райдуга” є першою частиною запланованого, та, на жаль, не завершеного триптиха, присвяченого Блаженнішому. Друга його частина — поема “Кардинал” (написана 1966 р.), яка, власне, є своєрідним могутнім гімном перемоги Блаженнішого Йосипа Сліпого над силою зла, опис його мученицького шляху і наслідок його останнього триумфу. Ось її остання строфа:

Воркута... Рим і Львів... —
Скільки нам невідомих шляхів
Ти пройшов і ще пройдеш,

Щоб щастя засяло!..
 Будь же славний во віки-віків —
 Всіх знедолених, Кардинале!

Обом творам притаманна сильна динаміка духу і потужний драматизм. Життя і терпіння Блаженнішого передано тут з великим талантом, талантом не тільки поета, але й драматурга. Третя частина триптиха ще не написана¹⁰.

У сучасній українській літературі, тут беремо передусім діаспору, є чимало віршів та поем про главу Української Греко-Католицької Церкви. Деякі з них, як може дехто зауважити, не відзначаються особливо високим мистецьким рівнем, однак усім їм притаманна сильна нотка автентичності, що її навіть найбільш вимогливий критик не може заперечити.

Доки переглянемо деякі мотиви в цій поезії, слід ствердити, що ідея Патріархату Української Церкви з Блаженнішим Йосипом І як патріархом виникла в поезії ще перед його звільненням із заслання. Роман Іванович у своєму вірші, присвяченому Митрополитові Йосипові у 70-річчя його народження і видрукованому в “Голосі Спасителя” за квітень 1962 року (тобто майже рік перед приїздом Блаженнішого до Риму), висловив такі думки:

Та день триумфу вже іде!
 Розпадеться тюрма народів!
 Син Патріарха — Твій буде,
 Зішле Бог ласку нам свободи!

Як бачимо, Блаженніший як патріарх жив уже в поетичній візії Івановича до того, поки сама ідея Києво-Галицького Патріархату стала актуальною в ширших колах духовенства і мирян. Власне, саме ця ідея, як і образ Блаженнішого, домінують у всій нашій поезії, написаній про нього. Поруч титула патріарх, епітет Мойсей відіграє у цій поезії важливу роль, бо він доповнює образ Патріарха, додаючи народно-державну дименсію до церковно-релігійної. У багатьох віршах особливо підкреслюється ця злука церкви і народу, що її символізує (як це ми спостерігали в поезії Зої Когут) постать Патріарха Йосипа Сліпого. Прикладів такого мотиву чимало. Приміром, строфа Романа Завадовича в одному з його численних віршів про Патріарха:

Він наш Мойсей, нескорений в терпіннях,
 Наш Патріарх, у нього перемога:
 Його обрало Боже Провидіння,
 Його обрав свій нарід — голос Бога¹¹.

Значення Блаженнішого для народу образно відтворює Анна Максимович у вірші “Верховному Владиці” таким чином: “Владико Блаженніший! — Мойсеє України!” А Богдан Стефанишин цей пафос про Патріарха передає такими рядками:

Раби опльовують свободу,
 Та він цей глум несе без скарг,
 Бо він могутній Дух народу,
 Керманіч Церкви — Патріарх¹².

Так само о. Василь Прийма пов’язує національне з церковною особою Блаженнішого у своїй поемі “Велетням Української Католицької Церкви”:

Несе Він хрест на Ісусову славу,
 Щоб уже Божа Воля настала свята,
 Щоб Україна вже мала державу,
 Щоб Церква Христова була лиш одна.
 Несе він хреста, як ту царську корону,
 Надлюдські зусилля черпає з Небес.
 Несе без зітхань, як Христос аж до гробу,
 Щоб Церква й Народ із неволі Воскрес¹³.

Схожий мотив єдності Церкви й Народу, що її уособлює образ Блаженнішого, спостерігаємо і в поезії Євгена Крименка:

Вкажи нам, Патріарше, джерело життя,
 Скріпи нас, щоб і нас негоди не зломали,
 Щоб Володимирів несли ми гордий стяг.

Та водночас автор доповнює образ Патріарха-Володаря такими свіжими штрихами:

На горному засів сідалищі в соборі
 Наш Патріарх. Здавалось — це Софійський Храм...
 Здавалось: Київ, Львів, Дніпро і Чорне Море
 Братались, сонце волі знов засяло нам¹⁴.

Цим двом мотивам, тобто Блаженніший як провідник Церкви і Народу, підпорядковані й інші. Часто у віршах, присвячених образу Йосипа Сліпого, домінантою є думка про право спадкоємності Блаженнішого щодо престолу Слуги Божого Андрея, як це спостерігаємо, скажімо, у поезії “17-го лютого 1967” Ориси Байрак-Вацлавів¹⁵. У ряді інших поетичних творів також провідними є героїзм, сила духу й витривалість Митрополита Йосипа впродовж 17-літньої його каторги в Сибіру, мужність і незламність його волі, його любові до Церкви й Народу. Інколи навіть образ Блаженнішого і змалювання його терпінь стають відблиском постаті Ісуса Христа, як це ми бачимо в поемі о. Прийма. Це наче відгук на слова св. Павла: “Тепер радію скорботам за вас і доповняю на моїм тілі те, чого бракує ще стражданням Христовим для його тіла, тобто Церкви, слугою якої я став, згідно з розпорядженням Божим, даним мені ради вас...” (Кол. 1, 24-25).

Деякі поети намагаються подати біографічні моменти з життя Йосипа Сліпого у стислій поетичній формі, наголошуючи при цьому також на двох головних присутніх мотивах — Церква і Народ, Боже Провидіння, що відбивається в образі Патріарха. Це вдало зробив Богдан Лавра у своєму тристрофовому вірші “90 молитв”. Ось як показано це в другій строфі:

І тій дитині було суджено таки Всевишнім Богом
 Каратись-мучитися за велику українську справу,
 Хрестом в руці вести народ свій до безсмертя і спасіння,
 Навіки Україні дати волю, повернути славу¹⁶.

Варто до цього додати те, що особа мученика патріарха є часто джерелом натхнення для поетів, навіть коли вони пишуть не про особу Блаженнішого. Це насамперед відноситься до тих, хто перебував тоді на засланні, далеко від України, і не переставав вірити в її кращу будучність. В архівах Українського Католицького Університету (Рим, Італія), наприклад, зберігається рукопис великої поеми “Різдво Христове”, що її невідомий автор підписав ініціалом “М” і сам же зауважив, що створив її під впливом каторжного життя Блаженнішого Йосипа Сліпого. Власне, у записці, яку адресує читачеві автор, зазначено: “Для “Дідуса Йосипа” передав через о. (В) Гриника в Польщі товариш по неволі на Сибіру (який мешкав разом з Преосвященним Гр. Лакотю)”. Цю поему бл. п. Архієпископ Кир Іван Бучко передав для архіву Українського Католицького Університету 10-січня 1965 року. Особливо промовисті слова в останніх рядках поеми, де висловлюється мрія-бажання нескореного мученика-каторжанина, лиха доля якого не вбила його надії на кращу майбутність:

На Різдво Христове молим Христа ми,
 Щоб сповнились мрії, задушевні сни,
 Щоб ми на волі жили всі разом,
 А те, що тепер є, було тільки сном.
 З нами Бог!

Такого роду думки, може, чи не найкраще підкреслюють значення Патріарха Йосипа для українського Божого люду, розкиненого по всьому світі. Йому і всім іншим у неволі постійно висловлюється побажання вимріяної і вимученої у борні свободи.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що всі особисті чесноти Патріарха знайшли своє гідне місце у поезії. Їх вияви у всіх цих метафорах, епітетах та

порівняннях підпорядковані двом головним поняттям — Патріарх і Мойсей. А головна ідея, провідна думка, що об'єднує всі ці мотиви, — це ідея Божого Провидіння, що її висловлюють майже всі різноманітними образами. Така ідея Божого Провидіння є наче лейтмотивом у всій цій літературній творчості, починаючи від Морріса Л. Веста і закінчуючи найновішими віршами українських письменників діаспори¹⁷.

Аналіз образу Патріарха Йосипа Сліпого в художній літературі дає нам змогу краще пізнати особистість первоієрарха Української Греко-Католицької Церкви, відчуті світло його високого духу. Читаючи всі ці твори, вимальовується, чи радше кристалізується постаць великого Пастиря українського народу, народу розсіяного по всіх усюдах. Деякі із тих творів, що ми їх тут згадали, безпосередньо або опосередковано виражають велику подвійну трагедію нашого першого Патріарха України: неволя його Церкви і народу та брак єдності його Божого люду в розсіянні. Крім того, ця література вказує також на, мовити б, екзистенційне сирітство нашого Патріарха. Адже не було й немає в цілій нашій діаспорі (зрештою, мабуть, і цілій Вселенській Церкві) ні однієї співзвучної йому душі. Душі, рівної тією величчю духа, силою віри і незламністю переконань, про яку можна сказати поетичними рядками з твору Зої Когут:

Хто зрозумів, що в день той, в ту хвилину
Ходив між нами
Велетень сторіччя
І Син Великий — України?

Образ Йосипа Сліпого в художній літературі — благодатна і невичерпна тема для дослідників української Церкви, національної літератури і культури не тільки з діаспори, але й материкової України. Віриться, що даний матеріал послужить добротним ґрунтом для молодих поколінь наших науковців — теологів, літературознавців.

м. Філадельфія (США).

¹ Ось що пише Морріс Л. Вест: "This is a book in a fictional time, peopled with fictional characters, and no reference is intended to any living person, whether in the Church or out it". Див.: "Author's Note" у "The Shoes of the Fisherman", William Morrow and Co. - New-York, 1963. Всі цитати тексту повісті взято з цього видання.

² Особливо зворушливі згадки про Слугу Божого Митрополита Андрея подано на сторінках 20 і 59 такого видання, як "Intrepido Pastor" // Науковий збірник на честь Блаженнішого Патріарха Йосифа в 40-ліття вступлення на Галицький престіл. — Рим, 1984.

³ Автор неодноразово підкреслює цю схожість, описуючи "візантійську" бороду Кирила (С. 30-31) і його руки, що виявляють сліди тортур (С. 18, 51, 59).

⁴ До недоліків повісті відносимо змішування термінів "Україна" і "Росія". Однак слід зазначити, що це зумовлено не тільки недосконалим знанням автора ситуації на Сході Європи, але й певними естетичними вимогами, що їх становить сама дія повісті. Кирило мусить мати спільну мову зі своїм слідчим — росіянином Каменевим, який згодом стає прем'єр-міністром СРСР. Є тут також певне містичне відношення між мучеником і його катом, дуже важливе для сюжету повісті, і воно вимагає, щоб вони обидва були тієї самої національності. Водночас слід зауважити, що в повісті дуже влучно розкрито українсько-польські взаємини (Див.: С. 58-59).

⁵ Переклад з англійської автора статті.

⁶ Див.: Lobodowski J. Tryptyk o zamordowanym kościele // Kultura. — Nr. 12. — С. 45-50. Згадана поезія неодноразово друкувалася в українській пресі.

⁷ Див.: Balicki S. Modlitwa Kardynała // Wiadomości. — 1972. — 2 stycz.

⁸ Тут недвозначний натяк на так званий "Остполітік", що її вели тоді ватиканські урядовці на шкоду Українській Греко-Католицькій Церкві.

⁹ Текст поезії "Хто зрозумів" вміщений у збірці Зої Когут під назвою "Кучерявий дім" // Слово. — Нью-Йорк, 1974. — С. 65. Там же і її вірш, присвячений Блаженнішому Патріархові "Візит Архипастиря" (С. 66). Поезія "Отче Наш", як і інші твори Зої Когут з цього циклу — "Я дякую тобі", "Патріархові у 85-ліття", "Патріархові з нагоди 90-ліття", часто передрукуються в українській пресі діаспори, журналах і різних церковних бюлетенях. Повний текст "Отче Наш" вміщено в журналі "Дзвони" (Рим, 1977. — Ч. 1. — С. 25).

¹⁰ "Райдуга" була надрукована окремою брошурою (12 стор.) коштом автора, накладом 200 примірників; поема "Кардинал", як нам відомо, досі не була опублікована, хоча на це вповні заслуговує.

¹¹ Вірші Завадовича про Патріарха Йосипа користуються великою популярністю в українському зарубіжжі, їх часто передрукують різні видання. Переважна більшість його творів з цієї тематики знаходиться у збірці автора "3 буднів у свято" (Вид-во "Ставропігія". - Чикаго, 1978).

¹² Майже всі вірші й поеми Стефанишина надруковано в журналі "Патріархат".

¹³ Написано 14 квітня 1974 р. Повний текст надруковано у журналі "Патріархат" за грудень 1974 р.

¹⁴ Див.: Патріархат між нами // Церковний вісник / Орган української католицької парафії Святих Володимира і Ольги в Чикаго/. — 1976. — Ч. 18. — 10 жовтня.

¹⁵ Див.: "Світло" за квітень 1967. — С. 127.

¹⁶ Див.: "Визвольний Шлях" за лютий 1982. — С. 131.

¹⁷ Див.: журнал "Патріархат" — Руда Анна "Чиста любов" (грудень, 1982. - С. 3); Стефанишин Богдан "Привіт малих дітей Патріархові" (березень, 1983. — С. 20); Фаринич Мотря "Віри, Надії, Любови взір" (квітень, 1983. - С. 18); Храплива-Щур Леся "Привітання Патріарха нашого Йосифа" (травень, 1983. — С. 17); Когут Золя "Патріархові", Яшун Василь "Блаженнішому Патріархові Йосифові" (листопад, 1983. — С. 6); Козак Марія "О, Патріарше!" (січень, 1984. — С. 9). Мотив "Патріарх-Мойсей" підкреслений також у вірші Мирона Миронюка "Новітньому Мойсееві" ("Мирянин", Чикаго, січень-березень, 1977. - С. 2) і Миколи Лаціва "Поклін Митрополитові Йосифові Сліпому" ("Визвольний Шлях", Лондон, квітень, 1982. — С. 437-438) та ін.

Степан ХОРОБ

ПОЕТИКА ДРАМАТУРГІЇ ГРИГОРА ЛУЖНИЦЬКОГО

В історії літератури і мистецтва, культури і освіти, науки і церкви української діаспори ім'я Григора Лужницького (1903-1990) по праву займає одне із чільних місць. Як зазначалося в редакційній статті американського журналу "Терем"¹, що повністю присвячений життєвому і творчому шляху цього, без перебільшення, унікально багатогранного діяча національного зарубіжжя, його постать назавжди збережеться у пам'яті вдячних нащадків — нині суцільних і грядущих поколінь. Тому як промовистий факт сприймаємо сьогодні, в час духовного відродження, появу в Україні маловідомих чи й зовсім досі незаниханих для нашого читача творів Григора Лужницького: історико-пригодницьких повістей "Чорна ігуменя" (Львів: Червона калина, 1994), епістолярної повісті "Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері" (Львів: Світ, 1994), історично-релігійних драм "Посол до Бога" (Івано-Франківськ: Плай, 1996).

Одночасно протягом останніх років у нас з'явилися й ґрунтовні розвідки про Лужницького як художника слова, що відкривають нові сторінки його творчості². Також суттєво поглиблює розуміння сподвижницької діяльності цієї неперебутньої особистості збірник праць і матеріалів на пошану Григора Лужницького, що появився у "Записках Наукового товариства ім. Шевченка" (Том ССХІІ. — Львів; Нью-Йорк: Сідней; Торонто, 1996). І все ж говорити про те, що сьогоднішній читачий загал знає художню та наукову творчість Григора Лужницького, по суті, не можна. Вже хоча б тому, що й понині в різних архівах, по численних часописах (здебільшого тих, що знаходяться за кордоном — у США, Канаді, Австралії, Німеччині, Австрії) лежать призабуті твори, статті, дослідження, інші матеріали, котрі ще чекають сумлінного осмислення, опрацювання, а відтак і нової публікації. Надто коли йдеться про такі жанри, такі видання, які, зберігаючи свою ідейно-естетичну вартість, суттєво збагачують наші уявлення про розвиток, приміром, драматургії, театру нашого недалекого минулого. Байдуже, де творилося воно — на материковій Україні, чи в українському зарубіжжі.

Окрім того, в нашому літературознавстві ще й досі не з'ясовано ролі Григора Лужницького в розвитку національної сценічної літератури. Тим часом він один із найактивніших і найпродуктивніших творців такого призабутого жанру, як християнська драма, історично-релігійна драма, музична комедія тощо. Григор Лужницький свідомо витворював їх, щоб піднести загальний рівень української театральної культури, яка на початку 30-х років у Галичині конче потребувала радикальних змін як в репертуарі, так і в режисерському та акторському виконанні. Він всіляко прагнув "осучаснити український театр, надати йому модерного блиску, але рівночасно зберегти в ньому традиційний українсько-християнський етос і здоровий український патріотизм"³.

Власне дух нової доби дав потужний імпульс для драматургічної творчості Григора Лужницького, хоч джерела її дещо відмінні від творчості інших драматургів Західної України (скажімо, Мирослава Ірчана, Юрія Шкрумеляка, Ярослава Галана тощо), не кажучи вже про східноукраїнські терени. Насамперед треба зважити на те, що Григор Лужницький належав до молодих літераторів консервативно-християнського напрямку, котрі об'єднувались у групі "Логос", ідейною платформою якої була філософія Вячеслава Липинського. Саме її положення (приміром, про те, що не народні маси є творцем держави, а сильні історичні постаті) проймали чи не найбільше Григора Лужницького. Вони, по суті, й обумовили зображення героїв його історичних та релігійних драм. Окрім того, сценічність п'єс Григора Лужницького тісно пов'язана із театральною естетикою таких режисерів галицьких театрів, як Олександр Загаров та Володимир Блавацький. І, нарешті, важливим витоком його драматургічної творчості слід вважати західноєвропейську модерну драму і театр, історію розвитку яких він знав досконало, твори яких нерідко ставали своєрідними

моделями для власних п'єс.

Якщо проаналізувати всю драматургічну творчість Григора Лужницького, то в ній за тематикою і проблематикою, за своєрідністю жанрових утворень чи не найяскравіше виокремлюються християнські твори ("Ой зійшла зоря над Почаєвом", "Посол до Бога", "Голгота — Страсті, Смерть і Воскресіння Господа нашого Ісуса Христа", "Сестра — воротарка"), історично-релігійні драми ("Ой Морозе, Морозенку", "Дума про Нечая", "Січовий суд (Олексій Попович)", "Лицарі ночі", "Іван Мазепа"), побутово-психологічні п'єси ("Акорди", "Муравлі", "Інваліди"), ревію і музичні комедії ("Подружжя у двох помешканнях", "Жабуриння"). Хоча всі вони, як і інсценізації "Мотря", "Тополя", "Слово о полку Ігоревім", більшою чи меншою мірою позначені християнським духом, християнською мораллю і етичними нормами, незалежно від того чи написані драматургічні твори у 30-х роках в Галичині, чи вже в 50-60-х роках у США.

Домінантними у поетиці, по суті, всіх драм Григора Лужницького є принципи історизму, релігійності і патріотизму. В одних вони (або якийсь один окремишньо) виявляються з більшою силою, в інших — менш помітні. Але так чи інакше вони, ці принципи, завжди відчутні, своєрідні. Художній історизм таких творів, як народної трагедії "Ой Морозе, Морозенку", історичної думи "Лицарі ночі", драми з козацького побуту "Січовий суд (Олексій Попович)", драми "Іван Мазепа" та ін. — не просто конкретно-історичний підхід драматурга до аналізу фактів історії, нашої козацької минувшини, але й естетичне осмислення і концептуальний їх виклад у тісному поєднанні з творчою фантазією автора щодо відтворення історичного духу, колориту, образів і характерів. Тим самим художній історизм такого типу драматургії Григора Лужницького якнайтісніше пов'язаний із його світоглядними переконаннями, що, повторюємо, формувалися і розвивалися під впливом ідеології Вячеслава Липинського. Звідси героїчна винятковість і самотність у зображенні таких героїв, як Катерина, сотник Дяченко ("Лицарі ночі"), полковник Морозенко ("Ой Морозе, Морозенку"), гетьман Іван Мазепа ("Мотря", "Іван Мазепа") та ін.

У таких драматургічних творах (зрештою, і в християнській драмі) для Григора Лужницького важить не стільки історичний характер, а перш за все цілісна ідея, "рушій дії і конфлікту"⁴. Власне, з її розвитком еволюціонує і характер героя, приміром, такої п'єси, як "Дума про Нечая". Він, Нечай, — це своєрідне втілення ідеї прозріння, цілісної ідеї твору загалом, що є наслідком гострого конфлікту між Богданом Хмельницьким та Данилом Нечаем, конфлікту, що є наскрізним у сюжеті драми. Тут доречно навести думки рецензента вистави за твором "Дума про Нечая" Юрія Шкрумеляка: "Драма складається з чотирьох історичних картин-дій, які разом творять властиво трагедію життя і смерті полковника Данила Нечая, що тут є, може, символом усіх Нечайів, які добре задумували та недобре чинили... Чи перемогти свої безпосередні стихійні почуття і повинуватися своїй владі, довіряючи їй у всьому, чи не вірити Хмелеві, тому, що не розуміється його і запалити Україну — ось "бути чи не бути!" Нечая. Він рішається на те останнє й, прийшовши до свідомості, що зле чинить, гине"⁵.

Як бачимо, у п'єсі завперш розвивається не характер головного героя, а ідея, що він її репрезентує у боротьбі із протагоністом. Схожими постають характери Мелетія Смотрицького і Веляміна Рутського ("Посол до Бога"), Юди ("Голгота — Страсті, Смерть і Воскресіння Господа нашого Ісуса Христа") та ін. Можна навіть стверджувати, що характери багатьох драматургічних творів Григора Лужницького — це радше художні рупори ідей: суспільних, релігійних, національних тощо.

З принципом історизму в художньому мисленні Григора Лужницького концептуально близький принцип релігійності його п'єс. Загалом християнська релігійність є визначальною не тільки для його драматургії, а й наукових досліджень з питань літературознавства й театрознавства (наприклад, "Христос як герой у візантійських і східнослов'янських літературних містеріях", "Весна і Великдень у творчості П.Тичини", "Релігійні драми Лесі Українки", "Праукраїнський театр" та ін.), не кажучи вже про такі його фундаментальні розвідки з історії української церкви, як "Українська церква між Сходом і Заходом" чи "1000-ліття християнства на Україні".

Донедавна в нашій науці не могло бути й мови про релігійність як принцип художнього мислення письменника. Власне драматургічна творчість Григора Лужницького дає чимало підстав для ствердження думки про те, що християнський дух, християнська мораль для національного письменства є основоположними, може, за винятком тих років її існування, коли натомість релігійної духовності насильницьки насаджувалась квазі-релігія марксизму-ленінізму. Справді, християнська релігійність як основа образної системи художньої свідомості Григора Лужницького характерна риса не лише таких його драм (за жанром християнських), як “Посол до Бога”, “Голгота — Страсті, Смерть і Воскресіння Господа нашого Ісуса Христа”, “Ой зійшла зоря над Почаєвом”, “Сестра-воротарка”, де релігійний дух яскраво виражений не тільки в сюжетній події, образах-характерах чи загалом в ідейному пафосі творів, а й в цілісній їх структурі, зосібна конфлікті, драматичній дії тощо.

Скажімо, в релігійній містерії “Голгота — Страсті, Смерть і Воскресіння Господа нашого Ісуса Христа”, де безпосередньо відтворено життя Ісуса від його Єрусалиму до воскресіння, конфлікт розгортається таким чином, що його якась одна із сторін в тій чи іншій сцені набуває “позитивної” чи “негативної” однополюсності. Звісно, конфлікт у цій п’єсі тільки умовно втрачає свою бінарну будову, бо для Христа сильним антагоністом виступає Сатана, Юда. Саме він, Юда, досліджується автором з надзвичайною психологічною скурпульозністю, наприклад, у сцені, коли зраджуючи Христа, ще сумнівається у своїх діях та вчинках. І це сум’яття душі Григор Лужницький передає з помітною силою психологічної мотивації та драматизму. У ваганні Юди між Ангелом і Сатаною драматург розкриває витoki найбільшого зрадника світу. Юда продає Христа за “срібняки”, однак не прагне грошей заради грошей. Він насамперед всіляко домагається влади, престижу й багатства, що їх йому дадуть гроші. Характерним з цього боку є діалог Юди із Ангелом і Сатаною у першій картині:

Юда (*помалу оглядає свій дірявий хитон, шнурком пов’язані постолі*): Так, це моє все багатство...

Ангел: Юдо! Юдо! Багатство не приносить щастя.

Юда (*наче у відповідь Ангелові*): Приносить щастя. За гроші усе купиш, усе, що до щастя потрібне.

Сатана: За гроші купиш владу, за гроші купиш славу, гроші приносять пошану. В кого гроші — той сильний, у кого гроші — того величають, шанують, слухають, низько кланяються і поважають... Гроші — це сила.

Юда (*шепче з пристрасстю*): Гроші...

Ангел: Юдо, зверни з цієї дороги, яка веде до загибуні твоєї душі.

Сатана: Що тобі з душі, Юдо, коли на спині в тебе дірявий хитон, а в калитці зломаної драхми немає? Що тобі з душі, коли всі стрічні люди відвертаються від тебе з погордою, кидаючи згріливе слово: жебрак! Але ти, Юдо, сьогодні жебрак, а завтра ти багач, завтра ти володар, завтра всі ті, хто сьогодні ще насміхається з тебе, тобі низько кланятимуться, наввипередки прохаючи тебе зайти в низькі пороги їхніх хат...

Юда (*гордо*): Бо в мене будуть гроші.

Ангел: На цих грошах буде кров невинної людини...⁶.

Варто зауважити, що принцип релігійності важливий у художньому мисленні Григора Лужницького, коли він створює також “чисто” історичну драматургію. Приміром, у драмі “Січовий суд (Олексій Попович)” релігійність виростає із самого сюжету, тобто першоджерела твору — відомої думи про Олексія Поповича. Особливо відчутно це на початку другої дії, коли автор устами старого кобзаря оповідає цілу епопею про Поповича, і в цій розповіді часто підкреслюється важливість віри в Бога, дотримання божих законів та покаяння за гріхи. В іншій п’єсі — історичній драмі з часів зруйнування Січі “Лицарі ночі” вияв релігійної думки, бажання жертвувати себе “за святу справу”, за віру в те, що, мовляв, “хто слухає сумління, той спасен”, висловлює отець Сокальський у розмові-прощанні з Катериною: “Іду в ім’я Господа. Катерино! І вірую, Катерино, й бачу це очима душі своєї, що я й ти всі, хто піде на смерть за мною, а буде їх тисячі, всі ті, що смерть свою дарують Христові за Україну, принесуть Україні воскресіння!”⁷.

Пройняті релігійним духом характери і конфлікти драм “Ой Морозе, Морозенку”, “Іван Мазепа”, “Данило Нечай”, інсценізації “Мотря” та інші твори Григора Лужницького на історичну тематику.

Звичайно, побутово-психологічні п’єси драматурга (“Акорди”, “Інваліди”, “Муравлі”, що написані в 30-х роках, а пізніше “Фрі Кавнтрі”, котра створена у 50-х роках) несуть в собі менше релігійності, ніж попередньо аналізовані драми. І все ж у них є певний релігійний ідеалізм та християнськість духу, що помітні у взаєминах головних дійових осіб, скажімо, Професора, його дружини Насті, Музиканта і Лікаря (“Акорди”).

Щодо цього твору, то доречно зауважити, що його драматизм постійно імпульсується провідною думкою, гострим конфліктом між справжньою любов’ю і подружньою вірністю. Тому годі погодитися з тезою драматурга про комедійність цієї драми. Це, зважаючи на серйозність сюжетної канви, радше психологічна драма, яка, за твердженням Леоніда Рудницького, “стоїть десь між Ібсеном і Шніцлером”⁸.

Можливо, дещо менш помітною за рівнем наповнення психологізмом, ніж “Акорди”, постає соціально-побутова комедія “Муравлі”. Дія в ній головним чином побудована на вдалих комічних та гумористичних ситуаціях, оригінальних діалогах дійових осіб: Директора і Директорової, Начальника і Начальникової, Декана і Деканової. Хоча, як нам видається, композиційна рихлість, трохи надмірне комікування і спрощене розв’язання конфлікту знецінюють ідейно-естетичну вартість п’єси. Загалом фінал таких драматургічних творів не зовсім вдається Григору Лужницькому і тому є найвразливішим місцем їх структури (“Інваліди” теж закінчується ідилічно, а від того й спрощено), на що свого часу справедливо вказувала літературознавча і театральна критика⁹.

Певно, найслабшою за художніми ознаками є остання категорія драматургії Григора Лужницького — ревію і музичні комедії. Як правило, скомпоновані з окремих самостійних сцен та номерів, що в принципі не заперечує їх жанрової приналежності, вони все ж не мають міцного композиційного каркаса і від того легко розпадаються на частини (пісенні, музичні, діалогічні). Виняток тут хіба що становить комедія “Жабуриння”. Звісно, це стосується передусім літературної першооснови такого типу драматургії, хоча як мистецьке явище і ревію, і музичні комедії, і оперетки (приміром, “1+1=3”, “Подружжя у двох помешканнях” та ін.) слід аналізувати, враховуючи написану до них музику західноукраїнських композиторів Володимира Балтаровича (1904-1968) і Василя Безкоровайного (1880-1966). Іншими словами, такого типу драматургію Григора Лужницького доцільно розглядати у тісній сув’язі її музичного і сценічного оформлення.

Водночас варто зауважити, що сама літературна основа ревію і музичних комедій, котрі написані віршами, дає підстави говорити про поетичний талант Григора Лужницького, його музикальність у побудові строфіки тощо. Наприклад, пісня “Я лиш поглядом кохаю”, дует Соні і Режисера (“Жабуриння”), вальс, пісня молодого возного (“Подружжя у двох помешканнях”) та ін. сприймаються як цілкомитові самостійні і викінчені пісенні твори, що ними колись захоплювалась галицька молодь. Тому має очевидну рацію дослідник драматургії Григора Лужницького, коли стверджує, що за інших умов розвитку українського театального мистецтва ці пісні, вочевидь, стали б популярно-класичними¹⁰, як свого часу набули слави музичні твори Ярослава Барнича з його оперет “Шаріка”, “Гуцулка Ксеня”, “Пригода в Черчі” та ін.

Певна річ, дослідження поезики драматургії Григора Лужницького не обмежується запропонованими підходами, бо самі п’єси автора не регламентують їх: вони не тільки різножанрові, а й різностильові. Тому драми письменника є добротним матеріалом для нинішніх літературознавців і театрознавців, загалом усіх, хто цікавиться українською культурою, незалежно від того, де витворювалися її цінності. Приміром, сьогодні конче необхідно ввести драматургічну творчість цього художника слова у контекст всеукраїнської літератури і театру, типологічно розглянути її в історико-літературному процесі 20-30-х років не лише Галичини, а й Європи. Крім

того, варто було б простежити своєрідність еволюції Григора Лужницького від релігійної драми до історії церкви, синтезу його поглядів на драматургічне і театральне мистецтво. А вони, ці погляди, виростали з великого почуття громадянської та національної відповідальності, з глибокого патріотизму. Гадаю, що сьогодні назріла потреба підготувати і видати літературно-критичний нарис про життя і творчість Григора Лужницького. Бо в історії культури, літератури і мистецтва будь-якого народу ніщо не зникає безслідно, якщо це було справдешнім художнім одкровенням в галузі людського духу.

Власне такою і проступає до нас крізь товщу літ і заборон творчість Григора Лужницького — драматурга, поета, прозаїка, перекладача, літературознавця, театрознавця, історика церкви, книговидавця, журналіста, довголітнього професора історії української літератури Пенсільванського університету у Філадельфії (США). Постаті не просто унікальної у своїй людській і творчій суті, а воістину сподвижницької особистості, одержимої ідеєю національної гідності і незалежності, ідеєю утвердження України у вселенських просторах світу.

¹ Див.: *З культурного життя міста Львова 1920-1944 // Терем.— Вворен-Мічиган, 1984.— Ч.9 (За редакцією Юрія Тис-Крохмалюка).*

² Йдеться передусім про статті: Леоніда Рудницького “Драматургія Григора Лужницького” // ЗНТШ.— Т.СХХІV.— 1992.— С.185-209; “Поезія Григора Меріяма-Лужницького” // ЗНТШ.— Т.СХХІХ.— 1995.— С.154-169; Тараса Салиги “Григор Лужницький і літературна група “Логос” // Двадцять листів о.Андрея Шептицького до матері.— Львів, 1994.— С.69-78; Олега Купчинського “Слово про Григора Лужницького” // Лужницький Григор. Чорна ігуменя.— Львів, 1994.— С.405-411; Степана Хороба “Українська релігійна драма і Григор Лужницький” // Лужницький Григор. Посол до Бога.— Івано-Франківськ, 1996.— С.236-243.

³ Рудницький Л. Драматургія Григора Лужницького // ЗНТШ.— Т.СХХІV.— 1992.— С.186.

⁴ Блавацький В. Українське “Оберамергав” // Неділя.— Львів, 1936.— Ч. 383.

⁵ Шкрумеляк Ю. Прем'єра “Думи про Нечая” // Новий час. - Львів, 1936.— Ч. 2.

⁶ Цит. за вид.: Лужницький Г. *Голгота— Страсті, Смерть і Воскресіння Господа нашого Ісуса Христа: Релігійна містерія на сім картин // Лужницький Григор. Посол до Бога.— Івано-Франківськ, 1996.— С.112-113.*

⁷ Ордівський Семен. *Лицарі ночі: Історична дума з часів зруйнування Січі // Аматорський театр “Нашого прапора”.— Львів, 1937.— Вип. 9.— С.25 (Свої художні твори Григор Лужницький часто підписував псевдонімами: Семен Ордівський, Л.Низрицький, Меріям, Б.Полянчик та ін.)*

⁸ Рудницький Л. Назв. праця.— С.201.

⁹ Див., приміром: Арамис. “Акорди” Г. Меріяма-Лужницького // *Нова зоря.— 1934.— Ч. 90 (Арамис— псевдонім українського греко-католицького письменника, члена групи “Логос” Олександра Моха); Г.К. Муравлі // Новий час.— 1937.— 18 березня та ін.*

¹⁰ Рудницький Л. Назв. праця.— С.208.

Роман ПІХМАНЕЦЬ

З КОГОРТИ ВИТЯЗІВ

(Нарис життя і творчості Володимира Іванишина)

Доля відміряла йому сорок шість літ. Трохи менше, як Т.Шевченку та В.Стусу, стільки ж, як духовному побратимові й доброму приятелю І.Миколайчуку. Та жорстокішою і немилосердною була до його таланту. За життя і по смерті.

Із В.Стусом він майже одночасно покинув цю земну юдоль. У розквіті творчих сил, далеко (за офіційною версією) від рідної домівки, насильно. Це було на перших порах горба-човської перебудови, за “нез'ясованих” обставин. І якщо стосовно В.Стуса принаймні відомо, що помер він 4 вересня 1985 року у спецтаборі для політ'язнів на Уралі, то обставини загибелі В.Іванишина губляться в таких замрячених нетрях, що його сучасникам навряд чи вдасться з'ясувати правду.

Відомо, що на початку грудня 1985 року В. Іванишин займався художнім оформленням колишньої “дачі Підгорного” в Підлютому біля Осмолоди. У 20—30-ті роки там залюбки відпочивав і лікувався митрополит А.Шептицький (він упорядкував мальовничу місцину, забудував). Після “визволення” в 1939

році розкішна вілла стала власністю високих партійних і державних чинів. Останнім “господарем” її був Голова Президії Верховної Ради СРСР М.Підгорний. Та коли за діючим у верхніх ешелонах влади законами він потрапив у немілість, дача... згоріла. Відтак спохопилися, почали відновлювати будівлю. Так-то: тут в останні свої дні працював В.Іванишин.

Одного разу хтось “невідомий” кудись його покликав... І живим його більше не бачили. Через якийсь час у сільраду повідомили, що, мовляв, потрапив під поїзд на Одещині. Знівечене тіло не можна було впізнати, зате зберігся в кишені цілісінький і непошкоджений паспорт.

Ті “загадкові” обставини, як і багато іншого з життя й творчості талановитого письменника, художника та літературознавця, мали б з'ясувати документи і матеріали з архівів колишнього КДБ. А вони піднімають завісу тільки над кримінальною справою 1965-66 років (№2910П). Більше, запевняють, нічого немає. Та хіба можна повірити, що людина 20 літ жила під нильним полядом “всевидячого ока” і — “більше нічого немає”?

Народився він у мальовничому бойківському селі Дуба Рожнятівського району на Івано-Франківщині невдовзі по тому, як прийшли “перші совіти” — 17 листопада 1939 року. У сім'ї Іванишиних виростало троє синів. Володя — наймолодший. Доля всіх їх склалася трагічно. Середульший Євген, підхоплений могутнім поривом визвольних змагань, у серпні 1948 року пішов у повстанці (псевдо “Вітер”). Невдовго судилося йому топтати ряст. Це був час, коли сталінсько-беріївські опричники мобілізували всі сили, щоб остаточно зламати оцір і зліквідувати УПА. 14 жовтня 1949 року, як видно із “Справки—обзора по учетному делу №25584”, “во время проведения чекистско-войсковой операции” повстанців було оточено в лісі біля с. Нижній Струтин неподалік від Рожнятова. “Вітер” при затриманні “оказал вооружённое сопротивление” і був убитий.

Мав усього 20 літ. Кажуть, що аби не потрапити до рук енкаведистських бузувірів, сам покінчив із собою.

Та як би все не сталося, а сім'я учасника національно-визвольного руху була приречена на довголітні митарства. Називалося це в ті часи спецпоселенням “в отдалённых местах Советского Союза”. Точніше — у Бундюрському лісозаготівельному пункті Чаїнського району Томської області. Крім того, все майно, згідно з “приказом МГБ СССР №00386 от 20 октября 1949 года”, було конфісковано. Обґрунтовувалися подібні дії тим, що Євген за час свого перебування в УПА контактував з ріднею, яка його переховувала, матеріально підтримувала, “а также передавала разведовательные сведения”. Зазначалося також, що брат Василь розповсюджував у селі листівки антирадянського і націоналістичного характеру.

Сибірська одисея Іванищаних тривала 10 літ. Для Володі — трохи менше, “дякуючи” призову до советського війська. У Бундюрському лісопункті трапилося ще одне нещастя. Тридцятилітнім загинув найстарший син — Василь. Він втопився, рятуючи російську дівчину. Сталося це в 1958 році. Через тиждень після цієї трагічної події Володю забрали до війська.

Зрозуміло, що про винесене з Сибіру “духовне віно” говорити не доводиться. Зараз маємо чимало свідчень про те, як ставилися до сімей репресованих націоналістів. Та все ж суворі сибірські будні ґартували характер, привчали не цуратися труднощів, прищеплювали наполегливість у досягненні мети. Доводилося також уперто працювати над самоосвітою і самовдосконаленням. Адаже на батьківщині він встиг закінчити лише 4 класи сільської школи. На спецпоселенні продовжував навчання й осилив 9 класів середньої школи. Можна припустити, що там уперше “душі торкнулось слово”.

У всякому разі солдатом він уже друкувався в армійських газетах “Слава Родины” та “Крылья Родины” (1961). Армійське життя-буття тривало в ті часи три роки. Бувало не з медом, як можна судити з пізнішої його гострої дискусії з “товаришем з центру” (під час арешту та розмова свідчила проти нього; на щастя “товариш” не підтвердив висловлювання В.Іванишина проти радянської армії, визнаючи, що йшлося тільки про деякі негативні явища в армійському житті). Заняття спортом допомагали долати труднощі. Батьки навіть отримували подяки від командування військової частини. Відрадным було те, що останні два роки служив в авіаційній частині в Стрию на Львівщині, неподалік від рідної домівки.

Після демобілізації повертається в рідне село, куди вже дозволено було переселитися батькам. Якийсь час працював завідуючим клубом, екстерном склав екзамен за середню школу і поступив на російське відділення філологічного факультету Івано-Франківського педінституту. Навчався заочно, а водночас з початку 1963 навчального року працював у Дубівській восьмирічці. Спочатку вчителем фізкультури, а потім викладав російську мову та літературу і навіть був класним керівником. Та недовго. “За систематичне невиконання наказів і розпоряджень, — читаємо в характеристиці, доданій до слідчої справи, — його було звільнено спочатку від обов'язків класного керівника, а потім знято з роботи в школі. Тільки через суд Іванишина було поновлено на роботі. Зняття з роботи передували і його націоналістичні погляди”.

Шістдесяті роки, як відомо, позначилися помітними зрушеннями в духовному житті країни, пошуком нових суспільно-політичних і художніх форм. Національно свідомо молодь не просто задумувалася над долею України, а й дошукувалася реальних шляхів виходу із становища. “Це нове покоління, — відзначав пізніше В.Іванишин, — проти страшної сили виставило неземний спалах любові до Правди, до Великої Вічної Істини Серця. Ця любов цілковито зігнорувала тупоумну силу, вона піднеслася на ту височінь духовного просвітлення, звідки ця сила виглядала немічною, ба навіть смішною. Та любов вертала народу достоїнство вічності, гідності, честі, самоповаги, відроджувала замулені джерела несхитної стійкості, дитинної віри в слово, відразу та зневагу до найнижчиншого з почуттів — тваринного страху. Та любов сягнула верховин людського духу — гармонійного симфонічного звучання Простору і Часу” (“Син землі”).

Ішов тисяча дев'ятсот шістдесят п'ятий рік.

Посилилися репресії. Почалися арешти, обшуки, допити. У серпні 1965 року заарештували декого з друзів В.Іванишина, зокрема аспіранта Львівського держуніверситету М.Косіва та вчителя Ріпенської СШ М.Озерного. Сліди вивели на нього.

Володимира Іванишина, тоді студента IV курсу, було затримано 28 серпня, а 31 серпня заарештовано і притягнуто до кримінальної відповідальності за ст. 62, ч. 1 КК УРСР. Міра запобіжного заходу — утримання під вартою в слідчому ізоляторі. Мотивуючи тим, що міг зберігати “документи антисоветского клеветнического содержания”, на квартирі провели обшук. Пізніше — ще два. Вилучали кожну дрібничку, яка викликала підозру. З-поміж

крамольних на ті часи речей забрали рукописи статей “Українська освіта в шовіністичному зашморзі”, “З приводу процесу над Погружельським”, “Відповідь матері В.Симоненка Щербань Г.Ф.”, “Український націоналізм на сучасному етапі” тощо. Найбільше ж — легально друкованих на початку 60-х років і переписаних від руки поезій В.Симоненка, Л.Костенко, І.Драча, М.Віграновського, Д.Павличка... А ще — усякі виписки, старі книги, адреси і навіть записні книжки з прізвищами учнів та виставленими оцінками (певно, теж антирадянщина!). Стосовно кожної дрібнички треба було дати пояснення: де взяв? навіщо переписав? звідки? кому давав читати?.. Доходило до парадоксів. Серед вилучених паперів, наприклад, була цитата В.Леніна (без зазначення автора) про деякі негативні прикмети “старшого брата”. Складається враження, що саме від цієї “крамоли” слідчий мав намір відштовхуватись. Та коли почув, кому належать ці слова, мусив відмовитися від заядалегідь спланованих дій.

Юридичною мовою це тоді називалося зберіганням і розповсюдженням документів антирадянського і націоналістичного змісту. Інше, не менш суттєве звинувачення зводилося до негідної, як на тодішні мірки, поведінки радянського вчителя. Який зухвальць! Ігнорує всі політичної і державної ваги заходи та розпорядження дирекції ніколи, а натомість проводить сумнівної вартості вечір, девізом якого стали слова “Плакаймо рідну мову” і на якому порушувалися проблеми порятунку української мови від зазіхань великодержавних шовіністичних кіл.

Більше того — доручили йому підготувати святкову стінгазету до річниці “Жовтневої революції”. А він тим часом перетворив усю акцію на справжнісінький антирадянський демарш. Бо ж у першій колонці — подумати лишень! — помістив розповідь не про всесвітньо-історичне значення “Великого Жовтня”, а про... І.Франка. Яку характеристику дав Каменярь доктрині “батьків німецької соціальної демократії Маркса і Енгельса”, тодішні ревіні хранителі політичної чистоти, звісно, не знали. Та вони твердо знали, що І.Франко не стояв на капітанському містку “Аврори” і в штурмі Зимового палацу теж не брав участі. Отож — ідеологічна диверсія, націоналізм!

До того ж В.Іванишин відмовлявся вступати в комсомол, мотивуючи свій вчинок тим, що комсомольська організація нічого доброго не зробила для його народу та й загалом виглядає мало не болячкою на тілі української суспільності. І вже справжнім святотатством виглядало, що дозволяв собі нап'ялювати кепку на гіпсову лисину “вождя мирового пролетаріата”.

На зауваження не реагує, скоріше — навпаки. Кажуть йому, приміром, що, мовляв, від ваших слів віє націоналізмом, а він: “Ні, я ще не націоналіст, та хотів би ним бути. Я мало ще зробив для своєї України, щоб бути націоналістом”.

Додам, що тим націоналізмом йому докоряли повсякчасно. Намагалися принизити і ганьбити. “Вони не розуміють, — сміявся з того Володимир Михайлович, — що я гордий з того, що мене називають націоналістом”. То сьогоднішні “герої” б'ють себе в груди і клянуть націоналізмом (як, зрештою, раніше присягалися на Марксові й Леніну), а тоді треба було мати неабияку мужність, щоб висловити таке у вічі своєму ідейному супротивнику. Це було однаково, що ступити добровільно на плаху.

У кримінальній практиці радянських часів такі дії тлумачилися як антирадянська агітація й пропаганда. Малося на увазі, очевидно, серед учнів та вчителя. Бо з-поміж інших свідчень у матеріалах слідства зустрічається хіба інформація про декламування В.Іванишином фрагментів поеми В.Сосюри “Мазепа”. А було це так. Заглянувши якось до приятеля-односельчанина в студентський гуртожиток, він прочитав уривки з невідомого тоді твору. Хтось із слухачів доніс “куди слід”.

А втім, багато-хто мислив тоді подібно до нього. Бо навряд чи серйозно могли сприймати зобов'язалівку всяких мітингів і політзань або строго дозовану “активну життєву позицію”. Просто В.Іванишин насмілювався вголос висловлювати те, про що інші воліли мовчати. У кращому випадку могли, добряче змочивши горло оковитою, затягнути повстанську пісню чи в тісному гуртку потішитися з політично забарвленого дотепу. Відтак із таких “горілчаних героїв” КДБ мало собі стукачів і нашіптувачів.

В.Іванишин не мовчав. Бо не вмів мовчати. А ще тому, що зумів подолати в собі страх, який вважав “найтяжчою хворобою людства”. У статті “Син землі” він цитує фрагмент із доповіді В.Фолкнера, виголошеної при одержанні Нобелівської премії:

“Трагедія нашого часу полягає в тому всезагальному тваринному страхі, в котрім ми давно перебуваємо і з котрим навіть звикли. Духовні проблеми зникли. Залишилося одне

питання: коли ж мене розірвуть на шматки? Тому молоді письменники сьогодні забули про проблему людської душі з її внутрішніми протиріччями, забули про одну тему, що вартує праці письменника та його мук. Письменникові прийдеється переучуватись. Йому доведеться зрозуміти, що страх — найнижніше з усіх почуттів і, збагнувши це, назавжди забути про страх... І доки письменник не зробив цього, над його працею тяжіє прокляття...”

Ті слова стали його життєвим кредо. Робив лишень одне невеличке, але суттєве уточнення. Вважав, що художньо-теоретичне обґрунтування даної тези дав В. Стефанік. Часто цитував слова новеліста з листа В. Дорошенкові: “Мій коханий Володимире, ви можете зрозуміти, що кожна моя дрібничка, яку я пишу, граничить з божевіллям, і я нікого в світі так не боюся, як самого себе, коли я творю. Ви можете зрозуміти, що я не пишу для публіки, а пишу на те, щоби прийти ближче до смерті”. “Цілковите нехтування страху” героями Стефаніка і щоденне “наближення до смерті” самого автора вважав головними опорами художньої сили й величі покутського новеліста.

Мене завжди вражало, з якою дивовижною байдужістю В. Іванишин говорив, що його життя в будь-яку мить можуть насильно обірвати. Можливо, й передчував свою трагічну кончину. А швидше — реально оцінював ситуацію і зумів побороти в собі той “тваринний страх”. Пересиливав його постійно. Розумів, що є вищі цілі і що сенс життя полягає не в тому, аби “набутися” (у фізичному розумінні) на сім світі. Тому й дивився сміливо в очі небезпеці, відчайдушно ступав назустріч бурям і загрозам. Як і тоді, грудневої днини 1985 року, коли в Підлютому його “хтось покликав”.

Отож наважувався публічно засвідчувати свою позицію, демонстративно визнавати свої симпатії й пріоритети. А суть їх зводилася до того, що комуно-імперська система є антинародною і злочинною за своєю природою.

А ще й тому не мовчав, що ясно розумів свою причетність до долі всієї України та її духовного здоров'я. І головним чином свою відповідальність, аби не дійшло до повного занепаду національної самосвідомості. А “хто відчував на собі відповідальність за буття цілої нації, хто простував хресною дорогою цілковитого самозречення, хто розтирав на своєму обличчі на кожному кроці пльовки зневаги, що призначалися цілому народові..., не могли ховати своєї чистої вроди під машкарою хитро-дипломатично-спекулянтських масок” (“Син землі”).

На допитах В. Іванишин тримався стійко і не відрікався огульно від своїх переконань. Стверджував як цілком очевидний і доконаний факт великоімперської зазіхання “старшого брата” і тотальну русифікаторську політику в Україні. Причому — з відома і благословення вищих державних і партійних органів. Тому боротьбу з цими огидними явищами сучасної йому дійсності називав правим ділом і своїм громадським обов'язком.

Логічно — і найпростіше — було б спровадити зухвальця за такі погляди кудись... ну, хоча б у мордовські табори. Та слідство цього не зробило. Не з жалю до “злочинця” і не через недостатність кримінальних доказів справу не передали до суду. Як кажуть, аби людина була, а стаття знайдеться. То чому ж? Щоб зрозуміти вчинок слідчих органів, необхідно чітко усвідомити суть тоталітарної держави. Як на мене, найпереконливіше охопив її англійський письменник Дж. Оруел у ряді публіцистичних статей та романі “1984”. Так, герой цього роману з властивим властью імущим самохвальством і цинізмом оголює перед жертвою внутрішні механізми тоталітаризму:

“Нас не задовільняє негативний послух і навіть сама припизлива покірність. Коли ви остаточно схилите голову, ви зробите це за власною волею. Ми знищуємо єретика не тому, що він нам перечить; допоки він перечить, ми його не знищимо. Ми перевтілимо його, ми захопимо його душу до самого дна, ми його переробимо. Ми випалимо в ньому все зло і всі ілюзії, він прийме нашу позицію — не формально, а щиро, розумом і серцем. Він стане одним із нас, і лише тоді ми його вб'ємо. Ми не потерпимо, щоб десь у світі існувало інакомисліє, нехай таємне, нехай безсилне. Ми не допустимо відхилення навіть у момент смерті... Ми видавимо із вас усе до краплини — а потім заповнимо собою”.

Ось чому девізом і головним завданням слідства стало — зламати! Щоб “став одним із нас”, щоб “заповнити собою”. Три товстезні томи кримінальної справи — красномовне тому свідчення. Навіть “гола статистика” вражає. 39 протокольних засвідчених допитів за якихось 4 місяці, не враховуючи власноручних зізнань, очних ставок і т.ін. І всі вони виснажливі, довготривалі. Звичайним ділом було, коли допит розпочинався о 9.30, а закінчувався після 19.00. Або навіть о 22.00 год., як 29 серпня. Мабуть, слідчі органи і прокуратура бачили в діях В. Іванишина великий злочин, тому що тричі продовжували

термін слідства й утримання під вартою.

Формально він начебто покався і визнав свої помилки. Хоч важко зрозуміти з матеріалів слідчої справи, що визнавав у своїх діях хибним. Навіть неозброєним оком видно, що це було силоміць видушене й нещире зізнання. Це було аж ніяк не прийняття позиції властью імущих і навіть не каяття. Певно, розумів це і слідчий. Тому й домагався раз за разом письмових свідчень внутрішнього зламу, а отримував пояснення, чим були зумовлені ті чи інші погляди. Усі ці “каяття” аж кричать: ви примушуєте мене сказати на чорне — біле, та від цього воно ніскільки не побіліє. Пояснюючи свої “помилки” особистими (образом на радянську владу за смерть брата і сибірські митарства), а більше загальнонародними факторами (тотальна русифікація), В. Іванишин наводив численні факти метастазів “російщини”, що охопили весь організм українського суспільства. Фактично він не наполягав лише на тому, що русифікація в Україні ведеться з відома і волі керівних чиновників.

Фігураально кажучи, слідчий почув від заарештованого те, що хотів почути, та виразно відчував скручену під столом дулю.

Я пішов у перший клас якраз тоді, коли його допитували в слідчих камерах. Засвоюючи шкільні премудрості, захоплено слухав казочки про “хлопчєня з розумними очима і з чолом високим та ясним”. Я тоді й гадки не мав, що те “хлопчєня”, коли виростало, стало чи не найбільшим катюгою в історії людства. Хтозна чи й повірив би в шкільні роки, якби хтось казав мені, що “воно” давало жажливі розпорядження розстрілювати навіть дітей — білявих, чорнявих, русявих, таких як я, як мої ровесники.

Він це знав. І вже це свідчило проти нього. А хотів він знати більше і прагнув ділитися своїми знаннями з іншими. Система не дозволяла того. Вона примушувала чортєня називати ангелятком і самому вірити в це “не формально, а щиро, розумом і серцем”. А він уже не працював у школі, щоб втаємничувати в істину.

Признаюся, з тих часів про В. Іванишина мені не запам'яталось майже нічого. Навіть не пригадую того велелюдного й ганебного для нього зібрання жителів села, на якому його “передали... колективу трудящих для перевиховання й виправлення”. (До речі, головуєчий теж кілька разів допитувався, чи визнає він, Володимир Іванишин, свої помилки, але так і не почув чіткої відповіді). Може, тому, що дитяча свідомість у такому віці ще несприйнятлива до коливань політичних температур, чи тому, що жив у сусідньому селі. Та й радянська школа, насаджуючи вигідні для панівної кляки міфи, системою заходів намагалася звести стіну між підростаючим поколінням і “політично неблагонадійними” людьми. Чи хоча б зробити все, щоб про них не чули.

Почув я про В. Іванишина геть-геть пізніше, навчаючись уже в старших класах, коли він після чергових своїх важких поневірянь світами й переслідувань вернувся в село. Тоді вперше й побачив його. Середнього росту, з трохи опущеними плечима і високим лобом, світло-карі очі.

Невдовзі познайомилися. Почувався я з ним трохи сковано. Певно, давалися ознаки різниці у віці й життєвому досвіді, а також значний інтелектуальний бар'єр, виховання в традиціях радянської школи. Я просто не готовий був тоді сприймати багато з його ідей та положень. Боявся сказати щось недоречне. Отож в основному слухав його і намагався прочитати якомога більше книг із його старанно підібраної бібліотеки. Досі бринить мені у вухах його тихий, та владний голос, коли цитував улюблених своїх поетів або коли захоплено розповідав про глибоко шанованих ним Григора Тютюнника та Гранта Матевосяна.

Той рік активного спілкування з Володимиром Михайловичем дав мені дуже багато. Насамперед йому завдячую, що пов'язав своє життя з літературою. Кажу про “рік активного спілкування”, бо пізніше ми бачилися рідше. Не часто вдавалося заглядати в село, та й він дедалі більше бував у роз'їздах.

Ні, репресивний молох не примусив його мислати за вигідними Системі законами й шаблонами. Той арешт тільки загартував В. Іванишина й упевнив у правильності обраного шляху, в необхідності самопожертви й подальшого самозречення. А ще — не залишив у його серці місця для ілюзій. Правда, ілюзій щодо злочинної суті тоталітарно-імперського режиму в ньому не було й раніше. Та схоже, була потаємна надія, що можна якось довести слідчим органам, що біле є білим, а чорне — чорним, що любити свій народ і бажати йому добра не є злочином — люди ж усе-таки! Та даремно. Годі сподіватися тверезого розуміння чи співчуття

від страхітливої “чорної машини” (В.Стефанік) та від її “коліщаток” і “механізмів” гноблення.

З головою поринув у художній світ В.Стефаніка, у якому зв'язки із землею його героїв символізували історичну цільність роду, нації. Тяжів до людей із живим чуттям, що зберігають вірність ідеалам, з твердими морально-психологічними опорами в житті.⁷ Цим можна пояснити і зацікавленість В.Іванишина релігійними проблемами, в т.ч. його зв'язки із покутниками. Так, творчо обдарованим натурам властиво постійно шукати Божу сутність. І Володимир Михайлович, наскільки пригадую, приділяв релігійним рухам велику увагу. Та в даному випадку, я переконаний, головну роль відіграла одержимість покутників ідеєю.

Від часу звільнення з-під варті протистояння його і Системи в особі перш за все слуг “залізного Фелікса” не ослабло, а дедалі посилювалося. Усе подальше життя В.Іванишина стало ходінням муками, під недремним оком КДБ та його сексотів, в атмосфері загальної обструкції й постійного цькування, брутального оббрікування і шельмування. Допікали до того, що не раз зізнавався: “Навіть якби я не хотів боротися з цим великодержавним драконом, то мене примусять це робити”.

Аби хоч трохи увільнитися від зусебічного тиску та знайти якийсь підробіток чи заробіток, мусів часто міняти місце проживання. Географія пошуку роботи досить широка: “Сибір неісходима”, Київ, Львів, села і містечка Івано-Франківщини. Роботу виконував найрізноманітнішу: працював лісорубом, електриком, маляром, муляром, кочегаром... Знаходив тимчасове помешкання у вірних друзів своїх: то на дачі, то в майстерні, то на горіщі.

Траплялися й “поїздки” іншого характеру, як та, у 1984 році, коли його насильно запроторили в палату для душевнохворих. Повернувся в село виснаженим і змарнілим — впізнати було важко. Та нескореним, незламаним духом. Якби зламався, не було б трагічної загибелі під поїздом.

А поза тим — встигав творити. Поезію й прозу, пісенну лірику, літературно-критичні статті, був художником кінофільму “Пропала грамота”. Завжди привозив із далеких і близьких доріг рукописи. Бо творити було його органічною потребою. Завжди і всюди, за найнесприятливіших обставин, без надії пустити свої творіння між люди. І в цьому була, далебі, його чи не найбільша трагедія. Як митця і як людини.

Мріяв поступити на Вищі сценарні або Вищі літературні курси у Москві, аби мати вільну хвилину для творчої праці. Ті “вільні хвилини” траплялись йому, ой, як рідко. Хіба що ночами.

На час арешту В.Іванишин був автором кількох публіцистичних заміток і рецензій, зокрема на книгу А.Матвієнко “Живе слово” (К., 1964) та на поетичну збірку А.Малишка “Дорога під яворами” (опублікована в скороченому вигляді під назвою “На все життя” в “Літературній Україні” за 3 серпня 1965 року). Серед видучених під час обшуку матеріалів зберігаються ще дві рецензії: “Віра — це праця” (на “Протуберанці серця” І.Драча) та “Гімн святому” — на повість М.Стельмаха “Гуси-лебеді летять” (принягідно перекладав цю повість російською мовою). Вони свідчать не лише про діапазон зацікавлень молодого автора, а й про багатий арсенал літературно-критичних засобів, уміння заглиблюватися в художній світ письменника і виокремити в ньому найістотніше. Водночас торкався і деяких загальнотеоретичних питань, як, наприклад: що є поетичне мистецтво, які джерела естетичної реакції тощо. Зовсім інакша тональність та інший підхід критика до повісті М.Стельмаха. Тут він намагався перш за все передати своє захоплення від поетичної краси образів і багатства мовно-стилістичної палітри твору, прагнув донести своє враження до інших і поділитися з ними своїми почуттями.

Зазначені вище ознаки літературно-критичного мислення виявилися і пізніше, коли рецензував збірку новел Г.Тютюнника “Занах деревію”, роман І.Вільде “Сестри Річинські”, альбом писанок, книгу “Василь Стефанік у критиці та спогадах”, нове видання діячів “Руської трійці” та інші.

З оригінальних поетичних зразків в архівах колишнього КДБ зберігаються (як речовий доказ) видучені під час першого обшуку три твори: “Руки”, “Мене ти, батьку, привчаєш...” та “В космосі — історія...”. Причому всі ще зі слідами правок, а останній твір має три варіанти. Важко судити, чи були це чистові редакції. Зрозуміло, що на основі кількох ранніх поетичних спроб важко судити про манеру письма автора, оригінальність його стилю.

Та все ж... Відчувається вплив молодої поезії початку 60-х років, а також раннього П.Тичини. Важливим чинником художньої якості є оригінальна ритмічна структура, що ґрунтується на модерних принципах, та самобутні лексико-стилістичні засоби. Автор уникає

⁷ Спроба опублікувати нарис про таких людей у московській періодиці, зокрема, в “Літературній газеті”, оминуючи республіканські цензурні рогадки, на жаль, не увінчалася успіхом. Система всюди мала своїх вірних черберів.

пишних тропів і дешевих ефектів. Над усім пульсує гостра й оголена думка, пройнята болем за долю рідної України. Відчувається виразне прагнення молодого поета почути її “у космічному оркестрі”, звиряти внутрішні ритми з ритмами Всесвіту, міркувати про її і про речі в ньому, навіть про найбуденніші, за космічними законами. Адже навіть наймізерніша дрібничка має сенс лише “з погляду вічності”. Судить самі:

В космосі — історія
з атомоелектронним
мегателескопом.
В космосі — історія
з записною книжечкою
в руках...
Сонцесвіталі,
чорні,
чорні,
темночорні
мерехтять сторінки...
Історія стенографує!
Історія
не бере
хабарів
Історія
пам'ятає!
Історія не прощає...!
Бійтеся, тирані
з чорнобагровими
руками, проклять
і гніву
нащадків
Стотисячного року!
Це вписані ви
на найчорніших
сторінках
історії!

Найповніше виявилися головні прикмети наукового мислення Іванишина-літературознавця в статті “Син землі: Есе про творчість Василя Стефаніка”. Кажуть, що свого часу нею захоплювався О.Гончар, коли ознайомився з рукописним варіантом. Вона насалася, наскільки пригадую з розмов із автором, до столітнього ювілею новеліста (в Ірпені, де він тоді тимчасово проживав і працював електриком у Будинку творчості) для журналу “Вітчизна”. Начебто була попередня домовленість із редакцією. Та ні тоді, ні в наступні роки в Україні ця стаття не була надрукована. Заважали політичні погляди автора, та й концептуально вона не вписувалася в прокрустові схеми радянського стефанікознавства. Побачила світ аж у 1983 році у варшавському місячнику “Наша культура” (№5-7). У повному обсязі досі невідома українському читачеві.

Насамперед хотілося б виділити концептуальну цілість цієї студії. Земля в естетиці В.Стефаніка тлумачиться не просто як біологічний феномен. Вона — правічна філософія, етична культура і головна опора духовного буття нації. Це та сила, через яку і в якій герої продовжують себе у вічності (“переливаються у вічну реальність”), утверджують себе як духовні істоти, поборюють смерть. Тому-то такий болючий розрив тих тисячолітніх ниток, що в'яжуть їх із Матінкою Землею. Це обертається величезною душевною мукою, бо сиріймається як вина перед пам'яттю віків.

Автор не обмежується суто літературознавчим аспектом розмови і робить сміливі екскурси в царини філософії, етики, психології тощо. У певному сенсі це, можна сказати, історіософське бачення крізь призму Стефанікового художнього слова трагедії українського етносу й української нації, що постала внаслідок руйнування і зради “патріархально-родової цільності”.

Вражають також контекстуальні зіставлення художнього “царства” покутського новеліста з подіями і фактами сучасного (та й не тільки) йому красного письменства. Йдеться не про поверхові паралелі й аналогії, а про типологічно спільні — із творчістю У.Шекспіра, Е.Хемінгуей, К.Абе, Ф.Кафки, А.Камю, В.Фолкнера — моменти на глибинному рівні. Це було прагнення побачити величну постать В.Стефаніка на тлі тогочасного українського і світового літературно-художнього процесу. Так зриміше вивиджується непересічна творча особистість В.Стефаніка над оточенням і над майбутніми літературними поколіннями.

У цьому есе В.Іванишин писав не тільки і, може, навіть не стільки про В.Стефаніка. Це були роздуми про трагічні катаклізми національного життя, а також про себе і про тернисті шляхи свого покоління, яке самопожертвовно звалило на себе кам'яні хрести народної долі і стало до покути. Стаття писалася для радянського часопису і, розуміється, деякі моменти автор мусив дипломатично обходити, щодо інших — робити лише натяки, ще інші проступали з підтексту. Навіть на понятійному рівні. Відомо ж бо, що радянські ідеологи навіть слів “український”, “нація” боялися, як чорт ладану. Отож дослідник частіше послуговується зворотами семантичного гнізда “родова цільність”.

Стаття “Син землі” найповніше зазначила світоглядні основи автора, тому й продовжував роздумувати над порушеними у ній проблемами й далі. Основні ідеї й положення знайшли своє продовження і розвій у художній формі — поемі “Камінний хрест”.

Пригадую нашу останню зустріч у Львові 1983 року. Володимир Михайлович говорив тоді про неповторність весільних пісень, що побутують у наших околицях, про їх глибину історичної пам'яті, і читав, читав, читав. Це були рядки з поеми “Камінний хрест”. Вржала мускулатура стилю, важкі, мов камінні брили, думки. Мені при тому спливали на думку слова з листа О.Кобилянської до В.Стефаніка: “Страшно сильно пишете Ви. Так якби-сте витесували потужною рукою пам'ятник для свого народу...”. Ні, це не була самозакоханість чи бажання вразити. Хто був знайомий з В.Іванишином, той відає, що подібні бажання були йому чужими. Я розумів його. Це ж уперше за все його творче життя вдалося опублікувати річ, співмірну собі. До того доводилося обмежуватися невеликими статтями і рецензіями, користуючись моментом, поки редактори не знали, з ким мали справу. А він тяжів до широким синтетичних художніх і філософських узагальнень. Можливо, що поема була написана на хвилі того могутнього піднесення, зв'язаного з публікацією статті, у хвилини творчого осяяння. У такому стані міг вершити творчі дива. Очевидно, це зрозуміли й опричники “залізного Кардинала”. Тиск посилювався, а невдовзі Володимира Іванишина не стало.

Де тепер той “Камінний хрест”? Де рукопис його віршів-молитов? “Це було щось дивне і незвичне! — згадує Алена Панко. — Він звертався до Бога, в якого гаряче вірив, з проханням допомогти Україні в її трагічних часах. Там все було про Україну, про її великомучеників синів і дочок... Жодного слова про себе”. Де інші зразки художньої та літературно-критичної спадщини?

Доля творчого доробку В.Іванишина — ще одна болюча рана, ще одна трагічна сторінка. Архівні колишнього КДБ щодо цього мовчать. Сельчани пригадують, що коли його насильно забрали в лікарню для душевнохворих, у нічній пітьмі помічали блимання ліхтариків — хтось порався в його бібліотеці й рукописах. Як і в перші дні його “загадкового” зникнення. Хто? І де все те, що було забрано? А може, якийсь бездарний графоман видає за своє?..

Володимир Михайлович завжди з боєм говорив, що Система намагається розчавити, знищити в зародку кожну непокірну їй художню обдарованість, неординарний талант. Натомість щедро культивувала всяку сіратину й літературну посередність. Вона не становила небезпеки. Імперський дракон плюндрував, отруював і його вразливу поетичну душу. Аби й сліду не зосталося. По смерті письменника це йому великою мірою вдалося.

Чимало своїх художніх речей В.Іванишин дарував друзям і знайомим. По-різному складалася їхня доля. Збереглися й опубліковані дві його пісні — “Тернова ружа” і “Загаси білу ватру у грудях”. Упродовж цілого фільму “Пропала грамота” звучить коліскова на його слова у виконанні бандуристки Галини Менкуш. Та більшість із його творчого доробку, на жаль, не збереглося.

Володимир Іванишин, де б не бував, завжди гостро відчував тяжіння отчого порога, де залишав стареньких самотніх батьків. Устиг поховати їх, поставити пам'ятник на могилі — з барельєфом Божої Матері. Не встиг встановити на ньому фотографії батьків і гранітну таблицю.

Невдовзі й сам знайшов біля них вічний спочинок. Відтоді минуло більше десяти літ. А пам'ятник донедавна зів'язав порожнім отвором. Як осудливе нагадування його землякам і знайомим. Як німий докір усім нам.

Останнім часом впорядкували могилу, встановили надгробок. Та цього, очевидно, замало. Має рацію Алена Панко, що “та маленька, по-дитинному незахищена могила мала б бути високою з мармуровим хрестом і терновим вінком, а напис мав би голосити: “Тут, у селі Дуба Рожнятівського району на Івано-Франківщині, знайшов захист у рідній землі, біла матері своєї, талановитий український літературознавець, поет-страдник, людина вразливої душі і палаючого серця Володимир Іванишин”.

ДМИТРО СТЕПОВИК

ГАЛИЦЬКА ЮНІСТЬ ЯКОВА ГНІЗДОВСЬКОГО

Вихідці з Галичини внесли істотний вклад у розвиток образотворчого мистецтва країн Заходу. Деякі з них прославилися не тільки в середовищі української діаспори, а й вийшли на обрії світового мистецтва, визнані в англо-саксонському, романському, германо-скандинавському та латиноамериканському світах. Один з них — Яків Якович Гніздовський /*27 січня 1915 р., с. Пилинче Борщівського району на Тернопільщині, — +8 листопада 1985 р., Нью-Йорк/. Він один з найвідоміших графіків і малярів США другої половини ХХ ст. Його твори є в резиденції президентів США — Білому домі у Вашингтоні, в Бібліотеці Конгресу, Нью-Йоркській Публічній Бібліотеці тощо. Загалом його малярські твори і гравюри зберігаються у 26-ти музеях, бібліотеках і громадських установах та в десятках приватних колекцій по всьому світі. Скажемо для прикладу, що його гравюри шановані й популярні в Китаї, Японії, Австралії. Яків Гніздовський дістав у США 16 престижних нагород, премій і стипендій. Його талант — не просто талант, але талант, відзначений серпанком геніальності.

Це правда, що він одержав дуже добру професійну освіту /у Краківській та Загребській академіях мистецтв/; але хіба мало таких, що позакінчували ще відоміші мистецькі школи, але не вирости вище посередності, а то й просто розчинилися в сіроті білямистецької халтури? То ж не одна освіта вивела його на орбіту світового мистецтва, а передусім закладена в ньому Богом від народження “хромосома геніальності” /недавно генетики встановили, що рівень обдарованості людини зумовлюється спадковим геном надзвичайно складної будови/, а також його феноменальна праделюбність та зовнішні обставини життя.

Є великою таємницею, кого Бог кличе до вершин духу, а кого до праці, позначеної вищою досконалістю. З поданих при цій статті шести графічних творів Гніздовського хай глядач і читач сам побачить, якого мистця дала Галичина світові. Це три портрети — Богдана Кравцева, Євгена Маланюка й автопортрет, і три анімалістичних гравюри — вівця, кіт, канадський гусак. Вони виконані в різний час і за різних обставин, але в усіх вчувається “почерк” великого майстра. Він працював у багатьох жанрах: портрети, пейзажі, натюрморти, ікони, анімалістиці, ескібриси, книжковій ілюстрації, прикладній графіці, різних напрямках модерного малярства і графіки /найчастіше — абстрактного експресіонізму/, але в жодному з них не робив посередніх творів, лишень — досконалих.

То ж хто він, Яків Гніздовський? Звідки він, які його корені?

Народився мистець 27 січня 1915 року в селі Пилинче Борщівського повіту на Тернопільщині, тобто на окупованій Польщею кількома роками пізніше Західній Україні. Національна свідомість його батьків, як і переважної більшості українців на окупованих територіях, була високою. Величезними зусиллями і жертвами корінне українське населення опиралося асиміляторським натискам австрійців, німців, угорців, поляків, чехів, словаків, росіян, які після 1240 року (розпаду Стародавньої України — Київської Русі під ударами монголо-татарської Золотої Орди, що прийшла з глибин Азії) старалися заволодіти Галицько-Волинським князівством - невід'ємною частиною Стародавньої Великої України. Своє глибоке національне усвідомлення українці Галичини зберегли крізь віки і потвердили під час бурхливих і тяжких для України подій ХХ віку. Родина Гніздовських — типовий і яскравий приклад мистецтва «виживання», всупереч натискам завойовників-сусідів, приклад дотримання національної, етнокультурної й релігійної ідентичності при всіх чужинецьких владах і режимах.

Гніздовські були греко-католиками, тобто католиками візантійсько-українського обряду. На відміну від римо-католиків, вони, визнаючи догмати католицизму і верховенство над собою духовної опіки римських пап, трималися не латинських обрядів у здійсненні Божої

Служби, а візантійських, тих, з якими Стародавня Україна - Київська Русь прийняла 988 року (за великого київського князя Володимира Святославича) Христову віру від Константинополя. Дві сильні й агресивні сусідки України: Польща на Північному Заході і Московське царство (від початку XVIII ст. — Російська імперія) на Північному Сході — намагалися перетягти греко-католиків Галичини відповідно до римо-католицького, або до православного, підпорядкованого Московському патріархатові, віровизнання. Ця боротьба “за Галичину” (а якщо точніше, — проти українського греко-католицизму) триває ось уже чотири століття, від самої Унії в Бересті 1596 року, коли частина українських і білоруських епархій вирішили визнати верховенство римського папи, але зберегти свій східнохристиянський обряд. Події кінця XX віку, коли заборонена і ліквідована Українська Католицька Церква, швидко відродилася, постала, мов Фенікс із попелу, показують, що український греко-католицизм незнищимий: це віровизнання життєздатне, закорінене в найглибших глибинах мільйонів українських душ; тож очевидно, воно від Бога і миле Йому. І з цим фактом доводиться рахуватися і світовому римо-католицизмові, і світовому православ'ю, рівно ж і всім іншим релігійним конфесіям і деномінаціям.

Ми пишемо про це, бо даний фактор може багато чого пояснити у біографії Гніздовського. В умовах колоніальної залежності Галичини від чужих держав якраз український греко-католицизм охороняв національну ідею від розчинення в інших, явно і таємно нав'язуваних ідеях. Греко-католицизм давав мільйонам українських селян, робітників, ремісників, службовців Богослужіння їхньою рідною українською мовою (римо-католицизм змушував їх до польської чи німецької мов, російське православ'я - до слов'янської мови з російською вимовою). Греко-католицизм дав українцям школу з українською мовою навчання, з викладанням української історії, літератури, мистецтва, музики, співу, зі студіями праць українських мислителів і богословів. Інші віровизнання старалися прищепити підневільним українцям комплекс меншовартості їхньої мови, культури, історії, пропонувати усе чужинське як нібито їхнє “рідне” і краще. В українському греко-католицизмі християнське і національне виховання йшли поруч і були нерозривні.

Те, що одержав Яків Гніздовський за 23 роки життя на рідній землі, серед українського народу, вистачило йому на решту 47 років життя поза межами України. Куди б не закидала його доля, він залишався українцем, українським мистцем, україномовною людиною (хоч умів розмовляти добре й іншими мовами), активним громадсько-культурним діячем української діаспори у тих країнах, де йому доводилося жити або бувати. За ці 23 роки він одержав “вічний імунітет” від асиміляції усякого роду і виду. І якщо б ми спробували назвати чинники, які виробили у ньому такий стійкий і нездоланий імунітет, то їх буде три: родина, Церква і школа.

Гніздовські — це типова багатодітна сільська родина. У диякона Пилипченської греко-католицької парохії Якова Гніздовського і його дружини Марти (з дому Кубей) було шестеро дітей, які народжувалися упродовж 14 років (1901-1915) по їх одруженні. Найстаршенька донечка померла немовлям, ще не діставши й імені. Далі були два сини — Дмитро і Василь, потім донька Анна, і знову два сини — Іван та Яків. Батько прожив 71 рік (1873-1944), мати — 78 (1883-1961). Мати майбутнього мистця рано осиротіла, бо її батьки помирали від тифу. У 14-річному віці Марта Кубей була взята на виховання у родину Гніздовських — потомствених дияконів церкви у Пилипчому. Після досягнення повноліття вона вийшла заміж за Якова Гніздовського, який у цей час, закінчивши духовну семінарію у Львові, змінив свого батька Андрія у дияконському служінні. Найголовніше завдання, яке поставило перед собою молоде подружжя, — це дати дітям християнське виховання, навчити грамоті і, по можливості, допомогти їм здобути вищу освіту. Нічого надзвичайного у цих завданнях не було: про те саме мріють батьки по всьому світі. Але Галичина була глухою провінцією, фактично колонією Австро-Угорщини, а по Першій світовій війні — Польщі. Урядам у Відні й Варшаві не були потрібні освічені українці, а потрібні були хлібороби (бо уся Європа знає,

що українці знаменито уміють вирощувати і плекати хліб), потрібні були видобувачі нафти на промислах Борислава, лісоруби і гірники. Тому дати добру освіту дітям великої родини підколоніального народу — нелегка, якщо взагалі можлива, справа. Та все ж, ціною великих зусиль і коштів, Гніздовські допомогли чотирьом з п'яти дітей здобути вищу освіту, і до того ж українську. Спочатку в недільній школі при сільській церкві, потім у гімназіях, які утримувалися Українським Просвітницьким Товариством, згодом у вищих школах. Лише передостання дитина Гніздовських, їхній син Іван, сам захотів лишитися при батьках у селі, бути хліборобом, тому після науки грамоти в початковій школі далі вчитися не побажав.

За українським народним звичаєм (у якому чимало гумору), остання дитина в родині — “мізинець” або “вишкребок” — буває найталановитішою, найздібнішою. У випадку з родиною Гніздовських це цілком справдилося. Через найменшого сина в родині, Якова Яковича, прізвище “Гніздовський” стало відоме у всьому світі. Він став великим мистцем України, талант якого визнає нині не тільки Україна, не тільки українці діаспори, а й неукраїнський мистецький і науковий світ.

Коли найменший Гніздовський учився (подібно своїм старшим братам і сестрі) у Пилипченській початковій школі, ніщо не віщувало, що він носить у собі зародок високого таланту. Учився він добре, але не винятково. Любив малювати, різьбити по дереві, але те саме робили більшість його ровесників. На 12-му році життя був він відданий для продовження освіти до Чортківської коєдукаційної (тобто змішаної — для хлопців і дівчат) приватної гімназії імені Маркіяна Шашкевича. Гімназія належала до системи зразкових середніх шкіл Українського Педагогічного Товариства, і всі предмети в ній (крім польської мови як окремої дисципліни) викладалися українською мовою. Гімназія готувала головним чином учителів для українських початкових шкіл Галичини, але бажаючі могли поступати і на вищу науку. Яків Гніздовський учився у гімназії в Чорткові вісім років — від 1926 до 1933-го¹.

Цікаво, що рисунок викладався лише в першому класі гімназії, і Гніздовський мав з цього предмету оцінку “добре”. Але цю саму оцінку він мав ще з дев'яти предметів: релігії, української мови, латинської мови, історії, географії, природознавства, каліграфії, співів, тілесних вправ. Тільки два предмети (польська мова і математика) оцінені на “достаточно” (тобто посередньо)². На жаль, від 1927 до 1930 року шкільних свідоцтв Гніздовського в архіві не знайшлося. Ми не знаємо, чи викладався у ці роки рисунок (малюнок) у Чортківській гімназії, і якщо викладався, то які оцінки з нього мав Гніздовський. Від 1930 року і далі у шкільних свідоцтвах навпроти графі “наука рисунку” стоїть скрізь прочерк; отже, цей предмет не викладався. Тільки на підставі свідоцтва за перший клас знаємо, що з рисунку майбутній маляр і гравер не мав відмінної оцінки.

Загалом успіхи Гніздовського у Чортківській гімназії були добрі. З більшості предметів мав оцінку “добре”, з релігії — “дуже добре”. Був ряд “достаточних” оцінок (посередніх), і лише один раз виставлена “двійка” (“недостаточна степень”) за польську мову у свідоцтві за перше півріччя 1930/1931 навчального року. Проте надалі він виправився і мав з польської мови добрі і “достаточні” оцінки. Впадає в око те, що у деякі півріччя він пропускав дуже багато уроків: 1930-го року лише за перше півріччя пропустив аж 159 шкільних годин, причому усі ці пропуски визнані адміністрацією гімназії виправданими, тобто з поважних причин (очевидно, через хворобу). Та навіть коли пропусків було небагато (наприклад, 19 за весь 1932/1933 навчальний рік), то й тоді всі пропуски визнані виправданими.

З усіх цих шкільних свідоцтв постає образ старанного слухняного юнака, який ще перед гімназією пройшов удома виховання з належною субординацією обов'язків між старшими, середульшими і молодшими, з дисципліною праці, обов'язковими ранковою і вечірньою молитвами і щонедільними ходіннями разом з батьками до церкви на Службу Божу. Постійно мав у своїх табелях найвищі оцінки із закону Божого (чи, як сказано у свідоцтвах, “науки релігії”) та поведінки. І тому дещо дивною виглядає рекомендація, яку Гніздовський одержав від гімназії для вступу до Української Греко-Католицької Малої Духовної Семінарії у Львові.

Наводимо цей текст повністю: “Дирекція прив. гімназії ім.М.Шашкевича в Чорткові. 12 лютого 1934. Ч.46/34. Посвідка. Управа прив. коедук. гімназії УПТ (Українського Педагогічного Товариства. - Д.С.) “Рідної Школи” ім.Маркіяна Шашкевича в Чорткові посвідчує цим, що Гніздовський Яків був учнем тут. заведення в VIII кл. від 21 серпня 1933 до 24 вересня 1933 р. включно. Після його судової розправи в тут. суді та після звільнення його від вини й кари бажає він продовжити свої студії в Малій Духовній Семинарії у Львові. Управа тут. заведення не робить йому ніяких перепон у тому намірі й у тій цілі видає йому на його бажання цю посвідку. Володимир Масевич, управитель”³.

Чому Гніздовський не закінчив восьмого класу гімназії? Що сталося 24 вересня 1933 року, що він перервав навчання? Чому довідка видана аж 12 лютого 1934 року? А найважливіше: що за “судова розправа в тутешньому суді”? Яке беззаконня скоїв тихий 18-річний юнак з дяківської родини, що дійшло аж до слідства і розправи в суді? На жаль, документально підставові причини цієї історії в архіві Гніздовського не розкриті. Нема і записаних спогадів самого мистця на цю тему. Проте в усній формі він пізніше оповів дружині, що на нього доніс польській владі його “товариш” по гімназії, ніби Гніздовський не був лояльний до польського уряду. Оскільки у ці роки польська влада посилювала тиск проти розгортання визвольного руху українців на окупованих Польщею територіях Західної України, то шпигування за національно свідомими українцями було повсюдно польською владою заохочувано. В особистих речах Гніздовського знайшли листівки, спрямовані проти польських окупантів. Разом з іншими сімома хлопцями його було заарештовано і звинувачено у належності до молодіжного об’єднання “Юнацтво” при Організації Українських Націоналістів /ОУН/. Це були роки утисків, насильств, переслідувань українців окупантом, а ці насильства чинив міністр внутрішніх справ Польщі Броніслав Перацький. 15 червня 1934 року член ОУН Г.Мацейко учинив замах на життя головного “пацифікатора” українського населення Перацького, в результаті якого міністр загинув. Але до цієї пори суд над Гніздовським уже відбувся, і його виправдали.

Суд над хлопцями тривав у Чорткові понад тиждень. Гніздовського боронили українські адвокати Сильвестер Мартюк і його шеф, керівник адвокатської канцелярії у Чорткові Володимир Електорович. Гніздовський заперечував свою належність до ОУН, а щодо виявлених у нього листівок, то пояснював судові, що знайшов їх, відклав, не звертаючи на них жодної уваги. Очевидно, ці пояснення не були зовсім переконливими для трибуналу. Але була одна обставина, яка пом’якшувала ставлення до Гніздовського з боку прокурора і судді. На засідання Гніздовський попросив дати йому олівці та записник, ніби щоб робити записи, а насправді щоб робити портретні зарисівки тих, що були на суді. Кожного дня він рисував суддів, прокурора, оборонців, підсудних /своїх товаришів по нещастю/, конвоїрів, свідків. Уже після першого засідання адвокат Володимир Електорович показав шкідливі Гніздовського суддям і прокуророві. І так кожного дня. За час судових засідань набралось рисунків на цілих три записники. Окрім подиву, що юнак уміє так славно малювати, судді й прокурор зауважили й те, що так спокійно, без найменшого вияву нервозності може рисувати в час суду над нею — тільки невинна людина. Цей психологічний нюанс, поряд з добре проведеним захистом і послідовно аргументованим Гніздовським твердженням, що він не мав відношення до листівок, до усяких інших протиурядових дій, — мали вирішальне значення для винесення йому виправдального вироку. Батьки на суд не приїхали з огляду на віддаленість Пилипчого від Чорткова. Портретні зарисовки Гніздовський подарував адвокату Електоровичу. На жаль, після арешту Електоровича у 1939 році його помешкання — цей правдивий хатній музей - було пограбоване і ці блокноти з ранніми графічними портретами 19-літнього Гніздовського зникли безслідно.

Хоч Гніздовського визнано невинним, проте гімназія у Чорткові знайшла за потрібне від нього звільнитися, видавши, правда, досить лагідну /вищенаведену/ посвідку. Восьмий клас Гніздовський кінчав як учень Української Малої Духовної Семинарії. Образотворчого

Яків Гніздовський.
Автопортрет. 1981. Гравюра на дереві.

Яків Гніздовський.
Кім. 1968. Гравюра на дереві.

Яків Гніздовський.
Портрет Богдана Кравцева.
1949. Рисунок олівцем.

мистецтва тут також не викладали, бо у таблиці успішності, який зберігся в архіві Гніздовського від тих років, у графі навпроти слова “рисунок” стоїть прочерк, тобто оцінка за цей предмет не виставлялася.

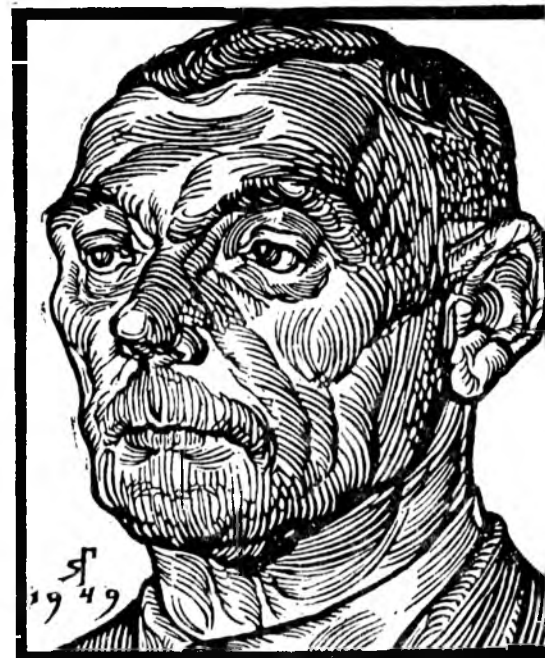
По закінченні навчального року Гніздовський повернувся до Пилипчого - мальовничого рідного села, що потопало у садах в долині річки Нічляви, яка п'ятьма кілометрами нижче вливається у ріку Дністер. Перебував він під батьківським і материнським дахом близько двох років — до 1936 року, очевидно, допомагаючи батькам у господарстві і у вільний час займаючись малюванням і рисунками. Уже після смерті Гніздовського один з його односельців, Орест Питляр, опублікував цікаві спогади про юнацькі роки майбутнього мистця, зокрема, про два роки у Пилипчому. О.Питляр писав, що у цьому великому селі було багато молоді, настроєної революційно, готової до боротьби за волю України: Стратійчук і Фалендиш, Микола Дутка, Василь Карачко, Роман Ільницький. “І був там ще, здавалося, наймолодший з нас, скромний, тихий, невисокий хлопець, Яків Гніздовський, син місцевого дяка, гімназист незакінчений, бо в 1934 році арештували його за “Юнацтво” ОУН, а потім із гімназії викинули. Його батько і мати й брати були незвичайно милими й культурними селянами, вдягалися в гарні народні одяги, хоч на селі вважалися “шляхтою”, бо їхні предки звідкілясь зайшли до села, та й прізвище їх було не мужицьке. Старший брат, Дмитро, на своїм господарював, а при тому також провадив хор і аматорський гурток у читальні; молодший, Іван, працював на батьківському полі, а найменший, - не лише віком, але й ростом, — Яків, до гімназії пішов, та не дала йому її закінчити польська поліція.

На тлі веселі молоді інтелігентської братії, Яків Гніздовський вирізнявся меланхолійним характером. Він не раз у розмовах зі мною висловлював песимістичні погляди, - наприклад, що селяни пилипецькі всі радо вітали б більшовиків /а Збруч був “під боком”/, бо вони не лиш поляків, а й усіх “панів” ненавидять. Я, звичайно, з ним не погоджувався і незабаром, лиш чотири роки пізніше, показалося, що не він, а я мав рацію, — Пилипче, бунтівне, зухвале село, стало ще одним селом націоналістичного підпілля.

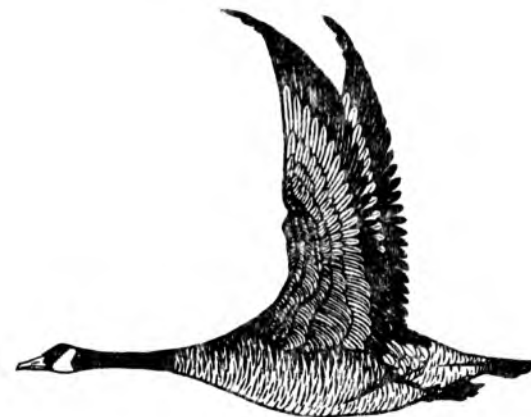
В той час молодим колегам Гніздовського його меланхолійне обличчя й песимістичні погляди здавалися дивними й навіть смішними, — але нині нам легше зрозуміти їх: мальовничий консерватизм рідного села ніяк не заспокоював душевних прагнень молоді талановитої людини; пилипецька ідилія надокучила нашому Яцеві, йому жаль було власних, ще як слід не виявлених, мистецьких амбіцій, бо він уже тоді почав рисувати олівцем “сам собі”, і рисував непогано.

Рік пізніше доля начебто всміхнулася до нашого наймолодшого колеги, його прийняли до польської школи “прикладного мистецтва” у Львові (автор спогаду допускає тут неточність: насправді прийняли до української семінарії. — Д.С.), а фінансово він помагав собі, працюючи “молодшим карикатуристом” під батьківською рукою Едварда Козака у львівському “Комарі”. А згодом його було навіть прийнято до Варшавської академії, із стипендією митрополита Шептицького, тільки ж дальші студії перервала війна”⁴.

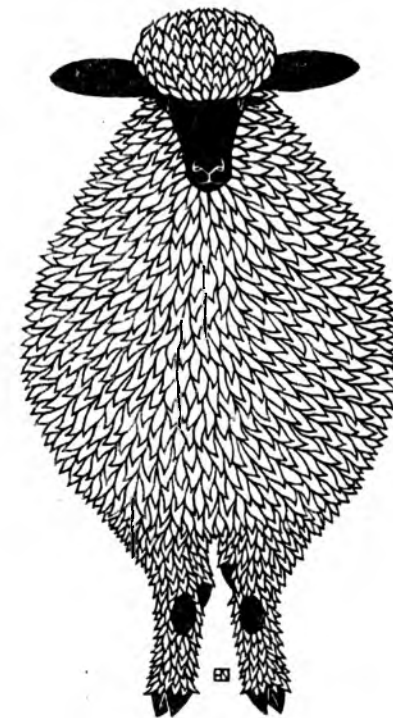
У такому селі, як Пилипче, важко було нудитися - навіть для молодиків з меланхолійною вдачею, - проте Гніздовський знову подався до Львова, щоб, як висловлюються галицькі українці, “робити матуру”, тобто завершувати освіту, дістати якийсь документ про закінчені студії. Орест Питляр писав, що Гніздовський робив цю “матуру” в школі прикладного мистецтва. Сам Гніздовський не згадує ніде про те, що він робив між 1936 і 1938 роками у Львові, у якій формі проходило його навчання у згаданій школі. Зі спогаду іншої людини, яка знала Гніздовського в ці роки, інженера Василя Самохвала, з'ясовується, що він, Гніздовський, або ходив на виклади по вечорах, або закінчував школу заочно. “Він багато працював як графік-прикладник, — каже Василь Самохвал, — малював і рисував об'яви, реклами, пакунки для ячмінно-цикорієвої кави, яку випускали львівські фабрики “Пражін” і “Луна” тощо. Він був так закиданий працею, що не знати, коли мав час учитися. В останні місяці життя у Львові Гніздовський мешкав в тому самому гуртожитку для українських

Яків Гніздовський.
Портрет Євгена Маланюка. 1949.
Гравюра на дереві.

Яків Гніздовський.
Канадський гусак. 1975.
Гравюра на дереві.

Яків Гніздовський.
Вівця. 1974. Гравюра на дереві.

студентів на вулиці Коперника, 20, що і я, навіть в одній кімнаті. З вересня 1937 до січня 1938 року я, тоді студент торгівельної школи, майже щодня бачився з Гніздовським, як із співмешканцем гуртожитку. Дружив він з Мироном Левицьким, пізніше знаменитим маляром-монументалістом, який розмалював у дуже цікавій манері кілька українських церков у Канаді й Австралії. Обидва належали до молодіжного крила АНУМУ — Асоціації Незалежних Українських Мистців, в якій головну роль грали вихованці відомої приватної школи Олекси Новаківського. Крім рекламної графіки, Гніздовський робив рисунки для щоденної газети “Новий час” і для журналу “Комар”. Теми для карикатур давав йому уже знаменитий у ті роки, а пізніше патріарх української сатиричної графіки на Заході Едвард Козак. Рисунки давалися йому легко, він мав тонке чуття гумору, — правда, більше у рисунках, ніж у житті... Коли за свої праці діставав гонорар, тут же з’являвся Мирон Левицький, і обоє зникали на кілька діб. Гніздовський не був пиятикою, але погуляти любив. У кав’ярнях, у клубі АНУМу він сперечався про мистецтво, а інші в цей час пригощалися і слухали Гніздовського. А слухати його було цікаво, бо, не дивлячись на молодість, він був начитаний і вмів добре говорити. Десь по Різдві Христовім 1938 року він дістав стипендію від митрополита Андрія Шептицького і поїхав учитися далі до Варшавської мистецької академії. Знаючи, як він добре малює, ніхто з нас, що мешкали по вулиці Коперника, не сумнівався, що з нього стане визначний майстер”⁵.

Отже, не Чортківська гімназія і не Львівська Мала Духовна Семінарія спонукали Гніздовського до праці в мистецтві, а сама мистецька атмосфера Львова. Переміна місця навчання мала велике значення в долі Гніздовського-мистця. Якби не арешт, не виключення з Чортківської гімназії, то, може, він і не потрапив би до Львова. Доля наче вела його до мети, а шляхи, які вона при цьому вибирала, відомі лише Провидінню. Уже в семінарії він скуштував солодкий плід творчості, коли оформив віньєтку з фотографіями вихованців — вона була помічена митрополитом Андрієм Шептицьким. Можна зрозуміти причину меланхолійного настрою Гніздовського, коли він повернувся до Пилипчого. Сільське життя, яким би цікавим не здавалося воно для інших, було не для нього. Він жадав інших “забав”, суголосних своїй натурі, а тому і вернувся до Львова⁶.

Рекламна графіка Гніздовського львівського періоду не збереглася. Карикатури в “Комарі” і рисунки в “Новому часі” ним не підписувалися, тому важко сказати нині, що є його, а що інших. Отже, віньєтка “Абітурієнти Греко-Католицької Малої Духовної Семінарії у Львові” — єдиний достовірний твір Гніздовського перед його вступом до Варшавської академії. Віньєтка виконана 1934 року. Фотопортрети 14 викладачів і 57 студентів закомпоновані з розмахом, у дуже цікавій динамічній композиції. Ця композиція посвідчує і його патріотизм, і непогані знання історії, а найголовніше — знання основ рисунка і композиції. Ці фото він об’єднав рисунком: воїни Данила Галицького виганяють з України ворогів-нападників. Фотографії наклеєні так, що центральна частина віньєтки повністю відведена для малюнку. На ній ми бачимо білих і вороних коней з вершниками, а на першому плані — трьох полонених, прив’язаних ланцюгами до колеса. Праворуч на всю висоту віньєтки — постать св. Юрія в убранні воїна, він бо у шоломі, з мечем і щитом. З-за колеса, до якого прив’язані полонені, піднімаються догори язика пекельного полум’я, вготованого для ворогів віри Христової і тих, хто нападає на сусідні землі і поневолює інші народи. В горішній частині віньєтки — зображення двох національних святинь українського народу — Софійського собору в Києві (посередині віньєтки) і Юр’ївського собору у Львові (ліворуч).

Ця віньєтка Гніздовського, як бачимо, багата своїм символіко-алегоричним змістом і сповнена патріотичною і християнською ідеєю. Але вона також свідчить про дуже істотні пізнання 19-річного Гніздовського в ділянках композиції, ритму, рисунку. Композиція є скісна, діагональна: рух вершників спрямований згори в долину. Стрімкий жест переднього вершника рукою вперед і прапори, що майорять на вітрі, вселяють відчуття динамізму, яке урівноважується відчуттям статичності, заключеним у монументалізованій постаті св. Юрія. Гніздовський у цю пору вже знав елементи пов’язання тонового рисунка зі штриховим:

основні постаті виконані штрихом, причому вже ясно намічається те, що в майбутньому стане ознакою його манери, — точність контурної лінії і прагнення до викінченості деталей.

Повертаючись до діагональності композиції, яка найкраще виражає рух, треба одночасно зауважити, що вона використана Гніздовським для відтворення ритмічного переходу від світла до темряви. Права частина віньєтки (зі св. Юрієм) є цілком ясна. Далі ця ясність огортає кавалькаду вершників і разом з нею променює в долину, у суворому й послідовному ритмі розтинаючи темноту пекла, в яке ведуться троє ворогів-злочинців. Поступовість ритмічних змін і переходів від ясних площин до все темніших добре фіксує рух вершників і прямо в’яжеться з символіко-алегоричною образністю аркуша.

Хоч віньєтка виконана простеньким рисунком з використанням пензлика (для розмивання туші) і пера (для штрихів), але в ній виразно продемонстрована належність Гніздовського до АНУМівського напрямку творчості. У манері рисунка переплетені елементи класичного рисунка з кубізмом, тонування — з чисто графічним підходом до трактування деталей. А саму назву віньєтки він виконав розсіпаними, перевернутими і перекошеними літерами, які дуже нагадують шрифт знаменитого українського графіка початку ХХ ст. Георгія Нарбута. Одні літери у Гніздовського цілком замальовані пензлем, інші зарисовані контуром, що також створює своєрідний «калейдоскопічний» ритм. Часом просто не йметься віри, що такий авангардівський напис могла допустити на віньєтці така поважна установа, як духовна семінарія. Тим більше, що цей кострубатий “незачесаний” напис безіосередньо “накриває” фотопортрети поважних богословів і викладачів, серед яких бачимо фотографію львівського греко-католицького митрополита Андрія Шептицького.

Це єдине збережене (і доступне авторові цих рядків) свідоцтво мистецьких шукань Гніздовського доакадемічного періоду його життя посвідчує про його вроджене чуття форми, про внутрішній покликання до візії творчості. Він не набув освіти рисунку ні у Пилипчому, ні у Чортківській Гімназії, ні у Львівській семінарії: скрізь (за винятком одного шкільного свідоцтва з дитячих років) на його навчальних документах навпроти слова “рисунок” стоїть прочерк. Тільки самостійні любительські студії в АНУМі дали поштовх для розвитку дрімаючого в ньому почуття поклику до образотворчого мистецтва.

***

Так закінчилася галицька юність Якова Гніздовського. В Україні були закладені основи його моралі, патріотизму, ним зроблені тут перші мистецькі спроби. Після семінарії він поступив до Краківської академії мистецтв, але довго вчитися в ній не довелося: почалася Друга світова війна. Повну мистецьку освіту український юнак одержав у Хорватії. Відтак — еміграція на Захід: Німеччина, Америка. Починається епопея життя геніальної особистості з майже нікому не знаної тоді України. Це життя варте того, щоб його вивчити. Бо хоч зовнішній світ добре знає мистця, та Україна — дуже мало. Такий вже парадокс нашої історії. І, на жаль, не поодинокий. Але в історії нічого не пропадає.

...На початку 90-х років автор цих рядків одержав запрошення Українського музею в Нью-Йорку приїхати й опрацювати приватний архів Якова Гніздовського. Регулярно, дев’ять місяців підряд, автор вивчав сотні його малярських і графічних творів, тисячі аркушів друкованих і рукописних матеріалів. Постійну і жертвенну допомогу надавала вдова мистця Стефанія Гніздовська, з дому Кузан. Її автор вдячний найбільше. Не тільки описану в цій статті юність, а й усе подальше життя майстра розкрив цей архів. Під ту пору минуло тільки п’ять років від дня упокоєння мистця, і весь “український Нью-Йорк” пам’ятав ще живого Гніздовського, його добру людську вдачу. Розповіді про нього, спогади дали авторові не менше, а подекуди і більше матеріалу, ніж архів, ніж численні статті й книги про нього. Частина графіки Гніздовського була привезена в Україну і показана на кількох виставках (1990, 1991, 1994, 1995, 1996, 1997 роки) у Києві, Львові й Тернополі. Отож двері між Україною й Заходом прочинилися — і тепер шлях великих синів і дощок “з країв далеских, неозорих” до вітцівського дому є вільний.

- 1 "Коедукаційна Приватна Гімназія з українською викладовою мовою імені Маркіяна Шашкевича в Чорткові. Виділ /тип/ - класичний давній. Число 8. Шкільний рік 1926/7. Шкільне свідоцтво, Гніздовський Яків, уроджений дня 27 січня 1915 р. в Пилипчу, повіт Борщів в Тернопольськiм воеводстві, релігії /віроісповідання/ греко-католицького, учень першої класи одержує за перший піврік року шкільного 1926/7 отсі степені: з поведення дуже добрий, з науки релігії добрий, з української мови добрий, з польської мови достаточний, з латинської мови добрий, з історії добрий, з географії добрий, з математики достаточний, з природознавства добрий, з каліграфії добрий, з рисунку добрий, зі співів добрий, з тілесних вправ добрий. Число опущених шкільних годин 13, того невинправдано нема. В Чорткові, дня 13 січня 1927 року. Директор Віктор Петрикевич. Опікун класи Стефан Олексюк." Аналогічні свідоцтва одержував Гніздовський після закінчення наступних класів, до 1933 року. - Архів Гніздовського у Нью-Йорку /у дружини мистця Стефанії Гніздовської/.
- 2 Аналогічне свідоцтво за 1926/7 шкільний рік польською мовою: *Róhoczny wykaz cenzur...* - Архів Гніздовського у Нью-Йорку.
- 3 Архів Гніздовського у Нью-Йорку.
- 4 Питляр О. Молодість Якова Гніздовського. Спомин // *Визвольний шлях* /Лондон/. - 1987. - С. 867-869; Мартюк С. Перша виставка Якова Гніздовського // *Сучасність* (Мюнхен). - 1987. - С. 42-45.
- 5 *Із запису автором спогадів інженера Васля Самохвала /народився 1913 року на Бережанщині/ - у місті Норт-Порті, штат Флорида, США, 24 березня 1991 року.*
- 6 Судячи з одінок, успіхи Гніздовського у Львівській духовній семінарії були нижчі, ніж у Чортківській гімназії. Див.: "Греко-Католицька Мала Духовна Семінарія у Львові. Тип класичний давній. Число 67. Шкільний рік 1933/4. Шкільне свідоцтво. Гніздовський Яків, уроджений дня 27 січня 1915 року в Пилипчу /повіт Борщів/, греко-католицької релігії, ученик класи осьмої одержує за шкільний рік 1933/4 отсі степені: з поведення добрий, з науки релігії добрий, з української мови достаточний, з польської мови достаточний, з латинської мови достаточний, з грецької мови достаточний, з німецької мови достаточний, з історії достаточний, з фізики добрий, з математики достаточний, з пропедевтики філософії добрий. Число опущених шкільних годин 81, з того невинправдано нема. Число спізнень нема. Загальний вислід достаточний. У Львові, дня 11 травня 1934 року. Опікун класи - підпис, директор - підпис, ректор - підпис. Кругла гербова печатка семінарії". - Архів Гніздовського у Нью-Йорку.

Богдан СТУПАРИК

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА: НОВА ПАРАДИГМА ВАРТОСТЕЙ

Одним із головних завдань, що вирішуються в процесі трансформації суспільного устрою в Україні, є інтеграція у світовий культурний та економічний простір. Виконання цього завдання вимагає кардинальних перемін у системі освіти і виховання підрастаючих поколінь, яка має, враховуючи національні особливості, забезпечити підготовку молоді до успішної діяльності в умовах інтеграції.

Для світової співдружності така проблема не є новою. У її вирішенні розвинутими країнами уже нагромаджений значний досвід, який може бути використаний нами при визначенні завдань школи й організації її роботи.

У 40-80-х роках перед індустріально-розвинутими країнами Заходу виникла потреба у вирішенні фундаментальних завдань суспільного прогресу: використання нових видів енергії, невідомих раніше матеріалів і технологій, автоматизації і роботизації виробництва, інтеграції науки з виробництвом тощо. Пошук шляхів успішного вирішення цих завдань привів до створення міждержавних об'єднань: Європейської спільноти вугілля і сталі, Європейської Господарської Спільноти /спільного ринку/, Євроатому і т. п. Досвід їх діяльності показав, що досягнення передбаченої мети може бути забезпечено при умові узгодження дій не тільки в господарсько-економічній сфері, але і в сфері едукції, яка є специфічною ділянкою суспільної політики і вимагає створення нових педагогічних систем. Починаючи від 1974 року, Рада Міністрів освіти при Раді Європейської спільноти, виходячи з необхідності спільних дій у сфері освіти і водночас наголошуючи на потребі збереження едукційних традицій кожної держави, видала ряд документів, що стосувалися навчання дітей емігрантів /1977р./, загальних основ підготовки молоді до фахової праці після закінчення школи /1980 і 1982 р./, рішень, пов'язаних із запровадженням у школах нових інформативних технологій /1983 р./, резолюції про європейський стандарт освіти /1988 р./, основ формування здорового способу життя /1988 р./ і багато інших.

Результатом спільних зусиль стало вироблення програми під назвою "вчитися, щоб жити", яка визначала стратегічні завдання школи країни-членів Ради Європи¹.

Найважливішими з них визнано такі:

1. Покращення взаєморозуміння між народами, передусім надання допомоги школам «в розширенні горизонту їх учнів і формування в них менш етноцентричного образу світу». Це вимагало насамперед зміни підходів до вивчення історії, в якому наголошувалося на спільні елементи історії розвитку європейської цивілізації, а також вивчення географії – з акцентуванням на фізичне середовище, спільність проблем і зв'язки між окремими державами.

2. Пізнавання і пізнання Європи багатокультурної. Ця типова для західних країн вимога пов'язується з явищем міграції. Щоб не допустити ворожості до емігрантів, вимагається особливу увагу звернути на їх потреби в сфері едукції і культури. У зв'язку з цим школа зобов'язана прилучати емігрантів до культури власного краю і культури європейської, а водночас навчати місцевих дітей поваги до культури, репрезентованої через емігрантів.

3. Підготовка до життя. Тут сильний акцент робиться на уможливлення здобуття дітьми знань, розвиток здібностей і установок, необхідних для того, щоб підготувати їх до переборювання труднощів, пов'язаних з особистим життям, з «розвитком демократії», з підготовкою до світу праці, з розвитком культури.

4. Навчання сучасних мов, причому закладається умова обов'язкового усвідомлення всіма європейцями потреби оволодіння хоча б одною європейською мовою, відмінною від рідної.

Якщо до цього додати, що ЮНЕСКО теж розроблено програму, яка вказані

вище функції школи намагається поширити на всі країни світу, то стає зрозумілим, що питання інтеграції в сфері освіти визначається як одне з головних перспективних завдань розвитку співробітництва між народами.

Очевидно, що переміни, які здійснюються в системі освіти в Україні, також повинні передбачати вирішення названих завдань, враховуючи специфіку українського суспільства. Останнє особливо необхідне при підготовці до життя в новому українському суспільстві, що є найголовнішим завданням школи на сучасному етапі. Чому саме в цьому напрямі в Україні є найбільше особливостей? Насамперед тому, що країни Заходу, вступаючи на шлях інтеграції, мали уже державну незалежність, суспільну стабільність, апробований суспільний устрій, високий рівень індустріального та економічного розвитку. Система освіти в них була національною, результатом чого було утвердження в свідомості громадян державницької ідеї, суть якої полягала в необхідності розбудови власної національної держави. Тобто питання утвердження ідеї національної держави в свідомості і діяльності народу системою освіти було успішно вирішено.

У сучасній Україні, де йде трансформація суспільного устрою, зміна економічних відносин, перехід до ринкової економіки, суспільні обставини інші. Від «складової» колишнього Союзу Україна переходить до державної самостійності. Однак процеси, що відбуваються в країні, у зв'язку з тимчасовим погіршенням економічного становища, зниженням рівня життя громадян не однозначно сприймаються.

Тому головним завданням на сучасному етапі в Україні, на нашу думку, є потреба в налагодженні власної ефективної системи національної освіти і виховання, не наслідуючи бездумно чужі зразки цієї роботи. З цього, власне, починали всі держави, які здобували незалежність. Наприклад, ставши незалежною після Першої світової війни, Польща, як і інші європейські країни, перебудовувала систему освіти на основі піднесення ідеї національного виховання, побудови школи на національному ґрунті. Школа, на думку Л.Заженського, «мала навчати дієвого патріотизму, вчити не для науки, а для Польщі, яка шукає відданих їй людей, що зможуть піднести її над скинутим ярмом неволі»². Він твердив: «...виховні експерименти, а особливо рутинна бездумність сиричинець Польщі незліченні шкоди. Тільки через інтенсивне і національне виховання ми зможемо визріти як держава і суспільство, яке працює для створення належної позиції сучасної держави, сильної, здатної дати відсіч цивілізаціям чужим, що чекають на розлад творчих сил»³.

Національне виховання, як творення і безумне досконалення нації, має забезпечити підготовку гідного члена своєї нації, який усвідомлює свою приналежність до неї і гордиться цим, розуміє свою відмінність від інших народів / без зневаги до них /, любить свою землю, мову і культуру, дбає про її поступ, готовий до оборони її від чужих посягань. Він усвідомлює, що найповніший розвиток нації можливий лише у власній державі, і в зв'язку з цим усвідомлює потребу її розбудови.

Правильно організоване національне виховання, - підкреслюють автори сучасної концепції, - формує повноцінну особистість, суверенну індивідуальність, яка цінує свою громадянську, національну її особисту гідність, совість і честь. Національне виховання створює умови для найповнішого врахування природних задатків, формування національного складу психіки, національного характеру, способу мислення і відчуття дітей. Отже, йдеться про систематичне і цілеспрямоване виховання національної свідомості і самосвідомості, формування національного типу особистості, що забезпечить духовну єдність поколінь, наступність національної культури і безсмертя нації⁴.

Підготовка до життя в суспільстві включає в себе формування громадянської свідомості. Воно має забезпечити виховання українського громадянина-патріота, що «сам з власної волі здібний віддати свою працю, свій час, інтелект, силу, а навіть життя для громади і без наказу з гори розуміє свою

національну гідність... Громада, існування горожанських обов'язків для нього не «служба», а почесна функція, до якої він відноситься з певного рода побожністю»⁵.

Для цього необхідно в школі «справу індивідуального виховання звести до повної гармонії із суспільним, громадянським вихованням»⁶, озброїти вихованця усвідомленими знаннями та досвідом, пов'язаними з минулим, сучасним і майбутнім нашого суспільства, держави і народу, підготувати його так, щоб він «в часи нормального і спокійного життя народу здатний був до щоденної продуктивної творчої праці, котра підносить міць і культуру держави, а в хвилини нещастя і небезпеки здатний до жертв і посвяти для загального добра»⁷.

Виховання такого громадянина має будуватися на тій ідеології, що увібрала в себе загальнолюдські та національні цінності, базується на вимозі створення умов для суверенного розвитку особистості. Центральною ідеєю в системі такої ідеології є найвищий ідеал нації, мрія багатьох десятків поколінь українців – ідея розбудови незалежної суверенної соборної Української держави, тобто українська національна ідея, яка ґрунтується на природному праві нації на власну державу, на праві бути активним, творчим суб'єктом історії. Ця ідея покликана об'єднати в єдине ціле українську суспільність, забезпечити соборність усіх українських земель. Вона є основою виховання людини, яка будує свої відносини з представниками інших етносів на засадах національної рівності, взаємної толерантності і пошани. Саме тому «українська національна ідея мусить увійти в основу виховання українських поколінь, стати для них новою релігією, увійти в їх кров»⁸.

Тому справедливо, що сформульована у «Державній національній програмі «Освіта. Україна XXI століття» головна мета національного виховання передбачає формування незалежно від національної належності особистісних рис громадянина Української держави. Це означає, що у національних школах всіх етносів, як і в українській школі, чільне місце повинно зайняти виховання свідомого громадянина, патріота суверенної України, готового віддати життя за її незалежність.

Стрижнем громадянського виховання є формування в учнів громадянських поглядів, переконань, поведінки, вчинків, єдності слова і діла. Це вимагає створення умов для всебічного і гармонійного розвитку особистості, формування у неї громадянської свідомості, активності і відповідальності. Провідне місце в цьому процесі займає формування громадянської відповідальності, яка передбачає добровільний вибір особистістю поведінки, що відповідає таким важливим категоріям, як обов'язок, ініціативність, дисциплінованість, самостійність, вимогливість, принциповість.

У результаті громадянського виховання в свідомості, почуттях і діяльності вихованця утверджуються такі громадянські цінності, як прагнення до соціальної гармонії і справедливості, культури соціальних та політичних стосунків / толерантність, повага до своєї і чужої гідності тощо /, пошана до національних цінностей інших народів, право на свободу думки, совісті, повага до закону, влади, чужих поглядів тощо.

В Україні на зміну адміністративно-командної, тоталітарної має прийти демократична система. Тому громадянське виховання, що здійснюється в школі, повинно поєднуватися із підготовкою / вихованням / до демократії, бо школа є одним із найважливіших осередків навчання демократії в українських умовах.

Відомо, що сила держави в організованості і свідомості її громадян. Ця свідомість проявляється в почуттях і вчинках кожного громадянина через відносини між владою та особистістю. Тут повинна йти мова про єдність прав та обов'язків громадян і держави. Що конкретного повинна робити школа у вихованні громадянина, готового жити в умовах демократії? Насамперед виховувати відповідальність за те, що кожний робить. Відповідальність за свої дії - за те, що зробив, і за те, що не зробив.

З відповідальністю тісно пов'язана дисципліна в широкому розумінні цього слова. Без дисципліни неможливий економічний і суспільний поступ, пошанування і розвиток традицій, нормальні міжлюдські відносини. У багатьох слово «дисципліна»

асоціюється з обмеженням особистих прав і вважається явищем антигуманним. Насправді ж свідоме дотримання прав та обов'язків є ознакою демократії, а відсутність дисципліни в суспільстві веде до анархії.

Загальновідомо, що налагодити порядок у державі і забезпечити особисту свободу громадян можна лише при дотриманні кожним особою і громадською / суспільною / дисципліни. Тому вихованець школи має бути підготовленим до боротьби за дотримання порядку і дисципліни в суспільстві. Це, в свою чергу, вимагає формування в нього високої і безкомпромісної принциповості, яка органічно пов'язана з особистою відвагою і мужністю. Тому метою громадянського виховання має стати також формування відваги і мужності не тільки у проголошенні правди, але і в здатності протистояти злу по-дійовому. Для цього потрібна перебудова змісту освіти, інша організація шкільного життя, сприятлива морально-психологічна атмосфера, оперта на взаємну повагу вчителів та учнів.

У змісті освіти та щоденному житті школи має утверджуватися ідея справедливості, рівності і прогресу, а школу необхідно перетворити " в шкільну громаду або шкільну державу, в якій громадяне-ученики, громадянки-учениці самоуправою і публичною опінією громадян і громадянок устроювали би свої справи і приучувалися ...до того, щоб ставити свої сили на услуги громади"⁹. Це вимагає пильної уваги до розвитку самоврядування, до використання виховних можливостей дитячих і молодіжних організацій, позашкільних закладів тощо.

При такій організації шкільного життя створюються умови для вирішення ще одного важливого завдання у підготовці до життя в суспільстві -- виховання людини усусцільненої, тобто такої, яка ставить інтереси суспільства вище особистих, але не внаслідок насильства над нею, а внаслідок вільного особистого рішення, що, як наголошував Г.Ващенко, підносить людину на вищий щабель буття, робить її вільною. Підпорядкування особистих інтересів потребам українського народу, на думку Г.Ващенка, не означає відмови від особистого щастя й радощів життя, бо справжні радощі, що охоплюють всю істоту людини і підносять її на височінь, мають тільки ті, що служать великій ідеї¹⁰.

Важливим завданням школи є підготовка вихованців до індивідуального життя - піклування про здоров'я дитини, формування умінь спілкуватися з іншими, її культурних потреб, зацікавленість, здібностей, ініціативності, творчості, працьовитості, умінь самоосвіти, самовиховання тощо.

Серед цих завдань у сучасних умовах на перший план постає піклування про здоров'я дитини. Дослідження в цій ділянці викликають тривогу за майбутнє нації: значна частина дітей мають відхилення в здоров'ї. Щоб уникнути цього, необхідно змінити підходи до цієї справи: треба піклуватися про здоров'я ще тоді, коли воно є. Тобто передовсім повинна бути профілактична робота, зміст якої полягає в пропаганді й утвердженні здорового способу життя, в наданні учням знань про будову й функціонування організму, відомостей з медицини і гігієни, залучення їх до занять фізкультурою і спортом, в усуненні фізичних, розумових і психологічних перенавантажень, оптимізації навчальних планів, програм, розкладу уроків тощо.

Для формування комунікативних здібностей дитини необхідно насамперед вдосконалювати викладання рідної та іноземних мов. Справа не в зміні кількості уроків з цих предметів і не в розширенні програм, а у впровадженні ефективних методик, які б дозволяли досконало опанувати мовлення, розуміння мови, письмо і читання. Мова, швидке читання, письмо - ключі до опанування багатств культури, ефективного використання комп'ютерів, які, особливо при підключенні до системи "Інтернет" і знанні іноземних мов, значно розширюють можливості в здобутті знань з різноманітних сфер науки і суспільного життя. Принагідно зауважимо, що використання комп'ютерної мережі широким колом осіб веде водночас і до створення виховних проблем, що стосуються сучасної людини: проблема загрози індивідуальній свободі, особистості, праву на охорону інформації про себе. Адже зібрана в комп'ютері інформація про людину може бути використана на шкоду їй,

дозволяє проникати в інтимну сферу, порушуючи її внутрішній спокій. Це вимагає особливої уваги до виховання, яке має формувати високі моральні якості, які б не допускали таких вчинків.

Однак процес виховання в школі є короточасним і займає лише частину тривалості людського життя, яке ускладнюється, збагачується науково-технічними відкриттями, а це вимагає від людини постійного самовдосконалення, самовиховання, в процесі якого виробляються й уточнюються ціннісні орієнтації, утверджується ієрархія цінностей, вдосконалюється характер людини і т.п. Тому підготовка до індивідуального життя повинна мати на меті підготовку вихованця до самовиховання, яке має розглядатися як природний результат виховання, пам'ятаючи при цьому, що виховання тільки тоді може переходити в самовиховання, якщо особа сприйняла від вихователя моральні установки, норми, цінності, має сформовані уміння праці над собою, усвідомила обов'язок самовиховання впродовж всього життя, вірить у власні сили і можливості для самовдосконалення.

Принципове значення у підготовці до самовиховання має вироблення в особистості диспозиції до пошуку і сприймання правди, до прагнення завжди робити добро й уникати зла. У сучасній педагогіці правда і моральне добро розглядаються як найвищі вартості в житті людини, все інше має бути оцінюване відповідно до цих двох критеріїв: наскільки воно згідне з правдою і наскільки є моральним добром, наскільки уможливує досягнення того добра. Матеріальні речі мають тільки вартість інструментальну, є вартісними настільки, наскільки служать людині для досягнення тих двох найвищих вартостей¹¹.

Але щоб шукати і сприймати правду, чинити добро й уникати зла, людина повинна мати вироблені поняття цих вартостей, розуміти їх сутність. На думку дослідників, правда полягає в адекватному й об'єктивному пізнанні дійсності, в об'єктивному сприйманні її такою, якою вона є. Людину треба виховати так, щоб вона вміла пізнавати дійсність, а пізнаючи її, постійно ставила перед собою запитання: як справді є? якою є правда?

Зрозуміло, що пізнання правди про дійсність мусить, по-перше, знайти відображення в діях і поступках людини, а, по-друге, вимагає вироблення в собі критичизму, самостійності мислення, уміння ставити питання і знаходити відповіді, уміння перевіряти твердження про дійсність, щоб бути непаддатливим на пропаганду, захищеним від брехні і фальші, обережним у виборі і визнанні авторитетів, щирим перед собою.

Основні моральні засади, які окреслюють добро і зло, були і залишаються незмінними, однаковими для всіх людей, хоча їх реалізація залежить від культури даного суспільства. Однак їх джерелом є не суспільство, але природне право, якому людина завжди підлягала і підлягає. Можна сказати, що добро є те, що служить реалізації прав людини, а зло є те, що шкодить тим правам та унеможливує їх дотримання. Права людини, які впливають з її особистої гідності, такі: право на життя і здоров'я; на свободу совісті і переконань; на релігійну свободу; на свободу думки і слова; на правду і її пошук; на доступ до всієї потрібної інформації; на вільне об'єднання і вплив в той спосіб на справи публічні; право на особистий розвиток; на господарську діяльність; на власність; на громадську безпеку; на відповідний спосіб життя; на охорону здоров'я; на участь у культурі; на освіту і навчання.

Можна сказати ще інакше: границя добра і зла пролягає між альтруїзмом та егоїзмом, під яким розуміється досягнення власного добра за рахунок інших людей. Людина реалізується і розвивається тільки тоді, коли робить добровільний дар для інших людей чи реалізується в любові і службі для інших людей. Ступінь цієї посвяти може бути різним: від нормальної і природної доброзичливості аж до героїчного віддання всього тим, хто потребує. Але засада тут завжди та сама: людина як особа вільна і відповідальна має робити добро, уникати зла. Людина, підлягаючи природному праву, не має права робити зла ні іншим, ні самому собі, вона мусить поважати власну гідність.

Людина як вільна особа є відповідальною за свої вчинки як перед законом, так і перед власною совістю. Цю відповідальність людина має виробляти в собі, водночас навчившись розрізняти добро і зло і пам'ятаючи, що зниження відповідальності веде до деградації людини, і врешті до загибелі її як людини.

Основу національної школи складає взаємодія індивіда та його рідної культури. Адже освіта - невід'ємна частина культури. Водночас основою системи освіти є конкретна культура, тобто культура національна. Звідси одне із важливих завдань школи -- підготовка до участі в культурному житті держави, народу. Тому робота школи має базуватися на глибокому аналізі стану культури / духовної і матеріальної / і реальних прогнозах її розвитку. Діючи на основі культури, будучи її складовою частиною, освіта стає одним із чинників що формують культуру.

Завдяки культурі, її засвоєнню дозріває людина – її продовжувач і творець. Але потрібно пам'ятати, що для того, щоб творити українську культуру, “перш усього треба міцно притулити вуха до рідної землі, розуміти її мову. Хто тої мови не розуміє і не годен зловити душею тих звуків, якими промовляє українська природа, українська земля, – той чужинець, хоч би він сто разів називав себе українцем. Перед такими чужинцями, що нарівні з політичними “гешефтмахерами” топчуть землю, аби зробити кар'єру, найбільше треба стеретися; вони затроюють живе джерело національної культури, зтирають лінії національного обличчя та убивають в корені його первісний характер”¹².

Разом з цим виховання на базі національної культури не повинно призводити до національної замкнутості й ізоляції, тим більше до негативного ставлення до інших культур і їх носіїв. Навпаки, орієнтація на універсальні цінності, на партнерство в спілкуванні з різними культурами і їх представниками поглиблюють національну гідність і самоповагу, надаючи національному почуттю статус цінності.

Водночас в умовах масового поширення в Україні західної псевдокультури виникає потреба захисту національних надбань. Тому освіта має об'єднати всіх українців в один культурний національний організм, стати на сторожі національної культури, “стати охорошним засобом у щоденній розв'язаній праці й у щоденній боротьбі за існування національного організму”¹³. Отже, школа має підготувати активного творця культури, здатного до збереження, розвитку і захисту надбань національної культури і водночас засвоєння кращих зразків культури народів світу, який прагне внести свою лепту у вселюдську культуру.

Особливої уваги в сучасних умовах потребує підготовка молоді до життя в оточуючому середовищі, в якому проходять складні взаємопов'язані економічні, екологічні, політичні, культурно-освітні явища, спрямовані на задоволення матеріальних і духовних потреб суспільства. Школа, соціалізуючи вихованця, має формувати в нього глобальне мислення, яке забезпечує зрілість думки і відповідальність у вчинках, мислення альтернативне, мислення гуманістичне, яке, наголошуючи на необхідність творчої діяльності, охороняє основні людські цінності, толерантність і суспільство.

Серед названих найбільшу небезпеку для майбутнього становить екологічна ситуація в світі взагалі, і в Україні зокрема, викликана індустріалізацією і прогресуючою урбанізацією. Екологічне виховання має підготувати до розуміння взаємного зв'язку між людською особистістю й оточуючим природним середовищем, формувати засади поведінки, яка була б спрямована на забезпечення біологічної рівноваги, покращення середовища, його охорони і якості життя. Вихованець має передовсім усвідомлювати себе частиною природи, свою єдність з нею, розуміти, що збереження природи - це збереження людської цивілізації, самого себе і всього людства.

Важливою ділянкою в роботі школи є підготовка молоді до фахової праці. Вона насамперед полягає в тому, щоб, виходячи з природних задатків дитини, суспільних потреб, допомогти вихованцеві обрати майбутній фах, ту “сродну працю” /Г.Сковорода/, яка забезпечить комфортність людини у суспільстві, сформує почуття суспільної справедливості і щасливого життя і водночас дасть суспільству благополуччя. Це складне завдання для свого виконання потребує

методик вивчення особистості, уміння “проекувати” її майбутнє, створення умов для розвитку задатків /в т.ч. і багатоваріантність навчальних планів/, запровадження системи профорієнтації, яка б включала в себе всі необхідні складові від профорієнтації до професійної підготовки, зміни навчальних планів і програм, уточнення переліку професій, удосконалення мережі загальноосвітніх і фахових шкіл тощо.

Виконання цього завдання вимагає цілеспрямованої діяльності для формування морального обличчя особистості, однією з найголовніших рис якої В.О.Сухомлинський вважав працелюбність. Її виховання, на його думку, є невід'ємною складовою духовного життя дитини - інтелектуального, емоційного і вольового. Не може бути працелюбною людина, яка мало думає, мало переживає. Чим розумніша людина, чим багатші її емоції і сильніша воля, тим яскравіше проявляється у неї схильність до різноманітних видів трудової діяльності.

Розвиваючи думку К.Д.Ушинського про те, що виховувати дітей потрібно не для щастя, а для праці життя, і це принесе їм щастя, В.О.Сухомлинський переконливо довів, що ці слова мають сенс тільки при умові, що праця входить у духовне життя дитини. Для цього фізична праця має бути облагороджена працею розумовою, а в діяльності учнів має гармонійно поєднуватися праця навчальна і продуктивна, праця короткотрива і довготрива, праця оплачувана і безоплатна, праця ручна і механізована, праця в майстерні і на полі, праця індивідуальна і колективна, праця буденна, “чорнова”¹⁴. При такій гармонії трудове життя вихованця стає частиною духовного життя, джерелом розвитку, а не повинністю.

Виконання вищезазначених завдань у процесі освітньої трансформації вимагає зусиль не лише педагогічних колективів, а всього суспільства. Необхідна зміна суспільної свідомості щодо оцінки ролі і місця школи в житті держави, необхідні матеріальні затрати на організацію освіти, видання нових підручників, необхідний новий вчитель, що вимагає вдосконалення системи його підготовки тощо. Адже без цього всього не можна буде Україні інтегруватися в світовий економічний і культурний простір. А цьому альтернативи немає. Потрібні кардинальні зміни в системі освіти і виховання підростаючих поколінь.

- 1 **Okon W. Recz o edukacji nauczycieli. — Warszawa, 1991. — S.14-15.**
- 2 **Zarzecki L. O zadaniach nauczyciela polskiego. Co to jest Polska. — Warszawa, 1919. — S.30.**
- 3 **Zarzecki L. O wychowaniu narodowym. — Warszawa, 1917. - S.12.**
- 4 **Основи національного виховання. — К., 1993. — С. 87.**
- 5 **Євшан М. Національне виховання // Життя і мистецтво. — 1920. — Ч.2. — С. 40.**
- 6 **Галуцинський М. Національне виховання. — Львів, 1920. — С.7.**
- 7 **Ющшин І. Національне виховання // Шлях виховання і навчання. — 1929. — Ч.12. — С.6-7.**
- 8 **Євшан М. Назв. праця. — С.39.**
- 9 **Галуцинський М. Назв. праця. — С.9.**
- 10 **Ващенко Г. Виховний ідеал. — Полтава, 1994. — С.177-178.**
- 11 **Wprowadzenie do pedagogiki doroslych. Pod red. Wujka. — Warszawa, 1992. — S.149-151.**
- 12 **Євшан М. Назв. праця. — С.40.**
- 13 **Історія товариства «Просвіта» у Львові // Життя і знання. — 1933. — Ч.4, додаток. — С.107.**
- 14 **Сухомлинський В. А. О воспитании. — М., 1973. — С. 117-119.**

Степан СВОРАК

МОЛОДІЖНИЙ НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ РУХ У ШКОЛАХ ТА ВУЗАХ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ (1944-1953 рр.)

Із просуванням Червоної армії в роки Другої світової війни на західноукраїнські землі розпочалося відновлення (у Східній Галичині, Західній Волині, Північній Буковині й Бесарабії) та встановлення (на Закарпатті) радянської влади, а, отже, й радянської системи освіти. Кілька факторів соціально-економічного, політичного й духовного характеру, що обумовлювались геополітичним становищем та історичним минулим, визначали суттєву відмінність цього процесу відновлення-встановлення радянської влади в західноукраїнському та східноукраїнському регіонах.

Ще до повернення в західноукраїнські землі більшовики мали певні відомості про український революційно-визвольний рух від своїх резидентів, парашутистів та партизанів. Вони знали напевно, що цей національно-визвольний рух має підтримку широких народних мас, а українська самостійницька ідея — глибоке історичне коріння. Провідні ідеологи КП(б)У розуміли, що замовчувати цю боротьбу не вдасться, треба буде погодитися з фактом її існування і в той же час необхідно буде вибрати найкращі засоби для її розгрому та повного припинення з метою збереження єдності імперії.

Вони розробили навіть український аспект патріотизму, при якому для українця вітчизна — це СРСР, а Україна — тільки “рідний край”. Це висловлювалось, на думку проф. В. Кубійовича, приблизно так: “Для українця любов до своєї вітчизни — це любов до СРСР і любов до України, до рідного народу, до його історії, до його мови, любов до надбань матеріальної і духовної культури українського народу, до братнього російського народу і всіх народів СРСР”¹.

Проте дуже швидко представники партійних організацій та органів державного управління в західних областях України зрозуміли, що, користуючись підтримкою мас, патріотичний рух має необмежений вплив на господарське життя і культуру краю. Тому журнал “Більшовик” ще в 1944 році в передовій статті наголошував: “Без цілковитого й остаточного викриття українсько-німецьких націоналістів та ліквідації їх впливів неможлива відбудова народного господарства і відновлення культури”².

Революційно-визвольні ідеали західноукраїнського суспільства у повоєнний період не були витвором однієї людини чи групи людей, як це старалася подати українська радянська історична наука, а боротьба за них стала продовженням попередніх визвольних змагань нації за свої природні права. Форми та методи цієї боротьби були продиктовані історичними прорахунками і помилками, а стратегія і тактика боротьби зумовлена, з одного боку, оперативною обстановкою, з іншого — тактикою ворога. На передньому фронті національно-визвольних змагань стояла українська національно свідомо молодь.

І це було незрозумілим і жахливим фактором, що постійно хвилював і тривожив і партійну верхівку, і органи внутрішніх справ та державної безпеки західного регіону УРСР. За даними, котрі надходили на ім'я Л. М. Кагановича до Києва про підсумки боротьби з “українсько-німецькими націоналістами”, зокрема, наголошувалось: “Втрати українсько-німецьких націоналістів і їх банд за період боротьби з ними в кілька разів перевищують кількість членів ОУН (підкреслено авт.) і бандитів, що знаходились на обліку. Це ще раз показує те, що українсько-німецькі націоналісти мають певне середовище, за рахунок якого вони поповнюють свої ряди”. Тому партія, змінюючи тактику боротьби, поставила завдання: “увага повинна бути спрямована не тільки на знищення озброєних банд, але і на знищення умов, що породжують ці банди”³. Одним з найголовніших стратегічних завдань у закладах освіти партія вважала розширення мережі комсомольських осередків, залучення до комсомолу місцевої молоді. Однак всі намагання партійних органів прискорити ріст комсомольських організацій, у першу чергу в загальноосвітніх школах та вузах, були марними. Так, темп росту комсомольських організацій в освітніх закладах західного регіону УРСР у 1946 році в порівнянні з 1945 роком був значно нижчий, а в окремих областях приросту або не було зовсім, або був незначний⁴. Разом з тим в учнівські середовища широко проникали націоналістичні ідеї

та погляди, в школах формувалися молодіжні організації патріотичного спрямування.

Перебуваючи у відрядженні з 15 по 27 квітня 1946 р. в Тернопільській області та ознайомившись із станом справ на місці, інспектор Відділу західних, Ізмаїльської і Закарпатської областей ЦК КП(б)У М. Яковлев наголошував: “Заслугує на увагу і той факт, що внаслідок слабкої політико-виховної роботи серед населення багато молоді втягувалось в антирадянські оунівські організації”. Наприклад, у селі Заболотівка Чортківського району під час його перебування було заарештовано 7 учасників оунівського підпілля шкільного віку⁵. Організація складалась виключно з молоді. В с. Буданові 24 квітня 1946 р. заарештовано 4 члени ОУН 1929 року народження⁶. Тому вже з початку 1947 року органи НКВС, виконуючи рішення ЦК КП(б)У від 4 жовтня 1946 р., спрямоване на посилення боротьби з ОУН, організували ретельну перевірку освітніх установ, підприємств і транспорту з метою виявлення ворожих елементів.

У результаті проведеної роботи в навчальних закладах Львова за 2 місяці виявлено 17 учасників ОУН з числа викладачів та студентів, а за 5 місяців 1947 року у Львівській області за участь в ОУН заарештовано 45 чоловік молоді шкільного віку⁷. Лише в одному педучилищі №2 м. Львова, де навчалось 214 учнів, в тому числі 174 місцевих, з яких на оперативному обліку знаходились і активно “разрабатывались” районним відділенням МДБ як учасники ОУН 11 чоловік. Серед них — студенти Грева А. Я., Коваль О. В., Мороз О. С., які особливо активно проводили антирадянську діяльність, а в минулому були членами націоналістичної молодіжної організації “Курінь Молодень” Окружного проводу ОУН м. Сокаль. Студентка Муха С. М., наприклад, була керівником юнаків під псевдонімом “Рибак”. Вона виховувала молодь у національному дусі, а також збирала продукти харчування для УПА. Її співкурсниця Поперека Ю. Г. підтримувала зв'язок з керівником обласного проводу ОУН під псевдонімом “Черемха”. В училищі неодноразово зафіксовувались випадки появи, особливо перед виборами до Верховної Ради УРСР, листівок націоналістичного змісту⁸.

Увесь період національно-визвольної війни патріотичних сил проти нових колонізаторів проходив під гаслом поширення революційних ідей. Боротьба УПА була завжди боротьбою і в ідейно-політичній площині, адже умови московсько-більшовицької окупації були такі, що якби не було збройного підпілля та виховників молоді з членів ОУН, то за 5-10 років ідея самостійності України була б практично викорінена і в західних областях України, а покоління, що започаткувало і вело її, було б винищене фізично. Молодь виросла б в умовах офіційної ворожості до ідеї державності України і не змогла б ніколи поповнити ряди борців за самостійну Україну. На це, власне, і була спрямована вся виховна і навчальна робота в школах та позашкільних установах. Місце виховників ОУН одразу ж займали більшовицькі агітатори, вчителі-комсомольці та комуністи, створювалися клуби, де організувались ініціативи “виховні заходи”, запроваджувалось святкування нових революційних дат, поклоніння вождям і т. п.

Тому боротьба збройного підпілля за молодь велася всіма можливими засобами, серед яких провідними були живе і друковане слово, наочні приклади і геройська постава бійців, чітка організаційна робота. Вона не дозволяла окупанту закріпитися на українській землі і почувати себе безконтрольним її хазяїном.

Всебічний аналіз документів з історії національно-визвольної боротьби і, зокрема, ідейно-політичної діяльності ОУН у справі виховання та підготовки молоді ще раз доводить, що на цій ділянці роботи підпілля досягло значних успіхів. Досить виразним показником цих успіхів була підпільна література ОУН-УПА, котра допомагала націоналістам пропагувати і поширювати ідеї серед молоді та інтелігенції⁹. Підпільники не шкодували ні засобів, ні сил для видання та поширення серед молоді ряду періодичних видань. У 1947 році було започатковано видання журналів ОУН для молоді: “На чатах” (для старшого шкільного віку) і “На зміну” (для молодших школярів). Крім того, УПА видавала також свій журнал для молоді під назвою “За Волю України”. Один з керівників ОУН “606”, оцінюючи появу та поширення серед учнів і молоді оунівського журналу “Юні друзі” №1, видрукуваного на машинці, в своїй директиві, захопленій Золотополітським РВ МДБ Тернопільської області при ліквідації підпільника за кличкою “Старий”, пише, що поява журналу для молоді — справа дуже бажана, “це один із способів добратися в молодіжне середовище, прекрасний спосіб виховувати і вести молоде покоління у бажаному нам напрямку”¹⁰.

Культурно-освітня, видавнича діяльність Організації Українських Націоналістів

в умовах військових дій та підпілля стала яскравим підтвердженням слів О.Ольжича про те, що “український націоналізм творитиме культуру героїчної доби — культуру націоналістичну, що значить українську культуру — найглибше й найбільш українську”¹¹.

Крім видання підпільної літератури, призначеної для молоді, ОУН у перші повоєнні роки організувала та провела ряд спеціальних акцій, серед яких можна виділити акцію проти набору української молоді до шкіл ФЗУ, акцію проти участі української молоді в піонерських та комсомольських організаціях, акцію проти вживання російської мови і т.п. Всі акції супроводжувались відповідними листівками, брошурами, виступами та бесідами членів ОУН.

Найширшою за своїми масштабами та найрезультативнішою була все ж шкільна акція. Суть цього заходу полягала в активному втручанні підпілля в життя українських шкіл та його нагляді за шкільництвом. Підтримуючи та заохочуючи молодь у її прагненні до освіти, члени ОУН робили багато застережень вчителям щодо змісту навчання, суті шкільних предметів та програм. Ідеї націоналістів стосовно змісту освіти в українських школах були викладені в так званому методичному посібнику, що мав назву “Слово до учителів, братів із східних областей України” і був видрукований на 8-ми сторінках¹². “Слово”, звернене до вчителів, яких направляли в західноукраїнські землі зі сходу, давало можливість розібратися з метою та шляхами боротьби ОУН, одночасно зрозуміти завдання, що ставилися організацією перед українською школою, її педагогічними колективами.

Поряд з виховними заходами підпільники активізували й організаційно-політичну діяльність. У результаті правильно продуманої та організованої роботи членів ОУН у Львівському державному університеті ім.І.Франка, Львівському педагогічному та вчительських інститутах, у ряді загальноосвітніх шкіл західних областей УРСР у перше повоєнне п’ятиріччя були утворені добре законспіровані осередки Організації Українських Націоналістів¹³.

Шкільні та вузівські підпільні націоналістичні організації поряд з активною пропагандою державницької ідеології вживали активних контрзаходів щодо утворення в закладах освіти прокомуністичних дитячих та юнацьких організацій — комсомольської та піонерської в першу чергу.

Дуже часто в західних областях України органи народної освіти та райкоми ЛКСМУ застосовували різні обманні шляхи залучення шкільної молоді до комсомолу, підміняючи агітаційну роботу насильною вербовкою молоді в комсомол. За вказівкою Залозецького райкому комсомолу Тернопільської області директор Гай-Ростоцької СШ т. Микитюк В. на уроці української мови нібито в навчальних цілях дав завдання учням написати автобіографії, заяви і заповнити анкети вступаючого в комсомол. Ці документи він передав в райком комсомолу, а виїзне бюро розглянуло їх і роздало всім учням комсомольські квитки. Проте учні під впливом членів ОУН залишили квитки в класі і перестали відвідувати школу. Старший піонервожатий Рудемарської середньої школи Чернівецької області закрив групу учнів у класі і заявив, що не випустить їх додому, поки вони не запишуться в комсомол¹⁴. Командування військовою частиною 48490 переслало до райкому комсомолу лист учениці Тлумацької СШ Станіславської області Сем’янчук С., написаний братові у військову частину, де повідомлялося, що група учнів виключена зі школи за небажання вступати до комсомолу¹⁵. І таких фактів тисячі.

Надзвичайно в’яло проходив прийом до комсомолу і у вищих навчальних закладах Західної України. Незважаючи на заходи, котрі вживали приймальні комісії при наборі абітурієнтів, та важелі, котрими користувались партійні і комсомольські організації у процесі навчання, в 1949/50 навчальному році у Львівському державному університеті ім.І.Франка із Жовківського району Львівщини, наприклад, навчалось 8 студентів, серед яких не було жодного комсомольця. Всього ж у державному університеті протягом 1949 року в комсомольську організацію вузу з 800 студентів з місцевого населення було прийнято лише 18¹⁶.

Аналіз статистичних даних лише за матеріалами комсомольських організацій педагогічного інституту та університету м. Львова свідчить про те, що “комсомолізація” місцевих студентів буксувала навіть наприкінці 40-х років. За даними ж матеріалів “особливих папок” ЦК ЛКСМУ, більше 40% комсомольських організацій західних областей України на 1952 рік залишались малочисленими¹⁷.

Незаперечним доказом продовження визвольного руху з початку 50-х років є постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 24 квітня 1952 року “Про посилення боротьби для остаточної ліквідації залишків банд в західних областях УРСР”, де в 13 пункті було записано: “Враховуючи, що оунівське підпілля робить ставку на молодь і, перш за все, на учнів старших класів і студентів, зобов’язати обкоми, райкоми, міськкоми партії та комсомол вжити рішучих заходів до покращення роботи комсомольських і піонерських організацій в школах, посилення ідейно-виховної роботи серед учнів шкіл, студентів технікумів та вузів”¹⁸. Пункт 15 намічав “покращити виховну роботу серед вчителів, зміцнити кадрами обласні і районні відділи народної освіти”¹⁹.

Тому з початку 50-х років Організація Українських Націоналістів змінює тактику роботи, стимулюючи частину національно свідомої молоді до вступу в шкільний комсомол для підривної роботи зсередини.

Показовою в цьому плані є діяльність націоналістичної організації в Золотниківській середній школі Тернопільської області, членами якої була значна частина комсомольців школи, що заставило Золотниківський райком КП(б)У провести пленум, на якому було обговорено питання про навчально-виховну роботу в школах району, а Політбюро ЦК КП(б)У 4 квітня 1951 року навіть прийняти постанову “Про надзвичайний стан навчально-виховної роботи в Золотниківській СШ Тернопільської області”. Проте це був не поодинокий випадок, на який так серйозно відреагували партійні органи, а лише один з типових у Західній Україні і поширених у школах сходу УРСР, про що свідчать матеріали, підписані міністром Державної Безпеки УРСР М.Ковальчуком під грифом “абсолютно таємно”.

Ще в квітні 1951 року органами МДБ Волинської області були викриті і заарештовані члени активної антирадянської націоналістичної молодіжної організації в с.Лукові (райцентрі) Волинської області, що прозивала себе “МОН” (Молодіжна Організація Націоналістів). Всі учасники цієї організації були учнями старших класів Луківської СШ, а організатором виступав Мелешук В., член ВЛКСМ. Учні читали антирадянську літературу, розповсюджували листівки, вивісили національний прапор над будинком райвиконкому. З метою конспірації члени “МОН” вступали до комсомолу, і, перебуваючи в його рядах, спрямовували свою діяльність на розвал комсомольської організації²⁰. Так, заарештований Піонтковський В. на допиті сказав: “Я робив все, щоб скомпрометувати комсомол і розвалити роботу. Комсомол був ширмою, за якою приховувалась наша організація”²¹. Організація була добре законспірована і протягом тривалого часу мала “деякий вплив на частину учнів школи”²². Хвилювало ж комсомольські та партійні органи навіть не сам факт діяльності організації, а швидше те, що про існування антирадянської організації в школі знало багато учнів, проте жоден з них не заявив у відповідні органи.

Цього ж року в Острозькому районі Рівненської області була виявлена молодіжна антирадянська націоналістична організація під назвою “Організація вільних козаків”, створена В.Й. Пантюшом ще восени 1946 року. Ця антирадянська націоналістична організація мала свою програму і ставила завданням створення на території СРСР нової держави буржуазного типу²³. З метою пропаганди виготовлялись і поширювались антирадянські листівки, здійснювались збройні теракти над радянськими працівниками. Антирадянська націоналістична організація в своєму складі нараховувала більше 40 чоловік членів і співчуваючих, з яких заарештовано в квітні 1951 року — 19, в тому числі 8 членів ЛКСМУ²⁴. Комсомольцем був і сам В.Пантюшко. Райком комсомолу висунув та утвердив його секретарем комсомольської організації села Михайлівці, і навіть після арешту В.Пантюшка секретар Острозького райкому ЛКСМУ М.Сенніков дав йому позитивну характеристику²⁵.

За весь 1950 рік органами МДБ Станіславщини було репресовано 1416 молодих людей, а лише за 1-е півріччя 1951 року в Станіславській (нині Івано-Франківська) області було засуджено 960 чоловік молоді комсомольського віку, в тому числі 67 членів ВЛКСМ²⁶. Проте західні області України були в цьому плані не винятком. Молодіжні підпільні організації створювались в багатьох школах України, про що у своїй довідці завідувачу відділом партійних, профспілкових та комсомольських органів ЦК КП(б)У К.Ф.Москальцю повідомляв 20 листопада 1951 року секретар ЦК ЛКСМУ Л.Шендрик.

У червні місяці 1951 року органами МДБ в Сердюківській семирічній школі Ротмістровського району Київської області була викрита дитяча організація, що

об'єднувала в своїх рядах 20 учнів школи; організація мала свій прапор, членські квитки²⁷.

За час з 1 липня 1951 року до 20 квітня 1952 року органами МДБ УРСР у результаті проведених агентурних заходів було викрито 42 молодіжні націоналістичні групи загальною кількістю 182 учасники. З них у західних областях — 35 груп і 155 членів, у східних областях відповідно 7 і 27 учасників. Віковий склад заарештованих розподілявся так: діти до 17 років — 11, молодь від 17 до 20 — 88, від 21 до 25 — 64 і старших 25 років — 19 чоловік²⁸. Студенти вузів склали 19 чоловік, учні технікумів і середніх шкіл — 29, учні початкових шкіл — 9²⁹. 49 учасників цих організацій до арешту були членами ВЛКСМ, деякі працювали на керівній комсомольській роботі звільненими комсоргами, групорами, піонервожатими і т.п.³⁰. (Див. таблицю)

Проте терор, арешти, залякування і політичний тиск, що чинився органами безпеки на заклади освіти, не могли припинити пропагандистської роботи ОУН серед молоді. Листівки, лозунги, заклики націоналістичного характеру постійно з'являлися в школах та вищих навчальних закладах УРСР. Розгортаючи новий наступ проти “ворожих проявів”, 14 березня 1953 року бюро Львівського обкому партії приймає постанову “Про факти появи листівок в СШ № 28 м.Львова”. У ній, зокрема, відзначено, що в “результаті пригуплення пильності і відсутності безпошадної боротьби з недобитими залишками українських буржуазних націоналістів в ряді навчальних закладів м.Львова за останній час мали місце розкидання листівок, антирадянські висловлювання і ін.”³¹. У переліку навчальних закладів значилися ряд середніх шкіл, училищ і навіть Львівський державний університет ім.І.Франка.

Активна діяльність молодіжних організацій, проведу ОУН у школах і педагогічних навчальних закладах в II пол. 40-х – на початку 50-х років, поширення листівок і саме проживання в умовах західноукраїнського регіону накладало відбиток як на учнів, так і на майбутніх вчителів, вихідців зі сходу України.

Частина з них все ж вникали, вдмувалися в ті лозунги та ідеї, що їх проповідували товариші по партії, вчитувалися в листівки, котрі знаходили у вузах та гуртожитках, ставали якщо не прихильниками ОУН, то все ж нейтральними у комсомольській та ідейно-виховній роботі, котру насаджувала партія і комсомол і яка на цей період не давала ще, на наш погляд, видимих, вагомих здобутків та результатів.

Незважаючи на те, що молодіжні націоналістичні організації в освітніх закладах, та і сама ОУН, на середину 50-х років практично припинили своє існування, їхня боротьба, політична та ідеологічна праця не минули безслідно. З початком так званої “відлиги” та активізацією суспільного життя в республіці національно свідомою частиною інтелігенції втягується в активний спротив політиці КПРС. Сам факт “появи опозиційного руху в Україні, — стверджує І.Лисяк-Рудницький, — здався майже чудом”³². Виступи дисидентів 60-х років були насправді продовженням національно-визвольної боротьби ОУН-УПА. Виховане на героїчних прикладах цієї боротьби нове покоління шістдесятників, будучи приреченим на поразку, все ж сколихнуло устої радянської імперії, і цестало ще однією віхою в історії боротьби українського народу за державну незалежність.

¹ Кубійович В. Наукові праці. — Париж; Львів, 1996. — Т.1. — С.699.

² Цит. за: Історія Українського Війська. — Вінніпег, 1953. — С.713.

³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі: ЦДАГО України), ф.1, оп.75, спр.62, арк.34.

⁴ Там само, арк. 37-38.

⁵ Там само, спр.192, арк.10.

⁶ Там само, арк.11.

⁷ Там само, спр.175, арк.1.

⁸ Там само, арк.10.

⁹ Див.: Шанковський Л. УПА та її підпільна література. — Філадельфія, 1952.

¹⁰ ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.5039, арк.193.

¹¹ Золоті слова О.Ольжича // Розбудова держави. — 1954. — Ч.2. — С.3-7.

¹² Історія Українського Війська.-Вінніпег, 1953. - С.802.

¹³ ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.5039, арк.233.

¹⁴ Там само, ф.7, оп.6, спр.1868, арк.12.

¹⁵ Там само, арк.13.

¹⁶ Там само, спр.2228, арк.27.

¹⁷ Там само, оп.16, спр.72, арк.42.

¹⁸ Там само, арк.52.

¹⁹ Там само, арк.53.

²⁰ Там само, ф.1, оп.24, спр.805, арк.41.

²¹ Там само, арк.43.

²² Там само, спр.1131, арк.156.

²³ Там само, спр.1143, арк.2.

²⁴ Там само, арк.3.

²⁵ Там само, арк.5.

²⁶ Там само, спр.803, арк.158.

²⁷ Там само, спр.1131, арк.145.

²⁸ Там само, спр.2, арк.94.

²⁹ Там само, арк.95.

³⁰ Там само, арк.96.

³¹ Там само, оп.17, спр.55, арк.9.

³² Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. — Львів, 1991. — С.179.

Галина ПЕТРИШИН, Уляна ІВАНОЧКО

СКІЛЬКИ МІСТ БУЛО У ГАЛИЧИНІ В АВСТРИЙСЬКИЙ ПЕРІОД (1772-1918 РР.)?

Найбільш невизначеним питанням в історії урбаністики України є загальна кількість міських поселень на її території і, відповідно, рівень її урбанізованості відносно інших країн, його динаміка та кількісні характеристики у різні історичні періоди¹. Для відтворення загальної картини бракує вичерпних досліджень, проведених для дрібних адміністративних чи природних територій. Щодо досліджень з історії Галичини, добрі традиції мала львівська історична школа у 1930-х роках², особливо слід підкреслити праці синтетичного характеру Й.Карпінця; вичерпністю характеризуються роботи сучасних польських фіхівців, які частково охоплюють західні землі України³, в цілому представлена проблема в працях українських істориків⁴. Для дослідження процесу урбанізації Галичини як австрійської провінції були залучені лише опубліковані матеріали⁵, а картографічні матеріали, що часто дають суперечливі дані, не залучалися.

Найцікавіші показники рівня урбанізації Галичини припадають на період ренесансу, який збігається із комплексом господарських умов, сприятливих утворенню міст (кінець XVI ст.)⁶.

Австрійський період почався на фоні загального спаду містоутворення та деградації міських поселень. Так, із 150 міських поселень Галицької землі, відомих протягом XIV — кінця XVIII століть, де пік урбанізації припав на кінець XVI ст., в австрійський період продовжили міські функції лише 52 поселення, а постійно статусом міста володіли лише 13 міст⁷. У Перемиській землі з 33, а в Сяноцькій — з 13 міст, які існували в 1650-1772 роках⁸, відповідно лише 12 і 6⁹ мали постійно статус міських поселень у австрійський період.

Друга половина XVII-XVIII століття в урбанізаційному процесі були періодом деградації. На це вказують історики урбаністики, але характерно, що процес містоутворення продовжувався на слабо урбанізованих раніше територіях. У згаданих Перемиській і Сяноцькій землях було закладено 17 нових міських поселень, щоправда, дрібних, де було лише 1 поселення зі статусом міста, решта — містечка, з них 4 локації були невдалими або нереалізованими, тобто фактично постало 13 нових локацій¹⁰.

Піднесення галицьких міст для австрійського уряду мало, насамперед, економічне значення. Влада хотіла створити внутрішній ринок для збуту галицького рипльництва, а також промислові заклади, виробу яких можна було б експортувати за кордон¹¹.

Найбільшою проблемою для урядовців була класифікація поселень та визначення в їх масі міст, що втратили документальне підтвердження привілеїв. Тому з самого початку з'являються протиріччя у вирішенні цього питання. Особливо хиткою була класифікація місто — містечко.

У 1773 р. в Галичині, яка займала територію 82 тис. кв. км, було 187 міст і 93 містечка, разом 280 міських поселень¹². За іншими даними, у цьому ж році нараховувалося 165 міст і 83 містечка у цій Галичині, з них у східних округах — Белзькому, Руському та Подільському — відповідно 128 і 61¹³. У 1774 р. кількість міських поселень збільшилася до 333, тобто 196 міст і 137 містечок¹⁴, але в класичних кордонах Галичини налічувалося лише 296 міських поселень, з них міст — 176 і містечок — 120¹⁵. У 1774 р. налічувалося 182 міста, але без містечок¹⁶. У 1776 р. в Галичині було вже 254 міста і 57 містечок, разом 311¹⁷, а у 1780 р. — 261 місто і 67 містечок, разом 328 міських поселень¹⁸, на території Галичини в межах 1914 р. нараховувалося: міст — від 247 до 251, містечок — від 60 до 61, разом — від 307 до 312 міських поселень¹⁹. Слід зауважити, що при класифікації згідно зі старими привілеями, кількість міст значно переважала над кількістю містечок. У XIX ст., коли було проведено класифікацію згідно з урядовими критеріями, кількість міст була значно меншою від містечок, хоча загальна маса міських поселень збереглася майже без змін.

У першому офіційному переліку різних поселень Галичини від 1794 року²⁰

про ліквідацію молодіжних націоналістичних груп в УРСР з 1 липня 1951 по 20 квітня 1952 року

ВІДОМОСТІ

Області	Виярито і ліквідовано груп		Віковий склад учасників				Тих, що навчалися		Членів ВАКСМ	Содіаційний склад учасників				
	кільк-кільк	кільк-кільк	до 17 років	17-20 років	21-25 років	більше 25 років	у вузах	СШ, НСШ, технікумах		з куркулів	з середняків	з будняків	з службовців	інші
Волинська	5	32	-	11	10	11	-	1	3	-	29	3	-	-
Дрогобицька	12	35	-	21	14	-	-	8	3	1	22	12	-	-
Львівська	8	32	-	12	17	3	15	-	5	2	20	8	2	-
Рівненська	1	3	-	2	1	-	-	3	2	-	3	-	-	-
Станіславська	3	19	3	10	6	-	1	7	7	1	9	5	1	3
Тернопільська	6	34	5	23	5	1	-	9	10	2	11	21	-	-
Всього по західних областях	35	155	8	79	53	15	16	19	36	6	94	49	3	3
Київська	1	2	-	-	1	1	-	-	-	-	2	-	-	-
К.Подільська	2	13	3	5	5	-	3	10	12	-	8	4	1	-
Стадійська	2	7	-	2	2	3	-	-	-	1	5	1	-	-
Харківська	1	2	-	2	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-
Ворошиловградська	1	3	-	-	3	-	-	-	1	1	2	-	-	-
Всього по східних областях	7	27	3	9	11	4	3	10	13	2	19	5	1	-
по УРСР	42	181	11	88	64	19	19	38	49	8	113	54	4	3

місцевості подано в алфавітному порядку, міста позначено словом "urbs", а містечка словом "oppidum". Згідно з даним переліком, в усій Галичині було 108 міст і 197 містечок, разом 305 міських поселень. На Галичину в межах 1914 року припало 98 міст та 190 містечок, разом 288 міських поселень²¹. Однак цей перелік не був самоціллю, а виконувався з іншою метою: він був потрібний як індекс мапи краю, яка вже опрацьовувалась тривалий час. Цю мапу наказала скласти ще на початку 1774 р. Марія-Терезія²², а виконали її у 1779-1782 роках. Карта була складена у масштабі 1:28 800 на 413 планшетах з розміром зображення 63 на 42 см. У Віденському військовому архіві знаходяться оригінал карти та його копія, що супроводжується списком поселень, в т.ч. спеціально виділені міські поселення без поділу на міста і містечка. Окремими томами додається до карти військовий опис території та всіх поселень Галичини²³.

На думку старост, які відповідали на австрійське опитування, проведене в 1783 р., галицькі міста були певного роду аномалією, передусім тому, що було їх забагато стосовно потреб краю. Відповідало це середньовічній фазі розвитку, на якій затрималося польське суспільство²⁴.

У 1783 р. придворна канцелярія видала декрет щодо міст Галичини. Губернія повинна була одержати від окружних (Kreis)²⁵ урядів списки міст, що заслуговують на увагу завдяки своєму становищу або іншим обставинам. З них потрібно було вибрати у кожному окрузі по 5-10 міст, піднести до рангу властивих (тобто таких, які відповідають австрійській дефініції міста) і видати їм привілеї. Потрібно було звернути увагу, в першу чергу, на міста, що знаходяться в землях старостинських або духовних (клерикальних), бо тільки вони мали прийняти відповідні форму й устрій. Передбачалося, що мешканці згаданих міст будуть визнані за властивих міщан, звільнені від будь-яких панщинних повинностей і примусових робіт. Всі окружні міста треба було підняти до рангу міст королівських, завдяки чому вони могли б бути трактовані на рівні з королівськими містами інших австрійських країв. Таке право отримали вже 4 міста: Самбір, Долина, Бохня і Новий Санч. Стосовно інших окружних міст у приватних маєтностях було сказано, що слід домовитися з власниками, яким надавалася можливість вибору: або одержати грошове відшкодування з державної скарбниці, або замінити ці міста на інші, зокрема старостинські маєтки. Проте міста, які були подібними до сіл, залишалися своєю власній долі²⁶.

У 1785 р. з придворної канцелярії надходить новий декрет у продовження першого, за яким міста у циркулах були піднесені до рангу королівських "з метою утворення в краї міщанства", і до переліченого списку ввійшли Сянок, Стрий та Перемишль²⁷. Мати заможне міщанство, а пізніше — порядні і чинні магістрати в містах, — такі два пункти, на яких концентрувалася увага цесаря²⁸.

Губернія вважала поділ міст на три класи (великі, середні та малі), запропонований придворною канцелярією, за невідповідний, якщо він опиратиметься лише на величину міста; цей поділ мав бути зроблений передусім на підставі їх доходів²⁹. Це побажання було враховано пізніше (див. публ. 1823 р.).

Центральний уряд хотів, щоб акція підняття статусу міст була одноразовою й обмежувалася лише деякими вибраними поселеннями. Натомість губернія наполягала зробити її протяжною, щоб вона охопила більшу кількість міст, а з плином часу і всі інші, оскільки були б умови для розвитку. Далі, як центральний уряд, так і ще більшою мірою губернія, хотіли зробити з міських поселень адміністративні одиниці, утворення міщанства ж було метою другорядною. Зрештою, навіть губернія не знала детально ситуацію окремих міст і тому довго не могла скласти плану піднесення міст на практиці³⁰.

Остаточне формулювання засад підняття становища міст було зроблено у декреті придворної канцелярії від 17 липня 1785 року. Декрет постановив, що міста потрібно ділити на королівські і муніципальні. Щодо галицьких міст йшлося не стільки про підтвердження старих привілеїв, як про необхідність піднесення деяких поселень до ряду королівських³¹.

У Галичині було тоді понад 200 міст, надто непропорційне число відносно території та населення. Тому у придворній канцелярії постав проєкт, чи не було б краще, якби магістрати організувати в кожному окрузі у кількох вибраних містах, до кожного з них

призначити міста, які знаходяться поблизу. Тоді замість 214 мали б справу з 50-60 магістратами. Міста щодо чисельності населення, охопленого магістратом, було поділено на такі, що мають до 3000 і понад 3000 мешканців³².

Цінну інформацію містять Йосифінська (1785-1788) і Францисканська (1819-1820) метрики, тобто поземельні кадастри, в яких зроблено перепис та економічну оцінку земельних угідь. В основу публікації покладено документи Йосифінської метрики, що звірена з даними Францисканської та іншими джерелами, з яких найбільш повним є "Консигнація всіх населених пунктів Галичини" за 1785 рік³³. Перелічені документи засвідчують існування 110 міст і 184 містечок (разом 294 міських поселень) у межах всієї Галичини.

Перше зіставлення міських поселень на поч. XIX ст., після дебатів між губернією і центральним урядом щодо їх класифікації, відбулося в 1810 р., коли територія Галичини була суттєво зменшена (без Замоїського, Тернопільського та Чортківського округів, які тимчасово відійшли до Російської імперії, а також без Краківського округу). Згідно із статистичними порівняннями, що стосуються окремих округів, налічувалося в той час 85 міст, 160 містечок, разом — 245 міських поселень³⁴.

В Австрії, як і в Польщі, міський статус поселенню надавався монархом, в інших країнах критерієм була чисельність мешканців³⁵. У XIX ст. в європейській практиці не користувалися поділом на міське і сільське поселення згідно з класифікацією міст на підставі привілеїв, а приймався щораз частіше поділ за величиною гміни, набагато простіший. При цьому в міжнародній статистиці була норма, згідно з якою гміни з чисельністю менше 2000 мешканців вважалися сільськими, понад 2000 — міськими³⁶.

У 1810 році опрацьована класифікація вибраних, найбільш відомих міст всієї Австрійської монархії, на основі критерію кількості мешканців, де нижньою межею для міст є 2 тисячі душ. Крім того, проведено поділ міських поселень на 13 класів:

I клас: від 250 тис. до 100 тис. душ; II клас: від 100 тис. до 50 тис.; III клас: від 50 тис. до 40 тис.; IV клас: від 40 тис. до 30 тис.; V клас: від 30 тис. до 19 тис.; VI клас: від 19 тис. до 12 тис.; VII клас: від 12 тис. до 9,8 тис. (правдоподібно, межею є 10 тис. мешканців), VIII клас: від 9,8 тис. до 7 тис.; IX клас: від 7 тис. до 6 тис.; X клас: від 6 тис. до 5 тис.; XI клас: від 5 тис. до 4 тис.; XII клас: від 4 тис. до 3 тис.; XIII клас: від 3 тис. до 2 тис.³⁷

Загальна кількість міст і містечок Австрійської імперії, вказаних у даній класифікації, становила 209 поселень. З них 14 міст належало до Галичини й 2 — до Буковини. Здебільшого класифікацією були обійняті окружні міста (Kreisstaedte) — 12 із 16.

Львів (з к-стю мешканців 44655) належав до III класу; Броди (Золочівський округ, 21000 мешк.) — до V класу; Ярослав (Перемишльський округ, 12000 мешк.) — до VI класу; Перемишль (7358 мешк.) — до VIII класу; Самбір (6573 мешк.), Станіславів (6192 мешк.), Золочів (6168 мешк.) — до IX класу; Чернівці (Буковина, 5416 мешк.) — до X класу; Рясів (Жешів) (4606 мешк.), Бережани (4354 мешк.), Тарнів (4312 мешк.), Величка (округ Бохня, 4000 мешк.) — до XI класу; Сучава (Буковина, 2700 мешк.), Жовква (2166 мешк.) — до XIII класу³⁸.

Це дозволяло поділити міста на три великі групи:

I категорія — великі міста з чисельністю населення понад 30 тис. жителів;

II категорія — середні міста — від 12 до 30 тис. жителів;

III категорія — малі міста — менше 12 тис. жителів³⁹.

У другому офіційному переліку різних поселень Галичини (опублікованому в 1818 році) класифікація поселень є менш докладною від класифікації першого переліку 1794 р. Зокрема, згадується про 94 міста, 186 містечок, разом 280 міських поселень⁴⁰.

У XIX ст. в Галичині настала стабілізація в процесі юридичного переоформлення міст і містечок та їх класифікації. У 1817 р. джерела згадують 92 міста й 188 містечок, разом 280 міських поселень⁴¹.

Станом на 1823 рік міст з регульованими відносно вимог австрійського законодавства магістратами в Галичині налічувалося 61 і в Буковині — 3. Окрім того, міста поділялися на королівські — Львів та 18 галицьких міст і ще 3 — в Буковині, муніципальні — 44, піддані (приватні, шляхетські) — 21, всього у Галичині було 84

міста, містечка не вказані. У 6 містах населення не досягало 1000 мешканців, у 31 — поміж 1000 і 2000⁴². Тобто 37 із 84 міст (44 %) були за межами офіційної класифікації і лише 53 мали понад 2000 мешканців.

Із 1828 року щорічно публікувалися статистичні таблиці Австрійської монархії. У 1828 р. серед міст, які мали понад 2000 жителів, перелічено 59 міст Галичини, куди зараховано й 3 буковинських міста⁴³. Згідно з адміністративним поділом, в одну групу віднесено головне місто, міста-резиденції та королівські міста — разом 46, у другу — муніципальні міста й міста землевласників — 49, всього 95 міст і 194 містечка. Між картою Галичини, яка включає Буковину, та офіційним списком була розбіжність у кількості зображених міст: не нанесено 10 міст із списку, проте показано 11 зайвих⁴⁴ (рис. 1). Всього імперія налічувала 664 міста й 1204 містечка, галицька ж частка у процентному відношенні відповідно становила 14,3 % та 16,1 %, значно поступаючись іншим провінціям, хоча населення становило 28,7 %⁴⁵. На 1830 р. у Галичині й Буковині було 95 міст (з них 46 — королівських) і 194 містечка. Чисельність міст, що мали понад 2000 жителів, зросла до 63, окрім того, згадано 158 містечок і сіл з чисельністю понад 2000 мешканців⁴⁶.

Найбільшою стабільністю щодо кількості міських поселень у Галичині вирізняються щорічники "Tafeln zur Statistik..." та пізніші "Statistische Uebersichten", які опиралися на регулярні переписи населення Австрії, а також окремі видання, що проводили порівняльну характеристику. За даними цих джерел у Галичині було:

- на 1807 рік — 90 міст і 189 містечок;
- 1827 рік — 92 міста і 190 містечок;
- 1837 рік — 93 міста і 189 містечок;
- 1850/1 рік — 95 міст і 193 містечка (два щорічника видано як одна книга);
- 1857 рік — 85 міст і 234 містечка⁴⁷.

У проміжку між 1850/1 — 1857 рр. була проведена чергова адміністративно-територіальна реорганізація згідно з розмежуванням Галичини за етнічним складом населення на Східну й Західну, що призвело до зміни статусу окремих міських поселень. У Східній Галичині кількість міст спадає від 56 до 43, а кількість містечок, враховуючи понижені рангом міста та новозалучені в цю категорію села, зростає від 139 до 165. У Західній Галичині в цей час додається 1 місто, а категорія містечок зростає від 54 до 71⁴⁸.

У 1855 р. Західна Галичина включала 7 округів (Kreis), а Східна — 12, поділяючись відповідно на 69 і 111 — разом 180 — податково-судових районів (Gerichts-Steueramts Bezirk), а також була Буковина з 15 податково-судовими районами⁴⁹. Роль центрів у цих районах виконували існуючі міста і містечка з постійним статусом, причому ця функція в деяких випадках, наприклад, нерівномірності розташування міських поселень чи їх небагатолюдності, покладалась і на села. Так, у Самбірському окрузі з 11 податково-судових центрів 6 — це міста із довготривалим статусом (Стара Сіль, Старе Місто, Турка, Самбір, Дрогобич, Комарно), 1 містечко (Рудки), 1 містечко із новонаданим короткотривалим статусом (Підбуж) та 3 села (Лука, Бориня і Меденичі)⁵⁰.

У статистиці за 1857 р. Галичина виступала у двох частинах — Східній, вдвічі більшій за площею та кількістю населення, яка налічувала 45 міст і 163 містечка, і Західній, де було 40 міст і 71 містечко. В окрему провінцію виділена Буковина з 4 містами та 6 містечками. Разом у Галичині й Буковині налічувалося 89 міст і 240 містечок — 329 міських поселень⁵¹. На цей час кількість міст у всій монархії зросла до 890, містечок — до 2388, частка Галичини становила відповідно 10,7 % та 9,7 %, а населення — 12,4 %⁵².

У 1869 р. порівняно з 1857 роком у Галичині 87 нових поселень перейшло границю 2000 мешканців, 17 опустилися нижче, тобто додалося 70, найбільше серед земель монархії. Галичина розглядається разом (Східна й Західна), у статистиці фігурують 74 міста — центри повітових староств (Bezirks-Hauptmannschaft). Всього налічувалося 83 міста й 230 містечок, разом 313 міських поселень⁵³.

Навіть пізніші огляди не дають узгодженої кількості міст. Так, галицьке намісництво подало в 1878 р. 90 міст і 207 містечок (разом 297 міських поселень)⁵⁴. Центральна

статистична комісія у Відні подавала в 1880 р. 109 міст і 199 містечок (разом 308 міських поселень)⁵⁵, причому в 61 поселенні змінено статус міста на містечко або навпаки, а також внесено до списку містечок кілька більших сіл, які володіли правом ярмарку⁵⁶.

Слід зауважити, що якщо загальна кількість міських поселень залишалася майже незмінною протягом I половини XIX ст., то кількість ярмарків — однієї з головних рис міського життя — неухильно зростала. Якщо в 1803 р. у Галичині й Буковині відбувся 121 ярмарок, 1829 р. — 313, 1838 р. — 834, то до середини XIX ст. в містах і селах тільки Східної Галичини і на Буковині — майже 750 ярмарків щорічно⁵⁷. Стале право ярмарку в селі, а також отримання дрібних адміністративних навантажень при чергових адміністративних поділах Галичини давали підстави для одержання прав містечка, що й відбувалося до кінця XIX ст. Законом від 13.03.1889 і 3.06.1896 до розряду міст були офіційно віднесені нові поселення⁵⁸. Наприклад, згідно із статистичними матеріалами 1855, 1890, 1910 рр., на території Галичини в сучасних межах України згадувалося 35 поселень зі зміненим статусом (з них 17 зі статусом міста, що змінив статус містечка, і 18 — містечка, що змінив статус села). Окремі публікації цього часу дозволяють припустити, що Галичина посідала 400 місцевостей, що мали статус міст або містечок⁵⁹.

Головні розбіжності у класифікації міст виникають тому, що галицьке намісництво й надалі вважало містами і містечками такі поселення, які були затверджені декретом придворної канцелярії від 14 листопада 1785 р., згідно зі збереженими королівськими привілеями або із пізніше затвердженими міськими правами⁶⁰. У свою чергу, Відень швидше реагував на зріст чисельності населення, на торгівлі чи інші виконувані міські функції та на величину податку, який надходив у скарбницю.

Невідповідність між офіційними критеріями міста й реальним станом продовжувалась протягом всього австрійського періоду. Не слід забувати, що в Галичині на 1880 р. було 232 села, в яких налічувалося понад 2000 мешканців. Згідно з кількісним критерієм, ці села могли прагнути надання прав містечка. Поряд з цим в окремих містах проживало менше 1000 жителів (Ячмир — 689, Мриголод — 625, Соколів — 619, Новотанець — 595, Рогачин — 373, Окопи — 258 мешканців тощо)⁶¹.

Характерним для динаміки урбанізації в Галичині є той факт, що чисельність населення швидше зростала у великих містах. Міст з чисельністю понад 10000 мешканців було у 1843 р. 9, 1851 р. — 8, 1857 р. — 9, 1869 р. — 12, 1880 р. — 18, з них населення Кракова перейшло рубіж 50000 мешканців у 1851 р., а населення Львова рубіж 100000 жителів — наприкінці сімдесятих років XIX ст.⁶².

У 1880 р. було ще 112 міст і містечок, чисельність населення яких становила менше і включно 2000 мешканців — формальної межі поділу на місто і село, з них нижче 500 жителів мало 5 міських поселень, від 500 до 1000 — 36, від 1000 до 2000 — 71. Основну масу становили міста й містечка з населенням у межах 2000 — 5000 мешканців — 145, і у 33 містах проживало від 5000 до 10000 жителів⁶³.

Місце рівня урбанізації Галичини серед земель усієї Австро-Угорщини наприкінці XIX ст. показує таблиця відносної кількості мешканців імперії, що замешкували поселення з кількістю понад 2000 мешканців:

Трієст	100%
Істрія	96,55%
Далматія	91,42%
Нижня Австрія	59,67%
Країна	56,02%
Каринтія	54,54%
Гориція та Градиска	52,43%
Буковина	51,45%
Сілезія	46,96%
Верхня Австрія	46,24%
Передгір'я	38,95%
Богемія	35,63%
Тироль	32,18%
Моравія	31,83%

Зальцбург	31,15%
Галичина	28,30%
Штирія	26,52%
У середньому	38,41% ⁶⁴ .

Згідно з аналізом Й.Карпінця вибраних матеріалів, які зберігалися в довоєнний період у львівських фондах, загалом у 1847-1921 роках на території Галичини в границях 1914 р. кількість міських поселень коливалася у межах від 286 до 319. Із 338 поселень, згаданих у 1794-1921 роках як міські поселення, лише 61 (18%) завжди кваліфікувались як місто, 122 (36%) вважалися постійно містечками, змінний статус (міста або містечка) мало 79 поселень (23%) і 76 (22%) класифікувались як містечка або села⁶⁵. При подальшому аналізі статистичних даних, коли буде враховано міські поселення з короткотривалим статусом та залучено ширше коло джерел, загальна кількість міських поселень повинна збільшитися.

У 1910 р. всі поселення поділялися, згідно з кількістю населення, на 6 категорій. 784 поселення Галичини переступили поріг 2000 мешканців, з них 684 — від 2 до 5 тис. (ці дві категорії об'єднують у більшості села), 65 — від 5 до 10 тис. чол., 21 — від 10 до 20 тис. чол., населення 14 міст становило понад 20 тис. чол., з усіх міст 80 виконували роль центрів політичних округів, що стимулювало їх подальший ріст.

Після Першої світової війни Галичина, як відомо, опинилася у складі Польщі. Згідно з переписом, проведеним у 1921 році, мережа міст збереглася майже без змін: відповідний юридичний статус було закріплено за 95 містами і 204 містечками⁶⁶.

У спеціальному дослідженні, проведеному нами для території України, яка в 1772-1918 рр. входила до складу Австрії, визначено кількість міських поселень, їх статус та його довготривалість. Зокрема, поселень із постійним статусом міста налічувалося 33 (18,75 %); зі змінним статусом місто-містечко — 42 (23,87 %); з постійним статусом містечка — 75 (42,61 %). Постійно статусом міського поселення володіло 150 міст та містечок (82,23 %). До цього ще слід додати поселення зі змінним статусом містечко-село — 26 (14,77 %), всього буде 176. При цьому було розглянуто статистичні матеріали 1785-1788, 1794, 1810, 1818, 1819-1820, 1823, 1828, 1830, 1855, 1857, 1869, 1886, 1890, 1910 рр.

Найбільше мережа історичних міст zdeformувалася в ХХ сторіччі, коли піднявся бар'єр у кількісному критерії класифікації міст, а також у кількох прийомів змінилися адміністративний поділ території та функціональні зв'язки, з'явилися нові міста. На сьогодні в історичній Галичині — Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській областях — налічується 71 місто та 63 селища міського типу, разом 134 міські поселення⁶⁷.

¹ Петришин Г.П. До питання формування мережі міст України XIV — XIX ст. (у європейському контексті) // Архітектурна спадщина України. — К., 1996. — Вип.3, ч.2. — С.56-87.

² Див., наприклад, праці авторів: Poloczówna H., Charewiczowa Ł., Dorflerówna A. та ін.

³ Janeczek A. Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w. - Warszawa, 1993; Motylewicz J. Miasta ziemi przemyskiej i sanockiej w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku. - Przemyśl; Rzeszów, 1993.

⁴ Сіреджук П. До питання про генезис міст Галицької землі у XIV — XVIII ст. // Вісник Львівського Інституту Внутрішніх Справ. — Львів, 1995. — Вип.2. — С.99; Петрів Р.В. Генезис капіталізму у містах Східної Галичини в кінці XVIII — першій половині XIX ст. (1772 — 1850). — Івано-Франківськ, 1993.

⁵ Така методологія використовується при порівняльному аналізі процесів, які відбуваються на великих територіях, що посідають державний статус; див.: Deak E. Allgemeine Bestimmung der Staedte und der staedtsichen Siedlungen. — Wien, 1979.

⁶ Сіреджук П. Назв. праця; Janeczek A. Op. cit. — S.276; Hornowa E. Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi Halickiej w latach 1590-1648 // Zeszyty naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu: Studia i rozprawy. — Opole, 1963. — №4. — S.40.

⁷ Підраховано за: Сіреджук П. Назв. праця; Karpiniec J. Hość osad miejskich byłej Galicji i podział

ich na miasta i miasteczka // Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych. — Lwów; Poznań, 1932-1933. — Т. II.

⁸ Motylewicz J. Op. cit. — S. 240, 241.

⁹ Karpiniec J. Problem miast byłej Galicji (od 1772 do poł. XIX w.): Dysertacja dokt. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, 1934. Див.: Державний архів Львівської області, ф.26, оп.4, спр.59786.

¹⁰ Motylewicz J. Op. cit., табл. на стор.240, 241.

¹¹ Tokarz W. Galicya w poszątkach ery Józefińskiej w swietle ankiety urzędowej z roku 1783. — Kraków, 1909. — S.331.

¹² Brawer A.I. Galizien, wie es an Oesterreich kam. — Leipzig; Wien, 1910. — S.25.

¹³ Karpiniec J. Hość osad... — S.371.

¹⁴ Summarium über die in denen Koenigreichen Galizien und Lodomerien befindlichen Ortschaften, Haeuser und Seelen... — Wien, 1774.

¹⁵ Karpiniec J. Hość osad... — S.8.

¹⁶ Ibid. — S.5.

¹⁷ Kratter F. Briefe über den itzigen Zustand von Galizien. Ein Beitrag zur Statistik und Menschen — Kenntnis. — Leipzig, 1786. - Т. 1. - S.140; Karpiniec J. Hość osad... — S.152; дані Краттера вважаються помилковими, насправді було 57 міст і 254 містечка [Deak E. Galizien bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts in statistisch-topografischer Sicht. — Wien, 1997.]

¹⁸ Kuropatnicki E.A. Geografia albo dokładne opisanie Królestwa Galicji i Lodomerji, do druku podane. — Przemyśl, 1786. — S.13; Kratter F. Op. cit.

¹⁹ Karpiniec J. Hość osad... — S.9.

²⁰ Index Locorum omnium Galiciae, Lodomeriae atque ad huius calcem adiectus Bukovinae, una Tabulam, eiusque Quadratum docens in quo Locus quaerendus est. — Lemberg, 1794.

²¹ Karpiniec J. Hość osad... — S.11.

²² Ibid. — S.2.

²³ Mieg F. von: Karte des Koenigreichs Galizien und Lodomerien, M 1:28800, 1779/1782; Kriegsarchiv in Wien, B.IX a, 390 (рукопис).

²⁴ Tokarz W. Op. cit. — S.332.

²⁵ Йосифінська (1785 — 1788) і Францисканська (1819 — 1820) метрики для перекладу Kreis використовують термін циркул, циркулярний уряд тощо.

²⁶ Karpiniec J. Problem miast... — S.23.

²⁷ Ibid. — S.24.

²⁸ Ibid. — S.26.

²⁹ Ibid. — S.29.

³⁰ Ibid. — S.33.

³¹ Ibid. — S.34-37.

³² Ibid. — S.48.

³³ Йосифінська (1785 — 1788) і Францисканська (1819 — 1820) метрики. — К., 1965. — С.14.

³⁴ Додаток 1 до "Gazety Lwowskiej". — 1811. - № 10, 12, 13, 15, 16; Karpiniec J. Hość osad... — S.11.

³⁵ Rutowski T. Ludność miast, miasteczek, gmin wiejskich i obszarów dworskich, podług wyznania i narodowości // Rocznik statystyki przemysłu i handlu krajowego. Z.9. — Lwów, 1888.

³⁶ Ibid. — S.IX.

³⁷ Clasification der vorzüglicheren Städte und Marktflächen des österreichischen Kaiserstaates in Ansehung ihrer Häuserzahl und Volksmenge // Vaterländische Blätter. Jg. III. — Wien, 1810. - Nr 23, 24, 25. — S.230-247.

³⁸ Ibid. — S.230-247.

³⁹ Deak E. Allgemeine Bestimmung... — S.171.

⁴⁰ Karpiniec J. Hość osad... — S.12.

⁴¹ Liechtenstern I.M. Handbuch der neusten Geographie des Österreich Kaiserstaates. — Wien, 1817. — Т. II. — S. 1077.

⁴² Библиотека австрійського центрального статистичного бюро, спр. 24.429: Statistische Übersichten von Galizien und der Bukowina. Tabelle "Städte". — Wien, 1823. (рукопис). — Переклад з німецької У. Іваночко.

⁴³ Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie. Tabelle "Städte mit mehr als 2000 Einwohnerzahl". — Wien, 1828.

⁴⁴ Ibid. — S. 90, "Karte von Galizien und der Bukowina".

⁴⁵ Підраховано за: Tafeln zur Statistik... — Tabelle "Städte mit mehr als 2000 Einwohnerzahl". — Wien, 1828.

⁴⁶ Tafeln zur Statistik... — Tabelle 103 "Städte...". — Wien, 1830.

⁴⁷ Statistische Übersichten über Bevölkerung und der Viehstand von Österreich. Nach der Zahlung von 31. Osk. 1857. Landes Übersichten. — Wien, 1859. — S. 97. Сумарна інформація не відповідає даним, наведеним раніше при розгляді Східної і Західної Галичини окремо: 83 міста і 236 містечок.

⁴⁸ Підраховано за: Statistische Übersichten... - 1859. — S. 60-95.

⁴⁹ Підраховано за: Übersichtskarte der neu organisirten Gerichts, und Verwaltungsbezirke der Kronländer Königreich Galizien und des Herzogthums Bukowina. (Карта вклєсна у книгу видання 1855 р., правдоподібно складена раніше).

⁵⁰ Alphabetisch geordnetes Ortschafts-Verzeichniss der Königreiche Galizien und Lodomerien so wie des Grossherzogthums Bukowina mit Berücksichtigung der politischen und gerichtlichen Einteilung, und Angabe der Pfarren, Postämter und landtäslichen Eigenthümer // Skorowidz wszystkich miejscowości, położonych w Królestwie Galicyi i Lodomerji jakoteż w wielkim Księstwie Krakowskiem i Księstwie Bukowińskiem, pod względem politycznej i sądowej organizacji kraju wraz z dokładnem oznaczeniem parafii, poczt, właścicieli tabulanych, ułożony porządkiem abecadlowym. — Lemberg, 1855.

⁵¹ Statistische Übersichten... - 1859. — S. 97.

⁵² Підраховано за: Statistische Übersichten... - 1859. — S. 31-293.

⁵³ Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, dann der Militärgränze. Nach der Zählung vom 31. December 1869. — Wien, 1871. - S. 19, 302.

⁵⁴ Wiřdomořci statystyczne. Statystyka gminna. — R., 1878.

⁵⁵ Spezial-Orts-Repertorium von Galizien. Hrsg. von der k. k. Statist. Central — Commission. — Wien, 1886. — 596 s.

⁵⁶ Rutowski T. Op. cit. — S. XI.

⁵⁷ Задорожний В. Товарне виробництво і торгівля на західноукраїнських землях. — Львів, 1989. — С. 93.

⁵⁸ Мазурок О.С. Города западноукраинских земель эпохи империализма (социально-экономический аспект). — Львов, 1990. — С. 10.

⁵⁹ Bujak F. Galicya. — Lwów; Altenberg; Warszawa, 1908. - Т. I. - S. 63.

⁶⁰ Rutowski T. Op. cit. — S. XI.

⁶¹ Підраховано за: Spezial-Orts-Repertorium... — Wien, 1886.

⁶² Rutowski T. Op. cit. — S. XII.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Згідно з переписом 1880 року, див.: Rutowski T. Op. cit. — S. IX.

⁶⁵ Karpiniec J. Hość osad... - S. 19, 24-29.

⁶⁶ Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej: Opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dnia 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych. — Warszawa, 1923-1924. — Т. XIII, XIV, XV.

⁶⁷ Народне господарство Української РСР у 1990 р. — К., 1991. — С. 21.

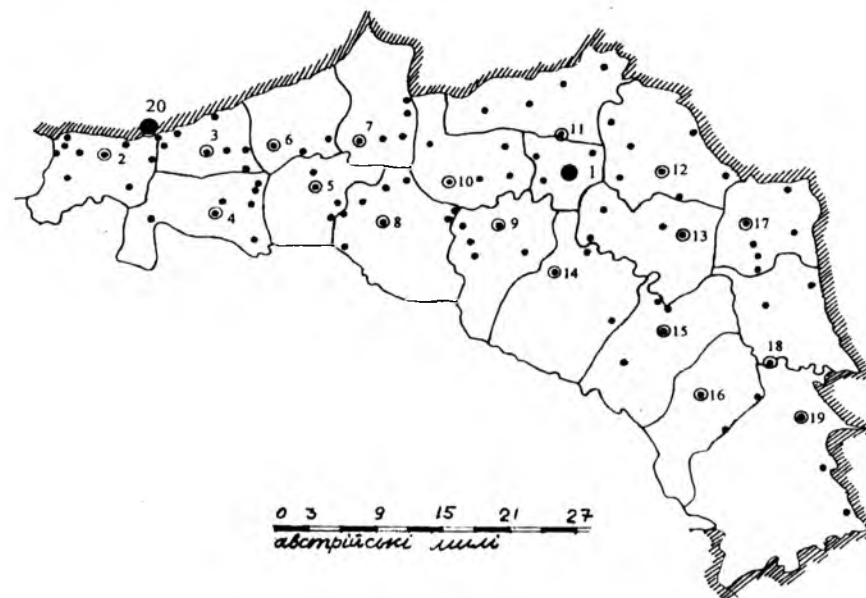

Рис. 1. Карта австрійської провінції Галичини (з Буковиною).
Опрацьовано Г.Петришин за: Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie. "Karte von Galizien und der Bukowina". - Wien, 1828. - S. 90.

- 1-й округ: Львів, Городок, Щирець, Янів, Яричів;
2-й округ: Вадовичі, Андрихів, Буда, Живець, Йорданів, Кенти, Мисленичі, Освенцім, Сканіва;
3-й округ: Бохня, Бжеско, Величка, Войнич, Заклушин, Неполоміце, Підгуже, Устя Сольне;
4-й округ: Старий Сандець, Бобів, Грибів, Мушина, Новий Тарг, Новий Сандець, Ческовіце;
5-й округ: Ясло, Бжостек, Дукля, Кросно;
6-й округ: Тарнов, Пільзно, Ропчище;
7-й округ: Ряшів (Жешув), Гродинсько, Ланьцут, Лежайськ, Пшворськ;
8-й округ: Санок, Бжезів, Динів, Домброва, Дунецько, Нове Місто, Риманів, Яслинська;
9-й округ: Самбір, Дрогобич, Стара Сіль, Старе Місто, Хирів;
10-й округ: Перемишль, Мостиська, Судова Вишня, Янів, Ярослав;
11-й округ: Жовква, Белз, Любачів, Рава Руська, Сокаль;
12-й округ: Золочів, Броди, Буськ, Глинянин, Заложці, Кам'янка Струмилова, Поморяни;
13-й округ: Бережани, Берездівці, Бібрка, Нараїв;
14-й округ: Стрий, Жидачів, Калуш;
15-й округ: Станіславів, Галич, Маріампіль, Солотвина;
16-й округ: Коломия, Кути, Снятин;
17-й округ: Тернопіль, Збараж, Микулинці, Скалат, Теремовля, Янів;
18-й округ: Заліщики, Гусятин, Чортків;
19-й округ: Чернівці, Серет, Сучава;
20 - Краків (не входить у земі Австрійської імперії).

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

- - центри округів
- - міста

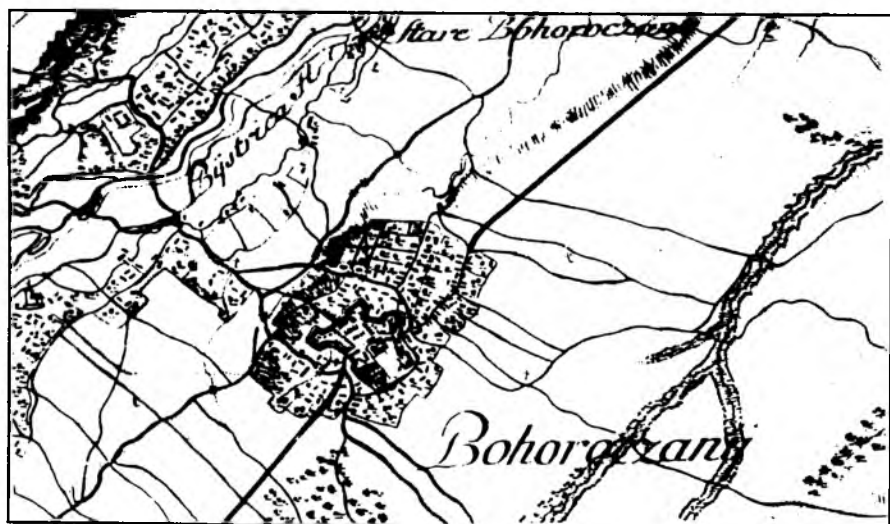
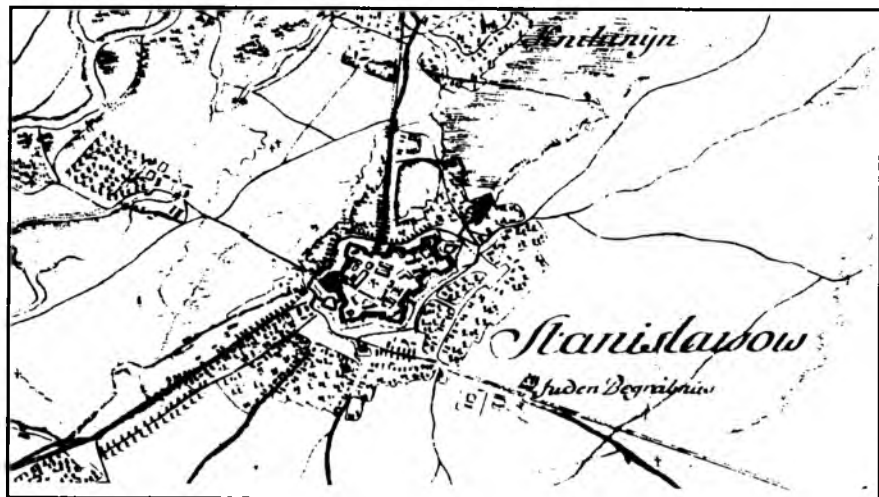

Рис. 2. План м. Богородчани, Калуш, Станіславів наприкінці XVIII ст.

Надія ПИЛИПІВ

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ ТА ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ НА ПРИКАРПАТТІ В 1990-х РОКАХ

В умовах ринкових відносин фактор зайнятості населення є визначальним у соціально-економічній політиці. Тому однією з найважливіших функцій державного управління в Прикарпатському регіоні, як і в державі у цілому, є вивчення і відповідне регулювання процесів зайнятості населення. Зайнятість населення інтегрує всі елементи соціально-економічних процесів, є важливою підсумковою та факторною характеристикою економіки, відіграє різноманітну роль на окремих етапах розвитку країни, причому найбільш активну в період структурних перетворень.

Україна успадкувала вкрай деформовану структуру зайнятості. Наприкінці 80-х років у суспільному господарстві республіки було зайнято майже 95% всього працездатного населення. Це один з найвищих показників серед республік колишнього СРСР, який у 1989 р. в цілому по СРСР становив 89,6%. Водночас високий рівень зайнятості ніде не був ознакою високого рівня ефективності суспільного виробництва. За деякими експертними оцінками, майже 10% із 26 млн. справді зайнятих осіб склали надлишок робочої сили, який при впровадженні ринкових регуляторів мимовільно був би вивільнений як баласт процесу економічного розвитку. Насправді надлишкова зайнятість поєднувалась з хронічною неефективністю функціонування трудових ресурсів, зокрема низькою продуктивністю праці, великими витратами робочого часу. Існування дефіциту праці в одних і надлишок в інших регіонах було наслідком ігнорування територіальних особливостей відтворення трудових ресурсів, концентрації промисловості у великих містах. Статистика свідчить, що у великі промислові центри країни щоденно на роботу приїздило понад 1,5 млн. осіб, а близько 80 тис. громадян виїжджало на сезонні роботи за межі областей і республіки¹. Деформацію у структурі зайнятості посилювала обмежена територіальна мобільність населення через існування інституту прописки та інших факторів. Отже, в умовах адміністративно-командної системи відбувалось формування спотвореної з точки зору ефективності структури зайнятості.

Тому перехід до ринкових засад соціально-економічного розвитку вимагає відповідної трансформації зайнятості, її реструктуризації, яка була б узгоджена із загальними принципами ринкового реформування економіки. Протягом останніх років в Україні розпочався процес поступового роздержавлення економіки, який привів до розвитку ринкових відносин і до структурних зрушень у зайнятості населення.

По-перше, істотно скоротилась зайнятість у народному господарстві.

По-друге, виникли і набули помітного поширення нові, недержавні форми зайнятості: малі та спільні підприємства, фермерські господарства, селянські спілки.

По-третє, з'явилась нова позиція в розподілі трудових ресурсів, а саме - безробіття, тоді як у попередні роки (до 1990 р.) її практично не було. Протягом 1997 року на обліку у державній службі зайнятості перебувало 677067 осіб, а у Івано-Франківській області - 70198 осіб, що на 42,4% більше, ніж у 1996 році і становить 40% працездатного населення області.

Найбільше перебувало на обліку незайнятого населення у центрах зайнятості міста Івано - Франківська (12895 осіб), Надвірнянського району (6375 осіб), Калузького району (6354 особи), Тисменецького району (5651 осіб), Галицького району (5422 особи), Коломийського району (5106 осіб), Долинського району (4846 осіб), Косівського району (4062 особи) та Рожнятівського району (3574 особи).

З цієї кількості найбільшу питому вагу складають громадяни, які звільнились з роботи за власною ініціативою — 38,5% (див. табл.1).

Вивільнені працівники в зв'язку зі змінами в організації виробництва з ініціативи власника складають 20,6% ринку праці. Натомість світовий досвід свідчить, що при нормальному впровадженні реформи звільнені у зв'язку з реорганізацією підприємства

серед незайнятого населення становлять до 70%. У нас же працівники змушені звільнитись за власними бажаннями через безкінечні відпустки без збереження заробітної плати. У 1997 році в області перебувало у вимушених відпустках четверта частина працюючих - 83,6 тис. чол. Крім того, 58 тис. працювали на умовах скороченого робочого тижня. Найбільші втрати робочого часу допустили підприємства обласного центру, Коломиї, Калуша та Надвірної. Хоча на це були причини законодавчого і фінансового характеру.

Підприємства не можуть вивільнити зайвих працівників, бо, згідно з законодавством, їм необхідно виплачувати вихідну допомогу у розмірі тримісячної заробітної плати. Водночас, роботодавці за нерациональне використання робочої сили відповідальності не несуть, оскільки відсутня належна правова база. Надання вимушених тривалих відпусток є формою скритого безробіття. До цієї ж форми безробіття відноситься також зарахування на роботу працездатних осіб в різних комерційних структурах, які, по суті, числяться формально, а насправді в основному займаються торгівлею, економічним туризмом і т.д., формуючи так званий "дикий" ринок робочої сили, який відволікає велику кількість працездатного населення.

Чисельність вивільнених працівників з народного господарства області у звітному році зросла в 1, 2 рази порівняно з 1996 роком. Більша частина з них (56,7 %) - працівники державного сектору економіки, 44,8% вивільнених - працівники підприємств колективної власності. Найбільші обсяги вивільнених припадають на промислові підприємства — 43,8% загального числа вивільнених, на торгівлю і заклади освіти — 9,9%, на транспорт і зв'язок 6,7%². Це означає, що реструктуризація і реформування підприємств у області проходить недостатніми темпами.

Зросла в 1,3 рази порівняно з 1996 роком чисельність випускників навчальних закладів на ринку праці. Аналіз структури випускників навчальних закладів за 1997 рік показав, що кожен 38-й — це випускник вищих навчальних закладів, а кожен 33-й — професійно - навчальних. Високу питому вагу на ринку праці (майже 50%) займають громадяни, які були зайняті в домашньому господарстві та з інших причин раніше не працювали, що пов'язано з впровадженням субсидій на відшкодування вартості житлово-комунальних послуг.

Серед незайнятих, які перебували на обліку у службі зайнятості в пошуках роботи в 1997 році, більше половини (52,6%) склали жінки і чисельність їх порівняно з 1996 роком зросла в 1,4 рази.

Ситуація на ринку праці в Прикарпатському регіоні є напруженою і найбільш складною в Україні. Про це, зокрема, свідчить аналіз попиту і пропозицій на 1997 рік. В регіоні має місце значний надлишок робочої сили і невідповідність кваліфікаційного рівня незайнятих громадян потреби роботодавця.

Станом на 01.01.98 року служба зайнятості області одержала повідомлення від підприємств, організацій, установ про наявність 203 вільних робочих місць, з них 144 — для робітників, 46 — для службовців, 13 — для осіб, які не мають освіти, професії. Пропозиція робочої сили на цю ж дату склала 38792 особи, з них робітничих професій — 22313 осіб, службовців 9439 осіб, без професії 7040 осіб, таким чином на початок 1997 року на одне вільне робоче місце претендувала 191 — особа із числа зареєстрованих в службі зайнятості області (див. табл. 2). На робітничі місця претендентів було дещо менше, а саме 155 осіб на одне робоче місце. Ще важче отримати постійну роботу службовцям, бо на одну вакантну посаду було 205 бажаючих працевлаштуватися. І найменше шансів отримати роботу у громадян, які не мають освіти, професії, бо на одне вільне робоче місце навантаження складає 542 особи. Таким чином, в умовах інтенсивного зростання пропозиції робочої сили попит на неї скорочується.

Проте реальна можливість працевлаштування ще нижча внаслідок невідповідності пропозиції робочої сили та попиту на неї в межах кожної групи професій. Ситуацію погіршує також невідповідність кваліфікаційного рівня незайнятих громадян потребі підприємств, організацій, установ. Здебільшого вони з тяжкими умовами праці. Розвиток ринкових процесів найближчим часом не дає змоги цим громадянам реалізувати повною мірою додаткові гарантії щодо працевлаштування на заброньовані робочі місця і потребує пошуку нових підходів у цьому питанні.

Загострення ситуації на ринку праці викликає також відсутність фінансової зацікавленості підприємств у механізмі бронювання робочих місць. У зв'язку з цим

значна кількість роботодавців, всупереч чинного законодавства, не подає службі зайнятості інформацію про наявність вільних робочих місць і вакантних посад. Це призводить до того, що дедалі важче стає отримати робоче місце для молоді, яка все більше працює в тіншовому секторі економіки, тому що керівники шукають будь-якого приводу для відмови в прийнятті на роботу. Саме за це стягнуто Івано-Франківським центром зайнятості штраф в розмірі 2169 грн. 60 коп. з ДМП «Івано-Франківськ-теплокомуненерго», 2741 грн. 64 коп. із колективного підприємства «Івано-Франківський цементно-шиферний комбінат», а разом по області — майже 12 млн.грн.³

При збільшенні обсягу ринку праці та значному зниженні потреби в працівниках у 1997 році службою зайнятості області було працевлаштовано 510 осіб, що на 22,2 % більше, ніж у 1996 році. Проте питома вага працевлаштованих в загальній чисельності звернення в службу зайнятості знизилась з 8,6 % у 1996 році до 7,3 % у 1997 році⁴.

Для зниження конкурентності на ринку праці, залучення незайнятого населення до тимчасової зайнятості, поліпшення матеріального становища безробітних службою зайнятості області разом із органами виконавчої влади та зацікавленими роботодавцями за 1997 рік було укладено 128 договорів на проведення оплачуваних громадських робіт, до яких було залучено 668 осіб. Громадські роботи проводились у сільському господарстві, де працювало 19,5% громадян, що брали участь у громадських роботах, у житлово-комунальному господарстві (17,1%), у лісовому господарстві (13,8%)⁵.

З метою якнайбільшого залучення незайнятого населення до суспільно-корисної роботи обласною службою зайнятості у 1997 році укладено угоди на проведення сезонних робіт у східних та південних областях України (Миколаївській, Херсонській, Одеській, Київській, Дніпропетровській), а саме: на прополку, просапку сільськогосподарських культур, на збір врожаю, на ремонтні роботи, завдяки чому було працевлаштовано 360 осіб.

Окрім того, згідно міждержавних угод між Україною і Чехією обласним центром зайнятості оформлено документи на тимчасову роботу до Чехії 836 громадянам України, які працюватимуть у сільському господарстві, будівництві й на промислових підприємствах.

У 1997 році в сфері професійної підготовки було зайнято 1094 особи. Питома вага охоплених навчанням незайнятих громадян склала 1,6 відсотки з числа громадян, що перебували на обліку в службі зайнятості.

Основною перешкодою як в організації громадських робіт, так і професійної підготовки громадян була відсутність коштів у підприємств, місцевих бюджетах та Державному фонді сприяння зайнятості.

Ситуація на ринку праці регіону призвела до збільшення числа осіб, яким було надано статус безробітних. У службі зайнятості області в 1997 році знаходилося на обліку 57 315 осіб, що в 1,6 рази більше, ніж у 1996 році. Найбільше безробітних перебувало на обліку в центрах зайнятості м.Івано-Франківська (10438 осіб), Надвірнянського району (5318 осіб), Калуського р-ну (5074 особи), Тисменецького р-ну (5066 осіб), Галицького р-ну (4600 осіб), Долинського р-ну (3768 осіб). Серед безробітних найбільшу питому вагу становлять жінки (55 %), а також молодь віком до 28 років - 36,3 %. Переважна більшість безробітних має робітничі професії (59,9 %), а 24,4 % - службовці. Значна частина безробітних знаходиться на обліку в службі зайнятості Івано-Франківської області більше року (37,2 %)⁶.

На початку 1998 року на обліку знаходилося 37237 безробітних, з них допомогу по безробіттю отримувало 82 %. Рівень безробіття досягнув на 01.01.1998 року в Івано-Франківській області 4,78 %, тоді як на Україні цей показник становить 2,33 %. В регіональному аспекті рівень безробіття коливався від 1,42 % у Снятинському до 9,3 % в Галицькому р-ні.

Аналіз динаміки рівня безробіття в Івано-Франківській області у 1991-1997 роках (див. табл. 3) свідчить, що зростання безробіття, яке приблизно почалося з 1992 року, щороку збільшується, і за 5 років його рівень зріс у 6,4 рази.

Дані щодо безробіття дозволяють виділити такі основні особливості цієї проблеми:

- * стрімке зростання загальної чисельності безробітних;
- * збільшення питомої ваги високоосвічених безробітних жінок, молоді.

На зростання безробіття в регіоні впливають такі фактори: загальноекономічна

криза, зміна форм власності, економіко-географічне положення, значні резерви трудового потенціалу. Останні два фактори визначають його специфічність на фоні структури народного господарства країни.

Враховання цих факторів у реалізації політики зайнятості, а також орієнтація на формування ефективної структури регіону в умовах ринкової економіки дозволяють зробити наступні пропозиції і рекомендації.

1. Нерозвинутість ринкових інститутів саморегулювання трудовозайнятості призвела до появи прихованих форм безробіття, які знаходять свій прояв в наданні вимушених тривалих відпусток, "дикого", тобто ніким не контрольованого ринку робочої сили. В цих умовах діяльність державних органів сприяння зайнятості повинно бути спрямоване на регулювання розвитку робочих місць та запровадження відповідних ринкових механізмів, бо інакше обвального безробіття не вдасться уникнути.

2. Враховуючи регіональну специфіку розселення, нові підприємства необхідно створювати поблизу сільських населених пунктів, де сьогодні приблизно 20% незайнятого населення. Щодо організаційних форм господарювання, то перевага повинна бути віддана розвитку малого та середнього підприємництва з обов'язковим врахуванням структури незайнятого сільського населення, історичних, етнічних, трудових традицій, мобільності робочої сили.

3. Економіко-географічне положення району вимагає інтенсивного розвитку спільних підприємств із залученням іноземних інвесторів. Географічне становище сприяє розвитку транзитивної торгівлі через територію області, наданню транспортних послуг. Прикарпаття має 5 курортних місцевостей, тут діє 11 санаторіїв. Серед курортів низькогір'я — Косів, Кременці, Яремча, середньогір'я — Ворохта і бальнеогрязьовий передгірний курорт Черче.

Проектом «Державні програми соціально-економічного розвитку Карпатського регіону (до 2005 року)» передбачено побудову центру міжнародного туризму на 80-100 місць в районі Яблуниці - Ворохти з повним сервісом: ресторан, бар, гірськолижна траса, тенісний корт, сауна, басейн, спортзал, супутниковий зв'язок, автостоянка. Об'єкт розрахований на спорудження з участю іноземних фірм.

Передбачено також будівництво 1-2 мисливських баз у глибині Карпат (Верховинський район) з організацією полювання на підставі ліцензії за валюту. Це створить можливості для надходження коштів у місцеві бюджети.

4. Особливості демографічного і соціально-економічного розвитку прикарпатського регіону вимагають розробки конкретних заходів удосконалення професійно-кваліфікаційної структури зайнятості, враховуючи значно нижчі освітні рівні трудових ресурсів регіону від загального рівня по Україні (в Івано-Франківській області на кожну тисячу працюючих припадає 190 чоловік з вищою освітою, що майже вдвічі менше, ніж по Україні). Це означає, що необхідно вишукувати додаткові фінансові ресурси на розвиток науки, освіти, підготовку і перепідготовку кадрів, розширювати мережу навчальних закладів.

1 Див.: Бондар І. Полтавець О. Зайнятість населення і сучасні структурні зміни // Праця і зарплата. — 1996. — №13.

2 Стан фіксованого ринку праці та соціальний захист незайнятого населення Івано-Франківської області за 1997 рік. Статистичний збірник. — Івано-Франківськ, 1998.— С.6.

3 Пінчак Б. Діяти за законом, щоб не платити штраф // Галичина. — 1998.— 17 січня.

4 Стан фіксованого ринку праці...— С.6.

5 Там само.— С.9.

6 Там само.— С.16.

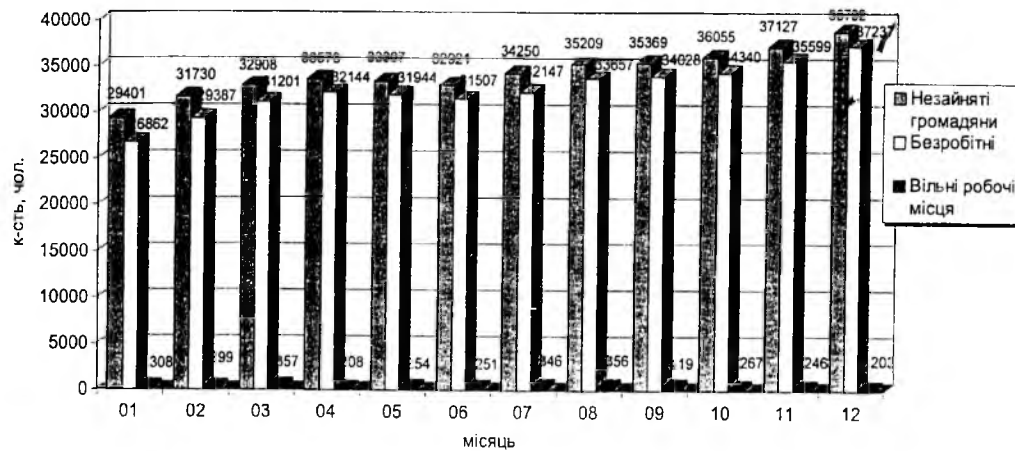
Ресстрація та працевлаштування незайнятого населення Івано-Франківської області (по категоріях незайнятості) в 1997 році

№	Категорія	Звернулося громадян в службу зайнятості(СЗ) ¹ , чол.			Працевлаштовано, чол.			Питома вага працевлаштованих в загальній чисельності звернень у СЗ, в %	
		Чисельність незайнятих громадян	Звільнено	Зайнято	Звільнено	Зайнято	Зайнято	Звільнено	
1	Чисельність незайнятих громадян	49291	70198	142.4	4247	5106	120.2	8.6	7.3
2	З них: Вивільнені у зв'язку зі змінами в організації виробництва та військовослужбовці, звільнені за скороченням чисельності або штату без права на пенсію	9934	14446	145.5	409	465	113.7	4.1	3.2
3	Звільнені за власним бажанням	18629	26993	44.9	2099	2003	95.4	11.3	7.4
4	Звільнені за порушення трудової дисципліни	241	376	56.0	22	17	77.3	9.1	4.5
5	Демобілізовані з військової служби	1599	2154	34.7	189	243	128.6	11.8	11.3
6	Звільнені з установ, що виконують покарання або здійснюють примусове лікування	224	353	57.6	36	45	125.0	16.1	12.7
7	Випускники загальноосвітніх шкіл	902	1029	14.1	69	79	114.5	7.6	7.7
8	Випускники професійних навчальних закладів	1549	2195	41.7	142	181	127.5	9.2	8.2
9	Випускники вищих навчальних закладів	1549	2195	41.7	142	181	127.6	11.8	11.3
10	Біженці	2	2	100	1	-	-	50.0	-
11	Особи, які раніше були зайняті в домашньому господарстві	5022	5641	12.3	363	422	116.3	7.2	7.5
12	Особи, які втратили роботу внаслідок нещасного випадку на виробі або профзахворювання	4	2	50.0	-	-	-	-	-
13	Незайняті з інших причини	9710	15040	54.9	743	1429	192.3	7.6	9.5

* З врахуванням осіб, які були на обліку на початок року.

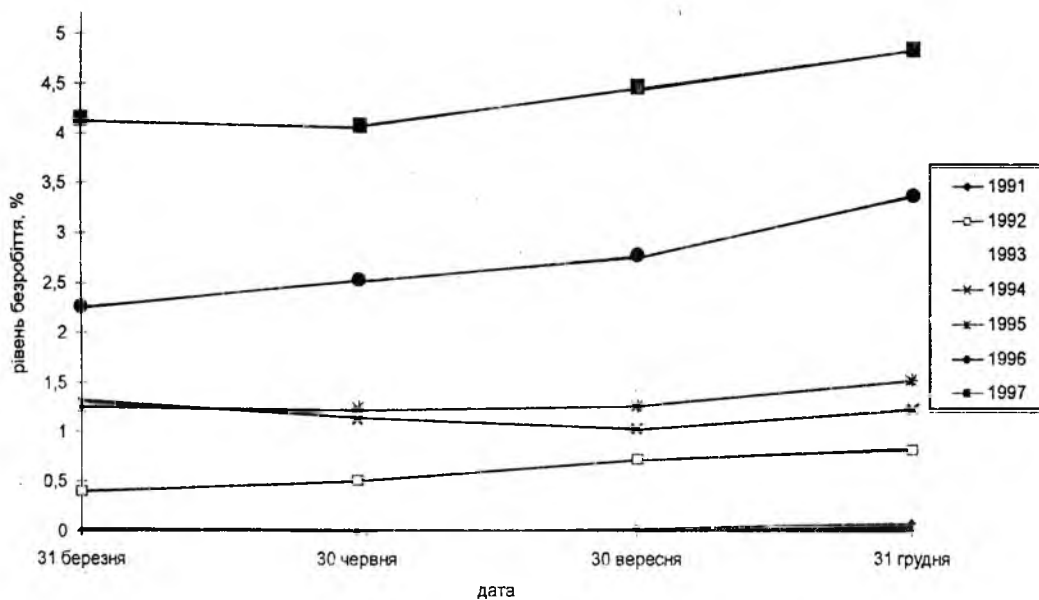
Джерело: Стан фінансового ринку праці та соціальний захист незайнятого населення Івано-Франківської області за 1997 рік. Статистичний збірник. — Івано-Франківськ, 1998.

Динаміка чисельності зареєстрованих незайнятих громадян, у тому числі безробітних та потреби в працівниках на вільні робочі місця в області за 1997 рік (на кінець місяця)

Джерело: Стан фінансового ринку праці та соціальний захист незайнятого населення Івано-Франківської області за 1997 рік. Статистичний збірник. — Івано-Франківськ, 1998.

Рівень безробіття в Івано-Франківській області у 1991 - 1997 роках

Джерело: Стан фінансового ринку праці та соціальний захист незайнятого населення Івано-Франківської області за 1997 рік. Статистичний збірник. — Івано-Франківськ, 1998.

Василь МОРОЗ

«...І НЕМОВБИ ВЕЛИКА ГОРА, РОЗПЕЧЕНА ВОГНЕМ, БУЛА ВКИНУТА В МОРЕ» ДО ПОЧАТКУ «КІНЦЯ СВІТУ» ЗАЛИШИЛОСЯ МЕНШЕ РОКУ?

*Рік тисяча дев'ятсот дев'яносто дев'ятий, сьомий місяць,
З неба прийде великий Князь жаху,
Відроджуючи великого Царя монголів
До і після Марса щасливо царювати.
Мішель Нострадамус.*

XX вік підходить до свого завершення. Цей момент особливий тим, що зареєстрований друге тисячоліття нової ери в історії земної цивілізації. Людство підходить до перевалу в своєму житті з тим хвилюванням, у якому відбиваються тривоги й надії. Що нас чекає там, за обрієм?

Цілком природно, що з наближенням до цієї своєрідної часової межі у світі активізувалися численні й різноманітні есхатологічні настрої (грецьке «есхатос» означає «останній»); есхатологія — релігійне вчення про «кінець світу», найрозвиненіше в християнстві та іудаїзмі). Називаються нові дати загальносвітової катастрофи, що нібито гряде на Землю і яка означатиме загибель багатьох людей, якщо не всієї планети. Почастішали і випадки повідомлень у засобах масової інформації, як вітчизняних, так і зарубіжних, про насування «планетарної кари» чи «Божого гніву»: від «другого Місяця», «вогняної зорі», що блукає Космосом, чи «метеоритного дощу» до «енергетичного урагану» в земній атмосфері, які буцімто заберуть мільйони, а то й мільярди жертви.

Посилюють проповідницьку діяльність у ключі наближення Суду Господнього й окремі протестантські церкви. А на початку січня цього року в США відбувся науковий симпозиум (у ньому взяло участь понад 2000 вчених зі всього світу), присвячений можливому зіткненню Землі з великим астероїдом наприкінці нинішнього століття, що може мати фатальні наслідки для планети.

Як же нам ставитись до цього? Адже знаємо, що і в далекому, і в ближчому минулому вже безліч разів називалися й переносилися дати «кінця світу». І всі вони виявилися блефом. Що ж тепер? Як сприймати чергові передбачення й віщування про це, які вже, образно кажучи, стали певним суспільно-психічним явищем у масовій свідомості землян? Просто відмахнутися од цих настроїв і більш не звертати на них уваги? Чи, може, всерйоз замислитися?

Спробуємо розкласти деякі крапки над «і» в цьому питанні на основі аналізу книги американця Стівена Поласа «Нострадамус: 1999. Хто виживе?», в якій сучасні есхатологічні тенденції, відповідно сфокусовані автором, мовби досягають свого апогею. В російськомовному перекладі ця праця побачила світ у московському видавництві «Софія» торік. Цей ґрунтовний науково-популярний вислід дає цілком нове прочитання окремої групи катренів французького пророка XVI століття, відмінне від того, що писалося й говорилося про Нострадамусові центурії раніше. Авторів твору, багатолітньому дослідникові чотиривіршів ясновидця, християнинові активної віри, колишньому інструкторові з бойових мистецтв, який, крім того, є належним поцінувачем езотеричної літератури, вдалося розмістити строфи «небесного вченого» в їхньому, як він сам стверджує, первісному порядку. Через це пророча поема середньовічного віщуна набула зовсім іншого вигляду, принаймні та її частина, що стосується кінця XX століття і першої половини наступного.

Дивно, що до С.Поласа нікому це не спало на думку. Адже більшість дослідників, якщо не всі, знали, що Нострадамус спочатку занотовував свої проречення — кожен чотиривірш на окремому аркушику, — а потім навмисне порушив їх первісний лад, пронумерувавши як попало, аби на перший погляд ніхто нічого не

зрозумів у написаному. Замаскувавшись таким чином, ясновидець сподівався уникнути переслідувань з боку французької інквізиції, яка суворо карала за всіляке ворожбицтво. Судячи з усього, останнє Нострадамусові вдалося. Але якою ціною? Досі вчені-фахівці з тлумачення пророцтв ломають голови над тими його передбаченнями, які ще мали б збутися. А в результаті їхнього пошуку маємо цілу низку різночитань, суперечливих версій та гіпотез. І лише Полас своєю спробою викласти картинку в логічній послідовності здійснив, можна сказати, своєрідний переворот у нострадамусології, зробив крок уперед, запропонувавши на суд спеціалістів та читацького загалу струнку картину того, що, за французьким віщунном, має статися на Землі в період з 1999-го до 2030-го років.

Однак не тільки в розплутанні хитрощів ясновидця з XVI віку заслуга автора «Нострадамуса: 1999». А й у тому, що він перший і єдиний з-поміж дослідників порівняв ті пророцтва, в їхньому віднайденому справжньому варіанті, з мусульманськими передбаченнями про Кінець Світу, а також зіставив їх з християнськими апокаліптичними писаннями, зокрема з цілими розділами Книги Об'явлення (Одрокнення) Івана Богослова. Крім того, нове прочитання французького пророка поєднується в названій книзі з глибокими знаннями Поласа історії світу, географії, астрономії, фізики, військової справи, політики, економіки тощо. Тому книга, насичена фактами, доказами, прикладами, словом, синтезованою інформацією з різних джерел, вражає при першому прочитанні надзвичайною переконливістю й вірогідністю. Від неї мовби вже віє духом тих глобальних подій, імовірних перемін на планеті, які нібито невмолимо наближаються до нас. Їх очевидність мовби підтверджується ще й тим, що вже чимало пророцтв Нострадамуса збулося. У тому числі й те, що стосувалося розпаду СРСР.

То що ж очікує людство передостаннього року другого тисячоліття від Різдва Христового і в перші десятиріччя XXI віку? Вже з чотиривірша, винесеного в епіграф до цієї статті, видно, що посеред 1999-го в небі з'явиться щось таке, що нажене неабиякого страху на мешканців Землі. Зазвичай цим передбаченням, тобто даним катреном, завершується низка конкретно датованих Нострадамусових пророцтв, згідно з його ж авторською нумерацією, про яку згадувалось вище. Через те чимало дослідників вважає, що тут описано кінець земної історії в її традиційному розумінні. Мовляв, ясновидець, сам того не розуміючи, оповів у цій строфі про зустріч землян з представниками Вищих Сил чи то, пак, з інопланетянами, котрі буцімто повернуть кермо людської цивілізації до новітньої ери. Однак, мовляв, не всі люди зможуть безболісно витримати такий масовий психологічний стрес, тим-то і йдеться про «Володаря страху». Дехто ж вважає, що то прийде Антихрист і т. п. Є й інші тлумачення того рядка, проте, повторюю, на цьому катрені мовби закінчуються пророцтва Мішеля з Нострадама та їхнє вияснювання.

Але в інтерпретації Поласа цьому чотиривіршеві надається не останнє, а навпаки — чільне місце, позаяк, мовляв, ідеться в ньому лише про початок глобальної метаморфози в житті нашої планети, яка невдовзі виллється в небачену світову драму. Наступні ж за ним 180 строф, викладені доктором Поласом у належному порядку, логічно доповнюють, роз'яснюють, продовжують і розвивають і його зміст, і одна одну, подаючи цілу панораму деталей і подробиць небаченого явища. Десь у четвертому-п'ятому катренах «Князь жаху» матеріалізується в «бородату» чи «хвостату зорю» (так у XVI столітті називали комети). Оскільки ці небесні тіла мали в ті часи ще й назви «чудовиська», «монстри» і т. п., то не дивно, що в хвилю пророчого осяяння ці поняття злилися в творчій уяві віщуну в одне, і рука його вивела — «Цар жаху».

Комету стане видно 11 серпня 1999 року під час чергового сонячного затемнення. Лише тоді вчений світ і виявить її. Та справжня небезпека полягатиме в подальшому повільному, але неухильному наближенні «волохатої потвори» до Землі. Через тиждень-другий від названої дати вона лякатиме землян своєю яскравістю і вдень, коли сонце ляже на вечірній пруг, а вночі палахкотітиме на третину неба. Паніки додадуть і повідомлення світових засобів масової інформації про настання Судного дня...

Своєї кульмінації апокаліптичний неспокій досягне 23 вересня того ж року, коли одне з великих твердих тіл (діаметром 500 метрів), які рухатимуться у хвості комети, впаде, притягнуте силою земного тяжіння, в Атлантичний океан зі швидкістю 60 кілометрів за секунду. Вибухова хвиля від велетенського удару призведе до найстрашнішого за всю історію планети землетрусу, що зруйнує океанське побережжя Американського континенту, Західної Європи й Африки. У результаті повторного потрясіння і наступних за ним цунамі обширні руйнування спотворять і Південну Францію, Грецію та Північну Італію. Небачені повені, що нагадуватимуть справжній потоп, стихійні пожежі завирують і в багатьох інших країнах. До того ж підводний вибух гігантського боліда викине в атмосферу хмари грязюки, попелу і пари. Справу довершать могутні піщані бурі. Навколо Землі утвориться товста завіса, крізь яку заледве пробиватиметься сонячне світло. Це призведе до ефекту «ядерної зими».

Але й те ще не все. Описані вище планетарні катаклізми спричинять розвал світової економіки, транспортних та інформаційних систем, не кажучи вже про газонафтові, водопровідні та електричні мережі безпосередньо в зонах стихійного лиха. Через кілька років в Азії та Африці запанує голод. Запаси продовольства в країнах Америки та Європи істотно зменшаться, і вони не зможуть більше надавати допомогу тим, хто голодуватиме. Світ потрясатиме соціальний хаос. Усе це виллється зрештою в третю світову війну. Ісламський диктатор (в Корані його називають Махді), об'єднавши мусульманські країни в один кулак, оголосить війну «невірній» християнській Європі. Виставивши 200-мільйонну армію, він завдасть удару на суші й на морі в кількох напрямках — по Греції, Італії, Іспанії й Німеччині (через Польщу). Грандіозна бойня, розпочавшись орієнтовно 2003 року, триватиме 27 літ і забере в могилу ще стільки мешканців Землі (багато загине до того, від катаклізмів), що живих на планеті залишиться лише близько двох мільярдів.

Правда, тільки в першій, тривалішій половині війни мусульмани перемагатимуть і завойовуватимуть чужі території. Вони встигнуть захопити майже всю Європу (крім центральних областей Франції, напівзатопленої Англії та Скандинавських країн), поки їхня потуга вичахне. Армії ж європейських союзників з самого початку війни діятимуть за тактикою — не в'язуватись у великі й затяжні баталії, а відступати, перемелюючи при цьому якомога більше живої сили противника й оберігаючи власні фізичні ресурси. І це їм вдасться. Знесилене величезними втратами, військо ісламських фундаменталістів перейде до «окопної війни» на всіх фронтах.

Десь тоді на допомогу європейцям прийдуть США та Канада. На той час ці країни відновлять власні військово-морські сили, істотно пошарпані землетрусами й цунамі, і наведуть лад на своєму континенті. Прибувши до Європи, американський флот очистить Середземне море від ворожих кораблів, а далі підтримуватиме наступ європейців регулярними десантами. У кінцевому результаті через кілька років мусульмани будуть розгромлені, а винуватці бойні з числа їх лідерів страчені...

Ось такий приблизно короткий переказ в обробці Стівена Поласа сценарію найближчого майбутнього. На доказ саме своєї версії автор «Нострадамуса: 1999» наводить достатньо відповідних аргументів. Однак ми не розглядатимемо тут усі. А спинимося лише на аналізі Поласом кількох перших (згідно з його викладом) катренів, де йдеться про «гору в сім стадій», яка прониже океанську товщу, заглибиться в земну кору під водою і вибухне. Наскільки можливе це зіткнення?

Як свідчить світова геологія, ймовірність такого випадку з нашою Землею вельми висока. Минуле планети просто переповнене тотожними фактами. Чи не вперше в історії Землі (принаймні в досяжній для досліджень сучасної науки планетній минувшині) такий удар спіткав її 65 мільйонів років тому. Вважається, що саме ця драматична подія стала причиною вимирання динозаврів. Кажуть, що й Атлантида теж загинула від прямого попадання метеорита. Численні кратери, розкидані на планеті, надто ж ті, що трактуються як дуже великі (лише на території США їх налічується понад півсотні), свідчать про інтенсивне, регулярне й періодичне бомбардування Землі космічними об'єктами.

Згідно зі своєрідною статистикою, принаймні раз на мільйон років із Землею стикається небесне тіло, що має тисячу метрів у поперечнику. Менші ж падають частіше. Але й вони призводять до великих руйнувань. Приміром, середніх розмірів астероїд, який 25000 років тому впав у Аризоні, спричинив вибух мовби цілої тисячі таких бомб, яку було скинуто на Хіросіму. А візьмемо метеорит Тунгуський, зовсім маленький, що не досягав ста метрів у діаметрі. Його вибух на висоті шести кілометрів над Землею повалив дерева в тайзі на 750-гектарній площі і в радіусі до 30 кілометрів довкола епіцентру. Вибухова хвиля навіть збила з ніг табун коней, що пасся за 600 кілометрів від того місця. За розрахунками С. Поласа, удар метеорита, передбаченого Нострадамусом, вивільнить у 600 разів більше енергії, ніж вибух Тунгуського.

Отже, падіння залізних і кам'яних брил з неба, в тому числі й великих, не таке вже й рідкісне явище в житті нашої планети. За підрахунками американських астрономів, щодня між Землею й орбітою Місяця пролітає 40-60 астероїдів завбільшки в середньому з дво-триповерхові будівлі. А спеціалісти НАСА взагалі стверджують, що імовірність зіткнення Землі з великим космічним «гостем», що означало б кінець її нинішньої цивілізації, у 500 разів вища, ніж можливість загибелі окремої особи в авто- чи авіакатастрофі. Словом, Земля мовби «петляє» в потоці метеоритів, дивом залишаючись досі цілою і неушкодженою, що створює ілюзію цілковитої безпеки. Та мало хто знає, що наша планета лише за останні півстоліття розминулась (з різницею всього в кілька годин) як мінімум із шістьма космічними «скелями». І мало хто вважає вибухи на Юпітері в 1994 році уламків комети Шомейкера-Леві (вогненний гриб від одного з них був більшим від самої Землі, свідками чого стали більшість землян), нагадуванням про те, що таке вже траплялося в історії нашої планети, і попередженням, що воно може й повторитися.

На користь гіпотези Поласа говорить і те, що японські астрономи вже виявили наближення «Судного дня» — так вони охрестили астероїд, який, за їхніми підрахунками, підлетить до Землі наприкінці нинішнього століття на критичну відстань. Однак при всій повазі до нашого автора мусимо підкреслити, що, захопившись своїм відкриттям, він усе ж тенденційно підійшов до трактувань нострадамусових віщуваль. Ось лише кілька критичних зауваг. У 1988-му Земля вже встигла щасливо розминутися з космічним прибульцем, який точно відповідає розмірам, описаним французьким провидцем. Невже в 1999-му над планетою з'явиться такий же самий за величиною метеорит? Згідно з теорією ймовірностей, повірити в це важко.

По-друге, Полас сумлінно виклав у своїй книзі чи не всі старо- і новозавітні тексти, які буцімто підтверджують його версію майбутнього, та чомусь не звернув увагу, що біблійна хроніка «кінця світу» відмінна від тієї, котру пропонує Нострадамус в авторській інтерпретації. Приміром, в Об'явленні Івана Богослова опис природних катаклізмів починається після розкриття шостої печатки. І йдеться про те, що «сталосся велике трясіння землі, і сонце почорніло, як міх волосяний, і місяць зробився як кров. І на землю попадали зорі небесні... І небо сховалося, згорнувшись, немов той сувій пергаменту, і кожна гора й острів порушилися зі своїх місць».

Зауважимо, що в цих словах змальовано досить глобальне небесне явище, викликане певною причиною, і з відповідними наслідками для всієї Сонячної системи, не кажучи вже про Землю. І воно, згідно з Біблією, має статися перед тим, як затрубить другий ангел Божий, від голосу котрого «мовби велика гора, розпалена вогнем, була вкинена в море, від чого третина моря зробилася кров'ю... і загинула третина кораблів». Власне, й від голосу першого ангела мають упасти на землю «град та огонь, перемішані з сіркою», від яких вигорять дерева й трава на третині планети.

Як бачимо, щось тут не стикується. Якщо розуміти Апокаліпсис буквально, що нам і пропонує С. Полас, то виходить так, ніби ще до появи Нострадамусового «Князя жаху» Землю потрясуть величезні природні стихії та лиха. Але в тім-то й річ, що Об'явлення не варто сприймати як низку конкретних пророцтв. Більшість дослідників книги сходяться на тому, що вона містить загально-абстрактні погляди візіонера (особи, що володіє даром осяяння, прозирання в небесне) на метафізичну,

тобто духовну, історію Землі, що завше є первинною щодо звичайної. Тобто тут описано мовби своєрідний еталон, приблизно-можлива схема спіралеподібного розвитку земної цивілізації, її падінь і злетів. Тим-то щоразу, коли розпадається та чи інша імперія, накреслення Апокаліпсису виконуються, вони мовби здійснюються систематично. Через те шукати тут якихось паралелей із вказівками на конкретні земні події є швидше за все помилковим методом досліджень.

Пишучи свій твір, Іван Богослов послуговується цілою системою східної символіки, притаманною тодішній апокаліптичній літературі (навіть тій, що не увійшла в біблійний канон) і запозиченою ним у Старому Заповіті, який він знав напам'ять. Через те Об'явлення — це глибоко алегоричний і метафоричний переказ пророчих видінь, переданий цілком у дусі есхатологічних сподівань автора і соціальних потрясінь тодішньої епохи. Наприклад, «гора, охоплена полум'ям», — це образ ангела, який дуже часто повторюється в Книзі Єноха, написаній за півтора—два століття до Різдва Христового і наповненій малюнками страхітливих космічних подій. І розповідається в ній, як і в Апокаліпсисі, про боротьбу демонічних сил проти правди Божої. Падші ангели в цій літературі зображуються не інакше як гігантські полум'яні маси, вогняні небесні тіла, зорі, світила тощо, які падають на землю. Навіть Христос одного разу сказав, що бачив сатану, «котрий, як блискавиця, падав у безодню». Цікаве в цьому зв'язку і трактування зірок, що падають, висловлене одним із перших пояснювачів Об'явлення Св. Андрієм Кесарійським. Він вважав, що то образ сильних світу, які під час загибелі супердержав падають зі своїх престолів. Байдуже, чи то римські імператори з своїми намісниками, чи то члени політбюро з меншими князьками.

Звісно, якщо запитати футурологів, біологів, соціологів та інших компетентних людей, то вони скажуть, що наша цивілізація має всі шанси закінчити своє існування погано. Свідчення того — численні природні й техногенні катастрофи, військові конфлікти, розгул злочинності, СНІД, наркоманія та інші соціальні недуги, причина яких — у дефіциті духовності на Землі («Любов багатьох прохолоне», — сказано в Євангелії.) Саме через брак високої моралі в міжособистісних стосунках та міждержавних відносинах землян і котиться світ до глобального катаклізму, який релігійні діячі називають «Божою карою», що буцімто вже не за горами. Та це зовсім не означає, що сучасна цивілізація обов'язково загине. Один Бог знає, що й коли може статися з нами чи з наступними поколіннями на Землі. Не виключено, що той астероїд і справді наближається до нас у хвості комети. Та не можна стверджувати, що він впаде точно на стику Європейської й Атлантичної платформ, як передбачає Нострадамус, а не знов десь у тайзі чи пустелі. Та чи й впаде? Якщо ж так, то чи справді тепер, а не через 100 років? А може, вкотре черговий космічний «пришелець» розминеться з планетою? І немає сьогодні жодних підстав гарантувати щось одне чи інше. Всі ми залежимо від волі Божої, але знаємо з Біблії, що нерідко в Господні плани втручалась людська воля у вигляді належних молитв і прохань. І тоді Творець світу вносив суттєві корективи у свої наміри.

Звичайно, у Святому Письмі все ясно розписано. А про випадки позитивного впливу провидіння на перебіг земних подій у наші дні можемо лише здогадуватись. Візьмемо для прикладу катастрофу на ЧАЕС. Чимало українських та зарубіжних науковців всерйоз переконані, що цей воістину сатанинський удар під саме серце України мав бути вдсятеро сильнішим. Але, мовляв, якісь сили мовби підставили своє плече і «зоря Полин» лише ніби зрикошетила від місця свого падіння й канула в безвість. Щоправда, й від того в нас чимало проблем. Але наскільки більше їх могло бути... Однак, хто ж пом'якшив той удар? І чому це було зроблено?

Такі приклади дарують надію на світло «в кінці часів», якими б темними вони не виглядали в різноманітних віщуваннях чи їхніх інтерпретаціях. Окрім того, провіщення про надзвичайно руйнівні природні струси і майже тридцятирічну третю світову війну суперечать пророцтвам із багатьох інших джерел, у яких йдеться про початок в 2003-му році нової ери в житті людства: епоха Церкви (в астрології - Риб) зміниться на епоху Живого Бога (Водолія). Для її настання навряд чи потрібна

загибель двох третин мешканців планети.

Зрештою, як пише С. Полас у післямові до своєї книги, по-перше, Нострадамус міг помилитися у своїх передбаченнях (чимало видатних астрономів світу називають його й «великим брехуном»), а по-друге, сам інтерпретатор міг хибно витлумачити його писання. Дай Боже, щоб того лиха ніколи не сталось, додає автор «Нострадамуса: 1999», але, підкреслює, попереджений про його можливість завжди може відповідно приготуватись. Розвиваючи цю думку, зазначимо зі свого боку, що своєрідний «кінець світу» настане свого часу для кожного нині суцього на цій Землі, як він уже прийшов до тих кільканадцяти мільярдів мешканців планети, котрі жили до нас і вже померли. Отож, не знаючи, коли й по кому вдарить дзвін, чого відати нам просто не дано, напевно, маємо за рівнем духовності й християнської бездоганності свого життя бути вже сьогодні готовими як до особистого, так і планетарного катаклізму, повинні ми в такій готовності більше дбати про душу, ніж про тіло. У цьому, очевидно, найвища мудрість буття людини у видимому Космосі й невидимому Всесвіті.

Людмила ДРОГОМИРЕЦЬКА

УКРАЇНСЬКИЙ КООПЕРАТИВНИЙ РУХ У ГАЛИЧИНІ В 20-30-х рр. ХХ ст.:

ОРГАНІЗАЦІЙНА БУДОВА І ДОСВІД ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Історія світового кооперативного руху свідчить, що в несприятливі періоди розвитку економіки, в умовах інфляції і спаду виробництва, населення багатьох країн долало труднощі, викликані економічними негараздами, гуртуючись у демократичних кооперативних організаціях, які допомагали розв'язувати нарізлі соціально-економічні проблеми і надійно захищали інтереси громадян.

Сьогодні кооперація має неабиякий вплив на економічний розвиток переважної більшості країн світу: вона допомагає селянським господарствам у переробці продукції за новими технологіями, гарантує її реалізацію на внутрішньому і зовнішньому ринках, активізує розвиток середнього та малого підприємництва, забезпечуючи дрібних виробників кредитами на вигідних умовах та необхідними матеріально-технічними засобами.

У скрутній економічній ситуації, що склалася нині в Україні, кооперація є однією з тих господарських форм, які здатні суттєво вплинути на соціально-економічні перетворення в самостійній українській державі і забезпечити плавний та безболісний перехід від розбалансованої в тоталітарний період економіки безініціативності і марнотратства до нормальних, цивілізованих форм господарювання, відродити втрачену господарську національну культуру. Саме кооперація як форма народного самоуправління і демократії може стати і, сподіваємося, стане еволюційним і найбільш ефективним способом організації економічного життя українського суспільства, однією з основних умов його поступу до економічної свободи, незалежності та національного збагачення.

Щоб відродити в Україні кооперативний рух, вважаємо, що насамперед необхідно воскресити в людей віру в ідеї кооперації, в можливість проростання її зерен на благодатному ґрунті української суспільності. Сподівання на велике майбутнє кооперації в Україні базуються на пізнанні витоків та історії господарювання на ґрунті кооперативного спілчанства наших попередників. Гідним вивчення і наслідування, на нашу думку, є досвід діяльності українських кооперативних організацій у Галичині в 20-30-х рр. ХХ ст. — період, який цілком об'єктивно сучасники назвали «кооперативним періодом українського життя на західноукраїнських землях»¹.

Кооперація в Галичині у 20-30-х рр. стала одним з першорядних чинників господарського й національного відродження краю, оскільки в умовах чужоземного поневолення вона була практично єдиною формою господарювання, що дозволяла українцям розвивати власну економіку, і тільки вона могла стати матеріальною основою, економічним підґрунтям боротьби українського народу за досягнення національної політичної незалежності. Клич кооператорів «Свій до свого по своє» став засобом продовження боротьби за українську справу — кожен організований кооператив, кожна забезпечена ним послуга, кожен гріш, покладений до української, а не до польської кишені, — це був ще один крок до незалежності.

Першому десятиліттю кооперативного будівництва на теренах краю притаманне швидке виникнення місцевих кооперативів. Кооперативні організації — крамниці, каси, молочарні — виникали майже в кожному селі. В 1921 р., за даними Міністерства внутрішніх справ Польщі, в Західній Україні діяли 579 різного типу українських кооперативних організацій, а в 1926 р. статистичні звіти подали вже 1478 кооперативів². Протягом наступних п'яти років число

кооперативів зросло майже вдвічі, і в 1930 р. в Західній Україні нараховувалось 3146 українських кооперативних організацій³.

Як свідчать опрацьовані джерела, розгортання кооперативного руху в Галичині проходило значно швидше, ніж в інших українських землях, що перебували під владою Польщі. Впродовж 1926-1928 рр. кількість українських кооперативних організацій в Галичині зростає з 1433 до 2229 /на 796 одиниць/, в той час як у північно-західних українських землях приріст становив всього 79 одиниць /з 45 кооперативів в 1926 р. до 124 кооперативних організацій у 1928/⁴. Така суттєва різниця в темпі поширення кооперації пояснюється тим, що в Галичині міцні організаційні основи кооперації були закладені ще до Першої світової війни. Крім того, наприкінці 20-х рр. польська влада проводила в північно-західних українських землях особливу політику, що мала на меті відокремити громадське, зокрема, кооперативне життя цих земель від галицьких кооперативних центрів, перервати їх співпрацю, відгородити їх один від одного⁵.

Ревізію українських кооперативів здійснював Крайовий ревізійний союз, який фактично контролював відновлення кооперативного руху на теренах краю. Саме він узяв на себе найбільшу відповідальність у відбудові української кооперації в Галичині. Тільки з червня 1920 до березня 1921 р. союз провів 21 засідання, присвячене справам кооперації⁶. Ревізори союзу М. Капуста, Б. Ольховий, І. Стернюк та інші ґрунтовно перевіряли діяльність відбудованих і новостворених кооперативів, налагоджували фінансову дисципліну, допомагали в оформленні документації. Тільки після ретельної ревізії кооперативу його приймали у члени Крайового ревізійного союзу⁷.

Вже в 20-х рр. в Галичині склалася чітка система української кооперації. Вона була триступеневою: опиралася на низові кооперативні організації в кожному селі /кооперативи I ступеня/, на об'єднання цих кооперативів у територіальні /повітові чи окружні/ союзи /кооперативи II ступеня/ та на утворення фахових /галузевих/ кооперативних централей крайового значення /кооперативи III ступеня/⁸. Це стосується закупівельно-збутової кооперації, яка за зразком споживчої кооперації Наддніпрянської України прийняла триступеневу організаційну форму, а саме: фізичні члени об'єднувалися в господарсько-споживчих кооперативах, кооперативи об'єднувалися у своїх повітових /окружних/ союзах, повітові /окружні/ союзи об'єднувалися у своїй централі — "Центросоюзів". Молочарська, кредитна і міська споживча кооперація зберегли свою двоступеневу організаційну форму. Перша ступінь — низові кооперативи з фізичними членами, а друга — їх фаховий осередок. Молочарські кооперативи об'єднував відновлений і реорганізований у 1929 р. довоєнний Крайовий молочарський союз — "Маслосоюз". Крайовий союз кредитний, відомий як "Центробанк", після внутрішньої реорганізації став верховним об'єднанням кредитної кооперації: сільських кредитних кооперативів та міських українбанків. Одночасно "Центробанк" виконував роль центральної каси всієї західноукраїнської кооперації. "Народній Торгівлі" було доручено стати організаційним центром новостворених міських споживчих кооперативів⁹.

Ідейно-організаційним центром всієї української кооперації був Ревізійний союз українських кооперативів /таку назву за своїм новим статутом прийняв у 1928 р. Крайовий ревізійний союз/. Відбулася його внутрішня перебудова. Найвищим органом Ревізійного союзу українських кооперативів /РСУК/ стали щорічні загальні збори, на які збирались делегати від галузевих та інших кооперативних об'єднань пропорційно до кількості їх членів. Загальні збори обирали раду і дирекцію союзу. Рада РСУК займалася виробленням планів та напрямів ідейно-організаційної діяльності кооперативів, дбала про виконання постанов загальних зборів, захищала інтереси української кооперації перед урядом і парламентом Польщі¹⁰. Весь період з 1920 до 1939 рр. головою ради РСУК був Юліан Павликовський. Голова ради представляв українську

кооперацію у державній кооперативній раді.

Найбільш масовим видом української кооперації в Галичині була господарсько-споживча, яку в 30-х рр. /за новою класифікацією кооперативів у Польщі/ називали закупівельно-збутовою¹¹. Сільські господарсько-споживчі кооперативи здійснювали гуртову закупівлю споживчих товарів: гасу, сірників, цукру, солі, галантерейних виробів тощо і реалізовували їх серед селян. Встановлення справедливої, доступної селянам ціни на споживчі товари — таке першочергове завдання ставилося перед господарсько-споживчими кооперативами, і вони успішно його виконували. Там, де виникали кооперативні організації, ціни на товари першої необхідності падали на 10-20 %¹². При такому стані справ навіть економічно слабкі кооперативи з успіхом конкурували з приватним посередником і торговельником-крамарем, а з часом і зовсім витіснили з села приватну торгівлю.

Окремі розрізнені кооперативи були надто слабкими економічними організаціями. Тому вже на початку 20-х рр. українські кооператори почали створювати союзи, які об'єднували кооперативи за територіальним принципом. В історії українського кооперативного руху вони відомі як повітові, або частіше окружні, союзи кооперативів /ПСК, ОСК/. Вже в 1921 р. було створено 13 таких союзів¹³. На ПСК /ОСК/ було покладено завдання постачати низові кооперативи і заготовляти від останніх сільськогосподарські продукти. Упродовж 1938 р. повітові /окружні/ союзи кооперативів доставили сільським закупівельно-збутовим кооперативам різноманітних товарів на суму 24 млн. зл., а хліборобських продуктів збули на суму понад 22 млн. зл.¹⁴. Працівники союзів докладали чимало зусиль для поширення кооперативних ідей серед селянських мас на місцях через влаштування кооперативних свят, друкування матеріалів про кооперацію і її переваги у веденні господарювання. Для допомоги селу практичними порадами, для підвищення культури сільського господарства ПСК /ОСК/ ввели посаду агронома. У 1936 р. кооперація фінансувала працю 33 агрономів, які працювали при ПСК /ОСК/¹⁵.

Надзвичайно важливу роль у господарському відродженні краю відіграв "Центросоюз", який забезпечував взаємодію та координацію роботи закупівельно-збутових кооперативних організацій, надавав їм організаційну та фінансову допомогу. У 1926-1927 рр. "Центросоюз" започаткував організований збут сільськогосподарської продукції: яєць, збіжжя, коноплі, льону, картоплі; в 1932 р. розпочав заготовлю і збут худоби і птиці. Починаючи з 1935 р. збут сільськогосподарських продуктів "Центросоюзом" постійно зростає. Лише за 1936 р. він зріс на 140,4 %, а збут живності — на 19,7 %¹⁶.

Одночасно "Центросоюз", повітові /окружні/ союзи кооперативів дбали про піднесення господарської культури села. З цією метою при союзах кооперативів створювались сільськогосподарські відділи, які організовували закупівлю плугів, сіялок, культиваторів, молотарок та іншої техніки, добрив, сортового насіння зернових і технічних культур. Вже в 1931 р. при кооперативах для загального заupu і збуту працювали 945 машинних відділів з 1770 рілльничими машинами та ветеринарськими приладами для спільного вжитку¹⁷, що значно допомагали селянам вести своє господарство. Тільки сівба чистим насінням та машинним способом заощаджувала селянам по 45 кг зерна на 1 га землі¹⁸. Завдяки діяльності таких кооперативів зменшувалися трудові затрати при обробітці землі, збільшувалася урожайність зернових культур, селянські господарства ставали конкурентоспроможними на ринку, зростає збут сільськогосподарської продукції і, що, на нашу думку, найважливіше, зростає авторитет української кооперації.

Серед різноманітних форм кооперативних організацій особливе місце в 20-30-х рр. займали молочарські кооперативи. Розвиток молочарської кооперації в Галичині у період між двома світовими війнами розпочався відновленням довоєнних та створенням нових дрібних молочарень при

господарсько-споживчих кооперативах. У 1921 р. їх було 21, в 1924 — 58, а в 1925 р. діяли вже 130 молочарень такого типу¹⁹. Їх діяльність обмежувалася рамками одного села, малий обсяг виробництва / вони виготовляли ручним способом у середньому по 20 кг масла в день / не давав можливості для розширення молочарського кооперативного промислу. У 30-х рр. “Маслосоюз” замість дрібних сільських молочарень почав організовувати великі районні молочарські спілки, які своєю діяльністю охоплювали господарські райони по кільканадцять сіл у кожному. На кінець 1938 р. Ревізійний союз українських кооперативів об'єднав 140 “Районових молочарень”²⁰. Вони мали майже дві тисячі пунктів збору, до яких доставляли молоко і сметану близько 41 % всіх українських селянських господарств. Постачання молока до “Районових молочарень” досягло у 1938 р. рекордної цифри — 115 млн. літрів, в тому ж році з нього було виготовлено 3 млн. 250 тис. кг масла²¹.

Діяльність молочарської кооперації сприяла розвитку сільського господарства, і перш за все тваринництва. При “Районових молочарнях” було створено секції годівлі і плекання молочної худоби. У 1931-1932 рр. такі секції працювали в 28 селах Станіславського воєводства²². У районах кооперативних молочарень створювались пункти контролю молочності. До 1934 р. планувалося організувати 100 таких пунктів по 250 корів кожний²³. У місцевостях, де контроль молочності корів був добре організований, підносились рентабельність молочної господарства, підвищувалась його продуктивність. Перші результати контролю молочності засвідчили зростання кількості і якості молока на 60 %²⁴. Селяни пересвідчувалися в користі контролю молочності, радо прислухалися до порад фахівців щодо правильності годівлі худоби. Організація контролю молочності стала основою розведення плеїнної молочної рогатої худоби. У 30-х рр. було створено “Фонд ветеринарної опіки за здоров'ям корів”, при “Районових молочарнях” коштами “Маслосоюзу” утримувалися зоотехнічні референти²⁵.

Молочарська кооперація захищала малозабезпечені категорії сільського населення, підвищувала його добробут. Дохід від продажу масла розподілявся пропорційно до поставок членами кооперативу молока. У 1932 р. кооперація виплатила селянам за доставлене молоко 4 млн. 302 тис.зл., а в 1939 р. виплата становила 7 млн. зл.²⁶.

Велика роль у розвитку кооперативного молочарства надавалася “Маслосоюзу”, який дбав про розвиток молочарського виробництва. У 30-х рр. “Маслосоюз” налагодив переробку молочної продукції, впроваджував найновіші технології у виробництво. Наприкінці 30-х рр. “Маслосоюз” об'єднав 4 механізовані маслозаводи, сирзавод у Стрию, 12 напівмеханізованих молочарень по переробці молока²⁷, які мали великі “моторові комбіновані масниці”, власні двигуни. Чотири “Районові молочарні” були повністю оснащені найновішим устаткуванням, решта мали вже значні фонди для переходу на механізоване виробництво.

Крім того, “Маслосоюз” займався організацією збуту продукції молочарської кооперації. Якщо у 1924 р. працювали лише 3 молочарські крамниці роздрібною торгівлі “Маслосоюзу” (у Львові, Станіславові і Стрию²⁸), то у 1939 р. реалізація продукції молочарської кооперації здійснювалася через 26 оптових і 57 роздрібних крамниць, обладнаних за найновішими вимогами торгівлі і гігієни²⁹.

Надзвичайно важливою для піднесення сільського господарства була співпраця кооперації з товариством “Сільський Господар”, яке допомагало українським кооперативним організаціям поширювати сільськогосподарські та кооперативні знання серед сільського населення. У 1928 р. при ньому було створено секцію сільськогосподарського шкільництва, яку очолив досвідчений агроном, громадський діяч Й.Раковський. Так почали формуватися гуртки “Хліборобського вишколу молоді”. Під наглядом 75 інженерів-агрономів

і 36 інструкторів у кінці 30-х рр. у 523 селах 1180 таких гуртків організували масове економічне навчання 20 тисяч юнаків і дівчат³⁰. Отримавши необхідні знання, вони успішно працювали над піднесенням господарського рівня села.

З кооперацією пов'язаний промисловий розвиток Галичини. У 1936 р. 106 кооперативних організацій мали виробничі відділи як побічні галузі діяльності. При них працювали: 7 пекарень, 4 м'ясарські відділи, 29 олієнь, 24 цегельні, 19 дахівкарень, 3 бетонярні, 1 кузня, 2 кар'єри, 3 столярні відділи, 3 трикотажні, 8 шевських, 2 млини, 3 крупарки та ін.³¹. Одним з найбільших підприємств була фабрика мила “Центросоюз”. 26 кооперативів були самостійними підприємствами³². Найбільш відомі з них: кооператив “Суспільний промисел”, який мав сучасно обладнану фабрику цикорію “Луна” і кавової підмінки “Пражінь”; кооперативна фабрика “Будучність” у Тернополі, яка виготовляла цигарковий папір; “Продукція” — фабрика мармеладу, овочевих і фруктових консерв; текстильний кооператив “Комета”, пекарня “Золотий Колос” у Львові, кравецькі майстерні “Труд” та ін. Кооперативні підприємства були невеликі за обсягами товарної продукції. Торговельний оборот промислових відділів у 1937 р. досяг 2,8 млн. зл., а самостійних виробничо-промислових кооперативів — 2,9 млн. зл.³³. Але позитивним було те, що більшість з них мала місцевий характер. Вони демонстрували, як кооперативний рух будив у громадян промислову ініціативу.

Важливо, що кооперація дала змогу розвинути приватним промисловим підприємствам, організовуючи їм ринок збуту. Тільки у Львові в 1936 р. існувало понад 30 промислових фірм, які реалізували свої вироби через мережу кооперативних крамниць³⁴.

Поряд із закупівельно-збутовою кооперацією, гуртову торгівлю промисловими виробами українських кооперативних і промислових підприємств всла міська споживча кооперація. У 1934 р. “Народна Торгівля” мала 29 складів з 32 крамницями³⁵, через які продавалась продукція “рідного промислу”, що сприяло подальшому його розвитку.

У 30-х рр. з метою піднесення розвитку народного мистецтва почали створюватися самостійні кооперативи домашнього народного мистецького промислу. Найважливішими з них були: кооператив “Українське народне мистецтво” у Львові, який займався виробництвом і продажем народних вишивок і килимів та видавав журнал “Нова Хата”; кооператив різьбярів “Гуцульщина” і “Гуцульська різьба” у Косові; “Гуцульщина” в Коломиї; “Праця” в Яворові; кооператив кошикарських виробів у Монастирці та ін.

Особливої уваги заслуговують кооперативи здоров'я, жіночі кооперативні організації.

Важливу роль у розвитку кооперації в Галичині, сільськогосподарського виробництва краю відіграла кредитна кооперація. Її низовими ланками були сільські кредитні каси “райфайзенки” та міські кредитні кооперативні установи — українбанки. На кінець 30-х рр. кредитна кооперація в Галичині поступалася лише закупівельно-збутової. У 1937 р. членами РСУК були 668 кредитних кооперативів, у т.ч. “Центробанк”, 113 українбанків, 543 “райфайзенки” та 11 різних, як правило, службових кас взаємодопомоги³⁶. Вони надавали коротко- та довготермінові кредити населенню краю. Відсотки від позик становили близько 10 %. Внаслідок діяльності кредитної кооперації “лихварський кредит став у наших селах рідшим і лагіднішим”, — писав один з провідних кооперативних діячів Галичини Остап Луцький³⁷.

Виконуючи функції центральної каси української кооперації, “Центробанк” ставав джерелом, із якого витікали і розходилися в найнеобхідніші місця кооперативні капітали. Він інвестував як кредитну, так і закупівельно-збутову та виробничу кооперацію, тісно пов'язуючи їх між собою, перетворюючи у монолітний, економічно сильний організм. “Центробанк” старався розмістити кредити таким чином, щоби кожен вид кооперації отримав їх пропорційно до

потреб та інтенсивності використання. Центральний кооперативний банк активно кредитував експортні операції сільської закупівельно-збутової кооперації, що значною мірою сприяло сільськогосподарському виробництву. У 1937 р. надані "Центробанком" кредити становили більше 2 млн. 204 тис. зл., в т.ч. 963414 зл. /43,7 %/ отримали споживчі кооперативи³⁸. На позики кредитних установ сільські кооперативи купували сільськогосподарську техніку, будували молочарні, олійні та інші кооперативні споруди, зводили "Народні Доми". Кооперативна система кредитного обслуговування сільського господарства і кооперативного виробництва з кожним роком зміцнювалася, а це означало, що зменшувалася залежність української кооперації, а значить і народу, від польської держави.

Аналізуючи діяльність української кооперації в Галичині в 20-30-х рр., її здобутки та позитивний вплив на всі сфери суспільно-економічного життя, можна без перебільшення сказати, що основою успіхів кооперативного руху в даний період була добре налагоджена, систематична організаційна робота. Завдяки титанічній праці визначних представників інтелігенції, українська кооперація в Галичині зуміла вистояти в бурхливому морі економічного життя, об'єднатися в кооперативні союзи, перетворитися в автономну самостійну силу. У 1939 р. в кооперативній організації краю об'єднувалося понад 700 тис. чол.³⁹, які почували себе часткою великого організму, від успішного функціонування якого залежав їх добробут. Кооперація все більше і більше втягувала селян в товарно-грошові відносини і пов'язувала селянина зі своїми односельцями, а оскільки кооперація мала національний характер, то і зі всією нацією.

Завдяки кооперації в село почала масово приходити преса, а за нею і книжка. Більшість кооперативів мали власні кооперативні бібліотеки з економічною літературою. Українська кооперація в Польщі видавала 5 періодичних органів, організувала численні кооперативні курси. У 1938 р. членами РСУК були 12 видавничих кооперативів, серед яких найбільш відомі "Червона Калина" і "Рідна Школа". Кооперація стала матеріальною опорою для культурно-освітніх установ. Гортаючи звіти та баланси кооперативів тих часів, впадають в око їх витрати на культурні і гуманітарні цілі. Так, у 1931 р. на допомогу "Просвіті" було виділено 22 тис. 677 зл., "Рідній Школі" в 1931 р. — 30 тис. 173 зл., а в 1937 р. — 76 тис. 531 зл. В 1937 р. в "Центробанку" було створено окремий фонд на потреби науки і культури⁴⁰.

Господарський розмах українського кооперативного руху в Галичині довів, що український народ може бути господарем на своїй землі. Страх, що постає "державна в державі" зганяв сон з очей польської адміністрації. Кооперація зуміла вистояти проти всіх перешкод, вона розбудила приспані можливості масової господарської, культурної, а вслід за тим, і загальнонаціональної творчості. Наявність своєї економіки, "кооперативної республіки", озброїла народ у боротьбі за незалежність, довела всьому світові, що українці є повноцінна нація, здатна власними силами будувати свою економіку, а отже, мати свою державність.

1 Макух І. На народній службі. — Дітройт, 1958 — С.358.

2 Державний архів Івано-Франківської області, ф.2, оп.9, спр. 112, арк.21; Західноукраїнська кооперація в році 1926. Статистика і звітлення з діяльності РСУК. — Львів, 1928. — С.5.

3 Zuk A. Lviv — center of Ukrainian economy in Galicia. Role of cooperativa movement in the Ukrainian liberation struggle // Lviv: A symposium on it's 700th Anniversary. New-York, 1962. — С.336.

4 Західноукраїнська кооперація в році 1926. — С.5; Західноукраїнська кооперація під Польщею в р.1928. — Львів, 1929. — С.3.

5 Sycz M. Spółdzielczość ukraińska w II Rzeczypospolitej a nowelizacja ustawy o spółdzielniach (1934r.) // Dzieje Najnowsze. — 1993. — № 4. — С.38.

6 Господарсько-кооперативний часопис. - 1921. - Ч.І. - С.17.

7 Мартюк І. "Центросоюз". Союз кооперативних союзів у Львові в роках 1924-1944. Спогади співучасника праці й змагань українського кооперативного руху. — В-во М.П.Коць, 1973. — С.17.

8 Кооперативний буквар. — Львів, 1928. — С.120.

9 Там само.

10 Бажанський М. Творчий динамізм патріотизму моїх земляків. Гаслова енциклопедія. Дітройт, 1983. — Вип.7. — С.151.

11 Центральний державний історичний архів України у м.Львові /далі: ЦДІАУЛ/, ф.320, оп.1, спр.2, арк.3.

12 Витанович І. Історія українського кооперативного руху. — Нью-Йорк, 1964. — С.331.

13 Повітові Союзи кооператив /з реферату директора І.Филиповича на кооперативній нараді 29 вересня 1923 р. у Львові// // Діло. — 1923. — Ч.159 — С.2.

14 ЦДІАУЛ, ф.320, оп.1, спр.2, арк.1.

15 Туган-Барановський М. Кооперація, її природа та мета. — Львів, 1936.- С.141.

16 Загальні збори Центросоюзу // Господарсько-кооперативний часопис. — 1937. — Ч.27. — С.5, 7.

17 Резолюції VII Краєвого кооперативного з'їзду. — Львів, 1932. — С.13.

18 ЦДІАУЛ, ф.302, оп.1, спр.668, арк.4.

19 Шимонович І. Галичина. Економіко-статистична розвідка. — Харків, 1928. — С.140.

20 ЦДІАУЛ, ф.302, оп.1, спр.637, арк.3.

21 Там само.

22 Холєвчук М. Контроля молочности в селянських господарствах. /Праця секції годівлі і плекання рогатої худоби Крайового господарського товариства "Сільський Господар" за рр.1930-1933. - Львів, 1934.- С.6.

23 ЦДІАУЛ, ф.302, оп.1, спр.668, арк.7.

24 Там само, арк.8.

25 Холєвчук М. Організація контролі молочності. — Львів, 1930. — С.5.

26 Лопатнюк В. Минуле й сьогочасне української молочарської кооперації // Сьогочасне й минуле. — 1939. — Ч.ІІ. — С.58.

27 ЦДІАУЛ, ф.302, оп.1, спр.637, арк.3.

28 Мудрик А. Кооперативний катехизм. - Львів: "Маслосоюз", 1939.- С.67.

29 Витанович І. Історія українського кооперативного руху. - С. 411.

30 Каплистий М. Хліборобський вишкіл молоді // Крайове господарське товариство "Сільський Господар" у Львові. 1899-1944. — Нью-Йорк, 1970. — С.123.

31 Витанович І. Історія українського кооперативного руху. - С.449; Федак І. Промислова діяльність кооператив РСУК в 1936 р. // Господарсько-кооперативний часопис. — 1938. — Ч.7. — С.3.

32 Федак І. Промислова діяльність кооператив РСУК в 1936 р. // Господарсько-кооперативний часопис. — 1938. — Ч.9. — С.15.

33 Витанович І. Історія українського кооперативного руху. — С.449; Господарсько-кооперативний часопис. — 1938. — Ч.48. — С.5.

34 Збут рослинних продуктів через Центросоюз // Господарсько-кооперативний часопис. —

1937. — Ч.5. — С.20.

35 ЦДІАУЛ, ф.449, оп.1, спр.10, арк.6.

36 Там само, спр.633, арк.1.

37 Луцький О. Сільськогосподарський кредит. - Львів, 1939. — С.8.

38 Кузик С. Кредитова політика Центробанку раніше і тепер // Кредитова кооперація. — 1938. - № 12. — С.7.

39 Витанович І. Історія українського кооперативного руху. — С.480.

40 Особисті видатки наших селян // Господарсько-кооперативний часопис. — 1938. — Ч.10. — С.7.

Петро ФЕДОРЧАК

СУЧАСНІ ВЧЕНІ ПРО УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ В ГАЛИЧИНІ У ХХ СТ.

Видавництво "Плаї" Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника опублікувало книгу "Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.". У ній вміщено доповіді та виступи вчених України та Польщі на міжнародній конференції, яка відбулася в Івано-Франківську в листопаді 1996 р. Проведення цієї конференції обумовлювалося необхідністю проаналізувати витоки українсько-польських добросусідських взаємовідносин, розкрити причини протистоянь між двома народами, що мали місце у минулі часи. У цьому зв'язку цілком доречним є висловлювання академіка АПН України **В.Кононенка** /Івано-Франківськ/ у "Передньому слові" до книги про те, що необхідно науково осмислити уроки минулого, подолати залишки старої неприязні, виробити нові принципи взаємоповаги і взаєморозуміння. Ці проблеми прозвучали майже в усіх доповідях і виступах українських і польських учених, а також і тих, хто взяв участь у дискусіях на пленарному засіданні і секціях.

У книзі насамперед опубліковано зміст доповідей, проголошених на пленарному засіданні. Першим з доповіддю "Українсько-польські відносини періоду Другої світової війни: інтерпретації істориків і політиків" виступив акад. НАН України **Я.Ісаєвич** /Львів/. Він високо оцінив вклад українців і поляків у перемогу над фашистською Німеччиною і наголосив, що причиною кривавого польсько-українського конфлікту на західноукраїнських землях у роки війни був намір польського уряду включити їх до своєї держави. Проаналізувавши погляди польських та українських авторів на ці події, доповідач підкреслив значення започаткованих останнім часом українськими і польськими громадськими організаціями та науковими установами зустрічей, що сприяють діалогу вчених і громадськості України й Польщі, їх співпраці, взаєморозумінню і взаємодопомозі обох держав.

Висвітлено польсько-українських відносин в суспільно-культурній галузі в ХІХ-ХХ ст. присвячена доповідь д-ра **Е.Коко** /Гданськ, Польща/. Він акцентував увагу на тогочасних намірах зберегти й утримати українські землі в рамках колишньої Речі Посполитої і несприйнятті терміну "український" та окремої української нації, її мови і культури. Автор робить висновок, що відчуття національної дискримінації сприяло підтримці українського національного руху.

Розкриваючи українсько-польські стосунки 20-30-х років, доктор історичних наук **М.Кугутяк** /Івано-Франківськ/ зазначив, що на їх динаміці позначилися поразка національно-визвольних змагань, втрата української державності, збройна окупація Польщею західноукраїнських земель та її політика щодо українського населення. На конкретних прикладах доповідач довів, що політичний та економічний тиск з боку польських властей викликав рішучий і упертий опір українського народу, який ґрунтувався на глибокому переконанні в неможливості подальшого існування своєї держави. Він також наголосив, що недалекоглядна політика польського уряду в українському питанні призвела до трагічних подій у 20-30-х роках і збройного протистояння в 40-х роках, від чого страждали український і польський народи.

У цьому ж зв'язку цікаві висновки зробив д. і. н. **В.Сергійчук** /Київ/, який, аналізуючи українсько-польський конфлікт у роки Другої світової війни, спростував висловлене в Капалі **В.Полішук**ом обвинувачення українців у польсько-українському непорозумінні. Він з'ясував, що тіплерівці використовували вороже ставлення частини поляків до українців для придушення визвольної боротьби в Україні. Доповідач зробив висновок про те, що без уважної вивчення причини українсько-польського конфлікту важко досягти повного порозуміння між народами.

Висловлені **В.Сергійчуком** думки логічно доповнив професор **І.Кічний** /Луцьк/. Аналізуючи українсько-польські відносини на Волині в роки Другої світової війни, він розповів про дружні взаємини між простими людьми, українцями і поляками. Доповідач зазначив, що відповіддю на криваві акції, вчинені польськими військовими формуваннями проти українців, були бойові операції УПА проти поляків.

Член-кореспондент АПН України **Р.Скульський** /Івано-Франківськ/, аналізуючи теоретико-методологічні засади перспективного розвитку українсько-польських відносин у галузі науки та освіти, запропонував визначити аспекти подальшої співпраці вчених України і Польщі та найактуальніші проблеми у сфері педагогіки навчального народознавства.

У книзі також розкривається зміст доповідей та виступів, проголошених у чотирьох секціях. З теми "Українсько-польські відносини в першій чверті ХХ ст." виступило 34 учасники конференції. Більшість із них аналізували складні й суперечливі події, пов'язані з Першою світовою війною, їх вплив на відносини між українським і польським народами та державоутворчі процеси в Україні й Польщі. У цьому зв'язку відзначаються повідомлення кандидатів історичних наук **В.Педича**, **О.Марущенка** /Івано-Франківськ/ "Проблеми історії Польщі в дослідженнях учнів М.Грушевського на початку ХХ ст.", **В.Благого** /Львів/ "Відносини між українським та польським студентством Львова на початку ХХ ст.", доктора **В.Вежбенеца** /Жешув, Польща/ "Євреї та польсько-український конфлікт у Східній Галичині після Першої світової війни", д. і. н. **О.Карпенка** /Івано-Франківськ/ "Перші політичні контакти між українцями і поляками в час Листопадової /1918 р./ національно-демократичної революції". Кандидати наук **О.Красівський** /Львів/ і **І.Пилипів**, а також **Г.Гладка** /Івано-Франківськ/ проаналізували ставлення митрополита А.Шептицького до українсько-польських відносин. Відзначено, що А.Шептицький порозуміння між двома народами вважав можливим тільки на основі їх державного суверенітету.

Тема "Українсько-польські відносини у міжвоєнний період" розпочинається з викладу д. і. н. **Л.Зашкільняка** /Львів/ "Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі: сподівання і реальність". Він, зокрема, зазначив, що спроби порозуміння між українцями і поляками засвідчили надзвичайну складність руху національних спільнот до демократичного суспільства. Цей висновок підтвердили у своїх виступах к. і. н.

І.Гаврилів й **І.Пилив** /Львів/ та аспірант **В.Комар** /Івано-Франківськ/. Вони ж зосередили увагу на розкритті української проблеми в національній політиці Польщі й довели, що її ігнорування польськими властями сприяло виникненню трагічних конфліктів між двома народами.

На складність міжнаціональних відносин була звернута увага доктором медичних наук **С.Геником** /Івано-Франківськ/ при розкритті польської політики геноциду та етноциду в Галичині. Аспірант **Ф.Гришок** /Київ/ та кандидат педагогічних наук **З.Нагачеська** /Івано-Франківськ/ розповіли про національний гніт в галузі культури, зокрема освіти. Вони довели, що в цих складних умовах українці боролися за свою мову, культуру і державу, створили власну систему національного дошкілля.

З проблеми "Друга світова війна і українсько-польські відносини" відзначимо доповідь д. і. н. **В.Ярового** та к. і. н. **І.Ллюшина** /Київ/. Проаналізувавши праці польських істориків щодо польсько-українського конфлікту у воєнні роки, вони наголосили, що причини суттєво місцевого українського населення проти поляків слід шукати у довоєнній політиці урядів Другої Речі Посполитої. Крім того, підкреслено необхідність правдивого висвітлення цієї проблеми. Кандидати наук **Ю.Киричук** та **В.Мороховський** /Львів/ розкрили суть волинської трагедії 1943-1944 рр. Вони довели, що українсько-польська ворожнеча була вигідна німецьким окупантам. На конференції особливо наголошувалося на трагічні події, пов'язані з переселенням українців з Польщі до УРСР, а поляків – з України до Польщі. Д-р **М.Сивіцький** /Варшава, Польща/ з'ясував, що проект щодо винищення українців Закарпаття був підготовлений польськими властями ще напередодні Другої світової війни. Він також відобразив намагання окремих польських авторів у своїх працях уникнути об'єктивного висвітлення трагедії, пов'язаної з геноцидом закарпатських українців. У доповіді про депортацію населення з польсько-українського пограниччя к. і. н. **Г.Щерба** /Львів/ на документальних даних підтвердила, що це був вияв геноциду української нації. **Р.Дрозд** /Слупськ, Польща/, проф. **С.Колчак** /Івано-Франківськ/ та учасники тих трагічних подій **Г.Керницья**, **А.Ядловський** /Івано-Франківськ/ висловили думку, що депортація українського і польського населення була здійснена на основі несправедливого акту з боку тодішніх властей обох країн, який трагічно вплинув на долю населення Західної України і Польщі.

Майже сорок доповідей учасники конференції присвятили висвітленню українсько-польських культурно-мистецьких і літературних зв'язків. Зокрема, акад. **В.Качкан** /Івано-Франківськ/ відобразив участь галицької науково-літературної еліти в українсько-польських етнозв'язках, обґрунтував значення активної суспільно-культурної праці українців на полі українсько-польських взаємин та взаємозбагачень. Проф. **В.Полск** /Івано-Франківськ/ у доповіді "Польські письменники про Гуцульщину" розповів, як польські письменники своїми творами про наш край збагатили польську й українську літературу, стали популяризаторами українства серед польської громадськості. Кандидати філологічних наук **Н.Бекеш**, **Г.Василевич**, **М.Лесюк**, **О.Пелехата** /Івано-Франківськ/, **Я.Яремко** /Дрогобич/, **Б.Михайлишин** /Львів/ обґрунтували, що взаємовплив української і польської мов позначається на їх збагаченні та творчому розвитку.

На конференції ряд доповідей висвітлює українсько-польські взаємозв'язки у галузі образотворчого мистецтва. Зокрема, к. п. н. **Б.Тимків** /Івано-Франківськ/ розповів про розвиток лемківського народного мистецтва на території України і Польщі, **Л.Грач** /Івано-Франківськ/ - про участь польських архітекторів у формуванні архітектурного обличчя м. Станіслава. Акад. **М.Стельмахович**, кандидат філософських наук **М.Фіглевський** /Івано-Франківськ/, **Б.Чердрецька** /Жешув, Польща/ та інші обґрунтували шляхи польсько-українського взаємозбагачення у галузі освіти.

Всього у книзі опубліковано зміст 116 доповідей і виступів учасників конференції. У цілому конференція акцентувала увагу на необхідності ґрунтовно досліджувати українсько-польські відносини і продовжувати наукову співпрацю вчених обох країн.

Олег ПИЛИП'ЮК

УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА У СВІТІ

Нова праця професора Прикарпатського університету імені В.Стефаніка В.Полека* (він також відомий і як краєзнавець, і як дослідник юридичних термінів) присвячена знайомству із творчими здобутками наших письменників за межами України — від княжих часів і до наших днів. Будучи добре обізнаним із багатствами наших архівів, опрацювавши їх, на що пішло сорок років наполегливої роботи (першу статтю надруковано у 1959 році), дослідник зумів різносторонньо розкрити рецепцію української літератури у світі, на численних прикладах показати, що перекладали із творів наших письменників і як за межами України оцінювали їх творчість. Це дозволило вагомо заперечити думку, що нібито нас не знають у світі. Тут треба додати, що проф. В.Полек дещо передрукував із свого творчого доробку, подавши і праці, опубліковані за часів тоталітарного режиму.

Рецензоване дослідження "Українська література у зарубіжній критиці і перекладах" складається із вступу та одинадцяти розділів. У "Вступі" автор зупинився на деяких моментах взаємозв'язків українців зі своїми найближчими сусідами, які на деяких відрізках нашої історії були й їх правителями. Вони пихато писали про свій культурний вплив на українців, які нібито творили за чужими зразками. Саме дві такі тенденції — польська "a stad na Rus" і російська про "старшого брата" і викликали рецензоване дослідження проф. В.Полека, який на різноманітних прикладах намагається заперечити таке твердження, а водночас доводить, що саме наше письменство впливало на літературний процес у суміжних з Україною країнах. Це й "українська школа" у польській літературі і подібна ж "українська школа" у російській літературі (тут варто б, на нашу думку, розширити дану тезу і в наступному томі автора розкрити вклад українців у становлення російського письменства), а також польські політичні

* Полек Володимир. Українська література у зарубіжній критиці і перекладах. — Івано-Франківськ, 1998. — Т.І. — 200 с.

тенденції — сарматизм і легендарний Вернигора та російські — т. зв. возз'єднання, що нібито врятувало український народ від денационалізації, але насправді сприяло русифікації тощо.

У "Вступі" проф. В.Полек окреслив також українсько-єврейські зв'язки, відзначивши, що саме Україна створила всі умови для вивчення історії і побуту євреїв. Тому так доречно навів автор думку і Огієнка, що "Україна — не тюрма народів, а колиска культур" для росіян, поляків та євреїв.

У двох перших розділах проф. В.Полек розповів про час та різні етапи розвитку нової наукової дисципліни — історії національної літератури (вперше у 1728 р. у Франції) та світової літератури (так назвав її І.В.Гете), а вже пізніше — й української, як її подали автори світової (поляки називають її повшехна література) або загальнослов'янських історій письменства. Автор стверджує, що про українську літературу у Німеччині почали писати вже у 1801 р., тобто через три роки після появи "Енеїди" І.Котляревського. У Чехії — через чотири роки, в англомовному світі — у 1834 р., тощо. У цих та інших країнах по-різному дослідники розглядали історію української літератури, але завжди з повагою і розумінням тих страшних політичних обставин, у яких вимушено розвивалась наша література. Незважаючи на весь трагізм такого ненормального побутування, українське письменство успішно функціонувало і виходило у світовий літературний процес. З цього приводу у 1908 р. відомий славіст В.Ягич писав, що "поруч з російською мовою і літературою, яка вже набула характеру світової літератури, може з таким успіхом розвиватися малоросійська або рутенська література" (С. 28).

Крім оглядів українського літературного процесу на сторінках світової або загальнослов'янської літератури, маємо й окремі видання історії нашого письменства — польською, англійською, німецькою і французькою мовами. Створено також антології творів наших письменників різними мовами світу. Варто також нагадати і про фундаментальні бібліографії, зокрема польською, чеською та англійською мовами, що є доброю базою для вивчення рецепції нашого письменства за межами України. Тут треба зауважити, що й проф. В.Полек додав до кожного розділу численні посилання на українські та іноземні джерела — десь до 500 позицій, що в окремих випадках вперше вводяться у науковий обіг.

В окремих розділах дослідник розкрив рецепцію "Слова о полку Ігоревім" у Польщі та творчість Г.Сковороди у світі. Можна тільки пошкодувати, що науковець лише зупинився на проблемі авторства польського перекладу нашої найдавнішої пам'ятки, що, як здається, належить І.Вагилевичу та А.Бельовському, але до кінця не розв'язав цього питання. Очевидно, слід видати рукопис, що тепер зберігається в Польщі (у Вроцлаві).

Чотири розділи свого дослідження та окремо рецензію присвятив проф. В.Полек історії видання творів І.Котляревського у чехів та словаків, у світі польської критики, у франкомовному світі та в німецькій критиці (німецькі переклади тут чомусь не відігнали у назві окремого розділу). Значна увага до творчості автора "Енеїди" не випадкова. Адже такою була кандидатська дисертація проф. В.Полека, яку він успішно захистив в Інституті літератури імені Т.Г.Шевченка АН України ще 1974 року.

У цих чотирьох, а влистяво — п'яти, розділах дослідник розкрив факти незвичайного успіху української "Енеїди" у літературному житті багатьох країн Європи та Америки (США і Канади), вказав на причини такого успіху. Адже подібні трагедії — австрійська, італійська чи французька — давно забуті і не читаються навіть спеціалістами, тоді як українська бурлескна поема продовжує цікавити літературознавців, які намагаються зрозуміти цей феномен нашої літератури і пояснити його. Якщо російська критика хотіла знецінити художню вартість української "Енеїди" і штучно, а то й насильницьки затримати розвиток української мови, то за кордоном високо оцінили творчий подвиг І.Котляревського. Так, у 1801 році, тобто через три роки після виходу першого видання "Енеїди" (1798), анонімний рецензент (його прізвище розкрив проф. З.Полек — ним був А.Л.Шлецер, відомий німецький історик. — С.156) високо оцінив твір І.Котляревського як пам'ятку української нації!

І таких знахідок чимало у рецензованій праці. Наприклад, легенда про Котляревського як "українського гетьмана", про примірник "Енеїди", який возив із собою імператор Франції Наполеон, чи про таємничого А.С. (Цей криптонім також розкрито у дослідженні посиланнями на перевидання "Славіна" у 1834 р., що, як не дивно, невідомо чеським бібліографам. — С.15).

Такий зміст нової книги проф. В.Полека, що, сподіваємося, зацікавить широкі читацькі кола і спеціалістів. Свої багачення рецепції творчості окремих українських письменників XIX ст. і до наших днів — таким тематично багатим буде другий том, що його за сприянням спонсорів-меценатів готує до видання проф. В.Полек.

Олег ПИЛИП'ЮК

МАЛА ПРОЗА ІРИНИ ВІЛЬДЕ У НАУКОВІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Ірина Вільде належить до найталановитіших прозаїків XX століття. На жаль, цей її талант попав у лещата більшовицької ідеології. Після вересня 1939 року до вже досить популярної авторки трилогії "Б'є восьма", "Метелики на шпильках", "Повнолітні діти" приставлено спеціальних учителів соцреалізму, які мали скерувати її творчість на освітування соціалістичних перетворень на західноукраїнських землях. Ламання душ і пер торкнулося й Ірини Вільде. Щоправда, вона розправляє крила як авторка монументального роману високого мистецького рівня — створює "Сестри Річинські", де, між іншим, одну з п'яти сестер виводить у позитивному плані як націоналістку, а також її нареченого — націоналістичного борця.

Як би там не було, український читач не повинен забувати цієї великої письменниці й науково осмислювати її вершини й низини. І цілком законною є монографія Наталі Мафтин «Мала проза Ірини Вільде: неповторність індивідуального голосу», що появилася недавно у видавництві "Плай" Прикарпатського університету ім. В. Стефаніка.

Вага і значущість дослідження зумовлена насамперед тим, що воно є спеціалізованою синтетично-

аналітичною студією малої прози, ще не здеформованої приписами тоталітарної ідеології. У такому сенсі книжка Наталії Мафтин є деталізованим поглибленням сказаного про цей художній матеріал у літературному портреті В.Качкана "Ірина Вільде" і його ж найновішої праці "Хай святиться ім'я твоє" (Кн.2.-1996).

Розвідка обсягом майже 120 сторінок – українознавчого характеру. Через призму долі Ірини Вільде та її творчості розкрито глибокі роздуми прозаїка над обставинами життя людини і нації, універсалізмом духовно-етичних першнів. Належна увага як до проблематики, так і поетики набутку дочки Д.Макогона дозволила дослідниці з'ясувати генезу малих прозових форм, їхні сюжетно-композиційні особливості, специфіку ліро-драматичного психологізму І.Вільде. Слід вітати доволі широкий і посутній контекст прози не тільки західноукраїнської (насамперед 20-30-х рр.), але й європейської першої третини ХХ ст., на тлі якого й ведеться мова про набуток нашої авторки. Тут знайдемо немало спостережених творчих паралелей – із феміністичною прозою, писаннями сучасників-чоловіків (Ю.Косач, В.Ткачук та ін.).

Створене письменницею за несприятливих обставин існування українства в чужій і ворожій державі (але вони не вимагали ще свідомого калічення власних речей, як це сталося в СРСР) слушно потлумачене як цінність ідейна й естетична. Ці висновки аргументовані заглибленим аналітичним інструментарієм в "засоби розкриття життя серця", "мистецтво ліплення характерів" тощо. Слушною й об'єктивно-науковою бачиться засаднича оцінка І.Вільде як психологічної "поетки", реформаторки традиційних форм і техніки письма.

Пропонована монографія добротна своїм літературознавчим стилем, продуманою архітектонікою, предметна викладом і достовірна висновками. Вона сприяє увиразненню літературного портрету письменниці, писання якої з 30-х рр. перейшли випробування часом, і є суголосною процесу заповнення прогалин в історії нашої літератури. Дослідження Наталії Мафтин "Мала проза Ірини Вільде: неповторність індивідуального голосу", по суті, перше видання, здійснене Інститутом українознавства при Прикарпатському університеті ім. В.Стефаніка.

Микола КУГУТЯК, Олег ЖЕРНОКЛЕЄВ

...ЖНИВА ВЕЛИКІ, ТА РОБІТНИКІВ МАЛО... (Мт 9:37)

Навесні цього року, як і має бути тієї пори, знову скресла крига нашого життя серед труднощів та негараздів. Залишивши рідні стіни "батьківської" оселі свого автора в Івано-Франківську, а потім і Львівського видавничого центру "Фенікс", поринула у величний політ безкраім небом Українського Духу – політ, що триватиме, переконані, не одне десятиліття, – вже третя книга академіка Володимира Качкана "Хай святиться ім'я твоє", присвячена воістину непересічним, але нерідко давно забутим чи маловідомим персоналіям невтомних і багаторічних працівників на ниві українознавства та етнодержавної думки ХІХ – першої половини ХХ століття.

Цей новий плід нелегкого повсякденного труду автора, обсягом понад 33 обліково-видавничих аркуші, містить дуже цінні, багаті форми й надзвичайно цікаві нариси з життєвої долі та наукової діяльності 23 визначних наших науковців, літераторів і публіцистів. Вони варті того, щоб згадати їх тут поіменно. Поруч з Іваном Франком, Михайлом Павличком, Пантелеймоном Кулішем, це також і Богдан Лепкий, Антін Крушельницький, Юліан Романчук, Володимир Навроцький, Михайло Галуцький, Іван Брик, Антін Лотоцький, Зенон Кузеля, Осип Назарук, Іван Кривецький, Микола Андрусак, Степан Сірополк, Михайло Мочульський, Дмитро Николишин, Федір Федорців, Микита Думка, Улас Самчук, Євген Пеленський, Богдан Бор, Тарас Мельничук. Часом знані широкому загалові з однієї-двох своїх праць, а то й зовсім незнані, їхні постаті, що проступали для нас невиразними контурами крізь буремне ХХ століття, постають у книзі в усій своїй величчю, на повний голос лунають фрагменти їхніх наукових чи літературних творів, найцікавіші або найважливіші, на думку автора, відібрані й аналізовані ним.

Знаючи ціну духовного поту й крові, якими скроплюється усяке справжнє друковане слово, автор прагне не тільки розкрити творчий і земний шлях цих людей, але й дати повніший бібліографічний опис усіх відомих йому їхніх праць, і тим самим запрошує сучасну молоду генерацію знову звернутись до їхньої спадщини, оживлюючи їхнє слово і воскрешуючи душі у пам'яті нації, яка вкотре у муках переживає нове духовне народження, щоб ізнову сяяти із жінцями раділи разом (пор. Ів 4:36).

Попри багатий зміст і науковий характер, книга Володимира Качкана написана яскравою і барвистою художньою мовою, і тому легко і з цікавістю сприймається читачем. У цілому авторові вдалося поєднати в одному творі кращі елементи й традиції двох основних напрямів біографістики – історико-літературного та наукового історико-біографічного, причому якщо до першого книга тяжіє переважно за формою, то другому цілком відповідає своїм змістом. Вона вражає обсягом і різноманіттям зібраного матеріалу, а для зручності користування озброєна науковим апаратом, який включає великі покажчики імен (С.328-338) та назв періодичних видань (С.339-343), а також ілюстрований додаток "Українські періодичні видання газетно-журнального типу ХІХ – першої половини ХХ ст." Слід відзначити й те, що робота прекрасно виконана поліграфічно і щедро ілюстрована.

Вихід книги є знаменною подією в розвитку вітчизняної біографістики. Книга, без сумніву, буде дуже корисною і не раз стане в нагоді науковцям, викладачам, вчителям, аспірантам і студентам, всім, хто цікавиться малодослідженими проблемами українського народознавства, історії та культури.

Микола ГЕНИК. Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

ІСТОРІЯ ГАЛИЧНИНИ НА СТОРІНКАХ ВІТЧИЗНЯНИХ ЖУРНАЛІВ (1991-1997 рр.)

1) документи і матеріали

- 1.1. Андрусин Т. П'ять документів до історії нац.-визвольної боротьби на Львівщині /1944-1947 рр./ // Україна в минулому. – К.; Львів, 1993. – Вип. III. – С.65-67.
- 1.2. Антонович О. Про 156-й том Записок Наукового Товариства імені Шевченка, який не вийшов друком у 1939 році // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т. ССXXII. – С.427-434.
- 1.3. Баб'як П. Листи Є.Тимченка до В.Гнатюка // Записки НТШ. – Львів, 1992. – Т. ССXXIV. – С.295-333.
- 1.4. Баб'як П. "Розсвітити новіші десятиліття українського руху..." // Слово і час. – 1993. - №9. – С.3-10. (листи М.Павлика до О. Барвінського).
- 1.5. Бандера С. Українська національна революція, а не тільки протирежимний резистанс // Укр. проблеми. – 1994. - №4-5; 1995. - №1,2.
- 1.6. Бачина-Бачинський Є. Євген Коновалець зблизка /Фрагмент із щоденника/ // Літопис Черв. Калини. – 1996. - №10-12. – С.367-389.
- 1.7. Бондаренко К. До питання про українсько-німецькі стосунки у 1944 році // Україна в минулому. – К.; Львів, 1993. – Вип. III. – С.68-87.
- 1.8. Бондаренко К. Свідчення про спільні дії УПА та АК на Перемиській землі у 1945 р. // Україна в минулому. – К.; Львів, 1993. – Вип. III. – С.88-92.
- 1.9. Бондаренко К. Ще один документ з часів боротьби УПА // Україна в минулому. – К.; Львів, 1995. – Вип. VII. – С.152-162.
- 1.10. Бортяк Н. Два листи з кореспонденції Степана Томашівського // Україна в минулому. – К.; Львів, 1992. – Вип. I. – С.140-146.
- 1.11. Визначна пам'ятка української політичної думки середини ХІХ ст. – "Слово перестороги" Василя Подолінського /Передмова Ф.Стеблія/ // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т.ССXXVIII. – С.434-487.
- 1.12. Відкритий лист до Президента України п. Леоніда Кучми // Сучасність. – 1997. - №10. – С.158-160. /лист від засновників УГВР щодо необхідності визнання УПА/.
- 1.13. Гальченко С. Листи Івана Огієнка // Слово і час. – 1992. - №1. – С.46-48.
- 1.14. Герета І. Лист Тита Реваковича до Володимира Гнатюка // Україна в минулому. – К.; Львів, 1992. – Вип. II. – С.151-158.
- 1.15. Гирич І., Синицина В. Із листування С.Єфремова і М.Грушевського // Записки НТШ. – Львів, 1992. –Т.ССXXIV. – С.334-372.
- 1.16. Гісцова Л. Листи М.Коцюбинського до М.Грушевського // Записки НТШ. – Львів, 1992. – Т.ССXXIV. – С.289-294.
- 1.17. Голько О. Маршрутний лист // Україна в минулому. – К.; Львів, 1995. – Вип. VII. – С.202-206.
- 1.18. Горинь В. Невідомі листи С.Крушельницької до М.Грушевської // Дзвін. – 1993. - №1. – С.97-102.
- 1.19. Греко-католицька церква в 1944-1951 рр. (підг. В.І.Сергійчук) // Укр. іст. журн. – 1996. - №4; 1997. - №2.
- 1.20. Грушевський М.С. Автобіографія // Арх. України. – 1991. - №1. – С.16-29.
- 1.21. Давид І. "Суд" над Оленою Степанів // Україна в минулому. – К.; Львів, 1993 – Вип. III. – С.106-113.
- 1.22. Данкевич Л. Про пам'ятне письмо про стан бойків у Синевідському Нижнім. 1841 рік // Нар. творчість та етнографія. – 1993. - №3. – С.74-78.
- 1.23. Дем'ян Г. Двадцять п'ять повстанських пісень // Україна в минулому. – К.; Львів, 1993. – Вип. III. – С.10-42.
- 1.24. Дем'ян Г. Листи Володимира Гнатюка до Михайла Зубрицького // Записки НТШ. – Львів, 1992. – Т. ССXXIII. – С.293-308.
- 1.25. Денник Начальної Команди УГА /1919-1920/ // Літопис Черв. Калини. – 1991. - №4-6; 1992. - №1-3, 4-5, 6-7, 8-9, 10-12.
- 1.26. Дзенделівський Й. Листи Михайла Грушевського до Вартослава Ягича // Записки НТШ. – Львів, 1992. – Т.ССXXIV. – С.283-288.
- 1.27. Дзюбан О. Матеріали до історії антибільшовицького руху опору у Львові 1945 – поч. 1946 рр. // Україна в минулому. – К.; Львів, 1995. – Вип. VII. – С.163-179.
- 1.28. Дзюбан О. Матеріали до історії УПА // Україна в минулому. – К.; Львів, 1992. – Вип. III. – С.43-54.
- 1.29. Документи // Воля і Батьківщина. – 1995. - №1. – С.78-94. /матеріали судового процесу 1967 р. у справі Укр. Нац. Фронту/.
- 1.30. Документи КДБ. Вовулаки. /Спеціальні провокаційно-розвідувальні групи НКВД-МГБ проти ОУН-УПА/ // Літопис Черв. Калини. – 1993. - №3-4. – С.53-58.
- 1.31. Дубас М. Документи з повстанського архіву // Україна в минулому. – К.; Львів, 1995. – Вип. VII. – С.180-199.
- 1.32. Дяків-Горновий О. На більшовицькому ідеологічному фронті // Воля і Батьківщина. – 1996. - №1. – С.88-115.
- 1.33. Залеска Р., Іваницький А. Листування Климента Квітки і Філарета Колесси // Записки НТШ. – Львів, 1992. – Т. ССXXIII. – С.309-416.
- 1.34. Записки Петра Ступницького про останнє перебування запорізьких козаків на Буковині та Прикарпатті // Літопис Черв. Калини. –1992. - №4-5. – С.19-20.
- 1.35. Заруба В. Одеські матеріали М.Грушевського // Дзвін. – 1994. - №5. – С.113-117.
- 1.36. "... З повноти погідного серця" /З листів Катрі Гриневичевої до Василя Стефаніка/ /Вст. слово і коментар Ф.Погребенника // Слово і час. – 1997. - №7. – С.30-32.
- 1.37. З постанов Конгресу Укр. Націоналістів /1929 р./ // Укр. проблеми. – 1994. - №1. – С.5-7.
- 1.38. Квіт С. Царські жандарми і цензура про Д.Донцова // Слово і час. – 1992. - №9. – С.70-73.
- 1.39. Кононіч Ю. "Прем'єра" гестапо під час прем'єри "Шаріки" у театрі імені І.Франка у Станіславові /Передмова: Хороб С. Навічно у пам'яті людській // Галичина. – 1997. - №1. – С.88-91.
- 1.40. Кримський А. Листи // Слово і час. – 1991. - №1. – С.8-13.
- 1.41. Крип'якевич І. Матеріали до історії Львівської Русі /1460-1550/ // Львівські іст. праці: Джерела. – Львів, 1994. – Вип.2. – С.103-349.
- 1.42. Кук В. Маловідома брошура Петра Полтави // Україна в минулому. – К.; Львів, 1993. – Вип. III. – С.93-105.
- 1.43. Кучер В. Виговський М. Документи без купюр і вилучень // Київ. старовина. – 1995. - №3. – С.2-25. (з історії радянсько-німецької війни 1941-45 рр.).
- 1.44. Лисенко Н. З епістолярної класики. Невідомі листи В.Стефаніка до О.Олеся // Сучасність. – 1994. - №10. – С.162-163.
- 1.45. Листи Б.Лепкого до В.Гнатюка // Тернопіль. – 1991. - №3. – С.55-57.
- 1.46. Листи І.Огієнка до А.Кримського // Слово і час. – 1996. - №7. – С.16-21.

- 3) **найдавніші часи, археологія**
- 3.0. Багринець В. Початок нашого родовету. Концепція скіфо-венетського походження слов'ян // Дзвін. – 1992. – №1-2. – С. 163-166.
- 3.1. Бандрівський М. Історія, яку ми замовчували, або що розповіли наскальні рисунки в Укр. Карпатах // Берегиня. – 1996. - №3-4. – С.102-112.
- 3.2. Баран В. Археологія в пошуках предків укр. народу // Галичина. – 1997. - №1. – С.14-18.
- 3.3. Баран В. Становлення ранньосередньовічних слов'янських культур та основні шляхи розселення слов'ян // Записки НТШ. – Львів, 1993. – Т.ССХХV. – С.59-86.
- 3.4. Вуянко М. Науково-археологічна спадщина Олега Кандиби /Ольжича/ // Наук. записки Ів.-Франківського краєзнавчого музею. – Ів.-Франківськ, 1996. – Вип. 3. – С.59-71.
- 3.5. Джеджора О. Проблеми історичної топографії давнього Галича // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т.ССХХII. – С.292-303.
- 3.6. Залізняк Л. Походження східнослов'янських народів // Дніпро. – 1997. - №7-8. – С.71-81.
- 3.7. Залізняк Л. Етногенез українців, білорусів та росіян // Пам'ять століть. – 1997. - №4. – С.2-13.
- 3.8. Козак Д.Н. Формування давньослов'янських пам'яток на території Волині і Північної Галичини в першій чверті I тис. // Археологія. – 1996. - №2. – С.54-68.
- 3.9. Корчинський О. Літописні хорвати і проблема формування державності на Прикарпатті // Пам'ять століть. – 1997. - №3. – С.92-95.
- 3.10. Корчинський О. Стільський град: /Про поселення слов'ян на просторах півн. Прикарпаття/ с.Стільсько Миколаївського р-ну Львівської обл. // Київ. старовина. – 1994. - №5. – С.60-62.
- 3.11. Кочкін І. Трипільські пам'ятки Північно-Східного Передкарпаття // Галичина. –1997. - №1. – С.5-13.
- 3.12. Мацкевий Л. Печери заходу України: дослідження, стан і деякі проблеми використання // Воля і Батьківщина. – 1997. – №1. – С.71-79.
- 3.13. Мацкевий Л., Гуменюк В. Там, де виріс княжий Львів // Дзвін. - 1995. – №10. – С.121-132. /розкопки Чортової Скелі під Львовом/
- 3.14. Мацяк В. Головсько. Тут починався Львів? // Літопис Черв. Калини. – 1994. - №1-3. – С.20-26.
- 3.15. Мовша Т. Трипільсько-кукутенська спільність – феномен у стародавній історії Східної Європи (До проблеми виділення культур) // Записки НТШ. – Львів, 1993. – Т.ССХХV. – С.24-58.
- 3.16. Пелешишин М.А., Касюхнич В.В. Ранньослов'янські та давньоруські селища на Розточчі // Вісник Львівського університету. – Львів, 1992. – Вип.27. – С.5-23.
- 3.17. Пелешишин М.А., Рудий В.А. Нові матеріали до історії населення Розточчя першої епохи // Вісник Львівського університету. – Львів, 1992. – Вип.27. – С.23-37.
- 3.18. Петегрич В., Павлів Д. Археологія у дослідженнях членів НТШ // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т.ССХХII. – С.412-426.
- 3.19. Півторак Г. Походження укр. народу та укр. мови // Вісник НАН України. – 1996. - №9-10. – С.16-21.
- 3.20. Ситник О.С., Богущий А.Б., Кулаковська Л.В. Стратифіковані пам'ятки палеоліту в околицях Галича // Археологія. – 1996. - №2. – С.86-97.
- 3.21. Томенчук Б. Дослідження дерев'яного храму-ротонди на давньоруському городищі в Олешкові на Пруті // Наук. записки Ів.-Франківського краєзнавчого музею. – Ів.-Франківськ, 1993. – Вип.1. – С.9-29.
- 3.22. Томенчук Б. Дослідження дерев'яної ротонди на давньоруському городищі в Олешкові на Пруті // Записки НТШ. – Львів, 1993. – Т. ССХХV. – С.87-96.
- 3.23. Томенчук Б. Некрополі долітописного Галича // Наук. записки Ів.-Франківського краєзнавчого музею. – Ів.-Франківськ, 1993. – Вип.2. – С.3-15.
- 3.24. Томенчук Б. Некрополі княжого, літописного Галича // Наук. записки Ів.-Франківського краєзнавчого музею. – Ів.-Франківськ, 1996. – Вип.3. – С.8-28.
- 3.25. Томенчук Б. Три періоди розвитку історичної топографії давнього Галича // Галичина. - 1997. - №1. – С.19-28.
- 3.26. Цигилик В. Стародавні гончарі та металурги Прикарпаття // Дзвін. – 1996. - №4. – С.113-119. /археологічні розкопки в с.Липівці, Рамезівцях та ін./
- 3.27. Чайка Р.М., Довгань П.М. Археологічні дослідження в зонах меліорації Малеого Полісся і Прикарпаття // Вісник Львівського університету. – Львів, 1992. – Вип.27. – С.37-49.
- 4) **давньоруський період (IX – перша половина XIV ст.)**
- 4.1. Бабишин С. Скульптор Бакум із Галича // Дзвін. – 1992. - №3-4. – С.126-127. /про видатного скульптора Галицької землі XIII ст./
- 4.2. Бандрівський М., Лукомський Ю., Сулик Р. З історії дослідження Успенського собору в Галичі (Відкриття поховання галицького князя Ярослав Осмомисла) // Записки НТШ. – Львів, 1993. – Т.ССХХV. – С.393-405.
- 4.3. Бережинський В.Г. Війни Київської Русі з печенігами // Укр. іст. журн. – 1996. - №6. – С.115-119.
- 4.4. Борисенко В. Тернистий шлях державотворення (Історичний досвід XIV ст.) // Київ. старовина. – 1994. – №1. – С.2-9.
- 4.5. Вовк Т., Отрошенко В. До питання про так зване золотоординське іго в Україні // Сучасність. – 1997. - №5. – С.92-96.
- 4.6. Войтович Л. Загадка ранньої історії Львова /XIII ст./ // Літопис Черв. Калини. – 1995. - №4. – С.51-53.
- 4.7. Грицак П. Берло Романа Мстиславича // Літопис Черв. Калини. – 1996. - №1-6. – С.346-352.
- 4.8. Гронський Й. Знаки на стародавній землі // Літопис Черв. Калини. – 1996. - №1-6. – С.353-361. /з історії княжого Галича/
- 4.9. Дашкевич Я. Давній Львів у вірменсько-кіпчакських джерелах // Україна в минулому. – К.; Львів, 1992. – Вип.1. – С.7-13.
- 4.10. Демчук А. Де лежав літописний Всеволод? // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т.ССХХII. – С.304-307.
- 4.11. Корчинський О. Ходив Володимир на хорватів /Звідки пішла земля Галицька?/ // Літопис Черв. Калини – 1991. - №2. – С.54-57.
- 4.12. Коструба Т. Всеволод і Всеволозька волость // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т.ССХХII. – С.308-312.
- 4.13. Котляр М.Ф. Давньоруська держава кінця XI – початку XII ст. /Від усобиць до стабілізації/ // Укр. іст. журн. – 1997. – №2. – С.18-28.
- 4.14. Котляр М.Ф. Давньоруська державність: до і після Любеча // Укр. іст. журн. – 1997. – №4. – С.19-28.
- 4.15. Котляр М. Найдавніша повість про Данила Галицького // Київ. старовина. – 1992. - №1. – С.74-78.
- 4.16. Котляр М. Причини настання удільної роздробленості на Русі // Київ. старовина. – 1997. - №3-4. – С.62-75.
- 4.17. Котляр М. Шит і меч у Галичі: З історії озброєння воїнів Галицько-Волинської держави // Літопис Черв. Калини. – 1995. – №4-6. – С.2-10.
- 4.18. Кошовий О. Керамічні плитки стародавнього Галича: походження і значення рельєфних зображень // Народознавчі зошити. – Львів, 1995. - №3. – С.155-159.
- 4.19. Кревецький І. Доля галицьких королівських інсигній // Пам'ятки України. – 1994. - №1-2. – С.30-31.
- 4.20. Крип'якевич І. Деякі літописні назви з Галичини // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т.ССХХII. – С.313-318.
- 4.21. Лукомський Ю., Петрик В. Перемиський замок за княжої доби // Пам'ятки України. – 1995. - №3. – С.120-124.

- 4.22. Майоров А. Бояре и община Галича в событиях 50-70-х годов XII в. // Вестник Санкт-Петербургского университета. – С.Пб., 1995. - №4. – Серия 2. – С.3-15.
- 4.23. Мазур О.К. Проект реформи міжкнязьківських відносин Романа Мстиславича // Вісник Львівського університету. – Львів, 1992. – Вип.27. – С.91-97.
- 4.24. Могилич Р. Яким був стольний Львів. До суперечки про львівське будівництво XIII-XIV ст. // Дзвін. – 1991. - №6. – С.128-134.
- 4.25. Панишко С. До проблеми локалізації давньоруського Угровська // Київ. старовина. – 1997. - №5. – С.168-177.
- 4.26. Плахонін А. Маловідомі сторінки польсько-руських відносин останньої чверті X ст. // Київ. старовина. – 1997. - №3-4. – С.76-81.
- 4.27. Пуцко В. Мистецтво древнього Галича // Дзвін. – 1991. - №8. – С.109-113.
- 4.28. Пушкі С.Г. Князьдвір на Гуцульщині // Укр. іст. журн. – 1992. - №4. – С.109-111. (з історії Гал.-Волинського князівства).
- 4.29. Пшик В. Ангел у Галичі: /Про перебування візантійського імператора Олексія III Ангела на галич.-волин. землях/ // Літопис Черв. Калини. – 1995. - №1-3. – С.2-6.
- 4.30. Рибалко О. Корона і митра // Пам'ятки України. – 1994. - №1-2. – С.31-32, 142. /про корону Данила Галицького/
- 4.31. Рожко М. По дорозі на Галич // Пам'ятки України. – 1991. - №2. – С.61-62. /про оборонні споруди періоду Київської Русі/
- 4.32. Сварник І. До історії Перемиського герба // Пам'ятки України. – 1995. - №3. – С.118-119.
- 4.33. Тимошенко В. Похід на Русь // Пам'ять століть. – 1997. - №3, 4, 5, 6. (про монголо-татарську навалу в XIII ст.).
- 4.34. Тригубенко Б. До проблеми культурних взаємин Польщі й Русі-України в X-XIV ст. // Відродження. – 1997. - №3. – С.33-34.
- 4.35. Укр. князі /галицький князь Лев Данилович/ // Київ. – 1991. - №4. – С.157-158.
- 4.36. Фіголь М. Давній галицький іконопис // Галичина. – 1997. - №1. – С.159-164.
- 4.37. Фіголь М. Дрібна кам'яна пластика стародавнього Галича // Нар. творчість та етнографія. – 1996. - №4. – С.92-94.
- 4.38. Хонігсман Я. Євреї в Галичині // Літопис Черв. Калини. – 1995. - №1-3. – С.46-47, 50. /про переселення євреїв у княжу добу/
- 4.39. Яценко Б.І. Розвиток державного устрою України-Русі наприкінці XII ст. /Проект Романа Мстиславича і "Слово о полку Ігоревім"/ // Укр. іст. журн. – 1997. - №3. – С.119-133.
- 5) **під польською владою /друга половина XIV ст. – 1772 р./**
- 5.1. Александрович В. Друкарня Перемиського Святотроїцького братства /1675-1683 рр./ // Пам'ятки України. – 1995. - №3. – С.125-129.
- 5.2. Біляков Г.Ф., Білякова О.Г. Берестейська унія в працях польських істориків XX ст. // Укр. іст. журн. – 1996. - №4. – С.34-40.
- 5.3. Будівський П. Народний герой укр. Карпат Олекса Довбуш // Нар. творчість та етнографія. – 1992. - №5-6. – С.68-76.
- 5.4. Гавришак І. Братства на Україні // Тернопіль. – 1991. – №2. – С.49-50.
- 5.5. Гошко Т. Львівська магдебурґія через призму рукописних джерел /XIV-XVIII ст./ // Україна в минулому. – К.; Львів, 1992. – Вип.11. – С.27-49
- 5.6. Гошко Ю. Коліска вікачів /Карпати XI-XIX ст./ // Літопис Черв. Калини. – 1995. - №1-3. – С.40-41.
- 5.7. Грабовецький В.В. Гуцульщина в період народно-визвольної війни 1648-1654 рр. // Гуцульська школа. – Яворів, 1995. - №1. – С.31-34.
- 5.8. Грабовецький В.В. Карпатське опришківство до початку XVIII століття // Гуцульська школа. – Яворів, 1994. - №2. – С.31-35.
- 5.9. Грабовецький В.В. Народний герой Гуцульщини Олекса Довбуш і його наступники. До 250-річчя загибелі ватажка опришків // Гуцульська школа. – Яворів, 1995. - №1. – С.26-30.
- 5.10. Гронський Й. Будні середньовічного Львова // Літопис Черв. Калини.-1991- №1,2,3.
- 5.11. Гроссман Ю.М. Львівські архіви доби феодалізму і деякі методи їх використання // Вісник Львівського університету. – Львів, 1992. – Вип.27. – С.115-122.
- 5.12. Гуньовський І.М. Картографічні матеріали в архівах Львова // Укр. іст. журн.- 1991.- № 3.- С.108-112.
- 5.13. Дашкевич Я. Єврейсько-укр. взаємини середини XVI – початку XX ст.: періоди рівноваги // Слово і час. - 1992.- № 9.- С.65-69.
- 5.14. Дашкевич Я. Україна на межі між Сходом і Заходом /XIV-XVIII ст./ // Записки НТШ. - Львів, 1991.- Т.ССХХII.- С.28-44.
- 5.15. Інкін В. Інститут співприсяжництва та громадські сільські суди в галицькій звичаєвій практиці XVI-XVIII ст. порівняно з Руською Правдою // Україна модерна. – 1996. - №1. – С.18-41.
- 5.16. Ісаєвич Я. Зв'язки братств із запор. козацтвом у XVII ст. // Київ. старовина.- 1992. - № 1.- С.7-11.
- 5.17. Ісаєвич Я. Освітній рух в Україні XVII ст.: східна традиція і західні впливи // Київ. старовина.- 1995.- № 1.- С. 2-9.
- 5.18. Ісаєвич Я.Д. Укр. культура в середньовіччі і на світанку нової доби // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1992. – Вип.1. – С.31-49.
- 5.19. Капраль М. Брати Рогатинці - старійшини Львівського Успенського братства // Україна в минулому. - К.; Львів, 1992.- Вип.11.- С.50-60.
- 5.20. Книш І. Орел Карпат. 24 серпня виповнюється 250 років загибелі легендарного ватажка опришків - Олекси Довбуша // Гуцульщина.- Верховина, 1995.- № 3.- С.15-16.
- 5.21. Коць-Григорчук Л. Нове про найдавніші зразки укр. іконопису // Нар. творчість та етнографія.- 1991.- № 4.- С.59-68.
- 5.22. Кривонос В.П. Львівсько-левантійська торгівля наприкінці XV - в сер. XVII ст. // Укр. іст. журн.- 1995.- № 1.- С.48-57.
- 5.23. Кривонос В.П. Торгова діяльність левантійських купців у Львові в XVI - першій половині XVII ст. // Вісник Львівського університету. – Львів, 1992. – Вип.27. – С.97-108.
- 5.24. Крикун М. Земські уряди на укр. землях у XV-XVIII ст. // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т.ССХХVIII. – С.65-122.
- 5.25. Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI віку // Львівські іст. праці: Джерела.- Львів, 1994.- Вип.2.- С.1-101.
- 5.26. Купчинський О. Перші датування документів за григоріанським календарем у державних установах України XVI ст. // Записки НТШ.- Львів, 1991.- Т.ССХХII.- С.256-269.
- 5.27. Любаченко В. Міжслов'янські культурні взаємини XVI-XVII ст. у науковій спадщині Івана Франка // Славистичні студії.- Львів, 1997.- Т.1.- С.112-117.
- 5.28. Мальчевський О. М. Формування політичної і правової ідеології укр. шляхти XV-XVII ст. // Вісник Львівського університету. -Львів, 1993.- Вип.31.- С.105-110.
- 5.29. Причини і наслідки Берестейської унії // Пам'ятки України. – 1992. – №2-3. – С.7-13, 110-112.
- 5.30. Пришляк В. До історії взаємин між західними і східними землями України за доби Гетьманщини // Україна в минулому. - К.; Львів, 1992.- Вип.1.- С.72-82.

- 5.31. Рева Л. Анфологони Львівського Ставропігійського братства... // Пам'ять століть. – 1997. - №4. – С.142-145.
- 5.32. Тимчак Я. Народні традиції військово-фізичної підготовки карпатських опришків (кінець XVII – перша пол. XVIII ст.) // Рідна школа. – 1997. - №12. – С.14-16.
- 5.33. Толочко П. Русь - Мала Русь - руський народ у другій половині XIII-XVII ст. // Київ. старовина. - 1993. - № 3. - С.3-14.
- 5.34. Фрис В. "Апостол" Івана Федорова і укр. рукописна книга // Записки ЛНБ ім. В. Стефаніка. – К., 1993. – Вип.1. – С.52-56.
- 5.35. Фрік Д.А. Мелентій Смотрицький і руське мовне питання // Записки НТШ.- Львів, 1992.- Т.СХХІV.- С.210-229.
- 5.36. Шевченко В. Кілька документальних свідчень про передумови запровадження Берестейської унії // Сучасність.- 1996. - № 12.- С.66-77.
- 5.37. Шевченко В. Православно-католицька полеміка та її вияви на теренах Русі-України /кінця X - 30-х років XV ст./ // Розбудова держави.- 1996. - № 9, 10, 12.
- 5.38. Шиян Р. Торгівля міст Руського і Белзького воеводств у XVI – першій половині XVII ст. // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т. ССХVІІІ. – С.123-159.
- 5.39. Шугаєва Л. Шкільна освіта України польсько-литовської доби // Історія в школі.- 1997.- № 8.- С.5-8.
- 5.40. Юрченко С. Роля мецената у виборі архітектурної програми. На прикладі хрещатих костелів України першої половини XVII ст. // Пам'ятки України.- 1993.- № 1-6.- С.44-48.
- 5.41. Яковенко Н. Здобутки і втрати Люблінської унії // Київ. старовина.- 1993.- №3.- С.77-85.
- 6) у складі Австрійської (Австро-Угорської) Імперії (1772-1918 рр.)**
- 6.1. Аруша О. Проблема консолідації національно-політичних сил укр. галицького суспільства у 90-х рр. XIX ст. // Молода нація. Альманах. – К.; 1996. – Вип.3.– С.198-212.
- 6.2. Арсенич П. Засновник "Січі" на Покутті // Дзвін.- 1992. - №3-4. - С.139-141. /про К.Трильовського/.
- 6.3. Батанко Т. Постать Анатолія Вахнянина на тлі галицького суспільно-політичного руху XIX ст. // Республіканець.- 1996.- №1-2.- С.43-47.
- 6.4. Благий В. Зв'язки між українськими та чеськими студентами вищих шкіл Австро-Угорщини на початку XX ст. // Славистичні студії. - Львів, 1997. - Т.1.- С.140-143.
- 6.5. Вальо М. "Руська трійця" і "Русалка Дністровая" у бібліографії // Дзвін.- 1997.- №2.- С.142-144.
- 6.6. Волдан А. "Австрійський слід" в укр. літературі на зламі століть // Слово і час. - 1995.- №1.- С.47-50.
- 6.7. Гирич І.Б. Організація М.С.Грушевський археологічної роботи у львівський період життя й діяльності /1894-1914 рр./ // Укр. іст. журн.- 1997.- №1.- С.72-86.
- 6.8. Гнатюк М. Безкомпромісна полеміка. До взаємин І.Франка з Іваном Верхратським // Дзвін.- 1996.- №8.- С.141-144.
- 6.9. Гнатюк М. У колі близьких і друзів. І.Франко у спогадах сучасників // Дзвін. – 1995. - №8. – С.136-147.
- 6.10. Головченко В. "Росія взагалі не лишила нам свободи вибору..." /До історії укр. суспільно-політичної думки напередодні Першої світової війни/ // Розбудова держави.- 1995.- №11.- С.46-52.
- 6.11. Гошуляк І. Речник самостійної України // Київ. старовина. –1996.- №2-3.- С.83-89. /Ю.Бачинський/.
- 6.12. Грицак Я. Й. До генези ідеї політичної самостійності України: /На основі аналізу історії "України ingredit"-и Юліана Бачинського// Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.- К., 1992.- Вип.1.- С.119-143.
- 6.13. Грицак Я. Іван Франко в еволюції укр. політичної думки // Сучасність.- 1994.- № 9.- С.114-126.
- 6.14. Грицак Я. "Молоді" радикали в суспільно-політичному житті Галичини // Записки НТШ.- Львів, 1991.- Т. ССХХІІ.- С.71-110.
- 6.15. Дем'ян Г. Маловідомі сторінки життя і наукової праці Михайла Зубрицького // Записки НТШ. - Львів, 1992.- Т.СХХХІІІ.- С.172-196.
- 6.16. Жерноклеєв О. Національна ідея "Молодого України" /1900-1903/ // Галичина.- 1997.- №1.- С.29-36.
- 6.17. Зворський С.Д. Від "Руської трійці" до "Прогресу": Боротьба галицької інтелігенції за розвиток укр. національної культури в 1830-х - 1860-х роках // Збірник статей аспірантів Київ. держ. інституту культури.- К., 1994.- С.40-54.
- 6.18. Зленко Г. Чи писав Іван Франко до газети "Іскра"? // Слово і час.- 1993.- №6.- С.51-54.
- 6.19. Ігнатюк В., Школяр В. У пошуках щастя: До 100-річчя перших укр. поселень у Канаді // Політика і час. – 1991. - №3. – С.83-88.
- 6.20. Канцедал Д. Варфоломій Копітар і Україна // Слово і час.- 1995.- №11-12.- С.52-57.
- 6.21. Капелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.- К., 1992.- Вип.1.- С.104-119. (у XIX-XX ст.).
- 6.22. Кармазіна М. Політична думка України на зламі століть: маловивчені аспекти національної ідентичності / Розбудова держави.- 1996.- №6.- С.23-28.
- 6.23. Кирчів Р. Сподвижник "Руської трійці" фольклорист Іван Бірецький // Записки НТШ.- Львів, 1992.- Т.СХХХІІІ.- С.45-62.
- 6.24. Кірхнер П. "Соціальна справедливість на ґрунті гуманного чуття /Леся Українка та І.Франко про утопію та державу// Слово і час.-1992.- №11.- С.64-67.
- 6.25. Комаринець Т. На світанку відродження // Дзвін.- 1991.- №1.- С.136-142. /про галицько-українське відродження кінця XVIII - першої половини XIX ст./.
- 6.26. Комаринець Т. Щоб народ не був німим... // Слово і час.- 1992.- № 2. - С.3-10. /про укр. національне відродження у Галичині першої половини XIX ст./.
- 6.27. Корбич Г. Біля витоків всеукр. видання /Діяльність редакторів часопису "Літературно-науковий Вісник" у Львові протягом 1898-1906 рр./ // Київ. старовина.- 1994.- № 2.- С.113-122.
- 6.28. Корбич Г. До історії "Літературно-наукового вісника" /Київ, 1907-1914 рр./ // Слово і час.- 1996.- №10.- С.39-45.
- 6.29. Коритко Р. Пострилі в університетських коридорах // Літопис Черв. Калини.- 1994.- №10-12.- С.25-29. /про вбивство А.Коцька/.
- 6.30. Красівський О.Я. Польсько-укр. стосунки в умовах зародження і розвитку партійно-політичної системи та зміцнення національно-політичного руху (90-і рр. XIX ст. – 1918 р.) // Студії політичного центру "Генеза", – Львів, 1997. - №1. – С.66-75.
- 6.31. Крип'якевич І. Історично-філософська секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894-1913 роках // Записки НТШ. - Львів, 1991.- Т.СХХХІІ.- С.392-411.
- 6.32. Криль М. Питання національної самобутності Галичини на Слов'янському з'їзді 1848 р. у Празі // Славистичні студії.-Львів, 1997. - Т.1.- С.132-138.
- 6.33. Лазарович М. Зародження укр. стрілецького руху в Галичині: причини й наслідки // Розбудова держави.- 1996.- №3. - С.53-58.
- 6.34. Лановик Б. ...Сумні оті і радісні дороги // Тернопіль.-1991.- №2.- С.51-53. /про емігр. рух/.
- 6.35. Лісна І. Становлення державності в Галичині в період Австро-Угорщини (економічний аспект) // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. /36. наук. статей викладачів юридичного факультету/. – Ів.-Франківськ, 1997. – Вип.1. – С.38-42.
- 6.36. Лозовий Е. Доля дзвонів у Галичині в роки I світової війни // Україна: наука і культура. – К., 1994. – Вип.28. – С.226-231.
- 6.37. Лозовий Е. Реквізіція дзвонів в церквах і костюлах Східної Галичини в роки I світової війни // Україна в минулому. –К.; Львів, 1993.- Вип.IV.- С.64-75.
- 6.38. Магочий П. Укр. національне відродження. Нова аналітична структура // Укр. іст. журн.- 1991.- №3.- С.97-107.
- 6.39. Макарчук С. Питання національного характеру Східної Галичини в укр.-польській полеміці кінця XIX - першої третини XX ст. // Республіканець.- 1995.- №1-2.- С.53-56.
- 6.40. Матвійшин В. Михайло Драгоманов і європеїзація літературного процесу в Галичині 70-90-х рр. XIX ст. // Галичина.- 1997.- №1.- С.118-124.
- 6.41. Мацькевич М. Державно-правові фактори відродження укр. мови в Галичині за часів Австрії в навчальному процесі // Джерела. – Ів.-Франківськ, 1997.- №2. - С.45-49.
- 6.42. Медвідь Ф. Іван Франко: "Ідеал національної самостійності" // Визв. шлях.- 1997.- №7.- С.815-820.
- 6.43. Медвідь Ф. Іван Франко: "Ідеал національної самостійності" // Розбудова держави.- 1996.- № 8.- С.33-36.
- 6.44. Михальський Ю. Польська справа: за чий рахунок? Укр.-польські взаємини в Галичині на початку XX ст. // Дзвін.- 1997.- №3. - С.96-97.
- 6.45. Михальський Ю. Укр.-польські стосунки в Галичині та селянський страйк 1902 року // Славистичні студії.- Львів, 1997.-Т.1.- С.144-147.
- 6.46. Мудрий М. Вибірчі кампанії до галицького сейму: суспільство, політика та міжнаціональні взаємини /60-70-ті рр. XIX ст./ // Республіканець.- 1995.- №1-2.- С.35-42.
- 6.47. Нахлік С. Слов'янські впливи на галицько-руське відродження 30-40-х років XIX ст. /літературознавчий аспект/ // Проблеми слов'янознавства. - Львів, 1996.- Вип.48.- С.82-90.
- 6.48. Онопрієнко В. Перша кафедра укр. історії // Київ. старовина. – 1994. – №4. – С.76-81.
- 6.49. Петрів Р. Сіль, гармати і папір... // Дзвін.- 1994.- №1.-С.106-111 /про промисловий розвиток Східної Галичини в першій половині XIX ст./.
- 6.50. Погребенник В. "Під Україною єднаємось прапором!" /Ідея державності в поезії зламу віків/ // Розбудова держави.- 1995.- №1. - С.46-49.
- 6.51. Рибак О. Перші жіночі організації у Східній Галичині і Північній Буковині // Україна в минулому. - К.; Львів, 1992.- Вип.1.- С.101-112.
- 6.52. Різник Л. Великий зрив // Дзвін.- 1994.- №6.- С.123-128. /про січовий рух на початку XX ст./.
- 6.53. Ровенчак І., Симутіна А. Перші етнічні карти укр. земель XIX ст. // Пам'ятки України.- 1992.- №1.- С.22-26.
- 6.54. Розумний Я. Маркіян Шашкевич - синонім національного відродження // Сучасність.- 1992.- №6.- С.138-143.
- 6.55. Сарбей В.Г. Етапи формування укр. національної самосвідомості /кінець XVIII - початок XX ст./ // Укр. іст. журн.- 1993.- №7-8. – С.3-16.
- 6.56. Сарбей В.Г. Становлення і консолідація нації та піднесення національного руху на Україні в другій пол. XIX ст. // Укр. іст. журн. – 1991. - №5. – С.3-16
- 6.57. Свідзинський А. Речники укр. незалежності на зламі століть // Розбудова держави.- 1997.- №4, 5 /про Ю.Бачинського і М.Міхновського/.
- 6.58. Сиволоб Ю.В., Солдатенко В.Ф. Передумови і зародження укр. національної ідеї // Укр. іст. журн.- 1994.- № 1.- С.72-81.
- 6.59. Стеблій Ф. Початки укр. національного руху в Галичині // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.- К., 1995. - Вип.2.- С.59-70.
- 6.60. Сухий О. Проблема укр. державності в діяльності західноукр. політичних партій /друга пол. XIX ст.-1918 р./ // Республіканець.- 1995.- №1-2.- С.48-52.
- 6.61. Трегуб М. Укр. студентське товариство у Львові другої пол. XIX – поч. XX ст. (Огляд архівних документів) // Записки ЛНБ ім. В. Стефаніка. – К., 1993. – Вип.1. – С.23-34.
- 6.62. Трофим'як Б. Фізичне виховання і спортивний рух у Зах. Україні /з початку 20-х років XIX ст. до 1939 р./ // Визв. шлях.-1997.- №6, 7.
- 6.63. Турій О. Національне і політичне полонофілство серед греко-католицького духовенства Галичини під час революції 1848-1849 років // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т. ССХVІІІ. – С.183-206.
- 6.64. Федорук Я. Національна ідея Богдана Хмельницького в укр. Історіографії XIX – 30-х років XX ст. // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т.СХХVІІІ. – С.160-182.
- 6.65. Химка І.-П. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772-1918 // Ковчег. 36. статей з церковної історії. – Львів, 1993. – Вип.1. – С.67-99.
- 6.66. Цвенгрош Г. За вільну й незалежну. Укр. питання у Швейцарії періоду першої світової війни // Дзвін.- 1992.- №3-4.- С.117-124.
- 6.67. Цвенгрош Г. Іван Франко і дискусії довкола Дмитра Бортнянського // Дзвін.- 1997.- № 5-6.- С.91-97.
- 6.68. Червак Б. Іван Франко як речник "реального націоналізму" // Розбудова держави.- 1995.- №2. – С.9-11.
- 6.69. Червак Б. "...Наперед українці, а потім соціал-демократи" /до національної ідеї Івана Франка/ // Розбудова держави.- 1993.- №6. - С.53-56.
- 6.70. Чернишенко Л. Про датування деяких поезій та перекладів І.Франка початку 1880-х рр. // Київ. старовина.- 1997.- № 6.- С.149-153.
- 6.71. Чорновол І. Галицька місія П. Куліша // Проблеми слов'янознавства. - Львів, 1996.- Вип.48.- С.32-44.
- 6.72. Чорновол І. Галицька шляхта і проект "Київського королівства" канцлера Отто Бісмарка // Сучасність.- 1997.- №2. - С.65-71.
- 6.73. Чорновол І. Поляки й українці в політиці Австро-Угорщини в другій половині 80-х років XIX ст. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.- К., 1995.- Вип.2.- С.71-81.
- 6.74. Шаповал Ю. "А все ж таки те саме "Діло". І.Франко - співробітник "Діла" // Дзвін.- 1994.- №8.- С.150-154.
- 6.75. Шумило Н. Сучасні голоси минулого // Слово і час.- 1996.-№8-9.- С.33-41. /про укр. феміністичний рух початку XX ст./.
- 6.76. Яртісь А.В. Греко-католицька церква і національно-культурне відродження в Галичині /кінець XVIII - перша половина XIX ст./ // Вісник Львівського університету.- Львів, 1993.- Вип.31.- С.87-92.
- 7) національно-визвольні змагання в 1914-1923 рр.**
- 7.1. Ададуров В. Політика Франції стосовно укр.-польського конфлікту за Східну Галичину в період з листопада 1918 по березень 1919 рр. // Україна в минулому. - К.; Львів, 1995.- Вип. VII. - С.18-32.
- 7.2. Верига В. Укр. Січові Стрільці // Вісті Комбатанта.- 1995.-№2.- С.47-53.
- 7.3. Веденєв Д. Інформаційно-пропагандистська діяльність "Союзу Визволення України" за кордоном /1914-1918 рр./ // Розбудова держави.- 1996.- №9.- С.52-54.
- 7.4. Генік М. Зрада Ради Амбасадорів // Літопис Черв. Калини. -1993.- №1-2.- С.10-12. (про східногалицьке питання в 1919-1923 рр.).
- 7.5. Герус О. Перші посланці укр. уряду в Канаді // Літопис Черв. Калини.- 1993.- №10-12.- С.64-65. /про посольство ЗУНР/.

- 7.6. Гордієнко В. Листопад. Сходження на Голгофу // Історія УГА // Літопис Черв. Калини.- 1991.- №1,2,3.
- 7.7. Гошуляк І.Л. Проблема соборності укр. земель у добу Центральної Ради // Укр. іст. журн.- 1997.- №3.- С.26-41.
- 7.8. Гроші Галревкому // Арх. України.- 1991.- №5-6.- С.92-95.
- 7.9. Дерев'яно С., Панчук А. ЗУНР в укр. історіографії // Укр. іст. журн.- 1995.- № 2.- С.28-36.
- 7.10. Думін О. Історія легіону Укр. Січових Стрільців. 1914-1918 // Дзвін.- 1991.- № 9,10,11,12; 1992.- № 1-2, 3-4, 5-6, 7-8; 1993.- №1, 2-3, 4-6.
- 7.11. Карпенко О.Ю. Листопадава 1918 р. національно-демократична революція на західноукр. землях // Укр. іст. журн.- 1993.- №1.-С.16-29.
- 7.12. Карпинець І. Панцирний поїзд Ч.2. // Дзвін.- 1994.- №6.- С.132-136. /з історії укр.-польської війни/.
- 7.13. Коваленко А. Січові Стрільці в укр. революції // Наука і суспільство.- 1992.- №1.- С.18-22.
- 7.14. Колячук О. Українці в таборах Перемишля /1918-1921 рр./ // Пам'ятки України.- 1995.- №3.- С.112-117.
- 7.15. Коритко Р. Командант легіону // Літопис Черв. Калини.- 1991.- №4.- С.46-49. /про М.Галуцинського/.
- 7.16. Красівський О.Я. Проблема Східної Галичини на Паризькій мирній конференції 1919-1920 рр. в контексті польської зовнішньої політики // Наук. записки Інституту національних відносин і політології. Серія: політологія і етнологія. – К., 1997. – С.50-56.
- 7.17. Кугутяк М. Галицькі українці в боротьбі за державну незалежність у 1920-1923 роках // Галичина.- 1997.- №1; 1998.- №1.
- 7.18. Кульчицький С. Лінія Керзона в історичній долі укр. народу // Наука і суспільство.- 1991.- № 11- С.6-13. охоплює період до 1940-х рр./.
- 7.19. Луців Л. Чи був більшовицький бунт у Дрогобиці? // Літопис Черв. Калини.- 1994.- №4-6.- С.38-41. /про дрогобицьке повстання в 1919 р./.
- 7.20. Павлюк О. Від злуки до розриву. Взаємини урядів УНР і ЗУНР у 1919 році // Наука і суспільство.- 1994.- №4-6, 7-8.
- 7.21. Павлюк О. Зовнішня політика ЗУНР // Київ. старовина.- 1997.- №3-4.- С.114-138.
- 7.22. Павлюк О. ЗУНР і політика Угорщини // Україна в минулому.- К.; Львів, 1995.- Вип. VII.- С.33-44.
- 7.23. Піпаш В. Гуцульська Республіка - предтеча Карпатської України // Розбудова держави.- 1995.- №7-8.- С.21-24.
- 7.24. Правдюк О. Січові стрільці в піснях і в реальній дійсності // Нар. творчість та етнографія.- 1991.- №3.- С.3-10.
- 7.25. Пресвіт О. Василь Вишиваний /Вільгельм Габсбург/ - полковник УСС // Вісті Комбатанта.- 1994.- №1.- С.86-93.
- 7.26. Семененко В.І. Укр. питання на тлі світової політики (1917-1919 рр.) // Вісник Харківського університету: історія України. – Харків, 1996. – Вип.1. – С.92-108.
- 7.27. Солдатенко В.Ф. Проблема класово-і національно-політичних сил у концепції укр. революції // Укр. іст. журн.- 1997.- № 5, 6.
- 7.28. Стеблій Ф. Іван Карпинець - історик збройних сил ЗУНР // Дзвін.- 1994.- №6.- С.129-131.
- 7.29. Тищик Б. У вогні війни галичани будували державу // Дзвін.- 1994.- №11-12.- С.114-117. /з історії ЗУНР/.
- 7.30. Ходак І. Дмитро Вітовський - провідник листопадового чину // Літопис Черв. Калини.- 1991.- №2.- С.45-49.
- 7.31. Ходак І. Соборна Україна. Плекання і реалізація соборності України на терені Східної Галичини /1918-1919 рр./ // Літопис Черв. Калини.- 1992.- №10-12.- С.5-7, 9.
- 7.32. Цвенгрош Г. Рим і Україна. Апостольський престол і митрополит А.Шептицький у 1918-1919 рр.// Дзвін.- 1992.- №5-6.- С.107-113.
- 7.33. Чоповський В. Культурно-освітня діяльність Укр. Січових Стрільців // Нар. творчість та етнографія.- 1992.- №3.- С.8-18.
- 7.34. Чорномаз Й.Ш. Укр. політичні партії і перша світова війна // Вісник Харківського університету: історія України. – Харків, 1996. – Вип.1. – С.70-78.
- 7.35. Яневський Д. Важкий шлях до свободи. З історії нашої укр. революції... // Наука і суспільство.- 1992.- № 2, 3
- 7.36. Яшан В. Похід з'єднань УГА на Закарпаття // Літопис Черв. Калини.- 1996.- №1-6.- С.395-400

8) міжвоєнний період /1918-1939 рр./.

- 8.1. Андрухів І. Католицька акція та її виховний вплив на укр. молодь Галичини // Джерела.- Ів.-Франківськ, 1997.- №2.- С.36-42.
- 8.2. Білавич Г.В. Укр. педагогічне товариство "Рідна школа" і розвиток національної освіти в Галичині // Педагогіка і психологія.- 1994.- №3.- С.119-126.
- 8.3. Бурковська І. Проблема польсько-українського політичного компромісу в діяльності УНДО /1925-1935/ // Розбудова держави.-1997.- №1.- С.26-33.
- 8.4. Вегеш М. Солідарність українців Східної Галичини з національно-визвольною боротьбою закарпатських українців /1938-1939/ // Сучасність.- 1995.- №2.- С.84-90.
- 8.5. Вегеш М. Укр. преса Східної Галичини про Карпатську Україну. 1938-1939 рр. // Дзвін.- 1994.- №10.- С.131-137.
- 8.6. Вільчинський Ю. Політична філософія Д.Донцова // Укр. проблеми.- 1994.- №2.- С.13-16.
- 8.7. Генік М. Проблема автономії західноукр. земель у 1921-1922 рр.// Проблеми слов'янознавства.- Львів, 1996.- Вип.49.- С.87-90.
- 8.8. Генік М. Укр. питання в політичних концепціях польських правоцентристських партій /1918-1920/ // Галичина.- 1997.- № 1.-С.37-44.
- 8.9. Головчанська У. Діяльність гуртка "Пласт" в Галичині // Наук. записки Ів.-Франківського краєзнавчого музею.- Ів.-Франківськ, 1993.- Вип.1.- С.35-45.
- 8.10. Головчанська У. Діяльність товариства "Союз українців" в Галичині // Наук. записки Ів.-Франківського краєзнавчого музею.-Ів.-Франківськ, 1993.- Вип.2.- С.15-19.
- 8.11. Головчанська У. Діяльність товариства "Союзу українців" на Гуцульщині // Наук. записки Ів.-Франківського краєзнавчого музею.- Ів.-Франківськ, 1996.- Вип.3.- С.42-45.
- 8.12. Городинський З. Від основоположного І-го Конгресу укр. націоналістів - до сьогодні // Розбудова держави.- 1992.- №7.-С.12-17.
- 8.13. Зайцев О. Націоналізм і національна демократія: витоки конфлікту /1920-1930-і рр./ // Сучасність.- 1994.- №2.- С.70-76.
- 8.14. Зайцев О.Ю. Представники укр. політичних партій Західної України в парламенті Польщі /1922-1939 рр./ // Укр. іст. журн.- 1993.- №1.- С.72-84.
- 8.15. Зашкілляк Л. Укр.-польське порозуміння 1935 р. /за матеріалами архіву Я.С.Лося/ // Проблеми слов'янознавства.- Львів, 1996.- Вип.48.- С. 62-72.
- 8.16. Зашкілляк Л. Укр.-польські стосунки у ХХ ст.: традиції та сучасність // Проблеми слов'янознавства.- Львів, 1996.-Вип.49.- С.71-76.
- 8.17. Злепко Д. Укр. питання у 1938-1939 роках і Третій райх // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т. ССХХVIII. – С.249-308.
- 8.18. Зозуляк Р. Літературне життя Західної України на сторінках газети "Діло" /чверть ХХ ст./ // Джерела.- Ів.-Франківськ, 1997.- №3.- С.17-22.
- 8.19. Іваник О. Кристалізація національно-державного ідеалу /За матеріалами Конгресу укр. націоналістів 1929 р. / // Воля і Батьківщина.- 1996.- №3.- С.93-98.
- 8.20. Калина В. Аграрне перенаселення і еміграція із Західної України у міжвоєнний період /20-30-і роки ХХ ст. // Наук. записки Ів.-Франківського краєзнавчого музею.- Ів.-Франківськ, 1996.- Вип.3.- С. 51-59.
- 8.21. Кислий В.М. Освіта на Західній Україні у 20-30-х роках ХХ ст. //Арх. України.- 1991.- №4.- С.24-28.

- 8.22. Кондратюк О. Аграрне питання в програмних документах та діяльності укр. націоналістичних політичних партій Західної України в 1919-1939 рр. // Республіканець.- 1994.- №3.- С.66-71.
- 8.23. Кондратюк О. Аграрні програмні засади ОУН /1929-1939 рр. / // Розбудова держави.- 1997.- №3.- С.58-60.
- 8.24. Кондратюк О. Програмні засади та діяльність УСРП /1926-1939 рр./ // Вісник Львівського університету.- Львів, 1995.- Вип.30.- С.74-81.
- 8.25. Кузьмінець О.В., Цепенда І. Є. Товариство "Рідна школа" в Галичині /20-30-ті рр. ХХ ст. / // Укр. іст. журн.- 1993.- № 10.- С.41-47.
- 8.26. Лазечко П. З історії створення та діяльності Укр. таємного університету у Львові /1921-1925 рр./ // Укр. іст. журн.- 1995.- №1.- С.64-71.
- 8.27. Лазечко П. Таємний університет // Літопис. Черв. Калини. – 1995.- №4-6.- С.14-16. /у Львові/.
- 8.28. Москалюк М. Проблема цілібату в християнсько-суспільному житті Галичини 20-х - 30-х років ХХ ст. // Галичина.- 1997.- № 1.- С.58-62.
- 8.29. Мухіна М.Ю. Галревком і галичани. До питання про місце інтелігенції в суспільному житті України 1920-1930 рр. // Укр. археографічний щорічник.- К., 1992.- Вип.1.- Т.4.- С.383-400. (у додатку подано документи).
- 8.30. Оренчук В. Націоналістичний рух у міжвоєнному періоді // Визв. шлях.- 1997.- №5.- С.601-612.
- 8.31. Осадний Г., Ляпін О. Таємний університет. Такий унікальний навчальний заклад був у 20-х роках у Львові // Наука і суспільство.- 1993.- №5-6.- С.12-13.
- 8.32. Павлюк О.В. Радянське втручання в міжвоєнну ситуацію: переконання чи вимушеність? // Укр. іст. журн.- 1997.- № 3, 4.
- 8.33. Пахаренко В. Віті єдиного древа. Мости єднання між Україною Східною і Західною у І-й половині ХХ віку // Дзвін.- 1991.- №12.- С.81-93.
- 8.34. Перевезій В. Виховна діяльність Укр. греко-католицької церкви в 20-30-х роках ХХ ст. // Укр. релігієзнавство.- 1997.- №6.- С.26-32.
- 8.35. Перевезій В. Греко-католицька церква та просвітницький рух українців Галичини в 20-30-ті роки ХХ ст. // Наук. записки Інституту національних відносин і політології НАН України. – К., 1997. – Вип.2. – С.57-63.
- 8.36. Редліх С. Єврейсько-укр. стосунки в міжвоєнній Польщі у висвітленні укр. преси // Сучасність.- 1992.- №8.- С.76-88.
- 8.37. Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина і доля західноукр. інтелігенції /20-ті-40-ві роки ХХ ст./ // Укр. іст. журн.- 1991.- №1,2,3,4,5,6,7.
- 8.38. Смолей В. Польська аграрна колонізація Східної Галичини і Західної Волині /1919-1939 рр./ // Наук. збірник історичного факультету Тернопільського держ. педагогічного інституту. – Тернопіль, 1995. – Вип.11, част.1. – С.74-79.
- 8.39. Соляр І. Спроби консолідації національно-державницьких сил Західної України у 1923-1925 рр. // Україна в минулому.- К.; Львів, 1994. – Вип. V.- С.123-132.
- 8.40. Стерчо П. Урядова координація операцій мадярських і польських терористів у Карпатській Україні в 1938-1939 рр. // Державність.- 1995.- №1.- С.15-24.
- 8.41. Ступарик Б. Діяльність "Рідної школи" в міжвоєнну добу // Джерела.- Ів.-Франківськ, 1996.- №4.- С.24-37.
- 8.42. Тарнавський О. Галичина й українізація // Дзвін.- 1995.- № 11.- С.103-109.
- 8.43. Храбтин Н. Антифашистський конгрес працівників культури у Львові в 1935 році в історіографії // Наук. записки Ів.-Франківського краєзнавчого музею.- Ів.-Франківськ, 1996.- Вип.3.- С.46-51. /з додатками/.
- 8.44. Чоповський В. Пацифікація // Дзвін.- 1991.- №10.- С.80-82.
- 8.45. Чоповський В. Прокляття на вас, комуно-московські каїни ХХ ст. До 60-річчя голодомору в Україні // Державність.- 1993.- №2.- С.7-11.
- 8.46. Чугуєнко М. До питання про спрямованість суспільно-політичних поглядів Д.Донцова // Укр. проблеми.- 1994.- №1.- С.74-78.
- 8.47. Швагуляк М.М. Західноукр. суспільність напередодні та під час нім.-польської війни 1939 р. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.- К., 1992. – Вип.1. – С.143-172.
- 8.48. Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодня Другої світової війни (3 історії Контактного Комітету. 1937-1939 роки) // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т. ССХХVIII. – С.207-248.
- 8.49. Швагуляк М. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблема політичної консолідації укр. національного руху Галичини /1919-1939 рр./ // Сучасність.- 1994.- №2.- С.77-82.
- 8.50. Швагуляк М. Польсько-укр. конфронтація на зламі 20-30-х років ХХ ст.: проблеми історіографії // Проблеми слов'янознавства.-Львів, 1996.- Вип.48.- С.53-62.
- 8.51. Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. // Записки НТШ.- Львів, 1991.- Т.ССХХII.- С.111-145.

9) в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.)

- 9.1. Андрухів І. Більшовицькі репресії на теренах Західної України: 1939-1941 рр. // Розбудова держави.- 1995.- №12.- С.47-50.
- 9.2. Бондарев Є.О., Романов С.Г. Боротьба з нім.-фашистською окупацією України в період Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) // Вісник Харківського університету: історія України. – Харків, 1996. – Вип.1. – С.237-251.
- 9.3. Гордієнко В. Нар. збори Західної України: воля народу чи політичний фарс радянського уряду // Воля і Батьківщина.- 1997.- №2.- С.72-77.
- 9.4. Гриневич В. Боротьба Червоної армії з курганами-пам'ятниками в Західній Україні в 1944 р. // Розбудова держави.- 1997.- № 4.- С.47-49.
- 9.5. Камінський М. Через трагедію до порозуміння. Укр.-польська угода про переселення від 9 вересня 1944 року: позиції і цілі сторін // Дзвін.- 1997.- №5-6.- С.86-90.
- 9.6. Ковалюк В.Р. Західна Україна на початку другої світової війни // Укр. іст. журн.- 1991.- №9.- С.30-42.
- 9.7. Ковалюк В.Р. Культурологічні та духовні аспекти "радянської" Західної України /вересень 1939 - червень 1941 рр./ // Укр. іст. журн.- 1993.- №2-3.- С.3-17.
- 9.8. Косик В. Німеччина і Акт 30 червня 1941 р. // Літопис Черв. Калини.- 1993.- №5-6.- С.17-21.
- 9.9. Кравчук А. Соціальне вчення і діяльність митрополита Андрея Шептицького (Вересень 1939 – червень 1941 років) // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т. ССХХVIII. – С.309-342.
- 9.10. Лизанчук В. "Національна держава розбудовується щоденною працею..." // Дзвін.- 1996.- №4.- С.100-107. /про газету "Станіславське слово" в 1941-1944 рр./.
- 9.11. Лизанчук В. Оздоровлюймо хворі людські душі // Дзвін.- 1995.-№5.- С.95-100. /про газету "Укр. слово" м.Станіслав, 1941-1942 рр./.
- 9.12. Лизанчук В. "Працюємо не для чужинця..." // Дзвін.- 1994.-№5.- С.99-102. /про газету "Самостійна Україна" м.Станіслав, 1941 р./.
- 9.13. Реєнт О., Лисенко О. Від конфронтації до "мирного співіснування". (Більшовицький режим і церква в Україні в роки другої світової війни) // Рідна школа. – 1997.- №5.- С.28-32.
- 9.14. Рекотов П.В. Органи управління на окупованій території України /1941-1944 рр./ // Укр. іст. журн.- 1997.- №3.- С.90-101.
- 9.15. Сілецький В. До питання про характер війни 1941-1945 рр.// Визв. шлях.-1996.- № 7.- С.788-797.

- 10) післявоєнний період (1945 р. – друга половина ХХ ст.)
- 10.1. Баран В. Влада і церква: з історії взаємин у 1945-1965 роках // Сучасність.- 1995.- №5.- С.113-128.
- 10.2. Боцюрків Б. Укр. Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946-1989) // Ковчег. 36. статей з церковної історії. – Львів, 1993. – Вип.1. – С.113-152.
- 10.3. Бурковський І. Національні процеси в СРСР післясталінської епохи // Розбудова держави.- 1997. - №5.- С.5-15.
- 10.4. Ваврух М. Як тільки настала "відлига". Мистецьке життя Львова 60-х років // Дзвін.- 1996.- №10-12.- С.150-153
- 10.5. Герогова С.В., Марусик Т.В. Розвиток вищої освіти в західному регіоні України /друга половина 40-х - перша половина 50-х рр. ХХ ст./ // Укр. іст. журн.- 1997.- №3.- С.101-108.
- 10.6. Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його Львівською школою за радянських часів // Воля і Батьківщина. – 1996. - №3. – С.53-91.
- 10.7. Дашкевич Я. Як нищили незнищенне // Дзвін.- 1991.- №8.- С.114-119. /про долю Бібліотеки НТШ у радянські часи/.
- 10.8. Завадка Б. Підсумки національно-визвольної боротьби укр. народу в 1940-1950 роках // Державність.- 1993.- №1.- С.40-43.
- 10.9. Завалень Є. Про охорону пам'яток церковної архітектури Перемищини після 1947 р. // Пам'ятки України.- 1995.- №3.- С.130-132.
- 10.10. Зайцев Ю. Ідея і чин Укр. Національного Фронту // Воля і Батьківщина- 1997 - №2.- С.26-34.
- 10.11. Крушельницька Л. Пам'яті - найбільша цінність України // Воля і Батьківщина.- 1996.- №4.- С.67-72. /про вилучення книг з ЛНБ ім.В.Стефаніка/.
- 10.12. Кульчицький С.В. Державотворчий процес в Україні (підсумки першого п'ятиріччя) // Укр. іст. журн. – 1996. - №6. – С.69-78.
- 10.13. Кульчицький С.В. Новітня історія України // Укр. іст. журн. – 1991. - № 10, 12.
- 10.14. Лисяк-Рудницький І. Напрями укр. політичної думки // Записки НТШ.- Львів, 1991.- Т.СХХІІ.- С.45-70. /про розвиток укр. політичних ідей в ХІХ і ХХ ст./.
- 10.15. Литвин В.М., Слюсаренко А.Г. На політичній арені України (90-і рр.). Роздуми істориків // Укр. іст. журн. – 1994. - №1, 2-3.
- 10.16. Лісова Н. Як у Микитинцях рятували церкву // Пам'ятки України. – 1992. – №2-3 – С.23-26
- 10.17. Макарчук С. Згуба Лемківщини як злочин проти укр. народу і польської держави // Республіканець - 1995.- №1-2.- С.25-28.
- 10.18. Поліковський М. Вбивства, насильства та грабежі московських окупантів в Галичині у післявоєнні роки // Державність.-1993.- №1.- С.43-46.
- 10.19. Поліковський М. Окупаційний сталінський режим у Західній Україні після вигнання німецьких загарбників // Розбудова держави –1994. - №4.- С.42-49.
- 10.20. Романцов В.О. Деякі актуальні аспекти демографічної ситуації в Україні у 1945-1990 рр. // Укр. іст. журн. – 1992. – №10-11. – С.34-46.
- 10.21. Романюк М. Міграції населення Галичини за 1960-1995 роки // Галичина - 1997. - №1. - С.165-171.
- 10.22. Русначенко А.М. Укр. національний фронт - підпільна група 1960-х рр. // Укр. іст. журн.- 1997.- №4.- С.81-94.
- 10.23. Сворак С.Д. Освіта на західноукр. землях у повоєнний період // Укр. іст. журн.- 1997.- №2.- С.28-42.
- 10.24. "Страшніше було б не прийняти цей хрест" // Слово і час.- 1992.- №3.- С.56-61. /інтерв'ю з Мирославом-Іваном кардиналом Любачівським про Й.Сліпого/.
- 10.25. Тарахан-Береза З. Самоспалення в ім'я життя // Дзвін.- 1995.- №3.- С.127-128. /О. Гіркава в 1978 р. у Каневі/.
- 10.26. Терлюк І. Приїхав росіянин до Львова... // Дзвін.- 1994 - №9.- С.111-115. /демографія/.
- 10.27. Щерба Г. До подій на Лемківщині в 40-х роках ХХ ст. // Воля і Батьківщина.- 1996.- №3.- С.98-105.
- 11) діяльність ОУН-УПА
- 11.1. Боляновський А. Переговори УПА з угорською армією /кін. 1943 – поч. 1944 рр. / // Україна в минулому. – К.; Львів, 1995. – Вип. VII. – С.52-59.
- 11.2. Верига В. Згинули від фашистської кулі // Дзвін.- 1991.- №9.- С.104-110.
- 11.3. Верига В. Полковник Віктор Малець // Розбудова держави.-1996.- №10.- С.43-47.
- 11.4. Виговський М., Кучер В. Закерзоння // Київ. старовина.- 1994.- №1.-С.94-102.
- 11.5. Вовк О.Д. До питання утворення УПА під проводом ОУНСД // Арх. України.- 1995.- №1-3.- С.53-69.
- 11.6. Голубенко І. Коли ми вмирили, нам дзвонили не грали. ОУН-УПА у боротьбі за державність України /1942-1953 рр./ // Дзвін.-1993.- №2-3, 4-6, 7-9; 1994.- №6.
- 11.7. Дашкевич Я. Чи відкриються невідомі сторінки історії УПА? // Сучасність.- 1992.- №11.- С.65-68.
- 11.8. Дашкевич Я. Штрихи до політичного портрету Романа Шухевича. Есе // Україна в минулому.-К.; Львів, 1995.- Вип.VII.- С.60-66.
- 11.9. Дем'ян Г. Сколівщина у повстанському русі ОУН і УПА 1940-1960-х років // Воля і Батьківщина. – 1995. - №1; 1996. - №1,2.
- 11.10. Держалюк М. Взаємини УПА з угорськими військами у 1944 р. // Пам'ять століть. – 1997. - №1. – С.138-142.
- 11.11. Дубас М. "... Наших маршів упертих нічим не здолати" // Воля і Батьківщина.- 1996.- №3.- С.120-127. /про учасника УПА поета П.Василенка-Волоша/.
- 11.12. Іваник О. Степан Бандера про парадокси націонал-комунізму // Воля і Батьківщина. – 1996. - №1. - С.16-21.
- 11.13. Іваничук Є. Яблунівські криниці. Хроніка розкопок жертв комуністичного терору // Дзвін.- 1992.- №7-8.- С.89-101.
- 11.14. Камінський А. Соціологічне тло конфліктних ситуацій в організованому націоналістичному русі // Сучасність. – 1992. - №7. – С.38-42.
- 11.15. Ковалевський З. Польське питання у воєнній стратегії УПА // Україна: наука і культура. – К., 1993. – Вип.26-27. – С.200-232.
- 11.16. Коваль М.В. ОУН-УПА: між "третім рейхом" і сталінським тоталітаризмом // Укр. іст. журн.- 1994.- №2-3.- С.94-102.
- 11.17. Коритко Р. Сотенний УПА // Літопис Черв. Калини.- 1994.- №7-9.- С.51-54. /про К.Патера/.
- 11.18. Косик В. УПА /Короткий іст. огляд. 1941-1944 рр./ // Літопис Черв. Калини.- 1992.- №4-5, 6-7, 8-9.
- 11.19. Кралюк П. Основні стереотипи пропаганди УПА повоєнного періоду // Розбудова держави. – 1997. - №1. – С.21-22.
- 11.20. Кузьо Т. ОУН в Україні, Дмитро Донцов і закордонна частина ОУН // Сучасність.- 1992.- №12.- С.33-39.
- 11.21. Ленкавський С. Вбивство Степана Бандери // Дзвін.- 1992.- № 1-2, 3-4, 5-6.
- 11.22. Мотика Г. Підступ і зрада // Літопис Черв. Калини.- 1996.- №1-6.- С.426-427. /про боротьбу НКВС проти ОУН-УПА/.
- 11.23. Панчук М. Життя і чин Люби Гайової-Руті /1923-1954/ // Воля і Батьківщина.- 1996.- №1.- С.72-76.
- 11.24. Покальчук Ю. Бандера, Лебідь та інші: Погляд на історію ОУН-УПА // Київ.- 1991. - №1. - С.94-114.
- 11.25. Покотило В. Лицарі золотого тризуба // Слово і час.- 1992.- №9. – С.51-58.
- 11.26. Потічний П. Політична думка укр. підлілля. 1943-1951 // Сучасність.- 1997.- №1.- С.80-88.
- 11.27. Потічний П. УПА та німецька адміністрація // Сучасність. – 1993. - №12. – С.67-77.
- 11.28. Прокоп М. П'ятдесят років УГВР // Сучасність.- 1994.- №10.- С. 49-58.
- 11.29. Сенік В. Герой, повстанець і поет // Державність.- 1993.- №1.- С.46-47. /про М.Дяченка/.
- 11.30. Стецько Я. Два революції. З приводу героїської смерті ген. Тараса Чупринки // Дзвін. – 1994. - №6. – С.110-113.
- 11.31. Червак Б. Микола Сціборський – ідеолог, теоретик, мислитель // Розбудова держави. – 1993. - №11. – С.17-19.
- 12) з історії населених пунктів
- 12.1. Апостол О., Гасай Є. Ласківці: тут сторінки із літопису села // Тернопіль.- 1993.- №2.- С.31-33.
- 12.2. Арсенич П. Шляхами Івана Франка на Гуцульщині // Гуцульщина.- Верховина, 1993. - № 8-9.- С.8-9.
- 12.3. Базалінський А. Могила в яблуневому саду // Тернопіль.- 1991.- №2.- С.60-61. /про єврейську гробову м.Чорткова/.
- 12.4. Бастюк Б. Солигора: хроніка галицького села // Тернопіль.- 1991.- № 3-4; 1992. - № 2-4; 1993.- №1,2.
- 12.5. Бідочко М. Стрий // Наука і суспільство.- 1991.- №3.- С.71-72.
- 12.6. Буцко М. З глибин століть // Дзвін.- 1994.- № 2-3.- С.146-147. /с. Тартаків Сокальського р-ну/.
- 12.7. Буцко М. Містечко над Солокією // Дзвін.- 1994.- №1.- С.112-114. /м.Угнів Сокальського р-ну/.
- 12.8. Вардзарук Л. Етнографічні межі Гуцульщини // Гуцульщина.- Верховина, 1994.- №3-5.- С.27-28.
- 12.9. Войтович Л. Місто над Дністром // Літопис Черв. Калини.- 1992.- №6-7.- С.46-51. /м.Миколаїв Львівської області/.
- 12.10. Гнатюк В. Товстенке. Єго лад і звичаї // Нар. творчість та етнографія.- 1993.- №2.- С.72-77. /с.Товстенке Гусятинського повіту; з післямовою Л. Артюх/.
- 12.11. Губ'як В. Відроджуймо нашу славу (До 900-річчя від дня заснування Теревовлі) // Рідна школа. – 1997. - №7-8. - С.23-24.
- 12.12. Заброварний С. Сторінки укр. історії Перемишля і Надсяння // Пам'ятки України.- 1995.- №3.- С.100-112.
- 12.13. Качан В. Опішня // Дзвін. – 1991. - №10. – С.15-79.
- 12.14. Кордуба І. Тернопіль // Тернопіль.- 1993.- №2.- С.29-31.
- 12.15. Кравцов С. Містобудівельна історія Бродів та Гійом Левассер де Боплан // Україна в минулому. - К.; Львів, 1993. – Вип.IV. - С.31-39.
- 12.16. Крип'якевич І. З історії Жовкви // Літопис Черв. Калини.- 1992.- №2-3. – С.42-49.
- 12.17. Лелеша І. Галич на Дністрі // Наука і суспільство.- 1991.- №10. - С.41-43.
- 12.18. Набитович Г., Набитович І. Найменування стародавнього Жидачева // Дзвін.- 1994.- №4.- С.127-128.
- 12.19. Петегірич В. Середньовічний Львів, відкритий археологами // Дзвін.- 1995.- №4.- С.130-135.
- 12.20. Петегірич В., Филипчук М. Город під Золотим Левом. 1086-1242 // Літопис Черв. Калини.- 1993.- №3-4.- С.39-42.
- 12.21. Пушик С.Г. Княздвір на Гуцульщині // Укр. іст. журн.- 1992.- №4.- С.109-111.
- 12.22. Саган І. Між чотирьох мостів // Дзвін.- 1994.- №5.- С.118-119. /м.Мостиська/.
- 12.23. Січинський В. Город під знаком ведмеда // Літопис Черв. Калини // Дзвін.- 1996.- № 7-9. – С.321-326. (м.Перемишль).
- 12.24. Созанський І. Вільне місто Броди // Літопис Черв. Калини. - 1994.- №10-12.- С.39-44.
- 12.25. Чобіт Д. Підгірці // Пам'ятки України.- 1996.- №2.- С.19-25.
- 13) етнографія і фольклористика
- 13.1. Арсенич П. Гуцульщина у збірках музеїв // Гуцульщина - Верховина, 1995.-№2.- С.38-40.
- 13.2. Арсенич П. Етнографічна діяльність на Гуцульщині народних учителів // Гуцульська школа.- Яворів, 1995.- №2.- С.13-15.
- 13.3. Арсенич П. Фольклорно-етнографічна діяльність Заклинських на Гуцульщині // Нар. творчість та етнографія.- 1993.- №4.- С.3-8.
- 13.4. Барна В., Бурдяк М. Лемківський Великдень // Тернопіль.- 1991.- Дод. №1.- С.17-19.
- 13.5. Бетехтіна Т. Бондарний посуд жителів укр. Карпат /кін. ХІХ –поч. ХХ ст./ // Нар. творчість та етнографія - 1991.- №4.-С.13-20.
- 13.6. Боньковська С. Художні традиції гуцульського мосяжництва // Записки НТШ.- Львів, 1992.- Т.СХХІІІ.- С.115-126
- 13.7. Возняк М. Галицькі казки в запису початку 30-х років ХІХ ст. // Записки НТШ.- Львів, 1992.- Т.СХХІІІ.- С.233-270
- 13.8. Гвоздевич С. Бондарство на Бойківщині кінця ХІХ - початку ХХ ст. // Нар. творчість та етнографія.- 1992.- №3.- С.18-24.
- 13.9. Глушко М. Етнографія бойківського лісослав'я // Записки НТШ.- Львів, 1992. – Т.СХХІІІ.- С.155-171.
- 13.10. Гонтар Т. Етнографічні колекції Музею НТШ // Записки НТШ.- Львів, 1992.- Т.СХХІІІ.- С.417-427.
- 13.11. Грицик М. Остап Терлецький і народна творчість // Нар. творчість та етнографія.- 1995.- №4-6.- С.19-23.
- 13.12. Дашкевич Я. Східня Галичина: етнічні відносини, національні міти і менталітети // Визв. шлях.- 1996.- №7.- С.860-874.
- 13.13. Дем'ян Г. Книжкові видання укр. повстанських пісень // Нар. творчість та етнографія.- 1996.- №5-6.- С.9-18.
- 13.14. Дем'ян Г. Степан Бандера в укр. пісенному фольклорі // Воля і Батьківщина.- 1996.- №4.- С.94-99.
- 13.15. З минулого ярославських церков // Пам'ятки України.- 1995.- №3.- С.134-137.
- 13.16. Карпенко С. Укр. громадські звичаї як риса національної культури // Наук. записки Ів.-Франківського краєзнавчого музею.- Ів.-Франківськ,1996.- Вип.3.- С.79-81.
- 13.17. Качан В. З когорти етнографів /На берегах творчої біографії В.Шухевича/ // Нар. творчість та етнографія.- 1993.- №3.- С.3-8.
- 13.18. Кирчів Р. Давне бойківське село /Етнографічний документ з архіву І.Франка/ // Нар. творчість та етнографія.- 1993.- №3.- С.70-74.
- 13.19. Кирчів Р. Фольклорна спадщина Григорія Ількевича // Нар. творчість та етнографія.- 1991.- №1.- С.22-33.
- 13.20. Кобиліох В. Гуцульщина в санскриті // Дзвін.- 1996.- №10-12.- С.105-108. /про походження назв Гуцульщини/.
- 13.21. Крамар Р. Повстанські похідні пісні /За матеріалами Західного Поділля/ // Нар. творчість та етнографія.- 1995.- №4-6.- С.60-65.
- 13.22. Лавренюк В. Школа народознавства Павла Жолтовського. З досвіду експедиційного вивчення народного мистецтва Тернопільщини // Нар. творчість та етнографія.- 1997.- №2-3.- С.85-91.
- 13.23. Миронець Н. Пісні і вірші з-під арешту /поезія військовиків УПА/ // Розбудова держави.- 1995.- №4.- С.47-51.
- 13.24. Моздир М. Архаїчні знаки // Нар. творчість та етнографія. - 1991.- №4. - С.20-23. (про надгробки).
- 13.25. Мороз М. Етнографічна діяльність Раймунда Кайндля // Записки НТШ.- Львів, 1992.- Т.СХХІІІ.- С.197-205.
- 13.26. Мушинка М. Фольклорист із Лемківщини та його унікальна збірка // Слово і час.- 1996.- №11-12.- С.6-9. /про Н.Лещишака /1856-1914/.
- 13.27. Паньків М. Звичаяє спадкове право на Покутті // Наук. записки Ів.-Франківського краєзнавчого музею.- Ів.-Франківськ, 1993.-Вип.2.- С.56-71.
- 13.28. Паньків М. Покутські "бички" // Берегиня.- 1995.- №3-4.- С.133-136. /про народний обряд різдвяно-новорічного циклу на Покутті/.
- 13.29. Паньків М. Проблеми відродження побутової культури на Прикарпатті // Наук. записки Ів.-Франківського краєзнавчого музею.- Ів.-Франківськ, 1996.-Вип.3.- С.72-75.
- 13.30. Паньків М. Проблеми відродження побутової культури на Прикарпатті // Ямгорів.- Городенка, 1994-1995.- №7-8. - С.91-93.
- 13.31. Паньків М. Садиба і житло Покуття // Наук. записки Ів.-Франківського краєзнавчого музею.- Ів.-Франківськ, ж.

- 1993.-Вип.1.- С.60-79.
- 13.32. Паньків М. Термінологія фамільної спорідненості на Покутті // Наук. записки Ів.-Франківського краєзнавчого музею. – Ів.-Франківськ, 1996.- Вип.3.- С.75-78.
- 13.33. Погребенник В. Поезія Б.Лепкого і укр. фольклор // Нар. творчість та етнографія.- 1992.- №5-6.- С.10-15.
- 13.34. Похлевиц Г. Із повстанських пісень Покуття // Воля і Батьківщина.-1997.-№1.- С.119-130.
- 13.35. Правдюк О. Стрілецькі пісні в системі жанрів укр. пісенного фольклору // Нар. творчість та етнографія.- 1995.- №2-3.- С.24-35.
- 13.36. Правдюк О. Укр. повстанські пісні // Нар. творчість та етнографія.- 1992.- №2.- С.12-21.
- 13.37. Пушик С. Чугайстер: міфічний персонаж народної поезії Карпат // Нар. творчість та етнографія.- 1994.- №2-3.- С. 53-63.
- 13.38. Ричков П. Ринкові площі // Пам'ятки України.- 1996.- №2.- С.26-31.
- 13.39. Рябошапка І. Володимир Гнатюк і румунська фольклористика // Нар. творчість та етнографія.- 1992.- №1.- С.38-42.
- 13.40. Савчук Н. Давня вишивка Опілля // Наук. записки Ів.-Франківського краєзнавчого музею.- Ів.-Франківськ, 1996.- Вип.3.- С.129-132.
- 13.41. Салига Т. Нескорена муза. Штрихи до поезії УПА // Дзвін.- 1995.- №2.- С.145-150.
- 13.42. Сенко І. Пісня про скасування панщини // Записки НТШ.- Львів, 1992.- Т.СХХІІІ.- С.63-76.
- 13.43. Сілецький Р. Звичаї та обряди у народному будівництві українців Карпат // Народознавчі зошити. – Львів, 1995.- №2.- С.86-89.
- 13.44. Скиданюк М. Промисли Маняня та її околиць // Наук. записки Ів.-Франківського краєзнавчого музею.- Ів.-Франківськ, 1993.-Вип.1.- С.83-96.
- 13.45. Смолінський С. Гуцульська курна хата // Краєзнавство.- 1991.- №1-2.- С.48-51.
- 13.46. Супрун М. Етномузикознавча діяльність Гната Хоткевича // Записки НТШ.- Львів, 1992.- Т.СХХІІІ.- С.77-94.
- 13.47. Харчишин О. Новочасні зміни в колядковому репертуарі Львівщини // Нар. творчість та етнографія.- 1997.- №1.- С.29-32.
- 13.48. Цимбалюк О. Кравецтво у Львові // Дзвін.- 1997.- №2.- С.122-124.
- 13.49. Шпіралю Л. Міський костюм Галичини другої половини XIX ст. // Нар. творчість та етнографія.- 1993.- №4.- С.71-74.
- 13.50. Шумада Н. Коломийка у дослідженнях Володимира Гнатюка // Нар. творчість та етнографія.- 1992.- №2.- С.21-25.
- 13.51. Шумада Н. Коломийки у взаємозв'язках із східнослов'янською пісенністю // Нар. творчість та етнографія.- 1991.- № 2.- С.3-11.
- 13.52. Юрченко С., Швець-Машкара С. Дерев'яні католицькі храми Львівщини // Нар. творчість та етнографія.- 1991.- №6.- С.11-14.
- 13.53. Яремко Б. Виготовлення традиційних карпатських народних флейт // Записки НТШ.- Львів, 1992.- Т.СХХІІІ.- С.137-154.
- 14) Історія науки і культури**
- 14.1. Арсенич П. Гуцульський театр Гната Хоткевича // Україна.- 1993.- №11.- С.18-19.
- 14.2. Арсенич П.І. Гуцульський театр Гната Хоткевича та його виконавці // Гуцульщина.- Верховина, 1994.- №36.- С.12-13, 36-37.
- 14.3. Арсенич П. "Гуцульський театр" Гната Хоткевича та його виконавці // Дзвін.-1991.- №5.- С.104-106.
- 14.4. Арсенич П.І. Гуцульщина в літературі // Писанка.- Верховина, 1994.- №3.- С.30-31.
- 14.5. Арсенич П. З історії музеїв Галичини // Наук. записки Ів.-Франківського краєзнавчого музею.- Ів.-Франківськ, 1993.- Вип. 1.- С.143-149.
- 14.6. Арсенич П., Малкович Л. Роль вихідців з Гуцульщини у культурно-освітньому житті українців Канади // Гуцульщина.- Верховина, 1996.- №2.- С.21-22.
- 14.7. Бажинов І.Д. Невідома стаття М.Драгоманова про І.Франка // Слово і час.- 1991.- №9.- С.13-17.
- 14.8. Борзняк Н. Степан Томашівський: початки наукової та громадської праці до 1911 року // Україна в минулому.- К.; Львів, 1992.-Вип.2.- С.93-115.
- 14.9. Брилинська Т. Дзвонар Михайло Брилинський // Дзвін.- 1996.- №8.- С.120-123.
- 14.10. Буцко М. Вуз, де вчився С.Бандера // Дзвін.- 1994.- №7.- С.127-133. /про Львівську Політехніку/.
- 14.11. Вальо М. Книзі про Карпати - двісті років // Дзвін.- 1991.- №8.- С.125-131. /про книгу Б.Гаккета/.
- 14.12. Вальо М. Марія Мундяк-Мольнар - дослідниця українсько-чеських та українсько-словацьких літературних взаємин // Проблеми слов'янознавства.- Львів, 1996.- Вип.48.- С.90-96.
- 14.13. Вашків Л. Листи І.Франка до А.Чайковського: Спроба аналізу // Тернопіль.- 1991.- №3.- С.48-49.
- 14.14. Вихрущ А., Антонюк Т. Право на безсмертя. Культурно-освітня діяльність Андрея Шептицького // Рідна школа. – 1997.- №9.- С.9-11.
- 14.15. Возницький Т. Львівська Богоматір // Дзвін.- 1992.- №1-2.- С.150-153. /про ікону XVI ст./.
- 14.16. Гаврилів Б.М. Розвиток укр. історичного краєзнавства на Прикарпатті /XIX - поч. XX ст. // Джерела.- Ів.-Франківськ, 1996.- №2.- С.15-21.
- 14.17. Галенко І. Історія кафедри слов'янської філології Львівського університету /20-і роки XX ст. // Проблеми слов'янознавства.- Львів, 1996.- Вип.49.- С.12-21.
- 14.18. Галенко І. Наукова тематика кафедри слов'янської філології Львівського університету /30-ті роки XX ст. // Славистичні студії.- Львів, 1997.- Т.1.- С.17-22.
- 14.19. Галенко І. Тадеуш Лер-Сплавський і розвиток славистики у Львівському університеті // Проблеми слов'янознавства.-Львів, 1996.- Вип.48.- С.144-151.
- 14.20. Геврик Т. Муровані синагоги в Україні і дослідження їх // Пам'ятки України.- 1996.- №2.- С.32-39.
- 14.21. Гладкий В. Стефаник перекладає // Слово і час.- 1991.- №5.- С.26-31.
- 14.22. Гнатюк М. Від естетики до політики. Проблеми державності у творчій спадщині М.Євшана // Дзвін.- 1995.- №5.- С.132-134.
- 14.23. Гнатюк М. Микола Євшан і "молодомовиці" // Дзвін.- 1993.- №7-9.- С.154-158.
- 14.24. Гнатюк М. Наша гідність і опора: Кафедри укр. літератури Львівського університету - 145 років // Дзвін.- 1994.- №5.- С.121-134.
- 14.25. Головатий М. Де жила "горда княгиня"? // Наук. записки Ів.- Франківського краєзнавчого музею.- Ів.-Франківськ, 1993.- Вип.2.- С.26-34. /про Юзефу Дзвонковську/.
- 14.26. Горак Р. Дорога Івана Тиктора і його роду // Дзвін.- 1996.- №8.- С.82-92.
- 14.27. Грабович Г. Вождівство і роздвоєння: тема "валленродизму" в творах Франка // Сучасність.- 1997.- №11.- С.113-138.
- 14.28. Гринишин-Гричук І. Лебедина слово Миколи Євшана // Слово і час.-. 1993.- №9.- С.50-53.
- 14.29. Гринів О. "Просвіта": історія і сучасність // Літопис Черв. Калини.- 1991.- №6.- С.49-53.
- 14.30. Грица С. Культурологічні спрямування в науковій діяльності Філарета Колесси // Слово і час.- 1991.- №7.- С.55-59.
- 14.31. Грицик М. Остал Терлецький і народна творчість // Нар. творчість та етнографія.- 1995.- №4-6.- С.19-23.

- 14.32. Гуменюк Є. Слідами біографів Маркіяна Шашкевича // Слово і час.- 1993.- №6.- С.10-15.
- 14.33. Данилюк А. Львівському скансену - 25 років // Дзвін.- 1996.- №9.- С.146-149. /про Львівський музей народної архітектури/.
- 14.34. Дзьобан О.О. Митрополит Андрей Шептицький у джерелах відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України // Записки ЛНБ ім. В. Стефаника. – К., 1995. – Вип.3. – С.44-57.
- 14.35. Дем'янівська Л. Євген Маланюк про Ірлявського, Гай-Головка, Влизька, Кравцева, Осьмачку, Чирського, Мосендза та інших... /Огляд емігрантської поезії воєнних літ на сторінках "Краківських вістей" 1943-44 рр. // Слово і час.- 1995.- №2.- С.61-66.
- 14.36. Закревська Я. Незгашений отчий світільник Олекси Горбача // Сучасність.- 1997.- №10.- С.122-128.
- 14.37. Качкан В. Будівничий укр. духовності: Сторінками писань Омеляна Огоновського // Укр. мова і література в школі.- 1993.- №9.-С.9-11.
- 14.38. Качкан В. Горицвіт // Вітчизна.- 1992.- №5-6.- С.129-133. /про фольклористку з Криворівні/.
- 14.39. Качкан В. Євген Пеленський - учений і громадський діяч // Київ. старовина.- 1994.- №6.- С.76-78.
- 14.40. Качкан В. З етнокультурного поля Омеляна Партицького // Наук. записки Ів.-Франківського краєзнавчого музею.- Ів.-Франківськ, 1996.- Вип.3.- С.82-90.
- 14.41. Качкан В. З когорти будителів народного духу: Богдан Дідицький // Обрії.-1996.- №1.- С.26-30.
- 14.42. Качкан В. З народознавчого поля Наталії Кобринської // Обрії.- 1997.- №1.- С.27-31.
- 14.43. Качкан В. Згаслі крила натужного лету: Нове прочитання Антона Крушельницького // Перевал.- Ів.-Франківськ, 1997.- №2.- С.138-165.
- 14.44. Качкан В. Мирослав Капій: Із забуття - на царину рідної культури // Тернопіль.-1994.- №5-6.- С.25-28.
- 14.45. Качкан В. Михайло Ломацький - учитель і дослідник Гуцульщини // Гуцульська школа.- Яворів, 1996.- №1.- С.64-66.
- 14.46. Качкан В. Обшири його таланту: Володимир Гнатюк у світлі нових матеріалів // Вітчизна.- 1994.- №1-2.- С.127-136.
- 14.47. Качкан В. Радості і печалі Марії Козаченко // Нар. творчість та етнографія.- 1991.- №5.- С.55-58. /про народну художницю з Галичини/.
- 14.48. Качкан В. Силуети, профілі: За зарубіжними джерелами // Джерела.- Ів.-Франківськ, 1996.- №1.- С.9-20. /огляд українознавчої періодики/.
- 14.49. Качкан В. Українознавчі студії С.Смаль-Стоцького як джерело національного виховання // Обрії.- 1995.- №2.- С.23-27.
- 14.50. Кирчів Р. Народна легенда і поема Івана Вагилевича "Мадей" //Нар. творчість та етнографія.- 1992.- №1.- С.12-16.
- 14.51. Колесніченко-Братунь Н. Рецепція Галичини в художній публіцистиці Карела Франтішека Владіслава Запа // Проблеми слов'янознавства.- Львів, 1996.- Вип.49.- С.109-114.
- 14.52. Корсун А. Обсерваторія на горі Піп Іван: Історія та непевне майбутнє // Наука і суспільство.- 1997.- №1-2.- С.4-5.
- 14.53. Кравець О. Славистичні студії братів Барвінських // Славистичні студії.-Львів, 1997.- Т.1.- С.32-36.
- 14.54. Крушельницька Л. Правдиво про Оссолінеум // Пам'ятки України.- 1994.-№3-6.- С.85-86.
- 14.55. Лизанчук В. Повернення Василя Яшана // Дзвін.- 1995.- № 1.- С.121-133.
- 14.56. Лисенко Н., Лемещенко Г. Зустріч для майбутнього. Епістолярна спадщина Євгена Пеленського // Дзвін.- 1994.- №11-12.- С. 146-149.
- 14.57. Луній Т. Формізм як явище у мистецькому житті Львова початку XX ст. // Славистичні студії.- Львів, 1997.- Т.1.- С.100-103.
- 14.58. Малець С. "Забуті" портрети Адама Міцкевича /На матеріалах львівських збірок // Проблеми слов'янознавства.- Львів, 1996.- Вип.49.- С.132-135.
- 14.59. Малець С. Портрети галицьких митрополитів // Дзвін.- 1994.- №11-12.- С.129-132.
- 14.60. Малець С. Художник Йозеф Свобода в Галичині // Славистичні студії.- Львів, 1997.- Т.1.- С.97-99.
- 14.61. Мелех-Яросевич Л. Укр. співаки на польських оперних сценах // Дзвін.-1996.-№8.-С.105-119.
- 14.62. Мірошніченко Л. Чим яскравіше світло, тим глибша тінь /Над листами Лесі Українки до Ольги Кобилянської // Київ. старовина.- 1997.- №6.- С.34-59.
- 14.63. Міщенко Л. Максим Рильський у Львові // Дзвін.- 1995.- №3.- С.140-145.
- 14.64. Моторний В., Татаренко А. Південнослов'янський світ у науковому доробку Іларіона Свенціцького // Славистичні студії.-Львів, 1997.- Т.1.- С.37-41.
- 14.65. Мушинка М. Взаємини М.Коцюбинського з В.Гнатюком // Нар. творчість та етнографія.- 1996.- №4.- С.11-19.
- 14.66. Мушинка М. Народознавча та мистецька спадщина Володимира Січинського // Нар. творчість та етнографія.- 1997.- №1.- С.3-12.
- 14.67. Нахлік Є. Давня Русь у творчості західноукраїнських романтиків // Дзвін.- 1997.- №2.- С.125-132.
- 14.68. Нецилюк А. Т. Проблема громадського обов'язку у творчості І.Франка // Вісник Львівського університету.- Львів, 1993.- Вип.31.- С.3-6.
- 14.69. Паздрій В. Січчя всеукраїнського єднання // Дзвін.- 1993.-№7-9.- С.109-113. /про укр. хорowego діяча Д.Котка/.
- 14.70. Передерій В. Альманахи "Жіночої долі" (1926-1930) // Записки ЛНБ ім. В. Стефаника. – К., 1995. – Вип.3. – С.91-98. (у Коломойї).
- 14.71. Передерій В. Часопис "Жіноча доля" як джерело досліджень розвитку жіночого громадського руху в Галичині // Записки ЛНБ ім. В. Стефаника. – К., 1993. – Вип.1. – С.63-68. (міжвоєнного періоду).
- 14.72. Погребенник В. Провісник самостійності і злуки /Образ України в ліриці Осипа Маковея // Слово і час.- 1997.- №8.- С.30-36.
- 14.73. Погребенник Ф. Гімн національному відродженню України /З історії пісні на слова І.Франка "Не пора, не пора, не пора" // Нар. творчість та етнографія.- 1995.- №4-6.- С.3-8.
- 14.74. Погребенник Ф. Три фотопортрети Н.Кобринської // Слово і час.-1995.- №5-6.- С.31-32.
- 14.75. Полєк В.Т. Укр. письменство у контексті світової літератури 20-80 рр. XIX ст. // Вісник Прикарпатського університету. Філологія.- Ів.-Франківськ, 1995.- Вип.1.- С.113-121.
- 14.76. Полєк В. "Шаріка" у кайданах // Дзвін.- 1997.- №3.- С.104-106. /про арешти гестапівців у Станіславському театрі ім. І.Франка в листопаді 1943 р./.
- 14.77. Рудик Я.Д. Нерозкриті псевдоніми /Видавництво "Західна Україна" // Слово і час.- 1991.- №6.- С.83-85.
- 14.78. Рудницький Л. Трьома мовами для трьох культур // Слово і час.- 1996.- №10.- С.70-74. /про творчість І.Франка/.
- 14.79. Салига Т. В оркестрі кольорів і звуків. Літературна сільвета С.Гординського // Дзвін.- 1993.- №7-9.- С.141-147.
- 14.80. Сварник Г. Архів Д.Донцова // Пам'ятки України.- 1994.- №3-6.- С.122-128.
- 14.81. Свенціцька В. До питання про львівську малярську школу другої половини XVI ст. // Україна: наука і культура.- К., 1996. – Вип.29. – С.178-198.
- 14.82. Смоляк О. Слідами Осипа Роздольського у Наддністрянщині // Нар. творчість та етнографія.- 1991.- №1.- С.46-50.
- 14.83. Стальмашук С. Основоположник першого укр. хору на Західній Україні /До 100-річчя від дня народження Дмитра Котка // Нар. творчість та етнографія.- 1992.- №5-6.- С.3-7.
- 14.84. Степовик Д. Скульптор Михайло Черешньовський у Болехові // Галичина.-1997.-№1.-С.151-158.
- 14.85. Ступарик Б. Робота М.Галуцинського "Національне виховання" // Джерела.- Ів.-Франківськ, 1996.- №3.- С.47-57.

- 14.86. Теплинський М.В. В. Стефанік і А.Чехов /Спроба типологічного аналізу жанру// Вісник Прикарпатського університету. Філологія. - Ів.-Франківськ, 1995. - Вип.1.- С.105-113.
- 14.87. Терен-Юсків Т. Національно-державна мотивація творчості С.Людкевича // Нар. творчість та етнографія.- 1997.- №2-3.- С.41-53.
- 14.88. Томковський Я. Народження нової свідомості у польській прозі // Слово і час.- 1997.- № 9.- С.9-11. /про польських письменників – уродженців Галичини/.
- 14.89. Фізер І. Іван Франко: від соціологічної до психологічної зумовленості літератури // Слово і час.- 1993.- №5.- С.53-59.
- 14.90. Філоненко Л. Невідомі музично-педагогічні праці М.Гайворонського // Нар. творчість та етнографія.- 1993.- №3.- С.28-32.
- 14.91. Філоненко Л. Ярослав Барнич та його пісня "Гуцулка Ксеня" // Нар. творчість та етнографія.- 1994.- №4.- С.74-80.
- 14.92. Франко О. Львів у житті Федора Вовка // Дзвін.- 1997.- №3.- С.115-116.
- 14.93. Цегельський П. Греко-католицька церква у Києві // Київ. старовина. - 1996.- №1.-С.106-107.
- 14.94. Черномаз П. Батько укр. географії. С.Рудницький і наукове життя Харкова /1926-33 рр./ // Краєзнавство.- 1995.- №1-4.- С.42-45.
- 14.95. Чорний В. Львів як осередок слов'янознавства // Славистичні студії.- Львів, 1997.- Т.1.- С.10-16.
- 14.96. Шевчук О. Сторінки музичної українки кінця XIX - поч. XX ст. в історико-культурному контексті // Нар. творчість та етнографія. -1992.- №1 - С.16-23.
- 14.97. Шенев'єрська дивачка. Про трагічну долю укр. художниці Софії Зарицької // Наука і суспільство.- 1992.- №6-7.- С.7-9.
- 14.98. Юрченко С. Кафедральна готика України // Пам'ятки України.- 1993.- №1-6. - С.38-43.
- 14.99. Юрчишин О. Михайло Бойчук та Михайло Грушевський. /Нові відомості про львівський період творчості визначного майстра) // Нар. творчість та етнографія.- 1994.- №7-8.- С.140-148.
- 14.100. Яценко М.Т. В.Гнатюк: набутки і уроки // Слово і час.- 1991.- №5.- С.31-36.
- 15) персоналії**
- 15.1. Арсенич П.І. Василь Стефанік і народні вчителі // Покуття.- 1996.- №1.- С.130-137.
- 15.2. Арсенич П.І. Взаємини М.Лисенка з В.Шухевичем // Нар. творчість та етнографія.- 1992.- №3.- С.85-87.
- 15.3. Арсенич П.І. Гарматії // Літопис Черв. Калини. - 1996.- №10-12.- С.412-418.
- 15.4. Арсенич П.І. Микола Колцуняк - один з просвітителів Гуцульщини // Гуцульська школа. - Яворів, 1994.- №2.- С.62-65.
- 15.5. Арсенич П.І. Народнознавець Петро Шекерик-Доників // Гуцульщина - Верховина, 1994.- №1-2.- С.13-18.
- 15.6. Арсенич П.І. Спогад про Івану Блажкевич // Галицький собор.- Галич, 1993.- №3.- С.12.
- 15.7. Арсенич П.І. Учитель і етнограф Лука Гарматій // Гуцульська школа. - Яворів, 1995.- №1.- С.70-73.
- 15.8. Арсенич П.І. Учитель і етнограф Лука Гарматій // Гуцульщина - Верховина, 1992.- №1.- С.16-18.
- 15.9. Арсенич П.І. Шухевичі // Україна.- 1994.- №6.- С.4-6.
- 15.10. Болтарович З. Оскар Кольберг і Україна // Записки НТШ.- Львів, 1992.- Т.ССХІІІ.- С.219-230.
- 15.11. Буженко Т. Популяризатор укр. літератури Михайло Мочульський // Наук. записки Ів.-Франківського краєзнавчого музею.- Ів.-Франківськ, 1996.- Вип.3.- С.113-114.
- 15.12. Бурдуланюк В. Федір Вовк і Галичина // Джерела.- Ів.-Франківськ, 1997.- №3.- С.22-25.
- 15.13. Ващишин М. Видатний просвітитель Стрийщини // Дзвін.- 1997.- №5-6.- С.110-112. /про Олексу Бобикевича/.
- 15.14. Вільчинський Ю. В ім'я волі й незалежності укр. нації // Слово і час.- 1992.- №12.- С.21-25. /про В.Липинського/.
- 15.15. Волинський І. Взаємини Лесі Українки і М.Драгоманова // Тернопіль - 1991.- №3.- С.52-53.
- 15.16. Ганіткевич Я. Лікар, учений, громадянин. Видатний укр. лікар Є.Озаркевич // Наука і суспільство.- 1993.- №2.- С.24-26.
- 15.17. Гайсинський А. Ісповідник совісті // Київ. старовина.- 1992.- №6.- С.71-77. /про діяльність Й.Сліпого/.
- 15.18. Гирич І.Б. Лицар укр. державності /Нарис життя і діяльності В.Липинського/ // Арх. України.- 1992.- №1-3.- С.34-44.
- 15.19. Гладкий В. Василь Стефанік: Кілька невідомих сторінок з життя і творчості // Тернопіль.- 1991.- №2.- С.56-57.
- 15.20. Гнатюк М. Учитель життя людського // Дзвін.- 1992.- №7-8.- С.131-136. /про укр. письменника Стефана Ковалів/.
- 15.21. Головка Т. "Залізний командир". Так називали Євгена Коновальця // Наука і суспільство.- 1993.- №9-10.- С.14-21.
- 15.22. Головка Т. Людина із псевдонімом "віра" /Портрет Є.Коновальця/ // Київ. старовина.- 1994.- №1.- С.70-75.
- 15.23. Голяк В. Трагедія родини Старосольських // Літопис Черв. Калини. - 1994.- №4-6.- С.58-63.
- 15.24. Горак Р., Грицей С. Михайло Черешньовський // Дзвін.- 1991.- №10.- С.149-154.
- 15.25. Горак Р. Дмитро Вітовський // Дзвін.- 1992.- №1-2.- С.130-142.
- 15.26. Горак Р. Дорога Івана Тиктора і його роду // Сучасність.- 1996.- №8.- С.82-92.
- 15.27. Горак Р. Ілюзії, ім'я яким любов // Дзвін.- 1996.- № 5-6; 7. /про У.Кравченко і Ц.Журовську/.
- 15.28. Горак Р. Могила за горбом повстанців // Дзвін.- 1994.- №11-12.- С.133-145. /про родину Морачевських/.
- 15.29. Горак Р. Приречений на забуття? До сторіччя від дня смерті О.Партицького // Дзвін.- 1995.- №6.- С.139-150.
- 15.30. Горак Р. Таємниці Ірини Вільде // Дзвін.- 1996.- №7, 8.
- 15.31. Горак Я. Діалог. До 125-річчя від дня народження Лесі Українки та 140-річчя від дня народження І.Франка // Дзвін.- 1996.- №2.- С.137-149.
- 15.32. Горак Я. Родина Івана Вагилевича. До 160-річчя виходу "Русалки Дністрової" // Дзвін.- 1997.- №7.- С.126-129.
- 15.33. Грицак Я. Іван Лисяк-Рудницький: Нарис інтелектуальної біографії // Сучасність.- 1994.- №11.- С.73-96.
- 15.34. Гуменюк В. Порвані струни родини Окуневських // Гуцульщина.- Верховина, 1994.- №6.- С.30-39.
- 15.35. Гуменюк М. Повстанець, парламентарій, майстер афоризмів. Про життя і творчість Івана Федоровича // Дзвін.- 1993.- №10-12.- С.121-123.
- 15.36. Даценко Л., Шендеровський В. Славетний укр. вчений Іван Пулюй // Розбудова держави.- 1994.- №5.- С.24-30.
- 15.37. Дашкевич Я. Найвидатніший укр. історик // Слово і час.- 1991.- №9.- С.18-24. (про М. Грушевського).
- 15.38. Дем'ян Г. Національно-державницьке спрямування діяльності Михайла Зубрицького // Визв. шлях.- 1997.- №4, 5.
- 15.39. Дзюбан Р. До історії одного Франкового знайомства... // Дзвін.- 1995.- №8.- С.148-151. /про Михайла Воробця/.
- 15.40. Доброчаєва Д., Рибалко О. Гамораки // Краєзнавство.- 1994.- №1-2.- С.69-78.
- 15.41. Долчук М., Полек В. Попередник славнозвісного Рентгена // Дзвін.- 1996.- №10-12.- С.95-101. /про І.Пулюя/.
- 15.42. Дорошенко В. Катря Гриневичева // Слово і час.- 1994.- №9-10.- С.48-51.
- 15.43. Замора М. Федір Замора і Мирослав Січинський // Дзвін.- 1995.- №9.- С.92-98.
- 15.44. Йосип Сліпий // Історія в школі.- 1997.- №6.- С.38-40.
- 15.45. Каськів О. Укр. педагог Богдан Заклинський // Джерела.- Ів.-Франківськ, 1997.- №2.- С.8-12.
- 15.46. Качкан В. З когорти етнографів /На берегах творчої біографії Володимира Шухевича/ // Нар. творчість та етнографія.- 1993.- №3.- С.3-8.
- 15.47. Качкан В. Незнищене древо Заклинських // Дзвін.- 1994.- №4.- С.108-126.

- 15.48. Кашкадамова Н. Артистка з роду Гординських //Дзвін.- 1993.- №10-12.- С.116-120. /про піаністку Дарію Гординську-Каранович/.
- 15.49. Квіт С. Іван Франко і Михайло Грушевський // Слово і час.- 1991.- №1.- С.61-70.
- 15.50. Кітура Я. Лицар укр. національної революції // Воля і Батьківщина. - 1997.- №2.- С.65-69. /про сотника Юліяна Головінського/.
- 15.51. Кордюк Б. Євген Коновалець - військовий і політичний організатор // Розбудова держави.- 1993.- №5.- С.3-13.
- 15.52. Коритко Р. Є.Петрушевич - президент ЗУНР // Літопис Черв. Калини.-1991.-№1.-С.32-34.
- 15.53. Коропецький І. Богдан Ярослав Цимбалістий /1919-1991// Сучасність.- 1992.- №9.- С.107-120.
- 15.54. Кравець О. Слава та краса галицького роду. До 150-річчя від дня народження Олександра Барвінського // Дзвін.- 1997.- №7.-С.133-138.
- 15.55. Кравців Б. Людина і вояк // Дзвін.- 1993.- №2-3.- С.110-116. /про Р. Шухевича/.
- 15.56. Крижанівський С. Стефанікові сини // Дзвін.- 1994.- №4.- С.130-136.
- 15.57. Крушельницька Л. Останні роки Семена Стефаніка // Дзвін.- 1995.- №9.- С.136-142.
- 15.58. Кузьмінець О., Цапко О. Кость Паньківський - видатний діяч укр. громадсько-політичного руху // Розбудова держави.- 1997.- №3.- С.41-46.
- 15.59. Кучабський Ю. Василь Кучабський /1895-1944 ?/ // Україна в минулому.- К.; Львів, 1992.- Вип.ІІ.- С.123-135.
- 15.60. Кучабський Ю. Полковник Кучабський // Літопис Черв. Калини. - 1994.- №4-6.- С.26-29.
- 15.61. Микитюк В. Великий робітник. Штрихи до літературного портрета О.Огоновського // Дзвін.- 1994.- №7.- С.137-141.
- 15.62. Молчанова Т. Гідний пам'яті. До 130-річчя від дня народження Д.Січинського // Дзвін.- 1995.- №10.- С.90-91.
- 15.63. Мостепан Я. Зеновій Красівський // Укр. проблеми.- 1994.- №3.-С.94-102.
- 15.64. Мудра Н. Хай святяться їхні імена // Воля і Батьківщина.- 1996.- №2.- С.64-72. /про родину Голоядів - учасників укр. національно-визвольної боротьби/.
- 15.65. Мушинка М. Взаємини М.Коцюбинського з В.Гнатюком // Нар. творчість та етнографія.- 1996.- №4.- С.11-19.
- 15.66. Олексюк М. Володимир Левинський. При світлі нового дня // Наука і суспільство.- 1992.- №8-9.- С.16-18.
- 15.67. Павлишин С. Пам'ять роду і народу // Дзвін.- 1993.- №4-6.- С.124-129. /про родину Барвінських/.
- 15.68. Погребенник Ф. Володимир Бачинський - велична і трагічна постать нашої історії // Дзвін.- 1997.- №7.- С.107-112.
- 15.69. Погребенник Ф. Осип Роздольський - знаний і незнаний // Слово і час.- 1997.- №9.- С.28-30.
- 15.70. Полек В. "Належить і Польщі, і Україні" // Дзвін.- 1991.- №11.- С.143-146. /про С.Віценца/.
- 15.71. Різник Л. Січовий батько // Літопис Черв. Калини.- 1992.- №2-3.- С.36-39. (про К. Трильовського і січовий рух).
- 15.72. Різун Т. Селянин Гриць Запаринюк - друг Франка і Стефаніка // Дзвін.- 1994.- №8.- С.132-136.
- 15.73. Сокіл Г. Роздольський Осип // Тернопіль.- 1993.- №3.- С.34-35.
- 15.74. Степовик Д. "Пастир неустрашимий" // Слово і час.- 1995.- №7.- С.6-10. /про А.Шептицького/.
- 15.75. Ступарик Б., Калинчук Л. Галицький педагог Григорій Врецьона // Джерела.- Ів.-Франківськ, 1997.- №2.- С.12-19.
- 15.76. Суханова З., Сулима-Матлашенко Н. Андрей Шептицький: реалії хресного шляху // Дзвін.- 1991.- №1.- С.89-97.
- 15.77. Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький // Ковчег. Зб. статей з церковної історії. - Львів, 1993 - Вип.І. - С.101-112.
- 15.78. Филіпчук М. Археологічні, мистецтвознавчі та педагогічні студії Івана Старчука // Записки НТШ. - Львів, 1993. - Т.ССХV. - С.97-103.
- 15.79. Ходак І. Залізний командант України // Літопис Черв. Калини. - 1991.- №3.- С.42-46. /про С.Коновальця/.
- 15.80. Хропко В. "Покастив народ у своїй хаті на свою силу з своєю волею..." // Слово і час.- 1993.- №8.- С.3-7. /про В.Барвінського/.
- 15.81. Цемрюк Н., Баранський Р. Твори реабілітовані. Письменник невідомий // Дзвін.- 1994.- №6.- С.145-149. /про В.Супранівського/.
- 15.82. Чернихівський Г. Михайло Драгоманов і наш край // Тернопіль.- 1991.- №3.- С.50-51.
- 15.83. Чоповський В.Ю. "Зачарований на схід" // Слово і час.- 1991.- №4.- С.66-69. /про О.Гаврилюка/.
- 15.84. Чоповський В. Крушельницькі // Україна.- 1995.- №11-12.- С.11-20.
- 15.85. Чорноліський М. Девіз його життя: демократична державність України. У 125-річчя уродин В.Будзиновського // Розбудова держави.- 1993.- №9.- С.45-52.
- 15.86. Шаблій О. Володимир Кубійович як картограф // Пам'ятки України. - 1996.- №2.- С.117-126.
- 15.87. Шалайський В. Іван Франко і Лемківщина // Дзвін.- 1997.- №5-6.- С.141-143.
- 15.88. Шаповал Ю. "Винним себе не визнаю" /Невідомі сторінки з біографії Юліяна Бачинського/ // Розбудова держави.- 1996.-№1,2.
- 15.89. Шимчук Є. Він ішов рівною дорогою // Воля і Батьківщина.- 1996.- №2.- С.74-76. /про художника О.Заливаха/.
- 15.90. Яців Р. Іван Іванець: великий інстинкт життя // Воля і Батьківщина.- 1995.- №1.- С.123-131. /про художника І.Іванця/.
- 15.91. Яців Р. Ніл Хасевич: акценти творчості і долі // Воля і Батьківщина.- 1996.- №1.- С.123-133. /про художника Н.Хасевича/.

НАШІ АВТОРИ

БАРАН Володимир Данилович – член-кореспондент НАН України, зав. відділом археології давніх слов'ян Інституту археології НАН України. Спеціаліст у галузі слов'яно-руської археології. Керівник Галицької археологічної експедиції. Автор монографій: "Слов'яни між Дністром і Прип'яттю" (1972), "Черняхівська культура" (1981), "Пражська культура" (1982), "Поднестровье: по материалам поселений в с. Рашков" (1988), а також у співавторстві. Лауреат Державної премії України.

ВУЯНКО Марія Василівна – старший науковий співробітник відділу археології Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею. Працює над проблемами історико-археологічного дослідження давнього Галича.

ГЕНИК Микола Антонович – кандидат історичних наук, викладач кафедри політології і культурології Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Кандидатська дисертація: "Українське питання у діяльності польських політичних партій (1920-1926)". Досліджує проблеми історії польсько-українських відносин періоду Другої Речі Посполитої.

ГЛАДКА Галина Любомирівна – аспірант кафедри історії України Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, досліджує суспільно-політичну діяльність митрополита Андрея Шептицького.

ГРАБОВЕЦЬКИЙ Володимир Васильович – доктор історичних наук, професор, академік АН Вищої школи України, Заслужений діяч науки України, завідувач кафедри історії України Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. З-під його пера вийшло друком понад 850 наукових і науково-популярних праць з історії України, у т.ч. монографій, брошур, статей, в яких висвітлюється, в основному, історія Прикарпаття періоду середньовіччя. Найвідоміші книги: "Народний герой Олекса Довбуш. Історичний нарис" (Львів, 1957), "Олекса Довбуш – легендарний герой українського народу" (М., 1959), "Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII – першій половині XVIII ст." (К., 1962), "Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI-XIX ст." (Львів, 1966), "Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648-1654 рр." (К., 1972), "Селянське повстання на Прикарпатті під проводом Мухи 1490-1492 років" (Львів, 1979), "Гуцульщина XIII-XIX століть. Історичний нарис" (Львів, 1982). "Нариси історії Прикарпаття" (Івано-Франківськ, 1992. – Т. I; 1993. – Т. 2; 1994. – Т. 3-5; 1996. – Т. 8), "Олекса Довбуш (1700-1745)" (Львів, 1994), "Нарис історії Галича" (Галич, 1997) та ін.

ДРАГОМИРЕЦЬКА Людмила Романівна – старший лаборант кафедри історії України Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Досліджує проблеми розвитку українського кооперативного руху в Західній Україні у міжвоєнний період.

ЖЕРНОКЛЕЄВ Олег Станіславович – кандидат історичних наук, викладач кафедри всесвітньої історії Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Кандидатська дисертація: "Український соціал-демократичний рух в Галичині в кінці XIX – на початку XX ст. /1899-1918 рр./".

ІВАНОЧКО Уляна Ізяславівна – аспірант кафедри історії та художніх основ архітектури Державного університету "Львівська політехніка". Тематика наукових досліджень охоплює історичне містознавство Галичини, функціональний аналіз міст та вивчення їх планувальних структур.

КОМАР Володимир Леонович – кандидат історичних наук, викладач кафедри історії слов'ян Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Досліджує проблеми національної політики урядів міжвоєнної Польщі.

КУГУТЯК Микола Васильович – доктор історичних наук, доктор філософії, професор, декан історичного факультету, завідувач кафедри всесвітньої історії Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Докторська дисертація: "Національно-політичний рух у Галичині в 1890-1939 роках". Є автором книг "Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.)" (Ів.-Франківськ, 1993), "Голодомор 1933-го і Західна Україна (Трагедія Наддніпрянщини на тлі суспільних настроїв західноукраїнської громадськості 20-30-х років)" (Ів.-Франківськ, 1994).

МОРОЗ Василь Іванович – редактор відділу газети Рад народних депутатів Івано-Франківської області "Галичина".

МОСКАЛЮК Михайло Федорович – викладач Української гімназії №1 м. Івано-Франківська, займається вивченням історії християнсько-суспільного руху в міжвоєнний період.

ПЕДИЧ Василь Пилипович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та політології Івано-Франківського державного технічного університету нафти і газу. Кандидатська дисертація: "Львівська історична школа М. Грушевського (1894-1914 рр.)".

ПЕТРИШИН Галина Петрівна – кандидат архітектури, доцент кафедри історії та художніх основ архітектури Державного університету "Львівська політехніка". Кандидатська дисертація: "Природно-ландшафтні основи процесу містоутворення". Тематика наукових досліджень охоплює історичне містознавство, розвиток архітектури та містобудування в Україні, краєзнавство.

ПІХМАНЕЦЬ Роман Володимирович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, заступник директора Інституту українознавства при університеті. Автор праць з теорії та історії літератури, зокрема монографій "Психологія художньої творчості" (1991), "Василь Стефаник – художник слова" (1996, у співавторстві). Виступає в періодиці з оповіданнями та повістями.

ПИЛИПІВ Надія Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та обліку Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Кандидатська дисертація: "Регіональні особливості приватизації власності в колгоспах гірсько-карпатської зони (питання теорії, методики і практики)". Досліджує проблеми формування і реалізації регіональної політики на Прикарпатті.

ПИЛИП'ЮК Олег Мусійович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Автор наукових статей про творчість Тараса Шевченка, сучасний літературний процес.

ПОЛЕК Володимир Теодорович – кандидат філологічних наук, професор кафедри української літератури Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Дослідник давньої української літератури, зв'язків національного письменства з світовою та західноєвропейською літературою, літературного краєзнавства. Опублікував близько 1200 наукових праць, в т.ч. монографій, брошур, статей, у шести країнах світу. Автор книг: "Іван Франко на Прикарпатті" (1966), "Тарас Шевченко і Прикарпаття" (1991), "Майданами та вулицями Івано-Франківська" (1994), "Історія української літератури X-XVII ст." (1995), "Українська література в зарубіжній критиці і перекладах" (1998) та ін.

РАЙКІВСЬКИЙ Ігор Ярославович – кандидат історичних наук, викладач кафедри історії України Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Кандидатська дисертація: "Українська соціал-демократична партія (1918-1939 рр.)". Займається дослідженням історії соціалістичного руху в Галичині.

РУДНИЦЬКИЙ Леонід Іванович – академік НАН України, професор Пенсильванського університету (США), Українського католицького університету (м. Рим), Українського вільного університету (УВУ, м. Мюнхен), директор програми Центрально- і Східноєвропейських студій в Ла-Салльському університеті (м. Філадельфія), ректор, декан філософського факультету УВУ, президент Головної ради Наукових Товариств ім. Т. Шевченка в світі, лауреат премії ім. І. Франка. Автор численних праць про українську, німецьку, польську, російську, сербську та інші слов'янські літератури, з історії української церкви і її діячів – Андрея Шептицького та Йосипа Сліпого, перекладач творів українських письменників англійською мовою, співредактор ряду мовознавчих і літературознавчих видань, зокрема кількох томів "Записок Наукового товариства імені Т. Шевченка". Найбільш знана в Україні його монографія "Іван Франко і німецька література" (1974).

СВОРАК Степан Дмитрович – кандидат історичних наук, доцент. Докторант кафедри історії України Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова, займається дослідженням історії народної освіти на західноукраїнських землях у перші повоєнні роки. Автор книг: "Школа в огні історії. Матеріали з історії освіти західноукраїнських земель (1944-1953 рр.)" (Ів.-Франківськ, 1996), "Освіта у західноукраїнському регіоні в 1944-1964 роках (Деякі аспекти історії, політики та педагогіки)" (К., 1998), "Становлення радянської системи освіти в західному регіоні України: традиції та проблеми" (К., 1998).

СИГИДИН Михайло Васильович – викладач кафедри історії України Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, досліджує проблеми Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.

СТЕПОВИК Дмитро Власович – доктор філософії, габлітований доктор мистецтво-знавства, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, професор Київської духовної академії та Українського вільного університету (м. Мюнхен). Дослідник давнього українського релігійного мистецтва та мистецьких зв'язків України із Заходом, а також творчості видатних майстрів образотворчого мистецтва української діаспори. Автор монографій "Українсько-болгарські мистецькі зв'язки" (1975), "Українська графіка XVI-XVIII ст.: еволюція образної системи" (1982), "Леонтій Тарасевич і українське мистецтво барокко" (1986), "Історія української ікони X-XX ст." (1996) та ін.

СТУПАРІК Богдан Михайлович – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України, завідувач кафедри історії педагогіки Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Автор монографій та численних статей з проблем історії педагогіки, національної освіти та виховання: "На шляху до національної школи" (1990), "Національна школа витоки, становлення" (1992), "Шкільництво Галичини (1772-1939 рр.)" (1994), "Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772-1939 рр.)" (1995, у співавторстві) та ін.

ТОМЕНЧУК Богдан Петрович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу археології Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею, заступник керівника Галицької археологічної експедиції. Кандидатська дисертація: "Некрополі Галицько-Буковинського Прикарпаття IX-XIII ст.". Спеціаліст в галузі слов'яно-руської археології, зокрема періоду Хорватського князівства (X ст.) та Галицько-Волинської держави (XII-XIII ст.).

ТУРАНЛИ Фергад Гардашкан-оглу – кандидат історичних наук, викладач кафедри релігієзнавства Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Кандидатська дисертація: "Українсько-кримські міждержавні відносини у середині XVII століття (за тюркськими історичними джерелами)".

ФЕДОРЧАК Петро Степанович – доктор історичних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри історії слов'ян Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Вивчає проблеми етнополітичного і соціально-економічного розвитку слов'янських країн XX ст., взаємин між Україною та слов'янськими країнами. Є автором близько десяти книг.

ХОРОБ Степан Іванович – кандидат філологічних наук, доктор філософії, доцент, завідувач кафедри української літератури Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Автор наукових досліджень з теорії та історії драми і театру, редактор і співавтор монографії "Василь Стефаник – художник слова" (1996), упорядник книг: Григор Лужницький. "Посол до Бога". Українська історично-релігійна драма (1996), Григор Лужницький. "Вибране". Історична драматургія, літературознавчі і театрознавчі праці (1998). Переклав з білоруської й опублікував в українських виданнях твори С. Алексієвич, А. Делендика.

ХРУСЛОВ Борис Григорович – викладач Прикарпатського філіалу Національної Академії внутрішніх справ. Досліджує етнополітичні проблеми міжвоєнного періоду.

Видавництво «Лілея-НВ»
ГОТУЄТЬСЯ ДО ДРУКУ

1. Анна СЕРЕДА «Людина мандрівна», листи і вірші.
2. Юрій АНДРУХОВИЧ «Московіада», роман.
3. Фріц фон ГЕРЦМАНОВСКИ-ОРЛАНДО «Харапуд у путях з руж», (переклад з нім. Юрій Андрухович).
4. Юрко ІЗДРИК «Острів КРК та інші історії».
5. Галина ПЕТРОСАНЯК «Світло окраїн», поезія.
6. Мирослав КОРОЛЬ «Час достиглого каміння», зорові вірші.
7. Любомир СТРИНАГЛЮК «Медовий кумир», поезія.
8. Томас БЕРНГАРД «Старі майстри», роман (переклад з нім. Тимофія Гаврилів).
9. Бейден ПАУЕЛ «Скаутинг для хлопців», пластовий підручник (переклад з англ. Євгена Кульчицького).
10. Юрій ПОКАЛЬЧУК «Озерний вітер», збірка оповідань.
11. Раймонд РАДІГЕ «Диявол в тілі» (переклад з франц. Юрія Покальчука).
12. Ігор РИМАРУК «Діва Обида», поезія.

м. Івано-Франківськ, вул. Грушевського, 18, тел./факс 5-91-70

Підписано до друку 01.09.98. Формат 50x70/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 12,75. Тираж 1000 прим.

Видавництво «Лілея-НВ»
284000, м. Івано-Франківськ, вул. Грушевського, 18

Надруковано з готових діапозитивів редакції журналу «Галичина».

Акціонерний комерційний банк
“ЗАХІДБУДГАЗБАНК”

м. Івано-Франківськ, вул. Незалежності, 67
тел./факс (03422) 5-90-98, тел. 5-20-74

пропонує
до ваших послуг:

- Прийом вкладів від населення в національній та іноземній валютах
- Проведення міжнародних розрахунків
- Електронна платіжна система “КЛІЄНТ-БАНК”
- Відкриття приватних рахунків і виплата переказів із-за кордону для населення
- Видача дозволів на вивіз валюти за кордон
- Біржові операції з іноземною валютою
- Прийом на депозит вільних коштів юридичних осіб
- Виплата грошових переказів для фізичних осіб з будь-якої країни світу протягом 15 хвилин через систему **WESTERN UNION**
- Операції з міжнародними пластиковими картками **Visa, Master Card/Eurocard**

НАДІЙНО ЗБЕРІГАЄМО ТА ПРИМНОЖУЄМО

НБ ПНУС

696644